

Владимир Анқаб

*Ауафы ицъынцъ
дацэхымкъароун.*

Алитературатә-критикатә статиақәа.

Ақәа
2018

ББК
УДК

Еиқәиршәеит: ААУ, В. П. Анқәаб ихъз зхыу аңсуа литерату-
ра акабинет аиҳабы Ахра Анқәаб.

Аредактор: ААУ адоцент Қапба Р. Хә.

В. П. Анқәаб. Владимир Анқәаб. Ауафы иңьынңь даңәхым-
кыароуп. Ақәа, 2018 – ??? д.

© В. П. Анқәаб, 2018

Аредактор икнытә

Апсуа сахьаркыратә литератураґы иубоит егырт амилаҗ литературақәа ркны еипш, абафхатәра змаз апоет-цәаґы, апрозаикцәаґы икритикцәаны, илитература-тца-афцәаны, итцарауааны. Ари афакт ахатаґы иахәоит хлите-ратура амґхак шытбаау, цхьакаґы аҗеипшхә бзиа змаз ал-шарақәа шыкоу. Хмилаҗ литература ашьатаркфы Д. Гәлиа-ґы дтцарауаф дуун, бызшәадырфын, дтоурыхтцаафын (уи иацитцаз аусумта «Апсны атоурых», хтоурыхи хдаракәаци зыркәаґырц, еилазхәарц зтахыз ақыртуа «тцарауаа – афаль-сификаторцәа иаґа икыдыркәазарґы, иртоутоуны ацәґа алырхазырґы, уажәґы уашьтанґы кыр иапсаны, Апсны атоурых ламысла итызтцауа рзын хытцхыртаны иаанхоит), длитературатә критикын. Апсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынқәба итәы ххәозар, дбызшәадырфын, дтцара-уафын.

Абри атрадиция – амилаҗ литература ахауа еипш иатаху еихауа цхьака иргоит еиуеи-цшым абицарақәа ирытцаркуа абафхатәра змоу хашәкәыфцәа азәырфы. Иаагап Кәымф Ломиа, Ғьарґ Гәыблиа, Алыкьса Гогәуа, Мушьни Лашәриа, Борис Гәыргәылиа, Никәала Хашыґ, Владимир Атцнариа, Валентин Коғониа, Зураб Цьопуа... Арт ауаа иапыртцо рсахьаркыратә фымтақәа ирымоуп рмилаҗ литература зы-рызго, иагу-иабзоу тцаара-дыррала изхәо, хра злоу амоно-графикақәа, астатиақәа, иаазырцшуа иахьатәи апсуа лите-ратура аҗиара иамоу алшарақәа, цхьакатәи рҗеипш.

Абрака еикәахапхьазаз рхыпхьазараґы тцарауафк иахасабала азәы хәа дгылан икәрахьымзахаз апоет-па-триот Владимир Платон-ица Анқәаб. Уи апсуа лите-ратура атцааараґы иалаигалеит ахәшьара ҳаракны изуҗа-

ша амонографиакәеи, акритикатә статиакәеи маҷымкәа, иахьяапшуа Владимир Анқәаб җарауаҗ, литературатҗа-аҗ иахасабала имаз абаҗхатәра. Иҗалап ари абаҗхатәра уиаҗара ахы азаамырҗшыргы иртҗафра-аазаратә зана-ат акәмызтгы. Ишдыру еиҗш, уи инеиҗынкыланы акыр шықәса җартҗафратә институт (нас иуниверситетхаз) аҗы афилологиатә факультет астудентҗәа дырзаҗхьон аҗсуа литература атоурых иазкны алекҗиақәа. Абри афакт акәмызтгы хыхь ишаххәахьоу еиҗш, маҗара асахьаркыратә җымтақәа раҗҗара иазикуан имчи ибаҗхатә-реи, иаамҗеи зегы арҗиаратә ус. Амала уарла-шәарла ашәкәыҗҗәа зегы ишырҗәаҗоу еиҗш, дзыпхьаз акнытә игәаҗхаз, ма игәамҗхаз аамта җыҗк аҗәырҗра ибжы ақәимыр-гозтгы. Ишаанагара иҗоу рецензиак, статиак азимузтгы. Аха еитаххәоит, уи илитера-тура тҗаарак усура уасхьрс иа-зышьталеит еиҗау атҗараиуарҗаҗы имилат литература атоурых ахыбҗар иахьидирҗоз. Хәарада, уи амаҗара фактс иҗоутҗар ауам. Избанзар Владимир Анқәаб аҗсуа сахьаркыратә литературазы дбылуан, игәы еиҗхәуан, ихатә иа-лаигалаз асахьаркыратә җымтақәа рнаҗсангы, уи иагыз, иабзз пхьаҗа арҗиара иаҗхраауаз апроблемақәа есымша дрызҗлымхан, урт ирызкны акыпхь ианитҗон, дықәгылон аҗхьаҗ зинтерес икыша астатиа җаиматқәа рыла.

Аҗсуа сахьаркыратә литература акритикеи алитера-туратҗаареи ирызкыз апроблематә зҗаарак акыпхь аҗы ианышьтырхоз аамтазы изыҗаломызт, иртҗафратәи ирҗиаратә усуреи рыла еснагь дшеилахазгы, зныкгы дыбжьам-хаҗызт уи ихы алаимархәкәа иажәа-җьбара мхәакәа.

Владимир Анқәаб исахьаркыратә җымтақәа рымаҗара рақәзам ақыртҗа мпыҗахалаҗәа хазларыжыыз амҗақьо-уқьад иалаблыз. Уи иархив анырыблыз илалахәаша иҗеит акыпхь зымбаҗыз илитературатә-критикатә статиакәа, еиҗарак хазы шәкәны атыжьразы ирмазеиз аҗсуа лите-ратура атоурых иазкыз акурстә лекҗиақәа. Жәахәарада, Владимир Анқәаб икурстә лекҗиақәа аҗсуа литература

аѳурых иазкыз аѳыѳра рлахъанѳахазѳгы, зеиѳшамам шѳкѳызаарын, аха изеиѳкѳымхеит, аѳа хѳымга имѳа иала-блит. Абриѳгы ихъааѳугаша аѳсуа литературатѳ критикатѳ хшыѳзѳара аѳѳызѳкѳа иреиѳуѳуп. Аха насыѳны Владимир Анѳѳаб илитературатѳ-критикатѳ атѳааратѳ усумѳакѳа иѳынханы ихамѳугы маѳзам, изыѳсоу раѳѳѳуп, рѳакы дууп хмилиѳ литературатѳаараѳы, насѳгы абаѳхатѳра змаз литературатѳаѳны даадырѳшоит.

Уажѳы, аѳхъаѳ иудааѳалаѳа Владимир Платон-иѳа Ан-ѳѳаб ишѳкѳы «Аѳаѳы иѳынѳѳ даѳѳхымѳъарѳуп» иаѳѳылоу астатиаѳѳеи, атѳаамѳатѳ усумѳакѳеи аѳериѳдикатѳ кыѳѳхъ аѳны ада хазы шѳкѳны иѳымѳѳѳѳ, насѳгы урѳ еиѳеиѳшым аамѳакѳа раан иаѳѳан, иахъатѳи аѳхъаѳ зынзаѳгы издыру-ам рыѳѳшаараѳы уадаѳзоуп, ишырхѳо еиѳѳ ѳѳашъыркыла уашъѳзыргы иѳбом.

Абри ашѳкѳы еиднакыло астатиаѳѳа, атѳаамѳакѳа ирыѳхъалак дарбанзаалакгы имбарѳ залшѳм урѳ равѳор Владимир Анѳѳаб имилѳ сахъаркыратѳ литература инѳы-рхѳѳааны ишидыруаз, дшаѳхъахъаз, уи аѳсуа литератураз дшбылуаз, дшазѳѳѳуѳз, мазараны ишиѳхъазѳз. Ари иѳѳабы-ргы хѳаны иара иѳѳѳазаара акѳын.

Араѳа хара халаѳѳм ашѳкѳы иану аматериалѳѳа рых-ѳѳажѳара, реилыргара. Урѳ ирхѳо, насѳгы изыѳсоу аѳхъаѳ ухѳѳа уанрыѳхъалак имѳашъѳ иѳбоит. Уаѳа жѳахѳарада, узыѳѳ-шахѳѳа аѳѳаанаѳараѳѳагы уѳылоит. Уиѳы ѳѳаба-ратѳѳуп алитературатѳ ѳѳѳазаараѳы.

Ашѳкѳы «Аѳаѳы иѳынѳѳ даѳѳхымѳъарѳуп» ѳаѳхъа иарѳабыргѳеит иаѳгышъаѳѳ-нарѳѳѳѳѳ Владимир Платон-иѳа Анѳѳаб алитературатѳ критикатѳи алитерату-ратѳѳаареи ржанр аѳгы аѳыбаѳ ѳыда шимаз, иажѳаѳ ахшыѳзѳара ѳаѳла шамаз, ишыѳѳѳараз имилѳ литерату-раз дшыбылуаз.

Руслан Қаѳба

Автобиография

Сара, Анқәаб Владимир Платон-ица, сиит Гагра ақалақь аҕны, аха сахьиз сзымҳаит, иахьсызхаз атцара тцарта смоуит, атцара аныстца иахәтаз аусурта смоуит, аусурта ахьсоуз иара атәы ҕататәхьеит, стагылазаашьа сылшарақәа еонашеит. Абас адунеи саақәлеижьтеи сыпстазаара иеикәҕья-шароуп излоу.

Сиит 1928 шықәса рзы, Гагра араионтә жәлар рызбыртәҕы аус зуаз, иреихау атцара Москва иалгахьаз рацхьатәи апсуа иуристцәа ирыуазәкыз Анқәаб Цшькан (Платон ашәкәаҕы) Цьсып-ица аамтала дзыҕназ иквартираҕы. Шықәсыки бжаки акара схьтцуаны, саб, сан саалымтцкәкәаа сааишьтит Хәап ақытахь (Гәдаута араион), санду, иара иан Шьамсиа Смыр-Анқәабцха лахь. Уи зыхкьаз, саб атәым милат иреиуаз сан лцынхәрас апсуа тыпцха Хәгәышьпцха Саниа дааигараны дахьыказ ауп.

Хәап ауп сара схы здыруа сахьыкала. Адунеи даеа кәақьтакыкам сара Хәап ақыта еиғьасшьо! Ипшзоуп, ицкьо-

уп, изфыдоуп ари ақыта. Егьырт агыларатәи ақытақәа зегы ифрылган, ажәтарақәа рытрейпш, Хыггәари Хыпстеи ирбжъанакыз ахыпстара наара иатқәыкәу иататәоуп. Хәапынтә еилаарцыруа ухпшылуеит ласкыа агаҭахь – Амшын еикәа.

Хәап иахагылоуп игъазгъазуа Хыггәаратәи абахәкәа. Уахытә иаауеит ицқьоу изфыдоу ашьха ҳауа. Иара убри Хыггәара иаанашьтуеит бзантцк егъа мшыцәгъа каларггы имхәашьуа, еснагъ изыхкәеикәеиу, хәапаа рыдгылкәа зырпсахәо, рзлагарақәа рылуқәа зыргъежьуа, ахьурзи азыхь рыжәтәи рызто, сышьха зиас Иагырта. Агаҭынтә Хәап ақыта ззымдыруаны иадпшыло, азәы игәы иаанагараны икам икыақъароу тзы-тыпкггы амоуп хәа. Аха, Хәап, акыр километр пшьарқца акыақъара, арха еиуыжъра ду амоуп итәыхны. Сара сгәаныла, анкыза, амшын ҭаскыаны ианыказ, нас уи амшын ессаира илақәуа, уажәы иахыкәоу ахь ианцоз, арака иацәаанхеит азиа дузза. Азиас Иагырта Хыггәарантә илбаакыа илеины ари азиа иалалон. Нас, лахыкы иахыа Шкәана хәа иахыашьтоу ихыҭеаны Хыпстака илбаакыа ицо. Уи ахыҭеаоз хуч-хучы адгыл тшәаауа азышьтра артцаулан, амҭа анаиу азиа зегы лтыкәкәа ицеит. Иаанхеит уи атып аҭы арха еиуыжъра. Уака акәархахә иахыаггы икәжьуп. Хәапаа рымхуртақәа аиҳараз ак ари архоуп ишьтызхуа. Ацыкәреи, ататын, акакан, ажә ашәырхккәа еиуеипшым, ара икамло арбану! Сычкәынреи сарпысреи раамта еикәатцәкәа раан сара даара имаҷымкәа апхзы ыкәстәахьан ари арха еиуыжъра.

Сара схәычра, иашатцәканы аамта еикәатцәа азкашәаны икан. Зынзак изымбазеит ацкәынратә цстазаара, шьоук рзы игәыргъахәыз. Хәаптәи ихартәаам абжъаратәи ашкол акны, ахәбатәи акласс ахь аныкәара саналага ашыкәс азын, саб иашыа Анқәаб Хәагәат Цьсып-ипа, хныкузгоны ихамаз, дтаркит – аҭажәеижәыбжытәи аамта хьанта длахәлабга дцеит. Саб уи иапхыака дыргахьан. Агара игараз аса-

биа днадкыланы, цшьоык зхы иамыхэоз ахэыцқәеи рани (уи дчымазаоы-цхэыс уашэшэыран), санду атакәажәи ныкәыз-гарацы хатцас иаарзынхоз сара, 12 шықәса иныртагылаз ачкәын соуп. Ашкол аансмыжыыр ада цсыхәа сымамкәа икалеит. Санду лакә, сҭаца лакә, ма хҭынхацәагы, азәы дкамлеит, ашкол коумыжыын зхәарыз, сгәы аазыргәгәарыз. Атаацәа ду рныкәгара зыхәда иқәу ақыта нхаоы иускәа зегы сара саарыдхалеит, цыхырааоы хәа азәгы дсывагылазамкәа.

Исгәалашәоит, сара сәага кьо амхы сантагылаз, сымч акәымхакәа ахацкыын ацыкәреи исцәапасын, аоажьхара ианафыз. Сара сықәлацәа, цас икартошәа, хханы ахәафы ампыл иасуаз, рыбжы сылагырз хнаркәкәалон. Адунеи афы иреихазоу анасыц зызкашәаны икоу урт ракәушәа сгәы иабон, ишыцганы сынтәон. Шака истахызеи сәага нкаршәны убарт срылагыла рыцхәмарра! Аха амхы ахацкыын иацәызымгар хамгәахә азынгы хазгытцгомызт. Иахьа, ма аинститут афы азәы дтартцоит срыцхраарц; ма даәа уск азы, ауацәа хәа шакаоы цәыртцхоузеи, урт азәы ихабарк усқан, иабаказ?!. Ацәмаа савымхәхәазо агәатана шыскыз, еагеи, еихацсыхәуи шымфаныстцоз снаргытц азагьа ацынхәрас мсала ичацаны ишыказ, азын ихазхашаз амфы (жәыхә-оажәа уардын еитцамызт) «мам гу ду» хәа хыцъара амца еикәахҭахуон.) ылхны хҭыхәан абахә ахьтә кәакәала сшатцаз, азылагарахь ацыкәреи ганы илаганы аагара (уигы кәакәла, арахә-ашахә рбара, аколнхарафы адуцәа срывагыланы акрура...сшырфыз исымбазакәа схәычра ныиасын сынтагылт гәыргъара сзацымтцаз сарпысра. Аибашьра аамтазы хҭаацәара (уаанза бжьоык акрыфацәа хшыказ) иацлеит даәа фыцъа иааг ада ззымдыруаз. Гагра ақалақь аҕны саб ионы изызхауаз сашьа Сериожеи сахәшьа Валиеи (санҭса илхшааз) хара хәхь иаалышьтит санҭса.

Аибашьра аамтақәа раан амгәахә азы ауаа ацъа рбон. Хәоңата атагылазаашьа зеипшраз ала егырт атаацәарақәа

ирейгъхаратэи иҕамызт. Амлакра закэыз хнардырт уи аибашьратэ аамта-еикэатцэа. 1944 шықэса рзы саб иашья Анқэаб Махты Цьсып-ипа аррахьтэ дгьежбын Хэацка хара хыхь дааит. (Аибашьра калаанза уи аус иуан Гагра СССР алитфонд аонатафы завхозс, аха аррантэ дангьежбы уи еипш атып издыргьяжбуа иҕамызт Апсны аҕагылазаашья. Хтаацэа ныкэызгашаз данаа, сара ашкол ашка ссар стаххейт, аха саб иашья дақэшатымхейт. Хтаацэаратэ экономикатэ аҕагылазаашья атдан исцэлейхьаз хайцхырааны, хшыапы хнықэгыларатэи иҕахтдар итаххейт. Ганкахьала уи диашан, аха сара хэышықэса дузза сцэыбжыханы сыкоуп, атцаразы саамтақэа зегьы сыцэхьыцо иалагеит. Ахэбатэи аклассгы салымгацт, арахь стыгга сызхан ахатца-наза сиякраххейт.

Сентябр амшқэа руак азы аусура сцошэа сеигэышэ аашьтыхны, ашкол афы сөеины абжьбатэи акласс аҕны атцафцэа сынрылатэеит. Ускан ашкол адиректорс даман Наташа Михаил-ипха Бигэаа. Ахэбатэи афбатэи аклассқэа срылымгазакэа абжьбатэи акласс ахь сахьнеиз азы епныхэа мцхэык сымтақэа аоныкатэи адтақэа сылтеит спылшэаразы. Егьы амчабжь азын, адтақэа исымаз ртак акатцаразы дсазтааит, ашьтахь акласстэ журнал лнапала санылтцеит. Сара адунеи сахьынзақэу лэапхьа схырхэуеит Наташа Михаил-ипха Бигэаа-Гэажэба атцарахь ускан сымфа ахьаалыртыз азы. Ашкол ашка аныкэара сшалагаз саб иашья Махты лассамта исырдырзомызт, аурокқэа анаантцэалакь ахыцъра ашка сцаны амфы ылсхон, ихэнызгон, уафы иибаша пытк изулак икастгон (азын ихазхаша амфы рхиатэын. Уи акэын сызфэыз).

Енак аурокқэа срылганы ишыкастцац еипш ахыцър афы мфылхра сахьлеиз, саб иашья еихала ахьарацъ шыапқэа цканы ркажъра дафуп, пыткгы ылиххейт. Иахьак сахьыказ даназтаа аиаша иасымхэар амуит. Лассаамта фымтзакэа ататын дахо ипиказ ахьарацъ шыапык дықэтэан. Иихэары-

зеишь хәа сышпшуаз даагылан уаха җымтзакәа амҗпқара дналагеит. Уи ашьтахьгы ашкол сахьталаз азбахә ала, ацә-гьагы, абзиагы, акы имхәазеит. Абжьбатәи акласс салгеит уи атцара шықәса азын.

1944-1945-тәи атцара шықәса Хәаптәи ихартәаам абжьаратәи ашкол адокументқәа архив аҗны игәатазар уафы ибоит сара азәи затҗык шсакәу абжьаратәи акласс уи ашықәсан иалгаз, егырт зегьы ахахьит. Абас ахәбатәи афбатәи аклассқәа сырхьцаны абжьбатәи акласс салгеит. Аха Хәаптәи ашкол аҗны бжькласс затҗык рыда ахамамыз иахҗаны адырфагы ус саакәхоит. Даҗа қыта ааигәак, шыапыла сцаны сааларатәи абжьаратәи ашкол цьаргы иҗамызт. Хәаптәи аколнхара ахпатәи абригадаҗы бригадирс скарцан, уа аусура салагеит. 1946-1947-тәи атцара шықәсазы, шықәсык бригадирс аус зухьаны, Хәаптәи 7 классктәи ашкол, егырт ацснйтәи ашколқәа зегьы реипш иацлеит даҗа класск, иҗалеит 8-тәи акласс. Хәап ақытан аабатәи акласс анаат акыр шықәсқәа раахыс 7-класск ирылгахьаны цьаргы изымцакуа иҗаз зегьы уахь инеит, аха сара сахьбригадирыз аҗнытә хколнхара ахантәафы Цскуа Грышья (Хәап ацсуа қыта цқьоуп, Дскуа Грышья затҗык ацсуа пхәыск дылхатәаны дыҗан иакәымзар) сауимшьтуа далагеит. «Бригадирс уцынхәрас иқәсыргылара дааугар, нас иахьыутахьу уцап» – ихәеит. Сөызцәа ашкол ахь иныҗәоит, абар сентиабр нтәеит. Хгәыла чкәын Харазиа Хаит сияцәажәан, уи дсыдтәаланы игәеитон анариадқәа рыҗатцашья, аколнхацәа рҗамшқәа рышьяқәыргыларазы анормотивтә таблица ахырхәашья. (Усқан абригадирцәа ракәын аколнхацәа рҗамшқәа ишьяқәыргылары рҗашәкәқәа ирнызтцоз.) Ихшыф акыр иазцо ианалага, октиабр мза аналагамтазы сбригадирра иара длаҗажьны сара ашкол ахь сцеит, сагьалгеит аабатәи акласс, аха дырфагы ацсыз азы зтцабаз еипш школда саакәхеит, ажәбатәи акласс Хәап ихырымтзеит. Иахья Хәап абжьаратәи ашкол

ыкоуп, ирыбыр-гызуеи Хэацтэи афар, рыоны ишыкоу атцара ртоит!

Хауацэа, хтынхацэа рнапы санцшыло ақытақэа сынрылалейт стцара иацыстцарц. 1947-1948-тэи атцара шықэсазы, Дэрыпшы ажэбатэи акласс салгейт. Саб иахэшыа Ната, Гунба Алиас ионы дыонагылан, убарт шықэсык срысасын.

1948-1949-тэи атцара шықэсазы, Ацандара ақытан санду лашыа ипха Смырпха Маления Ацба Ахмет дицшэмоуп, убарт ацба дсырбон, сныкэыргон, шықэсык срысасын, салдыргеит Ацандаратэи абжыаратэи ашколқэа 11 класс икан ускан. Оышықэса сара хауацэа рнапы санцшыло, цыоуы сыбзиарак рзымдырзо ацба дсырбон. Сара уи аф сытцанатон, сыцстазааратэ хақэитра ґахэаны иаман. Сара сшыхэчызнатэ азэы инапы анцшылара сашыцылазамкэа сызхаит. Ус икан сыхэчратэ цстазааратэ тагылазаашыа. Уажэы, шыта санхатцаха, сыбзиарак ззымдырзо ауаа срыдцшыло атэара уаха исзымчхаит. Сцейт Ткэарчалка, уафы агэырфа даламтцакэа схы ныкэго атцарагы сцап хэа.

1949 шықэсазы «Ткэарчалрацэа» атрест иатэыз ашахта №2 акны, а-5 тэи аучастка акомплектэ бригадафы навалот-боишычикс аусура салагейт. Сталейт ахэылцатэ Акармаратэи абжыаратэи ашколгы, аха исцэыуадафхейт, исзеиламыгзейт. Ашахта афнутцка аусура сашыцылазамкэа реиха ихыантаз аус анавалотбоишычикрафы ажэытэ шахтерцэа срацлабны санрывагыла, ирласны сытцнаркэкэейт. Арахы, цас иауашэа хучастка еилабгейт – алава тэейт, ґыц зегы катцатэхейт, арацэ ашка амфа ґыц ылхтэхейт. Уи хшаґыз акыр мзы цейт, ахэынтцарратэ план арацэ ацхрафы ихзынамгзо 40 процент иреихамкуа икахтцейт. Сара ачеикэатцэа злаасхэо сымамкэа саанхон лассы-лассы.

Ажэытэ шахтиорцэа натэахы-аатэахык рыман, аха сара аеибытаха сахымзацызт. Сымчкэа капсан сги-гиуа скалейт, сшыа мацхейт. Ашкол нсыжыт, аха ашахта сызнамыжыт. Исгэалашэойт, ашахтафы аусура ашытахы

афны́ка(азеипшнхартыхъ) санаауаз сгәала́ка-заарақәак. Игәашә́тахъазар ашахта́хъ ашахтиорцәа усура ианхутцало рлакы́тца еихаччауа иубазом, азәы лафк ихәаны иааччар-гыы, ирласны ихы-иґы инықәбоит уи аччапшь. Аха ашахта афны́тца́а аусура иалганы иангъажьуа зегъы (шамаха́м-зар) рхы-рґы рхаччауа, гәала́казаарак ишьтқәцәаа иамоуп. Сара акырынтә сазкылыпшхъан, сазхәыцуан ари аипш апсихологиатә тагылазаашьа. Ианеилыскаа убасқан ауп: сара аусура салган афны́ка сгъежъын сцоит, аха агәала́ка-заара зынзак исымазым (и́кан уи еипш ансыхьлоз). Егъырт зегъы лах-ґыхза еикәґытуа, иццакы-ццакуа исывеибаҳәа аштолния ихәытцаланы адәахъы ицоит. Урт гәыргъоит, избанзар иахъагы машәырда рысмена иалгеит, еибга-е-изфыда афны́ка ицоит. Ашахта ианталоз 8-саатк рапхъа ирыздыруамызт ирцеипшыз, ас машәырда изтытуазу мамзар... Урт усқан 8 саатк рапхъа алашара ааныжъны алашьцара ихәытцалон. Еилкаамз фнутца́катәи цәаныррак иарцәон ахаґеихаччаратә тагылазаашьа. Уажәы рус иалганы алашьцарахътә урт алашарахъ ицәыртцоит, адгъыл тбаа ду, апсабара хазынахә инықәпшоит. Урт аус руит, амла иакоит, иахънеиуа акрырфоит, акрыржәоит, ртаацәеи дарей еибабоит, азәы изгаб дизпшуп, азәы акиноу ахъ дцоит... Агәала́казаара рызтара рымоуп. Сара? Ча ґатцак стумбачка итам. Акапей кылтцәа сґыба итам. Сызтытцзои ашахта?! Икастцои, сызцои сзеипш нхартыхъ? Сөыкәабаны, сыцәарц? Крымфазакәа амла сшакуа уатцәы усура сеитаахырц? Алашарахъ схәытццоит. Иснатои сара уи алашара гәыргъарас? Аҳақымцәа исыртәит сшьа шыақәзыргылашаз арецептқәа, аха излаасхәозеи уи апсыз-хәша, амшә-шьа?.. «Ишыдду еипш қәа ауам», исоут аамта урт аасхәаратәы саны́калоз. Сшьагы атыпаґы иааит, саргы сыгәґәахеит...

Ар рахъ сыргарц аҳәара Авенкоматаа рґы икастцан, аха ашахта ихәытцаны аус зуаз усқан арра иргомызт. Архип Мирон-ица Лабахуа дшақәшахату инапы анитцар уахгоит хәа

сархәеит. Архип Мирон-ица усқан «Ткәарчал рацәа» атрест ауправлиаиушьчис дықан, уи иҕы сцеит. «Уара уацсыуоп, аррахь уоусыжьыр, уара уеипш арра ацара зтахыу рацәафуп, уртгьы аусыжьыр акәхоит. Сусуцәа сцәеимппоит» – ихәеит. Амала ицсыҕеыз аусурахь сиигеит. Акармаратәи ахаблаҕы анхартақәа руправлиаиушьчис (комендантс) сҕалеит. Архип Мирон-ица Лабахуа ибзоурала. Аипш ақбафура сара исзырбахьадаз?! Аха 1950 шықәсазы шықәсыктәи сдоговор аҕхәара анаантцәа Ткәарчал сықәтырц збаны «аҕы ақбар иахытңны апхә иахалоит» хә сусурақны арасчет рымсхын Хәапқа сдәықәлт. Аха уажәы авоенкоматаа сыр-кит. Ар рахь сдәықәтцаразы аповестка сыртеит. Срыхәеит шықәсык аахыс изымбац санду, сашьцәа баны Хәапаа сын-рылацшыны саауеит хымш затцәык аҕхәара сышәт, хәа. Иа-нырму, шықәсык аус зузар мызкы апсшьара сыхәтоуп схәан рповестка аапжәаны сдәықәлан Хәапқа сцеит. Снаиааит, хәуацәа хтынхацәа рахь. Мызкы ашьтахь Ткәарчал авоен-комат аҕы сахьышәтаху сыҕоуп схәан сырзааит, аха уажәы рплан наргзахьазаарын, исацәханы соурыжыит упшыз хәа. Адырфегь Баграт Шьынқәба ицхыраарала аусура салаге-ит Акәатәи ахәынтқарратә драматә театр (Уажәы Самсон Чанба ихьз зхыц) акны апсуа драма атехникатә режиссорс.

Иара убри ашықәсан, сентиабр акы инаркны сысту-дентхеит Акәатәи ахәынтқарратә артцәфратә институт А.М. Горки ихьз зхыу, афилологиятә факультет аҕы иаатыз апсуа сектор акны. Атеатр акнытәи «срежиссорра» нсыжыит, аха аинститут ахь сныкәара иалазгмаз арольқәа сыртон, сыхәмаруан, даҕа ҕышықәса атеатр апсуа драма рколлектив салан. Ғышықәса Акәатәи ахәынтқарратә артцәфратә институт аҕы атцара стон. Исгәалашәоит афбатәи акурс аҕы семестрк азы «хәба-хәба» хәа сааишьаҕы иалашәт пшьбак «изаамтанытәу аурыс бызшәа» азын. Аха уаазгьы а-2-тәи акурс анхызыфуаз зегьы хәбақәан исоуз. Ғ-курс арака санрылга, 1956 шықәсазы, СССР ашәкәыфәцәа ре-

идгыла, Москватәи алитературатә институт Ал. М. Горки ихъз зхыу аҕны арҕиаратә конкурс сахысны, адкыларатә пышәарақәа тины стәлеит хадара злоу аҕәшағы, апоезиа асеминар аҕны. 5 шықәса уаҕа атцара стҕон. Апоезиа асеминар аҕны напхгафыс дсыман рапхәа Владимир Луговской. Уи данцсы напхгафыс дсоуит Васили Дмитрии-ица Захарченко.

1961 шықәсазы сдиплом ахьчаразы «Даара ибзиоуп» ахәшәара сыманы салгеит Москватәи алитературатә институт, сааит Ацсныҕа.

Аусурта лассамта исмоуа, систудентратә амамзааратә цстазаара атцкьасгы аҕа бауа, изыззарызеи, дырфегь сымлашыуа, стуфлақәа атцаршытцәкьа сызрытцамтцо лассамта сықәханы сыҕан. Сара атцара истцаз иахәтоу атыпцкәа рҕы, иацсазамыз, машәырла, уала тахыла инанагаз ахьтәақәаз мачымызт, аха сара азәы дамхны итыпц сышәт хәа азцаара ақәыргылара сыламыс исзатәамшыеит... Ауа, атынха ухәа сара ифсытцгәашаз усгыы дысқәашымызт сара сиижьтеи аахысгыы. Кыргыы аҕа збахьаны, Аҕәтәи ахәынтқарратә артцарфратә институт А. М. Горки ихъз зхыу ацсуа бызшәеи алитературеи ркафедра ачлен Зыхәба Анатоли Шәыгә-ица аспирантурахь дцан, уи атыпц аҕны аусура салагеит. Абас ала сара сзылгаз, аинститут сыззыҕанатцаз азанаат ашҕа амфәа смоукәа, сгәы итамыз схы итамыз аус снадгылеит.

Иаақәыртцәиааны аҕазыҕатцатәхеит сзанаат ҕыц. Ари иақәсырзеит имачымкәа аамта, ирацәазаны аҕабаа. Сыпцстазааратә лшарақәа фшаны, ари анахыс ф-мфакны идәықәлт. Акы, уаанза сызқәыз асахьаркыратә литератураҕы иҕоу арҕиаратә мфә, фба анаука тцдаа-рақәа, алекциакәа...

1968 шықәсазы аус ахызуа аинститут иснәтеит шықәсыктәи акомондировка Москваҕа. Стәлеит Москватәи Аҕа абираҕ ҕацшь аорден змоу ахәынтқарратә артцарфратә институт В.И.Ленин ихъз зхыу аҕны аспирантура. Салгеит,

исыфит адиссертация адсышәала. Еитазгеит аурысшәахь. Март мза 23, 1970 шықәса рзы хыхь зыхьз схәаз аинститут, асовет литература акафедра анапхгарала, афилологиатә наукақәа ркандидат хәа астенпен аиуразы исыхьчеит адиссертация «Ацсуа новеллақәеи Михаил Лакрба ипрозеи» хәа захьзу атемала (БАК уи шықәнарғәгәеит). Москва аспирантураҕы сахьынзаказ, уа сәахаршәланы аус зуан СССР асовет шәкәфәцәа реидгыла иатәу Москватәи алитературатә институт А.М.Горки ихьз зху аҕны, напхгара азызуан арҕиаратә семинар. Уи стыц аҕы иахьа Фазиль Искандер аус иуеит.

Сдиссертация анысыхьча Москвантә ҕапхьа сааит Аҕәаҕа, аус зүеит иахьа уажәраанза Аҕәатәи ахәынтқарратә артәфратә институт А.М.Горки ихьз зху аҕны ацсуа литература акафедра ачленс. «Ацсуа литература аҕоурыхи», «Ахәычтәи алитературеи» «Аспецкурси» рыла алекци-ақәа срыпхьоит адсышәала ацсуа секторқәа рҕы, урысшәала аурыс секторқәа рҕы.

Ажәеинраалақәа рҕора салагашьа, исхамштүа акы аҕәны схәҕы иаанхәзеит, 11 шықәса срықәын. Адшьбатәи акласс ахь санныкәоз аҕәын. Аапынран. Ацсабара еинылахьан. Сшьапы аиха сцәаахан игәгәаны ицқан, имҕацкәа иқан, ашкол ахь сызҕеиуамызт. Хматцурта абартцәҕы стәәны ашәкәы сапхьон. Уи аены саб иашьа ипхәыс ахшаариуразы Гәдоутә ахәшәтәыртахь дырган уахь иқан зегьы. Ахәычкәа (уажәы иираны иҕаз, асабиа леихабацәа) ран лахәшыцәа рахь ирган, уахь иқан. Аены сымацара аоны сахын. Хгәарц дистын-бжак иазыныпшүа, абилиард-гәы еипш ииашаза, ашьац ықәшышь, аурхал ашьац-цштәыла иқәыршәу цьушьаратәы, икьақьаза сапхьа ишьтан. Хакәытқәа еипхьытта агәар иқәын. Урт аихарак кәы-бкәышәо, нахьхьи хгәарц аназараҕы, хцеи аказармеи ахьеивагылаз ааигәара реадкыла иқәын. Амш еилган. Амра акыр аҕыҕышьтнахьан. Тынчран, рдәынақәак хханы

абахчараҕы еицлабны ишәахәон. Убарт рыбжыы акәым-
зар уаха ртцук абжыгы гомызт. Ус акәытқәа ааилакаркарын
рыбжыы цәгахо иаилалт, кәтык аҕыж бжыгы ҫрылтәра-
аит. Снапшызар, бгахәычык кәтык нымтцаа, хгәарц
иакәыршаз ахахәгәар инахыцан ицеит. Сара сызшыапык
ыргало ҫәатцкәан снапашәа кәстцеит, аха саузашыталоз,
атрышә сасуа абагыр кны сгылан уа. Алақәа еибарсны
иашыталан, акыу-су хәа ишуа храсатра илан цытрак, нас
ихашхашуа иаагыежыит. Ирзымпшаазеит, акәтгы рцәаге-
ит. Икалаз ахтыс хәычы, избаз асахыақәа схы итагыежыуа
стәан. «Абгахәычы гызмалуп», «абгахәычы гызмалуп»...
ицо иаауа абарт ажәақәа, (зкынтә ауаа рыкнытә исахахыз
ажәақәа), схы итагыежыуа итан. Ус урт ажәақәа ашәатцас
сқышә иқәыхәмаруа, урт ажәақәа ажәақәа рыцло аҕаа-
нахеит. Абгахәычы иканатцаз ахтыс салашыҕкшәа, адунеи
уаха даеакы схаҕы имааиуа, абгахәычы аказшыақәа аа-
зарцшуаз ажәақәа сқышә ишықәыхәмаруаз, атдыхәтәан
схаҕы ишыақәгылт абарт реипш ажәеишытаргылақәа:

«Абгахәычы гызмалуп
Даара зынза,
Аенышыбыжыон акәтқәа
Мтарсны иагоит.
Насгы иара
Иамоуп алымха,
Абз, ацынтца,
Ахапыц, апшышыапык.
Цынтцала акәты
Ахыгылоу еилнаргоит,
Апшыапык нымфантца,
Хапыцла иакуеит.
Апшыапык аатцшыуа
Абнагәы иазцоит.
Уака бзла
Агыама еилнаргоит.»

Абас, схәычтәы психологияҫы истихиашәа ицәыртцит ажәеинраала аиҫартәара. Аритмика ишацклапштәу, ариф-ма хәа акы шатахыу, усқан акәым, уи ашьтахьгы лассамта исмаҳазеит. Аха арака игәашәтаратәы икоуп: цъара-цъара арифмақәагы иаанахәуаз, аритмикагы хар амазамкәа ишышьтнахыз. Ари, ус еилкаамкәа машәырны икалаз усуп. Ашьтахь ишысхәахьоу еипш, ашкол сацәхкьеит лассы, аха ашәкәыпхъареи ажәеинраалақәа рыфрей сахънеилак исы-цын. Изыфуан ажәеинраалақәа рацәаны. Атетрад усқан имачын, ашәкәқәа рҫы ацәахәақәа рыбжьара ианыстцон. Ачернила ацынхәрас ашьамашәыга рышәт ркәыцны, ирфа-ны иалтцоз, ачарнилатра ма абатылка хәычы итәтәаны уи салаффуан. Аибашьра аамтазы изовит пиесакгы. «Агъыч» ахъзын. Ахтыс, цъоукы икалаз хәа ирхәоны исаҳаз иалс-хит. Тацак лхатца аибашьраҫы дтахеит хәа ашәкәы анылзаа даныртцәуа ашьтахь, ипсхәы лурц еикәлыршәаз апарақәа лабхәа илцәигарц ихы-иҫы тахәхәа дцаны уахык длықәле-ит. Уи ауха, ус машәырны иакәшәан, атәтца лхатца, дымцсы-кәа дыказаарын, даан ипхәыс лҫы дықан, ақәылаф, агъыч дишьит. Уи иара иаб гәакъа иакәын... Ари апиесагы, из-ныстцоз атетрад сызтодаз, ашәкәы адакьақәа икыпхъу ацәахәақәа рыбжьара ибжызоааит. Излазфызгы ашьа-машәыга чернила акәын аарла иалубаауа.

Ажәеинраала рзызфуан хашьхақәа, (Хъачгәара иалкаа-ны) хзиасқәа, апсабараҫы хтысс иаакало зегъы. Аибашьра иазкыу ажәеинраалақәа рацәан исыман. Аибашьраҫы зыхъз гахъаз афырхатцарақәа ирымаз атәы зыфуан. Хәара атахыума, сара исзымдыруаз, ухәан схәанла исаҳаз атема, иара усгы ахәчратә мариара изацәымцацыз сажәеинра-алақәа, зынзак апоезиа иацәыхаранатәуан. Ус иага ика-заргы, хгәылацәеи хқытеи сара спуетуп хәа сырцхъазо иалагахъан. Сажәеинраала, асовет еидгыла афырхатца Бар-циц Рожден изкны изфыз, ажәлар рашәа аматив атаны ақытантәи ашәахәаратә ансамбль арепертуар иалан, араи-онтә олимпиадаҫы ирхәон.

Ақытантәи аинтеллегенция (артцаџцәа), нас ар рахьтә игъежьюаз, ма псшьара мчыб-жык, мызкы иоурышьтны иаауаз аофицерцәа (урт ғызғазуа ианырбалакь, хқытауаа ргәаныла адунеиҕы урт ирзымдыруа, акы ыкам ргәахуан).

Сажәеинраалақәа убас идырехәон. Ақәа сҕеины инд-сырбар инейдкыланы итрыжьрашәа «Шьынқәба иҕы уцаны ирба, иузтижьоит» рхәон зеггы џбарак аламтазакәа. Атцыхәтәан дсасны дахтааит Киут Виссарион, Ақәа ашәкәтыжьыртаҕы аус зуаз (усқан «Апсны қапшь» аредакцияҕы аус иуон хәа сыкоуп, хара дхамахәуп иара). Уигь, сажәеинраалақәа данырзызырџы ихәеит хазы шәкәны итрыжьар шыкало, насггы уи азын ацараггы бзианы шсырто. Убасқан ауп ари рацхьаза иансаха зажәеинраалақәа ркыпц-хьауа ацара ширтоз.

Виссарион Киут уааи хәа абжьгара иситаз ала сҕеит Ақәа. Рацхьаза иара дыспшааит. Уи Баграт Уасил-ица Шьынқәба иахь сышцаша, сахънейша сеихәан сҕынасхонны акы иааигәалашәан ара уааишь зны ихәан, аредакция «Апсны қапшь» (уажәы Фрунзе иулица ақны атипография ахьыкоу, аџбатәи аетаж аҕоуп) ақны уадак сныџнейгылан, уа итәаз сажәеинраалақәа дырзызрџырцдихәаны иара дҕеит. Уи Қъаазым Агәмаа ирейгъасшьо ажәеинраалақәа пьтк срыпцхьарц сыдитцан (сара урт пшьтетрадк рызнатәкьа ицкьаза ихџаала исыман) акыраамта сапхьон. Сажәеинраалақәа џба, стетрадқәа ркынтә изныз абгьыцкәа џанжәаны иацхьа иныкәитҕеит. Акы «Хьачгәара» ануп, егьи «Санчара» – аибашьра иазкын. Абарт хгәзет ақны иахкыпцхьюеит ихәеит. Егьырт, ирыгкәоу, арифма, аритмика ухәа еипшым ажәеинраала еиҕартәашьа, атемақәа рышьтыхшьа ухәа акырааамта дсацәажәон...

Сара сақәгәыцәомызт сажәеинраалақәа анырбалакь, џба затәык аалхны егьырт ирыгкәоу рацәоуп хәа идыргъежьюеит хәа. Сажәеинраалақәа Ақәа сансҕеилакь урт ркыпцхьары иаразнак иаасымхны инейдкыланы итрыжь-

уеит хәа акәын сшыҕаз. Ус акәын хқытан иааилакь акрыз-дыруа хәа ирпхьазоз ауаа еицҕакны рцәажәашьала зыгәра згахьаз. Уажәы ҫба затҕык рыда егырт иргьежыт Қьаазым Агәмаа. Дара уртҕы (иахьа, шыта ишыздыруа ала) хазынақәак ракәында ма!?... – Шьынкәба иҕы сцаны исырбар сҕахын, – хәа аасҕытшәеит. Ишызбоз Қьаазым Караман-ица ихы-иҕы ааипсахит. –Уара иузеигьу хәа акәын арт залсхыз...Уца, нас ирба Шьынкәба, иуеихәо уаҕап, – ихәан сажәеинраалақәа иалиххьаз ыргьежьны иааситеит. Уа сын-дәылтцын АБНИ аҕы Шьынкәба Баграт Уасил-ица иахь снеит. Сажәеинраалақәа тынч дтәаны дырзызрҕит. «Ажәеинраа-лақәа рыҫра улшоит», ихәеит уи. Нас арифмақәа ше-икҕыршәалатәу, аритмика цьыра-цьырала ацәахәа шаны, ацырақәа рхыпхьазарақәа ацәахәақәа рҕы ишацклапштәу ухәа ажәеинраала еилатцашьақәа ртәы акыраамта схы ите-игалон. Ашьтахь ажәлар рхәамтақәа, алакәқәа, ажәабжьқәа иаасахауа ашәкәы ишаныстцаша ухәа сабжьганы соуижыт Қьаазым Караман-ица Агәмаа исзыикьыпхьырц иалихыз имсххьан усҕы, уртҕы егырт зегьы еидыхәхәала ажәеинраала аҫра шус мариам еикааны исыма аҫныҕа, сҕықәланы Хәацҕа сааит.

Рацхьаза акьыпхь аҕы ацәыртцра салагеит 1954 шықәса рзы. Акамбаин «Донбасс» ахьзын рацхьаза искьыпхьыз ажәеинраала «Ацсны ҕацшь» адакьа ианыз. Уи Ткәарчал ашахтаҕы аус анызуаз изҕыз аҕоуп, ашахтаҕы техникала аусура аизхара иазкын. Иара убри ашқәсан урысшәалагьы сажәеинраала «Сыпсатцла» еиҕаганы Черкесск итытцуаз «Молодость» хәа шәкәык ианылт. Убарт индаркны акьыпхь аҕы лассы лассы ицәыртцуан сажәеинраалақәа, сбаладақәа, споемақәа 1958 шықәса рзы итытцит рацхьатәи сырҕеи-амтақәа реизга-шәкәы «Сышьха зиас» ахьзны.

1960 шықәсазы аҫбатәи сышәкәы «Бзыц ацшахәа».

1964 шықәсазы – «Сыбзиабара».

1966 шықәсазы – иажәеинраалоу ароман «Абраскьыл».

1968 шықәсазы М. Лакрба иновеллақәа ирызкыз амонографиии (ашьтахь сдиссер-тация иашьатаны икалаз), астатиақәеи арецензиақәеи реизга «Ацсуа новеллақәа».

1971 шықәсазы сажәеинраала ғыцқәеи сбаллада ғыцқәеи реизга ашәкәы «Сышьха ахытдырта».

1971 шықәсазы Москва ЦКВЛКСМ атыжыырта «Молодая гвардия» итнажыит иажәеинраалоу сроман «Абрыскыыл» аурысшәахь еиҥаганы. Еиҥеигеит Иури Полухин.

1965 шықәса рзы, иара убри атыжыыртаҕы Москва еиҥаганы урысшәала итрыжыхьан сажәеинраалақәа реизга «Ацстазаара тыхәптдәамам» («Жизнь продолжается») захьзыз.

1971 шықәсазы, Қарт ашәкәтыжыырта «Мирани» итнажыеит қыртшәала еиҥаганы сажәеинраалақәа реизга хәычык.

Аурыс бызшәеи, ақыртуа бызшәеи рнафсгыы сажәеинраалақәа еиҥаганы, агаетқәеи ажурналқәеи рғы иркыпххьеит: алезгини, абазини, акабардеи абызшәақәа рахьгы.

Уажәы сағуп афбатәи иажәеинраалоу ароман «Асхыс». Фырхатца хадас далоуп ацсуа гиолог Ахра. Анафс хадара злоу апроблематикақәа ируакыуп ацсуа интеллигент зта-а-цәара ирцәыхкьоу ихәҭсахьа ацәыргара. Абас икоуп иазыркыағны сыпстазааратә мфә – сбиография. Арака саламцәажәеит ашьха сныкәарақәа, арахә рыхьчареи аңьа избахьаз, абахә сағкьан 17-18 саат, ахра сшаҭакнаҳаз уҳәа убас ицегьы. Имачым урт, схатәы цстазааратә хтысқәа рахьтә сырҭеиамтақәа рғы уафы ипыло. Урт ихадыртәауеит ари савтобиография.

1971ш.

Алитературатцаара иазку усумтак.

Атдыхэтэантэи ашықәсқәа рзын, уафы иаагәеитартэ еи-кәрццак атыттра иалагеит апсуа сахьаркыратэ литература атцаара иазкыу аусумтақәа. Уажәраанза ихамаз Х. Бҕажәбеи Ш. Инал-ицеи ркритикатэ-литературатцааратэ усумтақәа ракәзар, иахьа, атдыхэтэантэи фба-хца шықәсқәа рыла, урт ирыцлеит Н. Лакоба, Р. Капба, В. Дарсалиа, М. Папасқыр, Г. Гублиа, В. Цнариа, В. Агрба ухәа рыхьзқәа. Ари даара уафы дзеигәыргъара усны икоуп. Амала, ибзи-агәышьян, рацхьаза иргыланы, арт аусумтақәа зегьы апсышәала ифызар, аха уеизгьы, урт рыбжак апсышәала ифуп.

Абарт авторцәа русумтақәа уарла-шәарла акәымзар, акьыпхь афы уафы дырхым-цәажәацт. Иашоуп, афилологиатэ наукақәа ркандидат А. Аншба «Апсуа литература атцаара 50 шықәса рыфнутцкала» хәа иифыз астатиафы иааркьаф-ааркьафзаны зегьы ахәшьарақәа ритеит, аха ари мацзоуп. Уи иааинырслашәа иифыз газеттэ статиоуп. Насгьы, аидара иамаз рацәан акнытә, аусумтақәа досу изыпцоу фактла ишьякәзыргәгәо ахәшьара цәулақәа рыцара алыршахартә икамызт. Еитасхәахуеит, апсуа литература атцаара иазкыу амонографиакәа жәпакы ахцәажәара рмоуцкәа икоуп. Урт рахьтә абра сахцәажәар стахыуп «Апсуа прозеи апоезии» захьзу М. Папасқыр ишәкәы.

Ари апсуа сахьаркыратэ литература атцаарафы иара ахатә чыдара амоуп: хыла а-30-тәи ашықәсқәа раантәи апсуа проза атцаара ари ашәкәы акны еипш инартбааны иазаатгыло хәа шәкәык макъана ихамазам. Ашәкәы еиднакылоит рацхьазатәи апсуа прозатә рәиамта Д. Гәлиа иажәабж «Атәым жәфәан атцака»,

М.Ахашба иажәабжқәа «Хәи, дад, аписар, закә кампаниоузеи, ишаахаухәара», «Алло», В. Агрба иповест «Хколнхара «Пхьака» аишья», Шь. Цәыцьба иповест «Амат зыбҕа цтәоу», П. Чкадуа иповест «Афыц аиааиуеит», С. Чан-

ба иповест «Сеидык», И.Папаскыыр ироман «Темыр», Д. Гәлиа ироман «Камачыч», Қ. Агәмаа ироман ацыпцәаха «Селым», иажәабжә «Аишыцәа», С. Кучбериа ифымтақәа рытцаара иазкыу аусумтақәеи хазы даеа ѿ-критикатә статиаки. Урт, атцыхәтәаны зызбахә ҳамоу астатиакәа, акы аибашьра атематика иатәуп, «Амцабз иалѿаау афымтақәа» ахьзуп, Қ. Агәмаа ирѿеиамтақәа ирыз-куп, егьи – «Апоет-сатирик» Л.Лабахәуа ирѿеиамтақәа реилыргара. Абасала, М. Папаскыыр ишәкәы «Ацсуа прозеи апоезиеи» аҕны а-30-тәи ашықәсқәа ирытцаркуа ацсуа проза шамахамзар рѿеиамтак бжьамыжкәа иахцәажәоуп. Арѿеиамтақәа зегьы хронологиа ҳасабла, досу ртоурыхтә тыцқәа рѿеи иргылоуп.

Ашәкәы иагроу аусумтақәа зегьы иаарылукааратәы иҕоуп Вл.Агрба иповест «Хқолнхара «Пхьаҕа» аишыа» атцаара иазку. А-30-тәи ашықәсқәа рылагамтазы имѿапысуаз асоциалисттә еитакрақәа раантәи акулакцәа иҕартцоз аѿагылара рапхьаза аҕны ацсуа литератураѿеи ицәырзгаз абри аповест ауп. Х.Бҕажәба ишәкәы «Ацсуа литературы критикатә нцамтақәак» аҕны ииашаны иазгәеитеит В. Агрба иповест «Хқолнхара «Пхьаҕа» аишыа» ҳсахьаркыратә литератураѿеи ишлагала бзиоу атоурыхтә тцакы шамоу. Х.Бҕажәба истатиаѿеи уи аповест злаѿу абызшәеи, асахьаркыратә хархәага лыпшаахқәеи рыхә ҳаракны иршьоит. М. Папаскыыр уи диқәшаҳатуп, насгьы, Х.Бҕажәба иусумта аҕынтәи ихы иаирхәо рацәоуп, аха итцегьы инартбааны ититцаауеит аамта. Ииашаны аполемика рзыҕаитцеит а-30-тәи ашықәсқәа раан аповест «Хқолнхара «Пхьаҕа» аишыа» иахцәажәахьаз С.Ашәанбеи В.Кукубеи. Даара ауаѿы игәы иахәартә иҕоуп, арѿеиамта зхылтцыз апериод аан, асовет литература зегьы аҕны атоурыхтә хтыс хадақәа иҕаз ирыдхәалан дахьрыхцәажәо, ацстазааратә-тоурыхтә тагылазаашьеи арѿеиамтеи ахьейдхәалоу. Аповест «Хқолнхара «Пхьаҕа» аишыа асахьаркыратә аидеиатә анализ катцара анаѿсгьы, М. Папаскыыр ииашаны иааирцшуеит аповест автор В. Агрба идунеи хәапшышьатә позиция. Уи адагьы,

М. Папасқыр ииашаны иазгәеитөит Вл. Агрба иповест «Хколнхара «Цхьака» аишья» наӀ-наӀтәи апроза аҕиараҕы анырра шыӀанатӀаз.

Убас хшыӀ зышыӀтра ззууша статиақәоуп Ш.ЦәыӀьба «Амат забӀа цӀӀәоу», С. Чанба иповест «СеидыӀ», И. Папасқыр ироман «Темыр» ирызкыугы.

Афилологиатә наукақәа ркандидат А. Аншба узиқәшахатхом хыхь зызбахә цәырахгаз истатиаҕы М. Папасқыр ишәкәы «Ацсуа прозеи апоезиеи» инедкыланы ахәшьяра ларкәзаны ианеитә. (Шәахәапш «Ацсны Ӏацш», февраль 6, 1971 ш.)

ИӀитцаауаз арҕиамтақәа дрыхцәажәо, игәаанagara аргумент иашала ишьяқәыргәгәо, урт анаӀтӀаз аамтәи, асиужет иатцанакуа аамтәи дырзаатгыланы, ацстазааратә тагылазаашья аиашара шаӀа иадхәалоу аарпшуа, еиуеипшым авторцәа рчыдаратә сахьяоышья азгәтә, арҕиамтақәеи ахаҕсахьяқәеи реиҕырцшратә анализ Ӏатцә, М. Папасқыр иӀит ацсуа литературатӀаараҕ ихәартәу, иӀәнушьартә иӀам ашәкәы. Аеакы иа усуп агәаанagaraқәа реиқәымшәара. М. Папасқыри А. Аншбеи гәаанagarала еиқәымшәеит. Иара убас еиқәымшәеит урт ргәаанagaraқәа Д. Гәлиа иажәабжъ «Атәым жәӀан атӀаӀа» аӀны ихадароу аидеиатә цакы-асоциалтә еиӀарамра ацәыргара иазку хәа М. Папасқыр иахьазгәеитӀаз. «Д. Гәлиа ари ажәабжъ аҕы хықәкыс имаз аеакын, иӀуеит А. Аншба, – уи ажәлар иреилиркаар иӀахын анхацәа змыргьацоз аҕычра, шфырхатцарам, дара рзы ишхырцәагоу, дара зтанаргылаз ахәура шатӀәахәуа. Иара убас Д. Гәлиа ибеиоу анхацәа ахьигаз азы, М. Папасқыр иеипш, ирехәара акәым, аеӀныхәа иутар Ӏа-лоит, избанзар, ацхьяӀ игәы иаанagar алшоит гыч дызлам анхаоы иӀаацәа анцәа ишихәара инхоит хәа».

Ацсуа сахьаркыратә литература ашьатакы, сара агәра ганы сыӀоуп, дызхааныз ацстазааратә тагылазаашья бзианы ишидыруз. Зхаҕсахья апитӀашазгы, хәарада, иара иаха ибартан. Д. Гәлиа ипозиция аамтә ипнашәахьеит, уи

иашан азоуп итәырцса изазхаз. Хара хтәалагы М. Папасқыры диашоуп, Д. Гәлиа иажәабжь «Атәым жәѡан атқа» аҕны этәара хадас ишәтихыз асоциалтә мотивқәа роуп хәа ахышыақыргәгәѡ.

Анаѡс, зыцсы злоу анхаѡы иакуу, анхаѡы ғар иакуу рыуа дарбан Д. Гәлиа зхаѣсахыа ациттарц ахәтаз хәа, А. Аншба ишыҕаиттаз еипш, азтәара ақыргылары иашазам. А. Аншба иеипш атцарауаѡ ивымшәар акәын, Д. Гәлиа ииндивидуалтә чыдарақәа ишреиоу уи зхаѣсахыақәа ациттаз анхацәагы неилымхрада зегы рыцсы рыланы иахыҕоу. Аха уи иахҕаны асоциалтә конфликт Д. Гәлиа цыаргы ицәыламкәзеит. Иара ирҕеиамтақәа ибзиазангы ирныцшуеит анхацәеи атауадцәеи еиыншәара зқәым ркласстә еигара.

Д. Гәлиа иѡымтақәа рҕы дызҕагыло ауаатәыѡса социалла реиҕарамра иахҕаны руаѡратә зинқәа хыркәдааны иахыҕоу ауп. Убри ауп ажәабжь «Атәым жәѡан атқа» аҕынгы иааирцшырц хықәкы хадас имазгы. М. Папасқыры ишәкәы «Ацсуа прозеи апоезиеи» акы агзамкәа иҕоуп ххәом. Уимоу, ахыз иамоуи аѡнутқатәи атцаки ахьейнымаалогы рацәоуп. «Апроза» ара а-20-тәи а-30-тәи ашықәсқәа рпериод, Қы. Агәмаа аибашыра атематика иатәу ирҕеиамтақәа нрыцтаны, акузоуп хықәкыла автор дыззаттгылаз. Ашәкәы ахы хшақәнарғәыҕыз еипш, ацсуа проза зегы акәымкәа, еиха иашан, ашәкәы ахпатәи адакыаҕы ишану еипш, «Ацсуа проза апхыатәи ажәашықәсқәа» хәа иааныжзар. Апоезиа аганахыала ари ашәкәы иану Л. Лабахәуа ирҕеиамтақәа ирызкыу астатиа затәык ауп, арахы ашәкәы ахыз ацсуа поезиа зегы еиднакыларашәа абжыы гоит.

Арҕеиамтақәа рыттәараҕы автор ихы иаирхәаз али-тература ағарра акыр ианыцшуеит ашәкәы неидкыланы. Насгы; иаххәап, ароман «Камачыч» иатцанакуа аамта хәа автор ицхыазоит 1914-1916 шықәсқәа (адакыа 128). Ганкахыала, иабатахыу абасеипш «абрантәи абнанза» хәа ашықәсқәа рышыақыргылары, ианамузах Камачыч дышиз, ишлызхаз, хатца лцашыа, лшыа луртә ухәа дшыҕкалаз уаѡы

даарызхэыщыр, аилкаара мариязан ароман «Камачыч» аёы икало ахтысқәа шықәсыла шака рытцаркуа. Адакыа 122 аёы И. Папаскыыр ироман «Темыр» иазкыу астатиа ахыаантёо, анахь иатёымкәа, арахь иатёымкәа абас ахёоит: «Акаруал шәакь» акны апхэысеиба Хыккыыр лыхтысқәа рыла автор казарыла иааирцшуеит ажэытёан акгы змамыз ауаа ртагылазаашыа шыарда ишыхьантаз» хәа. Абас иаахтёаны дагьалгоит.

Абас гхақәак амазаргы, инеидкыланы, М. Папаскыыр итижыт апсуа литература-тцаара азы аинтерес зцоу аусумта.

Апсуа проза рапхьатәи ашыаёақәа.

(Вл. Агрба диижьтәи 60 шықәса аҭра иазкны)

Апсуа советтә сахьаркыратә литература арёиараёы а-30-тәи ашықәсқәа атцак ду змаз аамтаны инхеит. Ари аамтазы ицёырцуеит, иагышыақәгылоит уаанза хапсуа литература иазымдыруаз алитературатә хыккәа – аповести, аромани, рымехак тбаахоит ажанркәа – асатиратә, атоурыхтә, апублицистикатә убас итцегы.

Алитературатә хкы – аповест апсуа сахьаркыратә литератураёы ханахцәажәо, Владимир Агрба иповест «Хколнхара «Пхьака» аишыа» ала халагоит, избанзар, абри рапхьатәи апсуа повестын. Владимир Агрба иповест «Хколнхара «Пхьака» аишыа» (1931ш.) антыц адырфашықәсан апсуа пхьафцәа ироуит Шьалуа Цёыцба иповест «Амат зыбга птцёу» (1932ш.). 1934 шықәсазы апсуа литература иацлеит даёа повестк. Уи Самсон Чанба иповест ду «Сеидык» ауп. 1937 шықәса рзы иит Иван Папаскыыр ифымта – рапхьатәи апсуа роман «Темыр». Абарт еикәахьахьаз арёиамтақәа зегы тематикала еизааигёоуп: Апсны а-30-тәи ашықәсқәа раантәи ацъажәлар ркласстә гацәа ирфагыланы рықәпара атема ауп ари. Абри ауп рапхьатәи апсуа повест «Хколнхара «Пхьака» аишыа» темас иамазгы.

Апсуа сахъаркыратә литератураҕы акулак асоветтә пстазаара ҕыц даҕагыланы ацәҕаршрақәа шымҕапигоз рапхъаза акәны ицәыргоуп М. Аҳашба иажәабжъ «Алло» акны (1928 шықәсазы). Арака Бадра Бандалеи аколнхарақәа рышъақәыргылара ианна-лагашаз аламталазтәи кәы-лакыуп, аха аколнхарақәа рышъақәыргылара иахылтцыз аиҕы-харақәа уи дрылахәны, асахъаркыратә литератураҕы итрадициатәхаз акулакцәа дреиуа-мызт.

Аколнхарақәа ирыдхәадлоу акулак рапхъаза Вл. Агрба иповест «Хқолнхара «Пхъака» аишъа» акны иахпыло Цәҕамш ихаҕсахъала иапшыгоуп. Убри аповест апцараҕы ашәкәҕы Вл. Агрба анырра ду М. Аҳашба иажәабжъ «Алло» ишинатаз апхъаҕы ибла иаахгыларатәи икоуп. Ганкахъала уи аабойт, инейдкыланы аповест ашышъа форма-ла, автор иажәахәатә хәоу еишьтаргылашъала, еихаразак ахаҕсахъақәа рцәыргашъала, ахтысқәа реиҕекаашъала. М. Аҳашба иажәабжъ «Алло» акны апхъаҕы ипылоит ауаа рацәа, романк, епопеиак шытызхша. Оынҕажәизежәҕык ауаа абри ажәабжъ акны ахтысқәа ирылахәны рыхыызқәа хпылоит. Ажәабжък акны арыскаҕык афырхацәа ралатцара, хазы-хазла урт рхаҕсахъақәа ртыртәара алнаршомызт. Автор уи хықәкысгы имамызт. «Алло» акны М. Аҳашба хықәкыс имаз ажәлар нейдкыланы ргәалаказааратә тагылазаашъа, апстазаара ҕыци ажәйтә психологиеи реиҕы-хара, исахъаркны аарпшра акун, аҕатә шаиааиуа аарпшра акун. Уи апхъаҕы ибаратәи, илабҕабаны икатцоуп.

Вл. Агрба иповест «Хқолнхара «Пхъака» аишъа» акнгыи убри аипш асахъар-кыратә форма хырхәагас ишьтихит. Ажәлар нейдкыланы рсахъа атыхра еиха ахшыҕышьтра ахъазиуа М. Аҳашба иажәабжъ «Алло» акнытәи имоу анырра иабзоуроуп.

Уи адагыи, Вл. Агрба иповест дахьналаго ифырхатца Езыгә иирхәойт: «Сшәыхәойт, икало акы акәзар, шытарнахыс Ханифеи, Беслани, аханицацәеи, Маршьанааи рыдагыи, «Алло» аипш икақәоу, уи атцкыс еиҕкәоу ирацәаны

ихазтшәыжыларцы». Абасала, Вл. Агрба усқантәи аамтазы хадсуа сахьаркыратә литератураґы идеалс, ґырпшыгас иаликааз М.Ахашба иажәабжь «Алло» акун, уи анырра шинатаз аповест ианыпшуеит, изаамтанутәи апстазаара аанарпшуеит.

Владимир Агрба иповест «Хколнхара «Пхьаґа» аишья» ифит 1930 шықәса рзы, иара ирґеиамтақәа реизга «Амра гылоит» ианны итытцит 1931 шықәса рзы. Зежә шықәса иртагылаз арцыс Владимир Агрба инартцауланы еиликаауан дзаамтанызтәи апстазааратә тагылазаашьяґы ицәыртыз аполитикатә еиґыхареи, нас ари аиґыхара еилзыргараны иґаз атоурыхтә мґеи. Уи иабзоуругы рацәоуп аповест «Хколнхара «Пхьаґа» аишья» иара ианаамтаз апхьафцәа ирылатцәаны иахьыґаз, гәахәала иахьрыдыркылаз.

Аповест «Хколнхара «Пхьаґа» аишья» иамоу акык-фбак агхақәа усґак ирзылар-ґуам, избан акәзар, иара зегыи неидкыланы иаагозар, ґазарала ифуп.

Ииашатцәґыаны, ари аповест анфыз аамтазы апсуа сахьаркыратә литература агара-ґәґәақәа цґья иканамыжыцызт, насгыи а-30-тәи ашықәсқәа рылагамтазы апсуа қыта апстазааратә тагылазаашья арґеиамта иахьынзаныпшуа амацара уазхәыцуазаргыи, М. Папасқьыр игәаанагара уадгылоит.

«Апсуа прозеи апоезиеи» хәа хыс измоу ишәґәы аґны М.Папасқьыр ииашаны иазгәеитфит: «Аповест ибзианы ианыпшуеит апсуаа рґазшья, ртцас... Иара убас иазгәататәуп абызшәа аганахь ала ари ашәґәы иамоу аихьзарақәагыи. Аповест фуп абзыпґыи абжыгуаагыи ирзеипшу ажәацқала, диалект ала иузалымкаауа. Апсабара асахьатыхраґыи автор иажәақәа рацәам, деицахауеит, аха даара исахьаркыуп».

Владимир Агрба иповест «Хколнхара «Пхьаґа» аишья» иазкны ифу астатиақәа рацәоуп, арґеиамта аидеиатә тцак ии сахьаркыратә ґазарала аиқәыршәашьеи ухәа, иагыи-иабзоу иаадырпшыз, дара-дара хеибартәауеит, аха урт астатиақәа зегыи еицырзеипшу агхақәагыи рымоуп. Убарт

иреиуоуп хәа ихапхъазойт: Ацснйтәи акулакцәа рказшьа чыдакәа ахьеилкаам, аилкаарагы иахъашьтам.

Ацбанхафьжәлари акулакцәеи аколнхаракәа рышьа-кәыргылара аамтазтәи реиҕагыларакәа раарцшра атема асовет литература зеггы акны амчак даара итбааны икан а-20-тәи ашыкәскәа раан. Ари атемала ифу иреиҕу ар-ҕеиамтакәа иреиуоу «Ишьтыху адәаза» (М. Шолохов), «Колхида ашәацшь» (К. Лорткьипанизе) ухәа а-20-тәи ашыкәскәа раантәи Урыстәyleи Қырттәyleи ақытакәа рыцстазааратә тагылазаашьа нтырхәцааны, тоурыхла ииашаны иаазырцшуа рҕеиамтакәоуп. Ацсуа литератураҕы ари атема нтыртәаны иаарцшуп Владимир Агрба иповест «Хколнхара «Пхьака» аишьа», С. Чанба иповест «Сеидык», И. Папаскьыр ироман «Темыр» рҕы. Ацсуа қыта а-30-тәи ашыкәскәа рантәи атагылазаашьа аилкаараҕы дара убарт рызегь анеицутдалак дара иапыртцаз ахаҕсахьақәа анеидургылалак, еиха ихеибартәаны, инагзаны иаабойт. Ацсуа кулак ахаҕсахьа урт рахьтә инагзаны рҕеиамтак иазцәыргазом, избанзар, а-20-тәи ашыкәскәа раан ацсуа қыта ацстазааратә тагылазаашьа убас иццакны аеацсахуан, сынтәа иказ, хацыхьа иубазомызт. Акулакцәагы атагылазаашьа иацны инеиуан, уи рхы-рҕы ацсахуан. Ус анакәха, акулакцәа ирҕагыланы ақәпашьагы аеацсахуан.

Владимир Агрба иповест «Хколнхара «Пхьака» аишьа» акны иаарцшу акулак Цәгьамш дшәом, дырхауам, аргамма иазыкайтц аколнхарақәа реиҕекаара еитцазкьаша ауаа. Самсон Чанба иповест «Сеидык» акны акулак Сеидык ус дыкам, уи аргамма аҕагылара кайтазом, адәахьа ацстазаара ҕыц дадгылошәа ауаа иедирбойт, арахь цака-цакала ацҕьарақәа рымҕацгара дашьтоуп, избанзар, Владимир Агрба иповест анифуаз 1930 шыкәса рзы, аколнхарақәа закәу анхацәа цқьа ирдырратәи икамлацызт, азыкьтара рымамызт, акулакцәагы классла анхацәа ираҕацәоу шракәу анхацәа цқьа иахьыр-зеилымкааз урт абга рнатон.

Самсон Чанба иповест «Сеидык» аниџуаз уи ашьтахъ хы-шықәса бжысхъан. Аџсны ақытқәа, шамахамзар, зегъы рџы аколнхарақәа еиџыркаахъан, акулакцәа закәу анхацәа еилыркаартә иқалахъан, акулакцәа ирџагыланы ақәпара иқоу шыхәмаррам, амчра аџъанхаџыжәлар рахъ ишкыду еилыркааратәы иқалахъан. Абартқәа ирыхъаны, Сеидык, иара убас Мыкычгъы аргам ацәыртцны изықәцомызт. Абасала, ҳаџсуа сахъаркыратә литератураџы асоциалисттә цтәзаара, аколнхарақәа реиџкаараџы иқалаз ауадаџрақәа раарџшра иазку арџиамтқәа аки-аки хеибартәаауеит, убарт ахаџсахъақәа зегъы анеивагылалак ауп асахъагы аныназахо.

Изустацәадаз, иабаанагеи дара акулакцәа ҳәа азтәара анықәгылалак, иаармарианы атак катазар алшоит: акулакцәагы зны инхацәан, аха ашьтахъ ибеиахаз иааҳәны ағарцәа рқәакәа иқәтәаз шьоук роуп ҳәа. Ари, хымпада, ииашоуп, аха зынза имачуп, азтәара атак нагзаны иазыкатом.

Ишдыру еиџш, Урыстәыла, Октиабртәи ареволиуциа ашьтахъ, аграждантә еибашъра ду иқалаз иахъаны ақытәнхамџаџы аамтала ишьақәргылан Аибашъратә коммунизм. Ускан азы зыда цыхәа ықамыз, аамтала ҳәа иаџтқаз Аибашъратә коммунизм шьатас иамаз апродразвиорстка Урыстәыла ақытанхамџа атқанза иланагеит. 1921 шықәсарзы, Аибашъратә коммунизм аџыхра, аекономикатә политика џыџ (НЕП) шьты-ххеит. Абасала, атқанза илеихъаз ақытанхамџа, иаақәыртәиааны ишьтыхразы, апродразвиорстка аџынхәрас, анхацәа ироуит анхара аинтерес рызташаз апродралог. Владимир Илия-иџа Ленин ихәон: «Новая экономическая политика означает замену разверстки налогом, означает переход к восстановлению капитализма в значительной мере. В какой мере-этого мы не знаем».

«И вопрос коренной состоит, с точки зрения стратегий, в том, кто скорее воспользуется этим новым положением?

Весь вопрос, за кем пойдет крестьянство- за пролетариатом, стремящимся построить социалистическое общество, или за капиталистом...»¹

Абри аекономикатә политика ғың ииашатқяны хтәыла аекономика шьтнахит, аха аамтала иаргәгәеит акулакцәа.

Адснйтәи, акулакцәа шьтрала аурыс кулакцәа рақара игәғәамызт, мҕхакылагы урт иреитцан, аха 1917 шықәса инаркны 1921 шықәса азынза аурыс кулакцәа реипш ус акгы иакәымшәеит. Адснйтәыла Асовет мчра ашьақәыргылареи аекономикатә политика ғың ацәыртцреи раамта еикәшәеит. Убри иахкяны, ацсуа кулакцәа Асовет мчра шьақәгылаанзагы зееибызтахыз, анхацәа ирылтны аамстарахы, ашьнакмарахь ицшуаз уаан. Уи бзианы иаабит Иван Папасқыр ироман «Темыр» акны, акулак Мыкыц иаб Кадыр аамстара аахәаразы ижәлантәкәа данрацәажәо амомент ала. Аекономикатә политика ғың иабзоураны арт анхацәа беицәа еихагы рзинкәа тбаахеит, аеаганкахылагы тауади-аамыстеи ирхыпцшымкәа рхы иакәйтхеит.

Ацсуа қытақәа рғы ареволиуция шымшапысуаз Владимир Агрба иповест «Хқолнхала «Цхьақа» аишьа» даеа рғеиамтак иаламшашьо иаанарцшит. Ацсуа қытақәа рғы аколнхарақәа реиғкаара иалагеит, аха аповест «Хқолнхара «Цхьақа» аишьа» акны ишаабо ала, аколнхара закәу, асоциалисттә хейдкылара иатцанакуа анхацәа заанатц идеилыркаазам.

Аповест афырхацәа хада Езыгә, уаанза «Къараз» иалаз, Асовет мчра аагаразы икәпоз, уажәы икаитцара, ихы зқәикра изымдыруа даарцшуп, избанзар, Езыгә ихата еилкааны имазам аколнхара закәу. Араион акнытә аколнхара аиғкааразы Зымта ақытахь иаарышьтызгы анхацәа еилыркааратәы иреимхәазеит аколнхара закәыз. Ас еипш иказ атагылазашьағы, акулакцәа еиха апыжәара роуратәы икалон, автор ус иагәаирпшуеит.

¹В. И. Ленин. Ишымтақәа реизга, а 5-тәи атыжыра, атом 44, ад. 159-160.

Аповест акомпозиция иахамбац маана чыдарак аманы иказам, хаз-хазы апстазаара азин роуратэы икоу ановеллақаа җажәеи-жәипшә сиужеткны иеидхәлоуп. Урт ановеллақаа досу ртакы ианаалаша ахқаа рымоуп.

Ишахәаз еипш, арт ановеллақаа иакыу асиужеттә цәахәа ргәылсны ицоит, инеизакны, нас аповест рылтцит. Ари аформа хара апсуа литератураҗ иаабоит С. Чанба иповест «Сеидык» акны, аха еиха лымкаала – абас зхатэы сиужет хәыцқаа змоу ановеллақаа рыла мацара иоуп Д. Гәлиа ироман «Камачыч».

Адәахәала арт арҗиамтақаа ахьеизааигәоу шыкоугы, формала инагзаны еипшуп хазхәом. С. Чанба иповест «Сеидыкы» Д. Гәлиа ироман «Камачычи» рсиужетқаа рыҗеи-а-шыаҗы авторцәа рыкнытә ауп ажәахәара шымҗапысуа, Вл. Агрба иповест «Хколнхара «Пхьака» аишья» акны ауаҗ бырг Езыгә идунеихәапшышья алоуп зегь шаарпшу.

Езыгә тцара дук змоу уаҗым, Асовет мчра анышьякәгыла ашьтахь ауп апхьареи аҗреи анитца.

Абас зтцара мацу, аха згәы еицхауа икоу апсуа нхаҗ бырг Езыгә иблақаа рылоуп ишцәыргоу аповест ахтысқаа. Езыгә игәы еицхауа аҗыц дашьтоуп. Уи аредакцияҗы ирызнейгеит иара ихата ииҗыз аповест. Рапхья Езыгә дахашшаан ихәоит иахьатәи апстазаара зныпшу арҗиамтақаа ускантәи апсуа литератураҗы ишмачыз. Урт раптцаразы уи аапхьара икаитцо, изаамтанутәи проблема дуны, игәыгәтажьтәымыз усны икан.

Аха иара азтцара ашьтыхра мацара акәымкәа, җырпштәык ахасабала, изаамтанутәи апстазаара атагылазашья атемала арҗиамта ааганы аредакцияа рапхья иныкәйтцит: «Абар, шәапхья апсуа колнхара «Пхьака» иахагылоу Езыгә ишәкәы!» – ихәоит автор. Ари аформа апсуа литературазы ускан иҗыцын, аха аурыс классика ибзианы иадыруаз акы акәын. Ари аформа апсуа литератураҗы ибзианы аеышьякәнарғәҗәоит ашьтахь, иаагозар, Н. Тарпца

лповест «Матциса», И. Тарба ироман «Амра хара хёы игы-лоит» убас егьыртгьы рыла.

Аколнхара ашыақёгыларазы ажэабжь Зымта ақытан ифөит. Уи ажэабжь зегьы ирфакын, иреймакыртан, «азлага-ра иалагаша аиуит». Уи ажэабжь «...атёыоақёа ахадар-гы-лоит, атцыхёа артеит, апсцёаха ицёа ахадырцеит. Ауаа мац-мызт. Абызқёа рацёан. Зхацыц хуа итёазгьы рацёан... иа-лагт азлагара алагара! Илагоит хагацёа рызлагара».

Абас хналаиргылоит автор апсуа қыта Зымта. А-30-тёи ашықёсқёа рылагамтазы апсуа қыта атагылазаашья хапхья иаацёырцуеит. Нас арфөиамта аекспозиция ахьтё аифагы-лара гёгёа зхылцуа, еинышёара зқёым ф-класск – акулак-цёеи анхацёеи – рейбарххара хагуларцшуа хназго аповест хнагуланахалоит.

Уаанза арфөиамтақёа рфёы хара игёахтахьяз тауади аамыстөи анхацёеи ракёын аифагыларатё конфликт зхылтц-уаны иаабахьяз. Аповест «Хколнхара «Пхьяа» аишыа» акны ицёыртцит аамта фыц ицёырнагаз, тауади аамыстөи рцын-хёрас иаакёгылаз акулакцёа. Урт акулакцёа, Цёгьамш рапхья днаргыланы, иақёыркит аколнхара аифёаара шыақёыр-рфьарц. Ақыта ф-лагеркны айкёшара иалагеит. Анхацёа, еихаразак агарцёа, рцарадара, рдырра алакёра, апсёазаара фыц атцакы еилыркааратёы азыкатцара ахьрымамыз, аку-лакцёа рлагер татцгёыс иаиун, амч рнатаратёы ифөалеит. Аповест акны ахацёа рымацара ракёым, ахёсақёагьы ауама рымехак иаацёыртцит. Автор даара дақёшёаны иааирцшу-еит, ахёса рганахьялагьы ашыақёкьаратё усура шымоапы-суа. Ахёацья Шьяхан ипцхёыс Нангёа ахёсақёа афёыц цшыага-ра иафёагыларатёы мыцла еифартёу ухёан-схёанла илжьоит.

Нангёа агитация ифөалтцё аус ауит. Ахёсақёа рхацёа ирфёагыло иалагеит, аколнхара иалалар рымуа, реафьыршыа-ауа ифөалеит азёырфёы. Иара, ари аповест зыблала хэхёап-шуа афьрхатца хада Езыгё ипцхёыстцфьагьы убарт дрылоуп.

Инарцтауланы уархёыцуеит абри. Езыгё, Асовет мчра аагаразы ацья збахьяз, ақытафёы апцхьягылара аанызкыло,

ацстазаара ҕыц зегыи реиҕаҕы иазҕылымханы, уи ахатҕы-
лара иашытаз ауаҕы иҕны иҕнагылоу ипхэыс абас даныҕа-
ла, егырт иҕҕахан иҕаз рҕагылазаашыа зеипшрахарызеи?

Ахэса акаамет, ахарзаман хазкылсит рхэаратэы Нан-
гуа лыбзоурала иҕалазар, ахацэа даҕа мҕакала рхы арха-
ра далагеит акулак Цэҕамш. Дрыцэнымхошэа агулацэа
дрыпхэеит, ачеицыка цэыригеит, чеицыкала далаге-
ит ауаа рхыхра. Акачыц ҕи акэац тҕаи рымтҕеитҕеит, со-
циалла еиуеипшымаз ауаа еидиртэалт. Уаанза Цэҕамш
дзатэашыаны инапы зымкуаз аҕауад Кац, уажэы уа дид-
тэалоуп, ананамга Ташыых уажэы урт зегыи столк дрыца-
хатэоуп. Уаанза здинқэа мааибуаз ахуацыа Шыахани апап
Кэастеи уажэы иеиҕыцэаха еидтэалоуп. Аҕауад Каци, апап
Кэастеи, ахэацыа Шыахани, акулак Цэҕамши, социалла еи-
дызкылара уеизгыи-уеизгыи акгыи рымам, уаанза имааи-
бауа, ма азэи-азэи еитэеибамшыо иҕазаргыи, уажэ дара
рнапхгаратэ аамта шырцэыззоз анырба, иеидымгылар ада
цсыхэа рымамызт. Абри иашаны иаарцшуп аповест аҕны.

Арт анхаҕэа рыда инакузаалак цсыхэа рымамызт. Уа-
анза дара рҕагылазаашыа, рымчра зеипшраз ала, анхацэа
ҕарцэа рхала дара рҕы имнеир ада цсыхэа рымамкэа, урт
ирхыпшны иҕан. Ускан, анхаҕы дааганы иеишэачара да-
хаимыртэаргыи, ихэатэы дацирныҕэон, иитыху илаигзон.
Уажэы аишэа-чарахь даапхыаны, чеицыкала дхыхны,
ихы даирхэарцы иақэикит. Араҕа Цэҕамш иеишэа-чара
иахыахатэаз ирызбеит аколнхара хэа зызбахэа рымоу уаҕы
даламларатэы аҕатцара, ажэлар уи мап ацэыркратэы ра-
зыҕатцара. Уатцэы аколнхара аиҕкааразы имҕацысраны
иҕоу аизара шеиларгаша, ишхдырбгалаша аплан шытыр-
хит. Атыхэтэан абра итэаз аҕауад Кац, даара иеицштэны
дналаган иреихэеит иара «акомхоз» азыхэа иахыахаз, еи-
харгыла-еитцаргыла, излалшоз ала иҕалаз акы иеицштэны.

Кац ицэажэара, адэахыала уанахэацшуа, нахыхы ахэ-
сақэа дрылагыланы Нангэа лцэажэашыа иеицшшэа иҕоуп,
аха цқыа хзэгылапшыр, игэахамтарц залшом, автор арт

ацэажэарақәа тҕакыла ишеихыишаз. Ганкахьала, ахэсақәа рҕы ацэажэара мҕацгоуп ацхэыс психология ишатҕанакра, уи адаггы урт ахэсақәа рдунеихэацшышьеи реилкаареи ирышьашәаланы. Анаҕсан, лара «апропагандистка» Нангәа лхаҕсахьа ианаалоит.

Кац ицэажэара акөзар, уи еиха ацстазаара иазааигәатәны иҕоуп. Араҕа дубоит хшыҕлаггы ихудам, акыр збахьоу, акыр здыруа ауаҕы. Кац ибзианы идыруеит аколнхара закәу. Ицэажэара аиаша иазааигәатәны иҕынеихан, нас убас еипш ахырхарта аитеит, калашьа змамызггы калазшәа идирбеит, изеихәозггы ирнаалартә иҕаз аҕырпштәкәа рыла ихыхуеит. Кац ицэажэара доусы дара рҕазшьақәа зеипшрази рыла ишьақә-дыргәҕәон. Ташьых зынза агәра ганы дырзызырҕуан, Пасггы убас. Езыгу напшҕык иеипш акун уа дышрылатәаз, игу еилнакаазарггы, цқьа издыруамызт уи аколнхара хәа иапшыргаз закәу. Арт ирхәо уеизггы дадгылауаны дыҕам, аха даҕагыларггы ирыецникылара акггы еилкааны имам. Уи аганахь ала, автор дара дақәшәаны иҕаитцеит Езыгә анахьггы дзадымгыло, ма дзырҕамгыло, баша дзырҕуа дахьрылатәоу. Иажәа зеггы ирыдыркылашәа ианыҕала, амца ататҕаны аус аиҕекаарахьахы ирхоит Кац:

«—...Хара ихамуроуп. Ихамуроуп ажәлар зеггы. Ажәлар хамч дууп. Хаидгыланы зеггы «мап» хқыроуп, — даацэажәеит Кац. — Аиашатқьа ухәеит, мап хқыроуп, иамур хақәцароуп хақанатцы, — ибжьы ааиргеит Ташьых.

— Хантәароуп акумзар, халалом уи «акомхоз» — Изалшом уи! — Мчыла хҕәәҕәаны халарымтцозар, иаауам уи хара! Иаауам! — Абас агәгәахәа иааилалеит зеггы. Цәгьамш дахьтәаз дгәыргьатқәа дрыхәапшуан. Икачыҕ ҕи икәац тәаи дреигәыргьон».

Акулакцәа абас, «агаза инапала амат идыркуеит» хәа, анхацәа ҕарцәаггы азыҕартцеит иеиҕыркаараны иҕаз аус иаҕагыларатәы. Вл. Агрба арт адетальқәа зеггы ицсабаратәу, психологияла ириашоу ареалтә татцҕәы ритеит. Ата-

гылазаашъа зеипшроу, агарцѐеи абжьара нхацѐеи аколлек-
тивтѐ нхара закѐу еилыркааратѐы азыкатцара шрымамыз,
акулакцѐа аамталатѐи аиааира убри ишыднаргаз аповест
уаха атахымкѐа ианыпшит. Акулакцѐа дрыдгылоит ақыт-
совет ахантѐафы Хампал. Араион аќнытѐ аиџабыра иаа-
рышьтыз иакѐзар, зыгѐра угара, аус еиџызкаара уафымызт.
Уи исахъа Вл. Агрба џазарала, ушынихѐапшлак, иаразнак
дыудырратѐ дааирпшит: «...аиџабыра ирышьтыз аусџартѐа
даадѐылтын, ақытсовет асекретар ихѐда иѐахажъ-
шѐа, ихы ныќѐтѐа-аакѐтѐо, ишьапкѐа тѐѐфанны иџазшѐа
инышьтарџѐазо, иполта ижѐџахыр иќѐтѐаны, ипортфель
ыргѐало икны иѐааихеит џара џшыџказ иамариашаны». Абас
исахъа тыхууп аколнхара Зымтѐа ақытан еиџикаарџ араион
аќнытѐ иаашътыз ауафы. Иаразнак апџхѐаф ихшыф азџоит,
ари дыззаашътоу аус иапџсоу, аус еиџызкаауа азѐы шиакѐым.
Уи иапџсазамкѐа аиџабыра рѐы матџурак иалоу азѐы иоуп.
Марксизм – ленинизм алитератураѐы терминџѐак гѐники-
лан, дџангы-даангы урт иеитеихѐоит, ирытџыркытџѐџо
аилкаара иаша имазамкѐа. Аколнхара ашьџакѐыргыларѐа ау-
адафѐа лабѐабазтѐуа ашѐыга џаиматџѐа рыла иќѐтѐоуп Вл.
Агрба иповест. Автор апџстазаара иаша дыџѐныџѐаны акол-
нхара аиѐџаара иазкыз актѐи аизараѐы акулакцѐа аиааира
имџеит, имырпшџеит. Уи иаргѐгѐоит арѐиамтѐа аиѐыџара,
аидеиатѐ тџакы, еиџа игѐылнаршѐоит еинышѐара зџѐым
ф-класск рџазшъѐа џыдакѐа реимак. «Аџѐгъѐа умбакѐа абџиа
уздыруам» џѐа актѐи аизара анрыџѐхыбгала, акулакцѐа
араџа аиааира анырга, ақытан апартиѐа иалаџи акомѐареи-
дгылаѐи урокны ирзыќалт уи. Наќ-наќ иќартџашѐа иџѐа еи-
лыкка иќѐлѐит. Урт ргѐы џаџаны, рнапкѐа рываџауа иаѐи-
мырпшит автор.

Иаразнак аѐазыкатцара иалагеит аџбатѐи аизара
аиѐџаара. Аџа акулакцѐа актѐи аизараѐы аиааира анырга,
Зымтѐа ақытѐа Цѐгъамш ишитахыз инапаѐы иќѐлѐит. Цѐ-
гъамш ажѐлар иреихѐон: «Уколхозгы џтахым, умашъына-

ггы хтахым, еакгы хтахым, хара ххи хамчи еизхоит».

«Азлагара рацхьаза ианыкастоз иззыкастца, уажэы дырфагь аус асыруазар иззасыруа ажэлар шэзоуп,» – ихэеит Цэгьамш. Ажэларггы «Цэгьамш азлагара аус аируазар иззаируа хара хзы ауп» хэа хымш дузза азлагара иавагьежьюа иаван».

Абас дырфагь анхацэа акулак Цэгьамш иматц аура иа-лагеит. «Цэгьамш итаххар ухьз тигон, итаххарггы итаирхон. Цэгьамш итаххар, уашья дулихуан, уцхэыс дутцихуан, угэылацэа уагеитэуан. Имч шышьтыцыз ибон, дасны инхашэа дырфогь атыгара дафын Цэгьамш».

Абас Ө-шықэса ирзыныцшуа ицеит. Егьырт ақытақэа рёы аколнхарақэа еиёыркааит. Зымта ақытан, Езыгэ дназлаз цытфок аколнхара иеёкааразы аилацэажэарақэа кыр мёапыргахьан. Иааит афбатэи аизара амшггы. Ари аизара, уаанза еипш акэымкэа реазыкатцаны иацылеит. Аизара ахьымёапысуаз аёалархэраз агантэи иаазггы уаанзатэи аизара аан аихабыра иаарышьтыз Миха диёызамызт. Уи иёызцэаггы иарггы иаразнак ақыта атагылазаашья аилка-ара иалагеит.

Урт иаразнак аус напы адыркын икарто закэу, настггы уи мёас иамоу еилкааны. Араион акнытэ иааз идыруеит ақыта асоциалтэ еилазаара астатистика, ақыта анапхгара уи цқьа ирыздырзом. Ақыта анапхгафцэа автор иа-аирцшуеит акулакцэа рахь иадызцэыло уааны. Ақытсовет ахантэафы Хампал автор дахирбахьан уаанза Цэгьамш идгылоз уафны. Ақытсовет амазаныкёгафггы уи иёызак шиакэыз аацэыртцит апартком ицны иааз имёапы-ргаз аёцэажэара ала. Хымпада, ари иаргэгэон акулакцэа Цэгьамшраа рымч.

Аповест инартцауланы ианыцшуеит афбатэи аизара шака ус рацэа мёацнагаз. Уи азырхакэа автор аизарахь дааигеит еиёыркахьаз даёа колнхарак ахантэафы. Уи Лашарба иакэын. Лашарба аизара аёы ицэажэара, уи акол-

нхаратә цстазаара закәу еилыркааратәы, агәра ргаратәы иреихәеит. «Къараз» хәа апсуаа еидгыланы анхара ирымаз ишеипшу, ишазааигәоу анхацәа ианеилыркаа, ирыдыр-кылт, иахатцгылт.

Абасала, акулакцәа азныктәи риааира рыбла ишабоз ирмкәытцпшаа ицеит, апстазаара ґыц аиааира агеит, Зымта ақытан ишыақәдыргылеит аконлнхара «Пхьака». Аха автор Цәгьамшраа иеидґахәалан нақ икәимгеит. Урт ртцыхәтәы цтдәашәа, шыта анхацәа цырхагас ирмоуа итынчрахазшәа икайтцар калон, аповест аґиашыа зеипшраз ала. Аха ас, апстазаара ашытахь ишахнарбаз ала, ииашахомызт. Цәгьамшраа, Вл. Агрба иповест «Хколнхара «Пхьака» аишыа» анифы ашытахьгы, лассаамта ажәлар ирылан, иахьеи-уа-хеи ацырхагақәа рзыкәтц.

Аповест «Хколнхара «Пхьака» аишыа» антдәамтәґы еилахқаауеит Цәгьамшраа, Цәгьамш излагара реыџонак-ны аилацәажәара шымџацырго. Урт макъана социалла ишәартәууп, рышытата ытцхым. Ари апстазааратә иаша инаваргыланы, Вл. Агрба дақә-шәаны иааирцшит, Цәгьамшраа еґа митәы рызбаргы, еґа картцаргы, асоциалисттә хеидкыларатә цстазаара ґыц шыақәзырқьара мчы шыкәамло. Аповест афырхатца хада ажәлар роуп. Ажәлар инеидкыланы раарцшра имариоу усым асахьаркыратә литератураґы. Вл.Агрба исахьаркыратә иаша згәы цкыакәакәараза икоу асаркыа аґеипш ианубаалоит ажәлар. Ажәлар рымчқәа еипхьытта ишыказ, шыта ианеидгыла, цхьака рцара аанкылашыа аманы иказам.

Вл. Агрба иповест «Хколнхара «Пхьака» аишыа» еилыха икоу, шыахәла исахьарку бызшәала иџуп. Иаагап автор ибызшәа цкыа, иажәа цхафыр хзырбо шыақәзыргәгәо ґырпштәқәак: «Амшын хазы ипышәарччауа, зкыаф ыкоу апап иеипш, ацықә-цықәхәа ажакыа иалаччауа, алагьан ду ианыжылан, амлагуреипш ибалыбатауа», «уажәыгы Цәгьамш ибора ду ирахә агәытцачы игылоуп», «Иаргы дшахәза,

апхзы иҕыкэкэо, ипашь кылшышы, икыпсцэа тчаа дтэан дпышэырччауа», «Ташьых акэардэ дамкуа дпакь-пакьуа дтэан, ахэсақэа ирыщырғызуа», «Аеыѳрадагьқэа реипш, хамхқэа хартапсан, анышэгэал ххыпсалан», «Хқыта зегь ауухэа еилан, ашьхақэа реипш».

Цьара-цьара ари аповест злаѳу апроза ритмика, ажэе-инраалатэ проза ацэаѳа амоуп. Ари иааугэаланаршэоит С. Чанба иѳымтақэа «Ашэт кәпшь зѳоу атцла», «Адэыгба №6». Вл. Агрба арака, хымпада, С. Чанба инырра иман.

Вл. Агрба иапитцеит рапхьатэи апсуа повест, ашьата икит апсуа проза аформа ду, зегь рапхьа инартбааны иа-аирпшит акулак ихаѳсахьа, иааирпшит а-30-тэи ашықәсқэа раан апсуа қытаѳы асоциалтэ еиѳыхара иказ.

Арифмеиѳкаарей аритмикеи рзы ажэақәак.

Владимир Атцнария истатиа «Ахэыштэарей амцабзи» акны ишьтихит дара акрызтцазкуа апроблемақэа: апсуа лирика знысыз амѳақэа, иахьатэи атагылазаашьа, уи ахырхарта хадақэа... Абарт зегьы аформа аганахьалоуп еихаразак дышрызнеиуа. Инартбааны дазаатгылеит апсуа жэе-инраала аритмика. Аѳарпштэқэа мачымкэа иааганы, анализ рзыкаитцеит ажэеинраалақэа рритмикатэ еиѳкаашьа ачыдарақэа.

Владимир Атцнария истатиа акыр иапсоу, хлирика мацара акэымкэа, хапсуа поезиа зегьы нак-нактэи аѳиараѳы акрызтцазкуа акэны икоуп. Ажурнал «Алашара» аредакция ибзианы иканатцеит ари аимак-аиѳак ахьцэырнагаз.

Астатиаѳы, акрызтцазкуа азгэатарақэа инарываргыланы, иупылоит угэы еихьызшыуа, уимоу, ииашамкэа иазгэатоу агэаанагарақэагы. Убарт рзы сара сгэаа-нагарақэа рызбахэ цэырызгаанза, рапхьа салацэажэарц стахуп астатиаѳы изкьысымкэа иныжбу, иахьатэи апсуа лирика афор-

матә еиҕекаашыаҕы аритмика ишьт-нахуа ароль иатцамкуа атцакы змоу-ажеинраала арифмеиҕекара азтцаатәы.

Иахьатәи апсуа жәеинраала аритмика шыахә инаваргыланы, рифма бзиала ацәахәақәа реиқәыршәара аҳаракырахь ихаланы инеиуеит. Арифма змам, ма зрифма цсыҕеу ажеинраала, иагьа тцакыла итцаулазаргы, сахьажәала ибеиазаргы, иахьа шыта гәынмзарак узцәырнамгар ауам.

Арифма, ажеинраала аритмикатә еиҕекаашыа иахылтцуа амузыкатә шытыбжыы хырчыгас иамоуп хәа мацара акәымкәа, ахшыџтцак еиднакылоит, ацәахәеи ацәахәеи реидхәалара иацхраауеит интонация чыдала хадара злоу алкаара алнаршоит, иатахны ианыкала, ажәа акамеипш ицхафыруа, абцар еипш иткьо иканатцоит.

Хбызшәа иамоу алшара дукәа хархәара рзуны, апсуа жәеинраала рифма бзиала еиқәыршәо, арҕеиамта атцаки аформеи хеибартәауа реибытара хапхьяџ ииестетикатә гьама ашьтыхрей иҕабызшәа арцшзареи ирыцхраауеит. Абри аҕы иналкааны хшыџзышьтра рзутәуп зҕыбызшәа ашьақәгылара иаҕу ахәычқәа. Зда царта амам ала рыцклатцара атахуп урт зыпхьараны икоу ажеинраалақәа рритмикатә-рифматә еиҕекаашыа.

Иахьа убри ахәычтәы жәеинраала аформа аганахьала, изеицәаазарызеи, дара ахьысҳарақәа хамоуп. Зны зынла убасшәа икалоит, адуцәа зыпхьаша афра злымшаз, ахәычқәа уеизгы ирзеилкаауам хәа акәушәа, уи дхәычтәы шәкәыџџха даацәыртцуеит. Нас, иажәеинраалақәа аритмикеи арифмеи рзы ихьысҳаны, гәы рытцамкәа, хшыџтцак рымамкәа, апша иапсақьазшәа цьара-цьара ажәақәа еимхырбгьыжәаа, «шәапхьала» хәа ахәычқәа ирызтижьуеит. Ихатәы бызшәа ахьхьахәа еихышәшәо иҕаҕы иаины дазызхалаша, абзиабара илазаазаша ацынхәрас, ахәычы уи игәы ахзыршәаша наганы иахтоит.

Ари амилат рлахьынтца лаша иапышыкласуа ахылтцшьтра рҕапхьа ахатәы бызшәа ахатыр пхастазтәуа цәгьаракатцароуп.

Апсны жэлэр рпоет Баграт Шьынкэба ахэычкэа рзы
иифуа ажэеинраалакэа рцэахэакэа рритмикатэ еихышэ-
шэара инаваргыланы, арифма бзиақэа рыла реикэыршэа-
ра лымкаала дазфлымхауп:

Икоутцазеи уара, тцис,
Уамтцысызаап хара хтцыс!
Иутахызаап уи фатэыс,
Икалазеи, нас, митэыс.
(«Тцис»)

Арака ахатцатэ рифмакэа: Тцис-хтцыс, фатэыс – митэыс
убас еикэыршэоуп, абжықэыгэгэара змоу абжыкакэа
шьтыбжыла реизыказаара инаваргыланы, урт абжыкакэа
зыбжыагылоу ацыбжыкакэагы шытыбжыла еикэшэоит
(Тцис тцыс, тэыс – тэыс).

Рапхьатэи ацэахэакэа рфы рифмара кзтцо абжыкакэа
«и», «ы» (Тцис акны – «и», «хтцыс» акны – «ы») хазы-ха-
зы икоу шытыбжыкэоуп, аха урт уеизгы еицэыхаразаны
иахыкам акынтэ, еицшу ацыбжыкакэа ирыбжыагыланы
ианыкала, арифма бзиа рылтцит.

Инеипынкыланы зышытыбжыгашыа еицшу ахатцатэ
рифмакэа рацэоуп Иван Тарба ирфеиамтакэа ркынгы.

Адгьыл икуу,
Азы ихыугы дыр,
Хшыфла дцоит уи
Амшын дузза дыр.
(«Ф-хэычрак»)

Арака арифма кзтцо ажэакэа «дыр» – «дыр» – омо-
нимтэкэоуп. Рапхьатэи ахшыфтак «адырра» акнытэ иаау-
еит, афбатэи ажэа – «азы арра» акнытэ.

Рауль Лашэриа ихэычтэы жэеинраалакэа ркны аомо-
нимтэ рифмакэа хшыф-зышытра рзиуеит, ақэеиарақэагы
имоуп:

Атцәа кумпыл, са схьытцәтцәа,
Саҕуп аҕыхра апхзы схьытцәтцәа.
Атцәа зегъ ҕысхып знык санаах,
Тцәахәла тцәа-махук санах...
(«Атцәа»)

Арт ахатцатә рифмақәа, рифмара ҕазтцә ацыхәтәантәи ацырақәа шытыбжыла иахъеикәшәо мацарагы азхон арифма бзиақәа рылтцырц азы, аха урт зышьтанеиуа (ажәақәа злашьақәгылоу) ашьтыбжықәа зегы быжыгашыла еикәшәоит. Рифмара ҕазтцә ажәақәа: «схьытцәтцәа» – «схьытцәтцәа», «санах-санаах» зцыхъашәара мариам рифмақәаны ишыкоу хәара ақәым.

Платон Бебиа иажәеинраалақәа рҕыгы иахцылоит рифмеиҕекаашыа чыдарақәак:

Аоны игылоу шаҕа ицшзоузеи:
Илашоуп, ицкьоуп, итбаауп.
Шаҕа ибзиан еикәыршәоузеи,
Хыхь қырмайтуп, тцәа баауп.
(«Аоны»)

Араҕа рифмара ҕазтцә ажәақәа «итбаауп» – «баауп» асупер рифмақәа рахь ицхъазатәу иреиуоуп.

Арифма шыахәзақәа дрызҕылымхауп Владимир Занта-риа ихәыцтәы жәеинраалақәа рҕы:

Ақәыцьма иаҕытцәкны **аҕырпын**,
Ауасархәыга анархәон,
Амшәгы апшлапҕыа **ҕнарпын**,
Аатцә дук итанацсон.
(«Ажъеи абгеи шеишыцәахаз»)

Араҕагы, хыхь иазгәахтахоу ахатцатә рифмақәа реицш, ажәақәа «аҕырпын» – «ҕнарпын» рҕы рифмара ҕазтцә ацырақәа («пын» – «пын») ракра амацара ақәымкәа, урт зышьтанеиуа ашьтыбжықәагы рыбжыгашыа еизааигәоуп.

Абасеипш икоу арифмакәа, ахәычтәы жәеинраалакәа рзын мацара акәым, иахьатәи хлирика итцегьы изырпш-зараны икоу матәахәуп.

Арифма бзиазақәа иреиуоуп иаарту ацырақәа (абжыкәа шытыбжыкәа рыла интцәо ацырақәа) змоу ажәақәагьы: **иантца – ианца, антәу-анду, ихыцша-ацша** (П. Бебиа иа-жәеинраалакәа: «Адъымшы», «Амра амтарсра»); **ақубры-Кудры, лыпсаа-ацсаа** (В. Амаршъан – «Кудры ишырыз ақубры»); **ахучы-ахчы, даеакы-атцакы** (В. Зантариа – «Ажбеи абгеи шеишыцәахаз», «Зны акәапхәыч, зны акьарда») убас итцегьы.

Арт ахатцатә рифмакәа, абжыкәыгәгәара зыкәшәо атыхәтәантәи ацырақәа рыдагьы урт зышътанеиуа ашъ-тыбжыкәагьы акырцъара еипшуп. Убри иабзоураны арифма ашътыбжыгара ахәычы цъабаада игәникыло икалоит.

Ахатцатә рифмакәа рахьтә иаахгаз афырпштәкәа ре-ипш рышътыбжыала еикәшәоит иахьатәи хлирика ағырак егырт арифма хккәа (апхәыстә, адактильтә) рғьы.

Ахатцатә рифма атыхәтәантәи ацырақәа рымацара шытыбжыла еикәшәар азхозар, апхәыстә рифма, ишдыру еипш, џба-џба цыра рышътыбжыкәа зегьы еикәшәозароуп:

Абахчахь дцоит, еилихуеит ашәыр,
Дтәаны **дубашам**,
џни-бнеи дахьцалак-икәзам машәыр,
Абарт зегь **башам**!
(Б. Шьынқәба – «Хтаацәа ду рныхәа»).

Арака ажәақәа «**дубашам**»– «**башам**» пхәыстә рифманы еикәшәоит. Арифма-катцаратә бжыкәыгәгәарақәа рыкәшәоит ажәақәа ртыхәтәа инаркны аџбатәи рцырақәа рғьы (ду-**ба**-шам, **ба**-ша). Еиццаны – «**башам**» – «**ба-шам**» хәа икалеит арифма. Абас шытыбжыла иаку арифма бзиазақәа шака ирацәахо акара, ахәчтәы поезиа амацара акәымкәа, хлирика зегьы азынгьы, аформа аганахь ала ихаракыра бзиоуп.

Ахатцатәи апцхәыстәи рифмақәа ҳацсуа поетцәа, шама-
хамзар, зегъы ибзианы рнапағы иааргахьейт. Урт ариф-
мақәа ахархәара адактильтә рифма ааста имариазар калап.
Адактильтә рифма, ишдыру еипцш, ацәахәа атцыхәтәа инар-
кны ахцатәи ацыроуп абжьықәыгәгәара зықәшәо. Убри
ахцатәи ацыра инаркны атцыхәтәанынза икоу ашьтыб-
жьқәа зегъы еикәшәартә еипцшызароуп. Уи азын ҳацсуа по-
езиағы афарцш-тәкәа рацәазоуп, аха Р. Лашәриа ихәычтәи
жәеинраалақәа реизга акнытә ҳахәацшып «Шарпазза, ан-
цәылашо»:

Шарпазза, анцәылашо,
Сапхьа азәгы дызцәылашам
Амра икапхо.
Изхәада атцх уанышәа хәа?
Шарпаз атцар анышәахәо
Цысуп са сзеипцшо.

Адактильтә рифмеиҕекаашьа формас иамоу агәатараз,
иҕырпшыгоуп арака еикәыршәоу ажәақәа:

Ан-цәы-ла-шо
Дыз-цәы-ла-шам,
Уа-ны-шәа-хәа
А-ны-шәа-хәо

Арт аҕырпцштәкәа рҕы ишахбо еипцш, абжьықәыгәгәа-
рақәа зықәшәо ахцатәи ацырақәа (ажәа атцыхәтәа инар-
кны), рцыбжьыкақәа нарыдкыла ажәақәа аантцәаанза, не-
иласрак рымамкәа шьтыбжьыла еибатәу рыла еибыцоуп.
Цыраки цыраки рым-ацара реикәыршәара зызхо ахатцатә
рифмеи, ҕба-ҕба цыра еидкыла реикәыршәара зызхо
апцхәыстә рифмеи, хца-хца цыра еидкыла реикәыршәара
зызхо апцхәыстә рифмеи рааста, хца-хцала цыра еидкы-
ла реикәыршәара зтаху адактильтә рифма, хымпада, ауа-
даҕрақәа еиха ицәырнагоит.

Ахэычы изы ажэеинраала адэахьтэи аформа дара акратцанакуеит. Апхьаф хэычы дмыргэаккэа, арифмакэа илапш итцашэо, рифмара ззеибауа ацэахэакэа еицэыха-рамкэа, роурагы игы цнамтэо, ахьхьахэа иґаґы иаиуа икаларц азы хыхь ґырцштэыс иаагахьоу Б. Шьынкэба иажэеинраала «Цис» ацэахэакэа реипш икатцалатэуп:

Икоутцазеи ура, цис,
Уаамтцасызаап ҳара ҳтцыс...

Арака ацэахэакэа рметрика бжьба-бжьба цыра роуп икоу. Абас аметрикатэ шэага-зага анкьаґу, арифмакэа ане-изааигэоу, ахэычы еиха еиґны игэникыло икалоит ажэеинраала амузыкатэ шытыбжьы.

Ахэыцкэа ирызку ажэеинраалакэа рґы арифма ацэахэакэа еиґытэцтэа-еихытэцтэа иеитцаргыланы, арифма ахьыкоу ахэычы иакэым адугьы изымцшаауа икамлароуп. Ҳапсуа лирикаґы иахьа имачым убас икоу, ахэыцкэа рзы итытцуа адеструктивтэ жэеинраалакэа. Иааҳап иахьатэи ахэычтэы лирика акнытэ ґырцштэык:

Аацынра,
Аацынра,
Иарґыхеит зегьы:
Арха,
Аґаґа,
Ашьха,
Ахэґы...
Аацынраз
Ашьхыц
Амати
Иазцоит.
Аацынраз
Ацаблыкь
Ахэжэ канапсоит...

(Ць. Тапаґуа – «Аацынра гэыргьахэ»)

Зегъы ѿжәи жәѿа цәахәа ыкоуп. Ахәычы иакәым аду-
цәа рзы иаауадаѿуп рифмара кәзцо ажәақәа ахьалацсоу
ргәатара.

Арифмақәа реицәыхарара иахкьаны, урт рмузыкатә
шьтыбжыы пафос чыдарак анумбаало инхеит. Арифмақәа
рхатақәа ракәзар, дара ицсыеқәоуп.

Ари иаахгаз ахәыцтәы жәеинраала атцакы ададара,
абоналтәра, «аапынраз ацаблыкь ахәыжә канацсоит» хәа
ахәычы ижъара ухәа иахыухәааша рацәоуп, аха хара хы-
қәкыла уажәы хазлацәажәо ажәеинраала арифмеиекаа-
ратә формоуп акнытә, уахь халалом...

Иахьатәи хлирика арифмеиекааратә процесс амѿапыс-
шьа, иамоу аҳаракыра кәнушьартә иказам. Ахатцатә рифма
акәыз, апцхәыстә рифма акәыз, адактильтә рифма акәыз,
формас иҳамоу зегь рҕы, хыхь иаҳарбахьоу аҕырцштәқәа
реипш, арифма бзиақәеи абзиазақәеи рыла хәцсуа лирика
аихаразак шыақәгылоуп. Аха уи инавар-гыланы, имаҷым
алакәрақәа. Убарт рахьтә акык ѿбак.

Ассонанстә рифма бжамеамкәа ркынтә макьана хәцсуа
лирика инагзаны ахы изақәитымхац. Ари убоит иахьа хпо-
етцәа хатәрақәа инадыркны аҕар ркынза.

Ацсны жәлар рпоег Б. Шьынқәба арифмеиекараҕы
илоу абаѿхатәра ду азбахә хыхь халацәажәахьейт. Ахатцатә
рифмақәа рыла иеиекаау илирикатә цәахәақәа рҕы шьтыб-
жыла еиқәымшәо рифмак, шамахамзар, иупылом. Казара
дула еибытоу уи илирика архәашьуа икамзаргьы, апцхәыстә
рифмақәа реиекараҕы цьара-цьара иупылоит ассонанстә
рифмақәа:

Сахьынацшуа наскьашә,
Ерцахә гылоуп **илахҕыхза**.
Иамузозар хынѿажәа
Уахь ихәнызгап сыжәѿа инықәтца...

(«Хынѿажәа»).

Арака ажәәкәә «**илахҗыхза**» – «**инықәтца**» ассонанстә рифмақәәуп. Апхәыстә рифмақәә рақәны иказцо, ажәәкәә рынтәамтәкәә инадыркны афбатәи рцырақәә «**җых**» – «**нықә**» рыбжыкақәә «**ы**» – «**ы**» затцәык роуп шытыбжыыла еипшу. Рапхыагы рышытахыгы игылоу ацыбжыкақәә зынзак ихаз-хазқәәуп. Убас иассонантәуп рифмара казцо ажәәкәә «**хақла**» – «**хасабла**» рҗы абжықәыгәгәара зықәшәо ацырақәә «**хақ**» – «**саб**» («Хынџажәә»), «**шықәхаз**» – «**шаҳзымхаз**» рҗы «**шықу**» – «**зым**» («Атцла ахыцәкәә амза шықәхаз») убас итцегыгы.

Иахбатәи илирикаҗы Б. Шыынқәба имачны ихы иаирхәоит адактыльтә рифмақәә, аха уеизгы хрыхәапшып акык-џбак рҗы урт шыкатцоу:

Уахгы җынгы **ирласуа**,
Шәарахтас ихуаауа,
Азшәахқәә **рыҗерыларзуа**,
Хахәтә иартоуп излаауа.

Шәзырццакуазеи, **азиасқәә**,
Апсырта шәҗы азырха?
Амшын, шәарт **агәыразқәә**,
Шәнахәлабгап хыгәха!

(«Азиасқәә»)

Арака, зфилософиатә цакы цаулазоу афбатәи астрофаҗы, адактыльтә рифма казцо ажәәкәә «**а-зи-ас-қуа**» – «**а-гу-раз-қуа**» абжықәыгәгәара зықәшәо ахпатәи рцырақәә «**зи**» – «**гу**» шытыбжыыла ихаз-хазқәәуп, диссонанстә рифмоуп. Ус еҗа иказаргы, абжықәыгәгәара зықәшәо абжыкақәә шытыбжыыла реизааигәареи ирыштанеиуа ацырақәә «**ас-қуа**» – «**аз-қуа**» еицырзеипшу ахьейхауи ирыбзоураны, арифматә шытыбжыы бзиа рхылтца, астрофа ахшыџтак цаула дырпшзо икалеит. Ус икам актәи астрофа. Арифма казцо ажәәкәә «**ир-лас-уа**» – «**рыҗе-ры-лар-зуа**» рҗы арифмеиҗекааратә бжықәыгәгәарақәә зықәшәо ацы-

рақәа «**ир**» – «**ры**» инадыркны иаанхо ацырақәа «**лас-уа**» – «**ларзуа**» рығғы шытыбжыла еикәымшәо, еизааигәам ацыбжыкақәа рацәоуп, ари адактильтә рифмаҕы-ассонансты адиссонансты рҕеиқәдыршәоит. Абас еизааигәам ацыбжыкаштыбжықәа рхархәарала, адактильтә рифма еикәыршәоу ажәақәа иреиуоуп: «**игәаҕаза**» – «**иа-раза**», «**ихахаза**» – «**исараза**», «**ишашаза**» – «**исараза**» («Исараза»); «**мтатцминда**» – «**цсшьартанда**», «**амарда**» – «**мтатцминда**» («Мтатцминда») убас итцегғы.

Б. Шынкәба ацхәыстәи адактильтәи рифмақәа реикәыршәараҕы даҕа чыдарак имоуп: арифма кәзцо ажәақәа атцыхәтәнтәи рцырақәа, шамахамзар, шытыбжыла еибатәу рақәны икаитцоит («**хақ-ла**» – «**хасаб-ала**», «**азиас-қәа**» – «**гәыраз-қәа**»). Урт формак иатәу асуфиксқәа, ашьтангылақәа рақәны иахыкоу рацәазарғы, рацхәа игылоу ацырақәа рыбжәеикәымшәара акыр ихырҕеуеит.

Ассонанстәи адиссонанстәи рифмақәа иахәтәи ҳацсуа лирика арифмеиҕкараҕы, ҳпоетцәа, шамахамзар, зегғы рҕымтақәа ркны иуцылоит.

Схәыцра иалоу, сышәт еинаала
Сымра са сыгәкы.
Ашәа ибхәо, бжы хаала,
Самоуп сыткәаны.

(Т.Чаниа)

Арака арифма кәзцо ажәақәа «**сыгәкы**» – «**сыткәаны**» рҕы атцыхәтәнтәи ацырақәа «**кы**» – «**ны**» рыла арифма кәцоуп. Абжыкақәа «**ы**» – «**ы**» затцәык роуп шытыбжыла еикәшәо. Ацыбжыкақәа еикәшәазом – иассонанстә рифма бжамҕамны иаанхеит, ицсыҕеит.

Т. Чаниа илирикаҕы арифмеиҕкаара аганахь ала абас акык-ҕбак аницәалашәақәо акәымзар, ҕыцныхәа иуто дыказам.

Арифма шыахэкэа рыла злирикатэ цэахэақэа реибыта-
ра иазказоу, ҳацсуа поезиа иамоу арифма ахкқэа (адактиль-
тэггы налатцаны) знапаёы ибзианы иааиуа апоет И. Ғарба
ирёиамтақэа рёггы атавтологиатэ рифмақэа цёара-цёара
ицэалацсоит:

Ацсабара шыкоу инеидкылан,
Сагоит сара еснагъ сахьырцшны,
Атцла ахьгылоу сеихырхёоит саагылан,
Ажёфан сныхёоит аёада сыпшны.
(«Ацсабара шыкоу инеидкылан»)

Арака арифма кэзцо ажэақэа: «сахьарцшны» –
«сыпшны» аагоуп ажэа – «ацшра» (анацшра) акнытэ, ры-
баггы акоуп.

Иазгэататёоуп даёа тавтологиатэ рифма хкқэак ҳац-
суа лирикаёы лассы-лассы ишупыло. Еихаразак, ахатцатэ
рифмала еикёыршёоу ацэахэақэа роуп уи знубаало. Еиуеи-
цшым ажэахэа хэтақэа ирёацшьхар зылшо, формак иатёу
асуффиксқэа, ашътангылақэа (оит, уеит, еит, ит, ны, гы, ла,
лап, за, нза, зом, аё, аёы, ра, ар, аз, ыз, ыым, ыуп, ахт уб. итц.)
ухэа рыла арифмақэа реиёкаара, хпоетцэа хатэрақэа инады-
ркны аёарацэа ркнынза рлирикатэ ццамтақэа рёы иахьа-
ггы иуцылоит.

Б. Шьынқэба иажёеинраала «Ажёеинраала цэаблаёым»
ацэахэақэа реихаразак формак иатёу асуффикс «ёуп» ала
арифмақэа еиёкаауп:

...Згу зырцэажёо шэахэаёуп!
Ус анакёха, дгёыбылёуп...

Идгьыл азы хьзырхаёуп,
Анасыцаз дыкёцаёуп.
Ашьхыц еипшггы дыцшааёуп,
Алулага еипш дыкруёуп.

В. Амаршьян иажэеинраала «Апстхэа дагэылтцызшэа напыла днах-аах» акны, цэахэақэак ракэымзар, формак иатэу асуффикс «ахт» ала икатцоуп арифмақэа зеггы:

Абрыгь аасхэеит, гэи – тибжьқэак гахт,
Амшын агэакнытэ гба дуззак хэаахт.
Адгьыл афёфхэа нтытцшэа иаафпахт,
Ишызбоз хашыцэа нахэлабга ицахт...

Абас, формак ала интэо иреиуоуп иахьатэи хлирикафы имацымкэа иахпыло, рифмара картцарц еидыргылоу акатцарбатэ ажэақэа: сшэоит – схэоит, иакит – еимпит, сацишэаны – лагырзны, ицкьаза – ихааза, азэггы – харггы, ихэар – акрылфар, кхатцалап – иаагалап, сышцара – апсра, дрыцэшэазом – дахкьазом, ихафы – бгэафы, ахэычкэа – рыгэқэа... Арт ирышьашэалоу арифмақэа хапсуа лирика ацэыхьчалатэуп!

Апсуа лирикафы арифмеифекаара азтцаатэы анышьтахх, даеа зтцаарак халам-цэажэакэа высшьа амам.

Хапсуа бызшэа аилазаашьа ачыдара гэынкыланы, аритмикатэ инверсия арифмеифекаарафгы зхы иазы-рхэарц зэазызкуа инапэы аеарманшэалар алшоит. Уи лымкаала игэахтаратэ икалеит Б. Шьынқэба ипоезияфы:

Саамта мызит **хымха-цьымшьа**,
Сымфэа фыц- насыц **фадароуп**.
Исымазам **псааитакышьа**,
Исылымшац **сылсыршароуп**.
(«Хэычы – хэычы схалоит, схалоит»)

Арака рифмара катцо ажэақэа (цымшьа – псааитакышьа, фадароуп – сылсыршароуп) абжықэыгэгэарақэа ахьрымоу атыпқэа еикэшэазом. Актэи ацэахэакны атцыхэтэа инаркны афбатэи ацырафы иакэшэо пхэыстэ рифмоуп. Уи фызара азызуа ахпатэи ацэахэа антцаамта инаркны, апшьбатэи ацырафоуп арифматэ бжықэыгэгэара ахьақэшэо (**«цым-шьа» – «псааи-та-кы-шьа»**). Абасала, апхэыстэ

рифма кэзтэ ажэи (-О) агипердактильтэ рифма кэзтэ ажэи (-ООО) рифмас еикэыршэоуп.

Убас икоуп афбатэи апшьбатэи ацэахэақэа злеикэы-ршэоу арифматэ ажэақэагы: «**а-да-роуп**» – «**сыл-сыр-ша-роуп**» (О-О,-ООО).

Б. Шьынқэба абас еипш зыбжыкэыгэгэарақэа еикэым-шэо ажэақэа рифмас ишеидиргылогы, улымха тнамшьа-артэ икаитэоит. Еихаразак уи ағы ихы иаирхэоит аба-хца шыагэйт змоу ажэақэа.

В. Амаршьан, сахыажэа шыахэла злирика еибызтэ, збафхатэра хараку поетуп, аха арифмеифкаара итцегы дац-клацшланда хэа агэаанагара уоуеит. Хыхь иазгэахтэз арифмеифкааратэ бжыкэыгэгэарақэа ринверсиатэ еикэым-шэара акэзар, уигы арака цыара-цыара атыц ааннакылоит:

«Ишсоухэара, о, адунеи ду, сасра

Сахыааиз **сынхацэама?**»

Дунааи хгэыргэеи, аха шыта дцаландаз

Угэахэума?..

Арифмеифкаарағы абжыкэыгэгэара ихадароу атыц аанызкыло матэахэуп, уи ароль аларкэра иахыатэи хацсуа лирика рацэак цхыака иназго мфаны икам. Сгэанала, арифмеифкааратэ бжыкэыгэгэара неитарцо, иааитарцо акэзамкэа, хымпада, иконсанттэзароуп, дасу ртыцкэа рғы ишгылоу, еикэшэаша цшааны еибытатэуп. Насгы хацсуа поезиағы, агипердактильтэ арифмакэа злытша ажэақэа дара-дара реикэыршэаразы алшарақэа хбызшэа ишамоу уафы ибартэ икоуп. Ус анакэха, иара иатэым формак ашка ихыамырцшкэа, агипердактильтэ рифмакатцара зылшо ажэақэа дара-дара рифмас реибытара еиха иамфоуп.

Иахыатэи апсуа лирикағы арифмеифкаара иадхэалоу азтцарақэа итцегы ирацэоуп.

Ишдыру еипш иарбан рғиамтазаалак акны хадара зланы икоу аидеиатэ тцоуп. Убри аидеиатэ тцакы еифкааны ацэыргарағы ицхыраагзоуп аформа. Аха уажэазы уи азтцарагы хэахзалагалом.

Рашәәкәә гәыжьжәагаха
Лада ицоит ихагаха,
Еита аапынроуп.
(«Еитах аапынроуп»)

Жәәан тәула агәы кылтәан ақәа әуеит
Уахак икыдтәан,
Лада ицеит афарқәа хытәан, апша
Жәылоит митә катто.
Адыд хысуеит, имацәысуеит, ишәазызо
Адгьыл трысуеит,
Амшын акәзар атра итытцуеит,
Акәараш аеахьыгзо.
(«Амхацъырқәа рыцхақәа»).

Арт аф-жәеинраалак шытыбжьгашьала ишеипшым еипш
иаразнак иуахауеит. Избанзар, рметрикатә шәага-загеи
ррифматә формақәеи еикәшәазом. Ажәеинраала «Еитах
аапынроуп» актәии ахпатәии ацәахәақәа жәипшь-жәипшь
цыра рымоуп. Афбатәии апшьбатәии ацәахәақәа ирымоуп
жәафа-жәафа цыра.

Ажәеинраала «Амхацъырқәа рыцхақәа» аметрикатә
шәага-зага фоба-фоба, хца-хца цыра рыла еихауп: актәии
ахпатәии ацәахәақәа рҕы жәаф-жәаф цыра ыкоуп. Афа-
батәии апшьбатәии ацәахәақәа ркны-жәохә-жәохә цыра.

Ажәеинраала «Еитах аапынроуп» ацәахәақәа зегьы ры-
гәтаны, абжьбатәи ацырақәа рышьтахь икоуп ацензурақәа.
урт ацензурақәа зегьы, ажәеинраала афнутқатәи адак-
тильтә рифма шыахәқәа ирышьтанеиуеит.

Ажәеинраала «Амхацъырқәа рыцхақәа» акынгы ацәа-
хәақәа рыгәтаны ацезура бжьоуп, аха арака ацәахәақәа аа-
батәи рцырақәа рышьтахь ауп иахьыкоу. Насгы адактиль-
тә рифмақәа рцынхәрас, арака апхәыстә рифмақәа роуп
фнутқатәи рифмақәас икоу.

Абри анафс иазгәатазарц ахәтоуп даҕааы: ишпахәапш-
тәу ажәеинраала аритмикатә-рифматә быжьгашьа фор-

мак ала иказар такыла илахёыхугы-игёйтшыагоугы, икёымшёйшёугы-ифырхатцаратёугы, исатиратё мёйгёгы-абзиабаратё гёйбзыгугы?... Урт зегы ихаз-хазу аформакёа рзыцшымзар калом хёа ихацхёазозар, ишпахёацштёхо Адсны жёлар рпоет Баграт Шьынкёба иажёеинраала лахёыхкёа – «Агара ашёа», «Амёан» ирнываргыланы, игёйтшыагоу абалладакёа – «Аёарпын», «Асаби» быжгашёала еипшу формак ала иахёаццоу? Ишпахёацштёу формак ала иахёаццоу? Ишпахёацштёу формак ахёрымоу ахызынёыларатё – фырхатцаратё жёеинраалакёа – «Дырымит Гёлиа иахь», «Узбахё ирхыёыз хашьхакёа», «Адсуа еибашьцёа шёахь» ирнываргыланы, асатиратё жёеинраала «Абас ианбанза?», афилософиатё лирика – «Исахаит ирхёамтан хёацёа...», алахёеикётцаратё-интимтё лирика «Барей сарей ёыцёа хчыдараз»...

Адёахьтёи аформа иагёылоу аёнуткёатёи асахьатё еиёкаашёоуп арёиамтёё хадара зланы икоу, аидеиатё такы цашёс иамоу, апоет ихатё ажёа изхёама, аепигонрадханагалама ухёа асаркёеипш изныцшуа. Абас аёнуткёатёи аипцшымроуп хыхь еикёахёацхёазаз формак ала иаццоу Б. Шьынкёба иажёеинраалакёа хаз-хазы аформа дара ирхатёны, егырт ирыламёашёо икёзтцаз, рхатёы ажёа дзырхёааз. Убас икоуп Р. Смыр иажёеинраалакёа рритмикатё-рифматё еиёкаашёала ашьтыбжгашёа еипшхоит хёа В. Атцнариа истатиаёы аёцныхёа зыйкаитцазгы.

Еидахкылап формала еипшу Р. Смыр иажёеинраалакёа ёба рацхьатёи ацёахёакёа рымацарагы. Ажёеинраала «Дырымит Гёлиа» акнытё: «Сыдгыл аршётёуеит угёы ацхарра, усахьа иарпцзоит сыцсабара».

Агёышьтыхратё, аллахёыхратё пафос иаразнак уатёнатёуа укартцоит аепитеткёа: «аршётёуеит», «ацхара», «иарпцзоит».

Ажёеинраала «Амхёацьыркёа рыцхакёа» акнытё: «Жёёан тёаула агёы кылтцёан, акёа аёуеит уахак икыдтцёан».

Рыфнуткатәи рсахъажәатә еиҕекаашьала, шамахам-зар, аипшхара рнумбаало, абас ихаз-хазу пафосла еибытоу Р. Смыр илирика.

Р. Смыр уажәшьта «апоег ға» хәа изаххәар иашам. Уи кәралагы дахысхьейт, бафхатәралагы ахатәрақәа дрыла-гылоуп.

Апоегцәа ғарацәагы рацәажәашьа, сгәанала, хасаб азулатәуп. Гунда Сақания-пха, Анатоли Лагулааи, Енвер Ажыбеи ухәа реипш абафхатәра змоу ағарацәа, доусы рчыдарақәа ххатәи гьама рыдахғало халагар (ус анықалало маңым), пса-баратәла дара ирхатәу рзымпшаауа ихаркьалар алшоит.

Гунда Сақания-пха дцәыртцит, сгәанала, зпафос хараку алирикатә нарха зажәеинраалақәа ирнубаало лакәны.

Анатоли Лагулааи Енвер Ажыбеи лирикцәоуп, рцәа-нырра тәула ацәыргара еиха иазыманшәалоуп.

В. Атцнариа истатиағы апсуа жәеинраала аритмикатә аиғартәишьа знысыз амҕеи иахьа изтагылоу ачыдареи реишьәала ахьыкаитцо ихәоит абри еипш агәаанагара: «Хбызшәа ачыдарақәа ирыхкьаны, апсуа поезиағы ина-гзаны изышьақәымгылт х-цыракны еилоу (трехсложные) адактябрьтә (--ОО), анапест (ОО—), амфибрахии (О-О)».

Ари агәаанагара иағагылоит апсуа поезиа аритмикатә еиҕекаашьа ахатә. Х-цыракны еилоу ашьықурскәа, ҕ-цы-ракны еилоу ашьықәырсқәа иреитцамкәа ҳапсуа поезиа иалоуп. Ажәлар рғапыцтә поезиа инаркны иуцылоит уи.

Апсуа жәлар рғапыцтә поезиа аритмикағы, ишеил-каау еипш, хадара алоуп ацәахәақәа рғы абжықәыгәғәа-рақәа хыпхьазарала реизыказаашьа – реикараратә шықә-гылашьа. Даеакала иаххәозар, атоникатә жәеинраале-иғартәишьа аформоуп уака икоу. Аха уеизгы, ағапыцтә поезиағы атоникатә система инаваргыланы, ацәахәақәа рғы асиллабтә (ацырақәа рхыпхьазара айкарара) система-гы ароль ахьныкәнаго уцылоит. Абасала, абжықәыгәғәа-рақәа змоу ацырақәеи измами реишьтанеирала ашьықәыр-скәа еилфаца изнубаало ҳапсуа ғапыцтә поезиағы ира-цәамзаргы, икоуп.

Б. Шьынқәба иеикәиршәаз «Ацсуа жәлар рпоезиа» (1959 ш.) ашәкәы а́кнытә иаахгап ғырцштәкәак:

Аибашьра калаанза
Ахәа ыывыр кайтцахуан.
Аибашьра аныкала
Атрацәкьа изызтымхыз. (Ад.172).

Ари аҕапыштә рҕеиамта ацәахәакәа ритмика хца-хца цыра и́коу ашькәырскәа рыла еиҕекаауп, цәахәа цыцхьаза ѿба-ѿба шыыкурс рымоуп:

-OO/O-O
-OO/OO-
-OO/-OO
O-O/O-O

Ари асхема ишахнарбо ала, ажәеинраала адактильтә формала иалагоит рацхьатәи аѿ-цәахәак рацхьатәи ршьы-курс амфибрахи аформахь ииасуеит. Аѿбатәи ацәахәа аѿбатәи ашьыкурс анапеступ. Ахцатәи ацәахәа аѿшьыкурскы – дактиль-тәкәоуп. Ацшьбатәи ацәахәа ашьыкурсқәа рыѿбагы – амфибрахиқәоуп. Абасала, ацшьцәахәак адактили, амфибрахии, анапести еилацсаны, х- цыракны еилоу ритмикатә формала еиҕекаауп.

Абри еипш х-цыракны еилоу ашьыкурсқәа рформала еиҕекаау ацәахәакәа хацсуа сахьаркыратә литература ашьатаркқы, Ацсны жәлар рпоет Дырмит Гәлиа ирҕеиам-тәкәа рҕыгы имаҷымкәа иахцылоит. Уи хцылоит иара убас хацсуа поетцәа зегы рҕы, аха хрыхәацшып еиха еилыхха и́коу, асиллабо-тоникатә форма аҕынза зәыҳаразкхьоу, ма уи иазааигәоу ажәеинраалақәа рахьтә акык-ѿбап. Убарт ируакуп Миха Лакрба 1919 шықәсазы агазет «Ацсны» иа-нитцаз ажәеинраала «Абахтаҕы»:

Сықәлацәа аапын еигәырҕоит,
Амшац иапылоит дара,
Аамта иалаччоит, иеиҕырбоит,
Гәыҕрада сыззеит сара.

Х-цыракны еилоу ашыкэырскэа рыла еибытоу ари
ажэеинраала асхэма абас икалоит:

-00/ -00/ -00

-00 /- 00/ -

-00 /-00/ - 00

-00/ - 00/-

Арака ишаабо еипш, актэи ахпатэи ацэахэакэа жэ-
ба-жэба цыра рымоуп, афбатэи апшьбатэи – быжъ-
ба-быжъба. Ацэахэакэа зегы хца-хца бжыкэыгэгэара
рымоуп. Абжыкэыгэгэарақэа реишьтанеишьа ацэахэакэа
зегы рэы еипшны- актэи, апшьбатэи абыжъбатэи ацы-
рақэа ирыкэшэоит. Убарт ирышьтанеиуеит бжыкэыгэгэара
змам. (Афбатэи апшьбатэи ацэахэакэа ахататэ рифмала
интэоит азын, атыхэтэантэи абжыкэыгэгэара ирышьта-
неины иказ ацырақэа ғахтэоуп). Абас ала х-цырак рыла
ишьақэгылоу адактильтэ форма хапхэа иқэуп.

Б. Шынкэба иажэеинраалоу ироман «Ахра ашэа» нала-
таны иажэеинраалақэа жэпакы «Апсуаа аибашыцэа шэахъ».
«Куамкыак асы» «Ауаз», «Еаанбзиала», «Мымтэка», «Абас
ианбанза?» «Хэыцрақэак Акэазын. Исахаит ирхэамтан ха-
бацэа...» Мтатцминда инавталеит амра...» ухэа уб. ит.)
рритмикатэ структура ианахбаалоит х-цыракны еилоу
ашыкэырскэа инартбааны ихы ишаирхэо.

Х-цыракны еилоу ашыкурскэа иманшэаланы ихы
иаирхэеит апоет А. Цьонуа иажэеинраалақэа «Апсадгыл
ахызала», «Апсны агаға», «Кавказ ахрақэа», «Апхьатэи
абзиабара», «Апхэызба лашэа», «Сышьақэа ргэеисра»,
«Амхацпыруаф иуаз», «Схэыцрақэа», «Аткэа иажэа» убас
егьыртгы рэы.

Цьоукы хшыфзышьтра азыруам аритмикатэ симме-
трия. Цьоукы ибзианы рнапағы иааиуеит, цьоукы еигны,
цьоукы – еицэаны, аха уеизгы, ражэеинраалақэа инеи-
лык-ааилыкны акэзаргы, рритмикеиғаара иацклапшу-
еит...Еилкаауп акы: хапсуа бызшэа ибзианы иаднакылоит

асиллабо-тоникатә система, хритмеиҥкааратә форма уи амҥа иануижьтеи акраатцуеит, инагзаны ашыақәыргылара дара иазааигәоуп.

Х-цыракны еилоу ашықәырскәа рыла зритмикатә – музыкатә шытыбжь еиҥкаау ажәеинраалақәа, хыхь иазгәахтахоу реипш, ҳацсуа поетцәа рахьтә измам, шамахамзар, дықазам. Формак итацаланы инагзам рацәоуп, адактили, амфибрахии, анапести цъара – цъара рееитнырыпсахлоит. Даеацъара, ҫ-цырак змоу ашықәырскәа шыргәылагалоу убоит, мамзаргъы ацәахәа антцәамта дактильны, алагамта хореины иуцылоит. Уеизгъы х-цырак змоу ашықәырскәа ахархәара рымоуп инартбааны. Уи хбоит, хыхь иаахгаз аҥырцштәқәа инарываргыланы, К. Ломиа ипоема «Ацша-ақәылаҫ», иажәеинраалақәа «Абрыскъыл инапы», «Алапшташәара», «Ашәкәы», «Амҥа хара», «Ашларагъы қәцаноуп ишааиуа», «Алиоша ачараҥ ажәеинраала дапхьоит», Гь. Гублиа ипоема «Сиетцәахә ахықоу», иажәеинраалақәа «Ашыцра», «Амшын аҥы ақъашана», «Ацсуа ан», Н. Тарпха лажәеинраалақәа «Аиқәлацәа», «Аанда», «Хаҫны иагу» ухәа егьыртгъы апоетцәа ркны.

В. Атцнариа иазгәеитоит иара убас: «Ахореиатә тенденция иатәу аҫымтақәа, иаххәап «Хмыц шәарыцаҫ нықәаҫы», «Аҥатә уаа», иара убас хыпхьазара рацәала ажәеинраалақәа ацсуа поезиаҥы атып хада ааныркылоит. Уи адукылар қалоит аурыс поезиаҥы пшь-шьықәырскны еилоу аиамб. Ари аформа аурыстә классикатә поезиаҥы иамоу ароль ацсуаҥы иааннакылеит цшь-қәыгәгәарак рыла ишыақәгылоу ахореиатә тенденция, аиамбтә формақәа ацсшәахь реиҥагарагъы ахореи ада цсыхәа амам, уи ацсшәа цсабарала иналкааны ианаалоит» .

Арақа ацсуа поезиаҥы ахореи иадхәалоу аритмикатә форма ачыдара ииашаны иазгәатоуп, аха уақа изытцшыны хара иалхқааз, «аиамбтә формақәа ацсшәахь реиҥагарагъы ахореи ада цсыхәа амам» хәа ахәоу иагәылоу азгәата аиаша иадгылазом.

Аиамбтә форма ацсуа поезиаҕы иахцылоит ҳсахьаркыратә литература ашьатаркы, Ацсны жәлар рпоеит Дырмит Гәлиа заатәы иажәеинраалақәа инадыркны. 1912 шықәсазы ииҕыз ажәеинраала «Бызбоит, бызбоит» аритмика аиамбтә шыақырс рылоуп еихаразак излеиҕаау:

Хароуп бымхәан,
Сызцәом бымхәан,
Сара бызгоит,
Бара бмыхәхәан.

Дырмит Гәлиа 1909 шықәсазы ииҕыз асатиратә жәеинраала «Абжыаҕашыа хабжыаҕыала» иагәылоу арефрентә цәахәақәа рҕыы иахцылоит аиамбтә форма:

Ари мариам, зегы ирызуам,
Мхуц пагыак иакумзар.

Арт ацәахәақәагы аиамбтә шыықырс аформала еиҕаауп.

Д. Гәлиа иажәеинраалақәа рҕы аиамбтә форма, ацәахәақәа зегы ракәым-заргы, абас инеилых-ааилых иахьуцылақәа мачым:

Кав-**каз** – каз-**каз**,
Кав-**каз** – ҕаз-**ҕаз**.

(«Кавказ»)

Асиллабо-тоникатә жәеинраалеиҕартәышыа аформа ишатцанакуа еипш, еишыа-шәалоу ацәахәақәа цырала реиҕарара инаваргыланы, абжықәыгәгәарақәагы рхыпхьазареи иахьақәшәо атыпқәеи рсимметрия акоуп. Ацхәыстә рифмала интцәо ацәахәақәа жәба-жәба цыра рymoуп, ахататә рифмала интцәо ааба-ааба.

Пшь-шыықырсны еилоу аиамб ацәахәақәа ракәны иҕоу араҕа ацсуа вариантгы, аурыс еипш, апирихигы ахархәара амоуп: ахататә рифмала интцәо, ахатәи ашыықәырс бжықәыгәгәарада ипирихины ицоит. Ус еипш апирихи, ахореиатә шыықырсқәагы хазыртәаауа ракәны, ацсуа поезиаҕы зехьынцәара иахцылоит.

Цш-шьықәырсны еилоу аиамбтә форма Л.Кәйтцниа
иажәеинраалақәеи ипоемақәеи рғғы имачымкәа иалоуп:

**Иахъа ишәтуеит какачла Ацсны,
Иахъа ипхоит амрагы хааны.**

(«Март цшыба»)

Хыхъ иахарбаз А.Пушкин ицәахәақәа риамб иахсаало-
уп аригы.

**Ам-шын-еи-шьыл-цәқәыр-цо-еи-суеит,
Ац-саа-хыц-ры-лоит, -а-шәа рхәоит.**

(«Шьаризан»)

М. Лермонтов ипоема «Мцири» цш-шьықәырsgы еи-
лоу ацәахәақәа риамбтә форма иахсаалоу арт ацәахәақәа.
Л.Кәйтцниа иажәеинраала «Сшәақь» ҫуп неиларсра, змам
хә-шьықәрсны еилоу аиамбтә форма аритмикала:

О, сшәақь, ладоу ҫадоу еиха

Уахыпцшуа?

О, сшәақь, иабыкуушь хцәымг

Дахуоуша шьтәыс?

О, сшәақь, крыбжьоушь сәнтәаша сгәы

Сшышыуа?

О, сшәақь, ухиаз, иудуп ацк хәатәыс.

Аиамбтә форма иатәу ашықәырскәа рыла зритми-
ка еиҫкаау иреиуоуп И.Тарба иажәеинраалақәа: «Ажәа»,
«Аҫыҫ», «Ухәан-схәан» ухәа убас итцеггы.

Аиамбтә форма инартбааны иажәеинраалақәа жәпакы
рғы ихы иаирхәоит апое Ш.Цәыцъба. В. Атцнариа истати-
аҫы иазгәеитаз ажәеинраала «Ацсуа поетцәа шәахъ» ина-
варгыланы, аиамбтә форма аритм ала иапцоу Ш. Цәыцъба
иажәеинраалақәа: «Урыстәылатәи акаршәра», «Ҫ-гәырҫак»,
«Баирон», Егише Чаренц», «Леуан дәыгбақатцәҫхәит», Арака
иахарбаз ажәеинраалақәа (атдыхәтәантәи ада) зеггы ау-
рыс классикаҫы цш-шьықәырск змоу пушкинтә иамб хәа

изышьтоу аритмикатә шәага-зага змоу, жә-цыраки рыла зәеитнызыпсахло ацәахәақәа рметрикала еиҕекаауп.

В. Атцнариа, иара «аиамбтә формахәа апсшәахь ре-и-тагаразы ахореи ада цсыхәа амам, хәа истатиаҕы ихәо-ит, арахь, ихатаҕы А,Пушкин иажәеинраалақәа: «Азын шыыжьымтан., «Ацаимбар» («Ааи»), «Чаадаев иахь» ухәа аоригиналқәа рҕы ишыҕаз еипш аиамбтә формала апс-шәахь ичыгәза еитеигеит:

А – **ца**-аи – **ам** – реи, – **а**-мыш-**сси**-руп
Уа – **жәыгь**-быш-**ца**-цәоу-**са**-сгу-**кы**-ра
(«Азын шыыжьымтан»)

Доу-**ха**-ла-**сҕажә**-куа-**сымч**-шәа-**ны**
Ацә- **хәы**-ра-**еиқәа**-ра-**сшы**-қәыз – **сха**-ла.
(«Ацаимбар»)

Ип-**шьоу** хха-**куит** – ра **амш**-ла-ша-ра
Ха – **ра** – ха- **загу** – шыа-**хаз**-цшуп.
(«Чаадаев иахь»)

Ацсуа жәеинраала аритмеиҕекаараҕы аиамбтә форма ахархәара ахьамоу аоригиналқәа рҕны еипш аурыс клас-сика аҕнатәи аитагақәаҕы шыҕоу хзырбо аҕарпштәқәа итцегы рзырхазар калоит. Аха арака иаахгаз аҕырпштәқәа, лакшакрада, агәра хдыргеит, хапсуа жәеинраала аиамбтә формаҕы ибзиацәкьаны ишаднакыло. Хбызшәа аструкту-ратә еилазаашьа амалахазҕы иацәтәымны иказам аиам-бтә шыықәырс аформала ажәеинраалақәа рритмеиҕекаара. Аклассикатә рҕеиамтақәа апсшәахь реи-тагараан, абаф-хатәра амчымхареи абжамеамра мшала иаармарианы аз-неира, ацбабаа мыцхәы ацәхьатцреи ухәа реипш иҕоу ам-зызқәа ракәымзар, уаха ҕызгак амазам аиамбтә форма ацынхәрас даеа формак ахь (ахореи ахь) аиасра.

Хапсуа бызшәаҕы иҕоу алшарақәа зегы цымкрада зхы иззархәо апоет ихатәы рҕеиамтақәа рапцараҕы акәыз, аклассикатә рҕеиамтақәа апсшәахь реи-тагара аҕны акәыз, цынгылак хәа иманы дыҕазам.

Аламыс иацəыхароу ахатырбара.

Аизфəлымхареи аицхыраареи ауаатəыфса еицырзеип-шу, апстазаара ашыап икəзыргыло тас хазыноуп. Хсоциалисттə хəынтқарра иатданакуа ауаатəыфса реицхыраашьеи рыжəфахыр еибыта реивагылашьеи рəацхəа иахəа ихырхəоит адунеи зегы. Аха атаацəа бзиаза ззырхəо рəгы фəастак даналашəо калалоит. Уи афəаста иеипшу ауаа, рхы амацара акəым, урт идырхəашьуеит ауаатəыфса ртас хазынакəа, хəхəхəтыгас икартцоит ауафы иламыс.

Шь. Ацыинцəал иновелла «Бырдыгə» акны иаабоит убас икоу бжəхəхəхəтфы мцкьак ихəфсахьа. Араионтə қалакь афы дынхоит Бырдыгə хəа азəы. Уи уаанза акыта магазин акны хəхəхəтфыс дыкан, уахьынтə ақалакь ах даан, зны ачазыртафы аус иуан, нас, иара иажəакəа рыла иаххəозар, амагазин акны чапкафыс дрыдыркылоит. Уажəы, уи амшын афы икəшəаз атахмада хачач хəычы дш-Акəатəиу, аинститут афы дшибахьази анигəалашəа, хшыфзышьтра еиха изуа, гызмалрыла иеизааигəатəуа, иеиирдыруеит.

«– Сатамзааит (абри ажəа ихы-ифы иаанамгазо), аха уара улекторзами? – Бырдыгə, илацəакəа еикəыжьуа, иакəхарушь, анацəалбеит хəа дизцшуан.

– Ааи, слекторуп, – дшидыртəкьаз анидыр, дгəырғьацəа атак кайтцан, ихы дфəхеит». Уаанза гоу-гоу дышиацəажəоз, уажəы, аус кайтцар ахытахыу акны акырзылшо иакəны данеиликаа, зынза дацсышəахеит. Асасдкыларəфы, апсуа чеицьыка амфəацгарафы ак на-зафзмышьзо гəаартзак иакəушəа, алектор дилатəо далагеит. Нас ифныка да-аипхьеит. Аха Бырдыгə иламыс, Бырдыгə икьиара ипхəыси иареи реицəажəарафы иаацəыртцуеит:

«–...Ишца, алектор ухəама? – артəаа аатлыргеит Лена.

– Аиеи, алектор ихата, Акəатəуп, уаха ахулбьгəхə даауеит, хкьатəеит, бара мыжда! Қарт, Кəтешь, Акəа ххəычы дкьо дхаман хашдəыкəыз, хидхəашалахьан. Дхаргəабзыцп, хатыр икəхтцап зхəаз иеипш, хнапафы даахгап... Шака ишь-цылара мыхьтəузеи абри, ауафы дзыпцоу ала акəымкəа, уа-

ла-тынхала хэа еидгыланы цыоуку рытцгэара, рышьтыхра! Ари афеодолизм иацыркыоу казшьоуп, иахыагы Бырдыгэ ифызцэақэаки, урт ирцэыпхашыаны ирхатцгылақэои ирыхкыаны, цыара-цыара иахыагы ахы оцэырнагоит. Бырдыгэ ичкэын атцара дтеитцарц ыы-шықэса раахыс дкыо дима дықэуп. Уи ичкэын идыррей имдыррей ртэы дазхэыцзом, тынхара изызуша алекторцэа ахымам иахкыаны аинститут дызталом хэоуп уи игэы ишаанаго. Асеипш ада изымхэы-цуа ауаа, нас аинститут итоу астудентцэа зегы рыуацэа, ма даеа цыоук рыцхыраарала италазшэа, настгы ус шакэу дара рхатақэа ирбатцэкызшэа, ажэабжь гэымхақэа гэарартцоит. Иара абитуриентгы, аконкурс данзахымслакь, имдырра алеитцэахырц, егырт аинститут иаанахэуаз зегы уала-тахыла, ма атцартыша тины италазшэа, иара идгылоз уафы дкамлазшэа, тэымуаотцас зегы иара игэтасуашэа, хырқыагамцкыарас икоу зегы еифеаиртэо далагоит.

Ус акэ, егыс акэ, Бырдыгэ агэра ганы дыкоуп ичкэын аинститут италарыз ицхрааша тынхак дрымцшаар ада цсыхэа шыкам. Уажэы машэыршэа иааифеахаз алектор уас дизыкатцар, нас уи рычкэын дицхрааны аинститут дтеитцарын. Иками нас абитуриент идырра рацэак иазкылымцшыкэа, шыоуку рахатыр азыхэан ахэшьяра бзиақэа ықэыргыла, зыдылара рацэак иацсам аинститут даанахэартэ иказцо. Иками амццхашьяра ауафы ианиамхакатцо!

Бырдыгэ дызхагылоу аус афы гыччрала ирхаз ацара дамеигзакэа, ачеицыка ихы иархэаны, ичкэын аинститут итатцаразы ауа ирхара дашьтоуп. Уи ичкэын дыррас иоура, царас иитцара агэхьяа имазам. Ишакэхалакь аинститут даанахэаны, цэгьам-бзиам дипломк ицыба интеитцартэ икалароуп иитахыу. Нас уи дацсоуп, дацсам хэа акэымкэа, цыара тыц бзиац ицшаауан (ус икоу атыц цха апшаарагы иазказоуп).

Ускан уи иаб Бырдыгэ иеипш иаргы ауаа дырцэгычларын. Ма иматцурафэы цыоуку рлахынтца даграгыланы икызаарын. Мамзаргы урт рыофагы заманала еилазгзо «уни-

версалха» даакэгыларын. Абри аҫоуп иахьнеиуа алектор хатырбарала иҫаитцо ацхыраара!

Ари цхыраарам, аха аламыс пшра зманы ажэлар ирцышыклахуа мыхьтәуп. Аб, ауа дирха, атартыша итиы, ичкэын аинститут дтеитцоит, нас уи ичкэынгыи иаб иеипш даакэгылашт. Алектор игэыразрала, иахатырқәтарала урт реипш иҫоу шыакас дынрытцагылоит.

«Сычкэын аинститут дантеитцалак, еита даасцхьап, сгэылацәа ргэы пжәаны иашьып уи. Уажәы избо цыысшыо-ит урт сымтцагьежыны иансыхәо аус рзыкастцарц, рыхшара аинститут иаднакыларазы. Аха уаха умцсит, ацара еиоы-рған сцыба интарымтцакәа схьацшынгыи срыхәапшуазар, сыжәла сшыапы аалсхааит! Иагәа цара быжьсырқьап, ан-цәа агэыбзиара ситааитишь!» – абас дхэыцуеит Бырдыгә, алектор дицыларц дахьцо. Аинститут аҫны алектор-дыр дҫитцар, уи ала ахәхәхәтра далагарцгыи игэы итоуп!

Зыламыс зцэызым ауафы, деибга-дызфыда, дыпхам-шыазакәа, шәсыцхраа хәа инапы ауаа инрымтцакуа ддәықә-лазом. Ус идәықәло, зыламыс зцэызхьоу ауаа роуп.

Ауафытәыфса иуафара, иахатыр (ацсуа милаттә ҫазшыа-фы еихагыи иацклапшуеит уи) иатцанакуам, ламыс змазам амацарцафи, нас аччиеи реипш, хәара-чарала ахыларқәра. Нас аинститут аталарафы ацхыраара иахәо ихыларқәра, ани амацарцафи аччиеи иҫартцо ахәара атцкыс ипатууп хәа игэы излаанагои? Бырдыгә ихаҫсахьала заманалатцәкәа иаабоит ацхырааразы алекторцәа ирышьтало дзакә уафу!

Бырдыгә алектор дхихрацы афны дааиган, агэылацәа еизганы идиртәалан, ачара изиуит. Хатәы иашьас уҫастца-роуп, ихәан, дицәнымхо, ихьтәы саат инапы иаахихын, алектор инапы инахеитцеит. Уажәшьта зегь рыла сара снапафы даазгеит анигәахә, Бырдыгә алектор иеихәеит, ичкэын дицхрааны аинститут дтеитцарц. Араҫа ицәырцит аибазымдырра иҫалаз, уи аинститут афы ақәзам лекторс дахьыҫоу, зынзаск даеацара ақәзаап.

Калистрат икалаз зегъы анеиликаа, ибжъы тыганы акырхъа дааччоит. Абри атахмада хачач хэычы иччабжъ, Бырдыгэ дузза, ахыкэалаа изывасызшэа, дааркэацкэацит. «Ицсы мцо-имаауа, имфаныфа ифы итахазшэа ицлымхэа кылырчааны, ихътэы саат гъамгъауа алектор инапы иахаз дазцшуан, алажэ еипшдыцаны дышнамтцысра...» Бырдыгэ имцкъа-ламысдарей иуафышъа-ччиарей ччархэха иаацбыртцит! Икакэоуп, абас, ауаатэыфса реицхыраарей, гэыфбарак зтам урт пату рыкэибатдарей иазкыу атцас хазынакэа, абас мцкъарала иазнеирц иакэызкуа ауаа гъангъашкэа. Убарт, ауаатэыфса рыфнытцка шака имацхо акара, гэыфбара злам аизфлымхарей маана зтам аицхыраарей рымехак ейха итбаахоит. Апстазаара ду ашка инагоу амфафы апынгылакэа мацхоит. Ауафы ипстазаарафы азэи-азэи рыгэрей-бамгара атыц амамкэа икалоит.

Апстазаара гэыргдахэха иказтауа рапхъа иургылаша, хшыфшышътра ду ззутэны икоу афар роуп. Урт, ламысла амфа иаша рыкэтцара, раазара зегъы ирыцкыуп.

Шь. Ацъынцъал иповест «Амзафа ангыло»

Шьолодия Ацъынцъал иахъатэи хадсуа шэкэыфцэа реилазаарафы абжъаратэи абицара иреиуоу иналукааша хпрозаик хатэрацэа дыруазэкыуп. Иахъеипш исгэалашэоит 50-тэи ашыкэсқэа реишамтазы Акэатэи артцафратэ институт А. М. Горки ихъз зху акны данстудентыз, иара-знак деицырдыруа дызлакалаз исатиратэ ажэабжъкэа «Амахэи», «Аповесткеи» рызбахэ сенсациак иафызыха астудентцэа реимак – еифак ианалаз. Ускан апхъафцэа иара-знак еицгэартейт Шьалодия Ацъынцъал абафхатэра змоу шэкэыффы дышцэыртцыз. Иагъамеижъейт! Иахъа зегъы ихаакэакэараза хаблакэа ирыхгылоуп Октиабртэи асоциалисттэ революиция Ду 60 шыкэса ахытцара иазкны иифыз, хзыхцэажэарц хгэы итоу аповест фыц «Амзафа ангыло»

иалху, акиностудиа «Мосфильм» итнахыз асахьаркыратә кинофильми, апсуа театр иқәнаргылаз аспектaкли, нас иара аповест хазы шәкәны атытҕрей иқартҕаз ақәҕиара. Апснýtтәи АССР Иреихазоу Асовет Апрезидиум ианвар 9, 1978ш.рзы иқанатҕаз аусҕқа иахәоит: «Ареспублика акультура арҕиараҕы илиршақәаз рзы Аңьынцбал Шьалодиа Михаил-иҕа – СССР ашәкәыѿѿцәа реидгыла ачлен, «Амзаҕа ангыло» аповести иара убас, аекрантбаатә аңштәи змоу асахьаркыратә фильм асценариеи равтор ихтҕазааит «Апснýtтәи АССР акультура зәаҕсазтәыз аусзуѿ» хәа ахатыр хьзы». «Амзаҕа ангыло» ари еипш ахәшьара ҳаракы иаҕсоу, ҳмилаттә культура аизҳараҕы шыаҕак цхьақа аитацара кзтҕаз рҕиамтәуп.

Иашоуп, акиносахьаҕы изыз рацәоуп, аекран ианымзалеит, аповест ақны иахцыло асахьаркыратә деталь шыахәқәеи ахтысқәеи жәпакы. Аха уи апырхагазам, аповест ахатә еихагы аинтерес анаҕоит. Асоветтә сахьаркыратә литература зегы аҕеипш апсуа литератураҕы иҕыцым ареволиуциа атема.

Ажәабжькәа «Баз» (С. Қыҕбериа), «Абцъар» (Вл. Маан), «Аишыцәа» (Қ. Агәмаа), «Чнагә», «Чнагә абахтәҕы» (М. Лакрба) ухәа убас егь.; адраматә рҕиамтәкәа «Апсны Ханым», «Кьараз» (С. Чанба) «Апша лоутцар, афартын ааурыхуеит» (Вл. Агрба), «Оынѿажәа шыаҕа» (М. Лакрба), иажәеинраалоу ароман «Ахра ашәа» (Б. Шьынқәба), аповест «Аси амацәыси» (Ал. Гәогәуа), убас хыпхьазара рацәала апсуа поетцәа ражәеинраалакәа ухәа рҕы еиуеипшым ганрацәала иахцәажәа хьеит ареволиуциатә қәпареи Октябрь ду аиааирақәеи.

Ас еипш иҕыцым атема ашәкәыѿѿы ауадаѿра аҕаҕхьа даргылоит, иҕыцу, «ирымкакац» ажәа апшаара изымариахом, ирхәахьоу арҕыцра илымшакәа иааитахәо иҕынеи-хар, апхьаѿцәа еихышәшәа – еипышәшәо иааицрытҕуеит, апхьаѿцәа зхьыпшым ашәкәыѿѿы, аҕыхацәа иагьа итҕагыларгы, ирҕиамтәкәа ахатгәын итәу апсыхьшәашәа иѿызоуп, хырхагара рылам.

Анемец классик ду В. Гиоте, иара иаамтазтәи ашәкәы-
џәцә дахьрыхцәажәо цъара ихәоит: «Иоригиналтәу ашә-
кәыџәцә иґыцзоу акы хзааргеит хәа акәым иоригиналтәу,
урт убас ирылшоит аматәаркәа рыхцәажәара, уажәраанза
уи еипш зынза уафы имхәазацызшәа». (Гиоте. Иџымтақәа
реизга, Москва, 1936 ш., X атом, ад. 724).

Иґыцым атема ицәырнагоз ауадаџарақәа зегьы дры-
цәцеит Шьалодиа Ацъынцъал иповест «Амзаґа ангыло»
аптцараґы. Апстазаара асоциалтә конфликт цъбара ииа-
шаны алпшаареи, афырхацәа иналукаазаша рчыдаратә
кәзшыақәа интқааны ргәатареи, абызшәа аласреи абарт
роуп Шьалодиа Ацъынцъал исахьаркыратә кәзараґы ичы-
дара хада, аханатә ихатә бжыы иханы, инаршә ацәкьара
агәатә итанаршәуа, апхьаџәа бзиа ирбо иоригиналтәу
шәкәџәны дкәзтаз.

Абри ачыдарала ибеиоуп аповест «Амзаґа ангыло-
гы». Аповест акны имџапысуа ахтысқәа ирытцаркуеит 60
шықәса инреиханы интқааны иухәозар, 1914 ш. инаркны
иахьатәи хамшқәа рґынза.

Ажәйтәи аґатәи реидхәалара абас иароуит аповест
иатцанакуа аамта, аха урт ашықәсқәа зегьы ахтысқәа рыла
итыртәааны икәм. Ахтысқәа еихаразак Апсны Асовет мчы
ашьақәргылареи ашьақәргәґәареи иацхыркәшоуп. Апс-
ны ареволиуциатә процесс амџапысшыа аарпшразы, ав-
тор ихы иаирхәеит, уи аилашыра агәтатцәкьа иалаз, Асовет
мчра ашьақәргылареи аиґкааџәа ируазәкыз, ареволиуциа
аветеран иаша прототипс дызмоу Рашьыт Шанба иажәаб-
жь. Иахьатәи амшқәа раамтазы ашьха қытак аґы (ақыта
Арашра ахьзуп) акультуратә хан ґызґьазуа идырг\ылан,
ажәлар еизаны уи аартра ныхәа дук еипш еигәырґо иаз-
гәартоит. (Акинофильм акны акультуратә хан ацынхәрас
ашкол ахан ду ауп иаадыртуа). Абри ала автор иааирпшуеит
иахьа апсуа қыта аизҳара ду шамоу, 60 ш. рапхьа уи ақыта
апхыз иаламшәоз акультуратә џазараґы иџеины ишыкоу.
Аха излардыруазеи иахьатәи аґар абри зегьы атынчра иа-

гәылиаа ишазымхаз, абзиабараҕы аразкыдарей, анасыцху акацдарей ацымкәа ишыкамлоз, ирейгъыз арпарцәа рхы ахтынтцаны, гәәкрей гәрәацәгъей иргәылга, ашьей алағы-рзи атцакьасо ишеихахау?

Шьалодиа Ацъынцал арака ихы иаирхәейт асахьар-кыратә литератураҕы ипышәоу аретроспективтә форма. Ихәфсхәоу аамтақәей икалахәоу ахтысқәей иахьатәи ркон-траст лабәабатәны ацәыргарей рыла иахьатәи ахәшьара харақы аитоит.

Абри еипш акомпозициатә еиҕекаашьа иарманшәалеит арҕеиамта ахшыотцак аарпшра.

Иахьатәи ауафы иекономикатә – материалтә еикәшәа-шьей, идоухатә-культуратә беиарей, интеллектуалтә хды-ррей рахаракырахьтә дларпшны хара инаскьахоу акласстә еикарамрей, асоциалтә еиҕыхарей, ахдырра лақәзарей, ағаррей, арыцхарей рдуней илабәабоу сахьақәаны апхьафы иҕацхьа иаацәыригоит.

Ә-дунейк реидкшаларей, руак атахарей раарпшраҕы, ә-социалтә категориак рхатарнакцәа итцоуроу итцоурами аперсонажцәа рыла ишаны, ма шәара, ма хара хәа, нақ-нақ еиҕаргылоуп арҕеиамта афырхацәа.

Ганкахьала, заамта амшқәа цхьазоу атауад леишәа-цәгъа гъангъаш Нахарбей, уи иашьа ица Сафарбей, урт ртыхәакфы анхафы Бакәра, далтәи атауад ица Анапыхьа-рацъ, Очамчыратәи ажандарм Абешьяа (Абгыз), егьи ага-нахь апстазаара ҕыц ахь аиасразы ақәпафцәа рацхьа игы-лоу, ашьтахь ибакаха ақыта агәта иаалагылаз Алхас, Арашра ақытан ареволиуциатә тьысра анапхгафыс иамаз, ахтысқәа шымфапысуаз зыблала ибаны, иахьа зәала ихахауа Рашьыт Шанба, ағаррей агәәкрей иархәахьоу, әбара злоу адуней азәы дықәуп хәа икам, зыхдырра лақәзоу анхафы Темыр (Рашьыт иаб), хылтшьтрала итауад тыцхау, аха Алхас иб-зиабара иабзоураны, зыцстазаара ажәлар ртеицәа раазара иахтнызтаз Адица (Нахарбей ипха), аурыс револиуцио-нер ицхәыс, апсуаа рхәыцқәа атцара дзыртцоз, ахшараура

иахцсааз артцаф пхэыс Наташа Караблиова, Арашра ақытан идыргылаз акультура ахан апроект кызтаз, уи лца Васили (Уасиа) , ауасахьча Базала, ақытсовет ахантэафы Адгэыр, Алхас иан Мсырхан, аколнхара уаанза хантэафыс иамаз Бақыыз, Рашьыт итакэажэ Рафида ухэа. Нас икоуп аизгарагэ кызшыа змоу хафькны ицэыртцуа: Ажэлар, Нхытцаа, Аахытцаа. Арт зегьы доусы дара рхатэы индивидуалтэ кызшыақэа рытаны ицэыргоуп.

Арфеиамта афырхатца хада Алхас идхэаланы икатцоуп ахтысқэа зегьы. Алхас аповест ахы анакуа ицсы тазам, аха имоапысуа ахтысқэа дрылоуп. Уи ипстазаара убас еипш имоапысит иара хатала даныкамгы ижэлар рыцстазаара иус – илшара агэылубаауа, зыцсы тоу реипш далахэны.

Руслан Қапба диашоуп иахьихэо: «Афымта афырхатца хада Алхас иоыза Рашьыт игэалашэарала дышцэыргоугьы, ахтыс анеитархэо аамтазы иара дшыкамгы, мыцхэы игэыбылра хкуеит, бзиа даабоит. Абас Алхас дахзааигэазтэыз уи дыззықэпоз ауси иказареи роуп».²

Алхасиреволиуциатэқэгыларафьртцафыс,моақэтцафыс имоу ажэабжь уажэы еицазхэо Рашьыт Шанба иоуп. Алхаси Рашьыт иеивагыланы ақытафь еицымоапырго ареволиуциатэ қэпара, ажэлар реидкыла ухэа ганкахьала арт аф – фырхацэак еилыхшыа змам, ихеибартэаауа, хафькны аилаларахь еизааигэахо ракэны икоуп, аха ус егьа иказаргы, Алхас дафэзэы иламфашьоу зхатэы чыдарақэа змоу, итиптэу хафсахьоуп. Нарт Сасрыкэа иеипш апшра, асахьа иманы, уафы инапафьы имааиуаз, Нахарбеираа еилзырхааз, Нарттаа ррашь Бзоу иафыаз, Адица лэы бжьаны инықэиргылт. Арака ажэлар рфапыцтэ епос абеиарақэа анубаалоит Алхас ихафсахьа, аха Нарттаа ирызку ажэабжькэа пархоизмрахь амалахазгы хагазом. Апсны ареволиуциатэ қэгылара аламталазтэи ахтысқэа роуп илабфэбаны хапхьа иаацэыртцуа.

² Ажурнал «Алашара»,№6, 1978 ш., ад. 90.

Антикатә период аантәи абырзенцәа рлитератураҕы ицәыртцуаз бжанцәақәа реипш аилкыашьей аиҕартәышьей змоу, апсуа жәлар рфырхатцаратә эпос аперсонажцәа угәа-лазыршәо, аха иара иаамтазтәи ареалтә дгьыл ибағъаза икәгылоу фырхатцоуп Алхас.

Ахтыскәа рылахәрала анафсгы, аусқәа активла дрына-гзафны дыкоуп. Рашьыт, апрофессионалтә револиуционер дизааигәаны, Арашра ақытан Асовет мчра аагараҕы иде-иатә напхгафы хаданы даарцшызар, Алхас уи аидеиа ана-гзафы хада иакәны дкатцоуп. Ииашоуп, ари айкәшараҕы азәи егыи аус даламкәа, егыи ари аус зынза даламкысуа ахәаа рыбжыатцаны икам. Аха уеизгьы абракоуп арт аф – фырхацәак реипшымратә чыдарақәа ахыкоу. Ари агәаа-нагара зырцабыргуа, Алхас анагзафы хада иакәны дшыкоу аазырпшуа асахьаркыратә детальқәа арҕиамтаҕы имаҷым.

Убарт рахьтә иахгәалахаршәап акык – фбак:

Адица ләы изазшәа аус царшеикәа еиҕекааны Наҳар-беи Рашьыт дантеик, Алхас иоуп аиаша цәыргара ана-гзафыс икалаз. Дашкапсара жәфонтә мчы змоу, анцәа иха-та дызхылапшуа цқба тыцуп хәа ажәлар зымтахырхәоз атыц акны Наҳарбеираа аҕы мазарах ртәахит. Арака ико-уп асимволтә тақы: Наҳарбеираа рытауадратә ҳаракыра ицқьоу жәфонтә мчыла еибыцоуп хәа ажәлар зқьышықә-сала зыгәра ргоз, зегьы реиҳагьы ихәымгоу акәны ишыкоу дара ажәлар рхата еилыркаауа акалара иасимволуп.

Алхас иоуп аракагьы уи ажәлар реилыркааратә алша-ратәы акатцараҕы анагзафы.

Шьалодиа Ацьынцәал ссиршәқәа еиҕекааит ари аса-хьаркыратә момент. Апсихологизмра тәула иахылҕеаауа ипсабаратәу ахтыскәа рлогика иашала еибыцоуп.

Дашкапсара жәфонтә мчыла еибарку тыцуп хәа агәра ганы икоу Бакура, алашьцара иеалак аҕы ахәы иманы дфыхәнеит. Алхас, ауасахьча Базала ибзоураны изтәахыз дызустоу еиликааразы иезаны дахылапшуан. Бакура «уафы даҕалар ахыыкамлоз» атыцаҕы дахьфеиз дацәшәа-

ны дшьямхнышгыланы анцэа дихэоит датеимтцарц. Алхас ари апсихологиатэ тагылазаашья ихы иархэаны, «зегь зымчу анцэа» иакэушэа ибжбы Бакура иниқэирган иацэажэара далагеит. Бакура анцэа ихата диацэажэоит хэа агэра ганы ипсы цеит, Нахарбеи ипха затцэы лэы заны Дашкапсара ахацаёы идзыртцэахыз иара Нахарбеи ихата шиакэу ихэеит.

«– Удсы еикәсырхарц утахызар иаауасхәо зеггы кауцоит.

– Зегыы кастоит! – ихэеит ицсы мцо имаауа.

– Абаржэйтцэ́кья а́еы тганы иахьяаугаз иугоит.

– Изгоит! – иаразнак дхэазаны ахапахы деихеит, итганы ддэықаларц.

– Уаангыл, умццакын... Аеы уманы уахьналбаауа дын-хоит атаҳмада Базала апсы-цкьа. Убри иҕы унеины ио-ухэароуп, аеы ҕаганы хыхь ахаҕаҕы итаҕахэаны ишумаз... Арҕаш иаманы инеиуа иибоз аеуац уара иудырзас аеы атэы шакэу. Убрантэ уғынаханы Нахарбеи иаштаҕы унеиуеит... Акэкэхэа ухэхэаны агэылацэа, азлацэа зегы иизугоит... Аеы агэра ауужьыр калазом. Зегы анеизалакь унарылагыланы Нахарбеи ишуиркатцас роухэоит... Аеы узеит хэа итаркыз акгы шихарым ауаа идурхароуп...» (ад. 98). Бакура «зегы зымчу» иахьтэи иоуз адтца неигзеит. Абасала, абракаҕы Ал-хас иоуп рапхэза Нахарбеи иоуп исабрада иҕыхны, дзакэу уаҕы гьангыашу ажэлар ирбаратэи иказтцас.

Алхас ихаѣсахъа иадхѣаланы иаарпшуп ахыхтынцара аѣынза иѡагоу айѡызара харакгы.

Алхаси Рашыты аифызара ду рыбжалеит ридеиатә хырхарта аиқәшәара иабзоу-раны, ажәлар рхақәитразы рықәпаратә еидгылара иабзоураны. Аифызара ауафы ид-натцә азҕлымхареи ацхыраареи рус цшыа Алхас иоуп арақа-гы анагзафы хада иакәны иаарцшу.

Рашьыт аеы изазшәа дантарк Асовет мчы ихъзан доу-рышьтит. Уи адтца иманы даауан иқытахъ, аха Наҳарбеи уи дыршьырц, азы дырырмыжьырц идәықәитцақәаз Рашьыт иеы итдыршьааит, иара дыршьыз цьыршьан ицеит, аха ды-рзымшьит.

Рашьыт азы дызмыруа нырцә аҕәара давахеит. Алхас гәнхәтыстала еиликааит Рашьыт азы дшызмыруаз. Аевакы иманы ихышхытцәо илеиуаз азы дырны, ифыза дыпшааны дивагыла, азыблара далганы дааигеит. «Азәы имаза изап, аха еибгала ҳаруеит хәа сыҕамызт. Хталт, аеқәатцәҕагы апсра еипш акәын ишырбоз азы ахылара. Апҕаца – апҕацахәа Алхас иҕамчы рхиҕеит афәыкгы. «Тхыр – сыр» дырган, рлымхатцәқәа затцәык аапшуа хрыма инхылт. Соадахьыҕа дансывагыла сгәы цеит. Сара азы зынза сазҕаза-мызт. Сацәшәон.

«– Угәы рыгәгәа, сашьа ажәлар узцшуп, – ихәеит Алхас, акыр даасывагәгәаны. Сыпштәы имхацәгьахазар акәхап. Сара ашытахь ауп ианеилыскааз афадахьыҕа дысзывагылаз, уи ацәқәырцақәа скәикларц азы акәзаарын. Цәгьа бза-зала ҳазхытцит.» (ад. 58)

Араҕа илабәабоуп, Алхас афызара аныкәгарафәы ауадафра афәапхьа дышхьамтцуа, ифыза иус арманшәалара иеазтцәылх дшашьтоу, ацәбабаа ацәхьатреи, ишәаны агәтрысреи зцәафам адауапшь иакәны дшыкоу.

Алхас ифыза ибла ачыц еипш дихьчоит, баагәараны дивагылоуп. Зхы иазеиҕьу азы афызара шытызхуа дреиуам уи. Ифыза ихьчароуп атцыхәтәан ихгьы зыхтнитцаз.

Алхас ифыза Рашьыт Дашкапсара ахыттыртарафәы имфа шырказ анеиликаа дышзахәоз дцеит уи ицхрааразы. Рашьыт атаҳара ахықә дықәгылан. Дашкапсара имфа зкыз Наҳарбеи, Сафарбеи, Бакуреи уи дырхәынчан, уажәы «ца змазам хәа изышьтоу ахра афәҕара ахықәтцәа дықәыргы-ланы дикын» (ад. 116) Бакура. «Наҳарбеи иитахыз Рашьыт изилмыршошәа аниба ихапыцқәа еихаргәгәаны, инапы иҕеит Бакура иахь наҕ дигәтасны хлантцы дтатца хәа ааны-рго» (ад. 117). Бакура «рыцхашьарак камтазакәа дигәтасны хлантцы дтеиттарц инапы хәмгақәа данааныркылоз аамта-зы...» «али – пси рыбжьара Рашьыт дааимжәаан ишытахьҕа дддәықәтцаны» (ад. 117) Алхас ифыза деикәирхеит.

Ианутахым унацәа узрыламкәа, уанрызгәакуа цәым-заркырала урышътазаргъы уааигәара уафы думбо икоу аресторантә ҫызара изахымхәхәо аҫызцәа дрантитезоуп Алхас. Аҫыза агәакраҫы двагылазароуп, дтцагылазароуп. Шоҫа Руставели ипоема ду «Абжъас – цәа зшәу» аҫны зда царҫа амам аҳаракыраҫы иҫеигеит аҫызара атцакы. Автандил хшатара изымдыруа шықәсырацәа ихатәы усқәа ныжъны, Тариел инасың азы ихы аҫба аирбон, аразкымҫа изиргъежът. Автандил аиҫызаразы ахыхтынҫара дазхиан хымпада, аха уи ажәытәзатәи абырзентә литератураҫы ндатла дызмамыз афырхацәа нцәабжақәа дреипшын.

Шьалодиа Аҫынңьал ифырхацәа ус еипш аромантикатә хауа иалакнаҳаны акәымкәа, иреалтәу адгъыл иқьыргыланы иаарпшуп. Алхас имҫациго аҫызара атцакгъы еиха итбаауп. Рашъыт аңхыраара имоур ада цыхәа имамкәа атагылазаашъа изтаз, Шоҫа Руставели и-Тариел иеипш ихатә ус акәым, ажәлар рзеипш ус дшашътоу ауп ихатә цстазаара атаҳара – ахықә ишықәгылоу. Алхас иныкәиго аҫыза иңхыраара арамка абас ала аеартбаауеит, ахазхатәхәтара аҫнытә ауаажәларратә ус ишкә ииасуеит.

Алхас иеиҫызара амҫацгашъа ахыхтынҫара аҫынза ихареикит Шьалодиа Аҫынңьал. Алхас идауапшъра иҫахамҫазгъы иахбеит «Ацақъа дузза изҫагылаз хың-хыңы-зшәа ибеит Бакура. Уи адгъыл дықәгылазамызшәа даашътикәцәаит Алхас. Знызатцәык ауп Бакура ихәабжъ ангаз... Рашъыт ихы дакәхшаны дтеитдарц дахъаҫыз ацақъа ҫыцәаа иара ихатә дталаны длеиуан.» (ад. 118). Сафарбеигъы ус дтеитцозар акәҳарын, аха Наҳарбеи «иҫама тҫаа ашырхәа Алхас ишьтахъкала дааихаххын, акытцәыхәа игәатцағара иналаирҫацеит» (ад.118)

Абас, Алхас иҫыза Рашъыт деикәирхеит, аха ихатә дтахеит. Ахыхтынҫара аҫынза аиҫызара арака иҫазгаз ауаажәларратә азеипш ус азы аицқәцароуп.

Алхас ихәҫсахъа аарпшраҫы Шьалодиа Аҫынңьал ихы иаирхәеит ауафы ицстазара абакаҳара. Алхас есииуа дры-

циуеит, икытауаа рыгәтә далагылоуп дбакаха. Хықәкыла Алхас итахара зыдхәалоу ифыза Рашьыт еикәырхароуп. Аха урт реифызара зчапаз рзеипш, дунеихәапшроуп, ажәлар рус азын хыцәнамырха рықәпароуп. Убриоуп ихы зыхт-нитцатәкьаз. Абриоуп ибакахара зыртцабыргуа, ижәлар рыбзиабара ғымцәаауа зыцсы тоу наунагза дрылацхьазаны, дагырылагыланы дказтаз.

Алхас ихәсахьа абзиабара цқьа, абзиабара кәымшәышә иадхәаланы аарцшрагы атыц бзиа аанназкылоит аповест ақны. Алхас бзиа дибейт социалла иағоу, ашьтахь иара ишьтахьала даины акама илазтараны икоу атауад Нахарбеи ипқа Адица.

«– Издыруеит, Адица, сара уи (Нахарбеи иоуп дызғеу В. А) сшитакым. Сара сынхафуп. Анхаф гәақ ица, шәара шәхәашьа, атауад тыпқа дабаиатәоу», (ад.65) – ихәоит Алхас ихата Адица данлацәажәоз зны.

Абри атауад тыпқа Алхас ибзоурала лсоциалтә цагыара нақ дагәтасуа дкалеит. Уафы инапағы имааиуаз ләы бжъаны ишнықәиргылаз еипш, Адицагы лытауадратә харакыра длалбааны анхацәа дынрылагылт. Автор машәырны иалаимгалеит Адица ләы абжъара апроцесс аазырцшуа драматизмра тәула зныцшуа асахьаркыратә деталь. Арака икоуп аитарсратә – символтә тцакы.

Уафы инапағы имааиуаз Адица ләы Алхас инапала абжъара, лара лхатагы, уажәшьтан атауадратә кәзшьа цагыара ақнытә лхы дақәйтхартә Алхас ибзиабара амч дқанаттараны дшыкоу азпхьагәазто символикоуп. Алхас зыкәзшьа гәғәоу хатцоуп. Апстазаарағы имачым амчра змоу рахь амфа роур рсоциалтә категория инагәтасны уахь идәықәло ахымдырқәа. Алитературағы Д. Гәлиа иажәабжъ «Атәым жәфан атқа» ақны Елқан, З. Дарсалиа идрама «Ажәытәра иагаз» ақны Ламшьатә, М. Ақафба идрама

«Кьахьба Хәцъарат» ақны – Фат ухәа убас егыртгы атауадцәа рышәшьыра реытцаркырц, рхазы бзиақ уи иалыргарц инрашыклахауа ирышьтоуп.

Алхас атауад Нахарбеи иахь убас имѡа аатуан, аха уи итып бзианы идыруеит, С. Чанба иповест «Сеидык» акны Хабашь абзиабара дыхнахны ацэгъарақәа шынеигъоз еипш имѡахкьо дреиуам, абзиабарагъы дазырлашәуам.

«– Далка хнарпхъеит, саб хатала ухъз ихәеит... – Дгәы-ргъаны лҕы илзархәомызт Адица. Алхас, ҕымтзакәа, дгылан длыхәапшуан, ишылбоз ихы – иҕы иқәхәмаруа иқәыз агәыргъара нықәба ицеит. Игәкз арыхәапшуаз ибла гәтба-ақәа хәашыызшәа ибеит.

– Избан, мшәан, уеигәыргъоз цысшәон ҳацныкәара! – лхәеит илцәымгханы.

– Адица, иарбан сара сзыргәыргъараны икоу, ҕышькылкѡыс сахыжәгауоу?

– Мап, – дацраланы, – ҕышькылкѡыс акәзам, ҕызас. Иуаҳама, ҕызас. Иара саб ихата иҕала ухъз ихәеит... Ус анакәха, саргъы мап сцәукуеит...

– Адица, сара бара бзы икасымтцо икоузеи? Аха бара бакәзам ҕызас сызго, баб иоуп. Бгәы иалбмырсын уи сара иҕызара сызныкәгом» (ад.91 -92).

Алықса Гогуа иповест «Хаха – хымш ныкәара ахыбжәоу» акны Александр еипш сышьтахь «Аду» дгыланы сыпстазаараҕы дсытгәап хәа абғаргәгәара иашьтоу дреиуам Алхас.

Ажәлар рзеипш ус азы, ахақәитразы ақәпара аус азы, бзиа иибо Адица лаб иакәзаргъы, дызустзаалакь азәы иҕы нышәарак, компромисск акатара, ахьатра зцәаѡам ахатгәгәа итипратә хаҕсахьа акәны икоуп абзиабара иадхәаланы аарпшраҕгъы Алхас ихаҕсахьа.

Аповест «Амзаҕа ангыло» акны Алхас ахтысқәа активла ирылахәу иакәны идинамикатәу ахаҕсахьа ныкәигозар, Рашьыт Шанба, ихаҕсахьа астатикатәра еиха иазааигәатәны иаарпшуп.

Рашьыт аповест акны имѡапысуа ахтысқәа еиҕазхәо ажәабжхәаѡуп. Уи ибзианы иидыруа еихаразак ихата дызлахәуз ахтысқәа роуп еитеихәогъы. Иара инапхгарала

Арашра ақытан имѡапысуаз ареволиуциатѡ қѡцара иатѡу ахтыскѡа ахѡетеихѡо аќнытѡ Рашьыт ихатѡ иќаитѡаз, ине-игѡаз аусќѡа рѡаатгылара, инартѡбааны рылацѡажѡара ил-наршом. Убри иахќѡанууп Рашьыт ихаѡсахѡа активрала ахтыскѡа ирылахѡу афырхатѡа иакѡмшѡа захѡо.

Абасала, Рашыт ихаҗсахъа астатикатәра казшыа шытнахит. Асеипш асахъаркыратә ахархәара хәпсуа литератураґы имаҗым. Г. Гәлиа ироман «Азыблара» аґны ахтыскәа зегъы Платон иблала иаабоит, аха хтыск иара ила аґиара аиуа активла далахәны иґазам. И. Тарба ироман «Амра хара хәы игылоит» аґны ахтыскәа зегъы Алоу иблала иахбоит, аха убригъы хтыск ибзоурала аґиара аиуа, активрала далахәны иґазам.

Д. Гәлиа иажәабжъ «Х-школк», М. Лакрба идрама «Җынфажәа шыаҗа», Ш. Чкадуа иповест «Аччара баф ала-зам» ухәа имачым арҗеиамтақәа, ажәабжъхәаф ихаҗсахьа убас астатикатәра кәзшыа аманы иахьыкоу.

Рашьыт Шанба ихаҕсахха иамоуп аиндивидуал-тэра хатэ чыдарақәа. Рашьыт рацхьаза даабоит, аповест рацхьатэи адакьяҕы, зықэрахь инеихьоу пхьатэаҕны, дчымазааҕы гәгәаны аиарта иагәылоу иакәны. Аха Рашьыт гәтыха дук имоуп, убри агәтыха аиарта дагәылнацеит, иахьа акультура ахан ду ахьаадыртуа, иқыта ижәлар зегьы еизаны иахьыкоу ахь дашьтит, 55-56 ш. рацхьа зхы ахтынцаны иара ипстазаара еикәзырхаз иоыза Алхас ибака ахьгылоу ахь днанагоит.

Арҗиамта абри аекспозициатә хәтәҗы Рашыҗт ихаҗсахыа активратә җазшыа акыр амоуп, нас алгамтазгы даҗыақак рҗы ахтысқәа рыҗиара активла далахәуп, анаҗс уи даҗаб-жыҗәаҗуп.

Алгамтағы, Рашыт, ахтысқәа рҕиара активла иалахәу афырхатца хада Алхас дааухаирштратәы даацәыркьо-ит. «Сафарбеи иабцъар деитатцхарц инацәа аннатцеикуаз аамтазы, Рашыт зҕааирхаз ахы цахә-цахә инапы пыххаа

инаицранатцеит. Итапанча наимкәытцыфрит иаргъы дын-хъыдышышыын, акәадыр амаха дныкәхаит». (ад. 150).

«Аефеахәа амца зыцраланы абылра иафыз аоны иф-ныфны, ахәычы икьяасыбжь илымха иаатасит. Уи акәхеит, Рашьыт иаразнак амца дналапқа дцеит. Азәгъы игәы иаа-нагомызт уи деибганы амца далтцүеит хәа. Арашәацәа аеа-гақәа кны ашта ианааталоз Рашьыт Адицеи ахәычи амцабз иалпааны, иманы даадәылтцит» (ад. 150).

55-60 шықәса уажәапхәа, Рашьыт даныцкәыныз имфа-пысуаз ареволиуциатә қәпарафы азәыкны дықан, ажәабжь иихәоу зызкугъы усқан иқалаз ахтысқәа ахьракәу ақнытә ихатагъы уи ажәабжь афы дахбоит, дзакәу еилаҳкаауеит.

Рашьыт биографиала арғиамта афырхатца хада Алхас иатқыс акырза деихауп, аимпериалисттә еибашьра ду да-лахәын, адунеи баны, ахдырра ҳаракы иманы, апрофес-сионалтә револиуционер иакәны дгьежыт. Арғиамтафы апхьаф иныруеит Рашьыт инапхгарала шакәу Арашра ақытан ареволиуциатә қәпара шымфапысуа. Уи идеиатә напхгафуп. Алхас ареволиуциатә қәпарахь дзырфыхаз, нас дымфақәызтцоз иара иоуп. Арашра ақыта ижәлар реидгы-лара мфақәызтцо иара иоуп. Ишазгәахтахоу еипш ахтыстә детальқәа рфы Рашьыт ихафсахьа еихаразакастатикатәроуп иамоу. Рашьыт Адица лҕы изазшәа ахара идтцаны дтаркит. Уақа акы ааилымшазеит, аиаша апшааразы қәпарак цыара иманы дқамлеит. Алхас иоуп, арақа Рашьыт аеы шимзас ажәлар иреилзыркаауа, аеы заны изтәахытқәкьаз дызустоу цшааны дфапызфәуа. Рашьыт Асовет мчы ашыақәыргылара абахта дытнажыт. Апснытәи аревком ақнытә адтца иманы даауеит иқытахь. Нахарбеи иуаа уи дшаауаз анраҳа, азиас мтарс дырырмыжыырц имфа ркит. Рашьыт иеы итцыршыа-аит, иара деикәхеит, аха азы дзыруам. Алхас иоуп арақа Рашьыт азы дырзгоу, ихата акы ааилымшазеит, иактив-ра алазам. Рашьыт Нхытцынтәи дшаауаз, имфа ркын, акы ааилымшазакәа Дашкацсара ахытцыртафы дхәынча, де-икәпах дфахәаны длыштыартцеит. Нас тца змазам абахәра

ахыкә дыкәыргыланы игәтасырц ианафыз амомент азы ишаххәахьюу еипш, Алхас дихьзан, дрымпытцжәаны, ихата ихы ахтынтцаны деикәирхеит. Абас абракагы Рашьыт истатикаратә кәзшыа итаноуп дшаарцшу.

Ахтыстә деталькәа рфы активра Рашьыт ихафсахья иадхәаланы иахыкәтцоу мацзаргы уи активла икәпоу идеалтә напхгафны икыта Арашра дшазгылоу, хьатцра зкәым революционерны дшыкоу злеилахкаауа ахтыскәа рацәоуп. Акы, Асовет мчра ашыақәыргыла иафәагылоу Нахарбеираа, зегы реиха згәаг кны изышъташәарыцо Рашьыт иоуп. Зны дтаркуеит, зны имфа ркын еихсуеит, зны – дхәынчаны абахә дартарц дынхыкәдыргылауеит. Уи иахнарбоит Рашьыт иреволиуциатә кәцарафы икапан шдуу.

Җба, Арашра акытан Асовет мчра аагара зхы ақәызтцаз хәа збака гылоу, аповест афы имфапысуа ахтыскәа активла ирылахәу Алхас ахақәитразы ақәцарахь дзырфыхаз, дымфақәызтцоз Рашьыт шиакәу хдыруеит, Алхас хацәнамырха Рашьыт дшихьчо хбоит. Абартқәагы идраргамоит Рашьыт ареволиуциатә кәцарафы икапан шдуу.

Хца, Рашьыт Дашкацсара имфа кны данырхәынчо деикәығахәа абахә ахыкә дыкәыргыла ажәлар рус ачархәара азиурц анидыртца, ицстазаара зтагылаз ашәартара агәхьяа имкит. «Сара сташәырхаргы апстазаара фыц шәзаанкылом. Нахарбеи исызиахәа ағара ихыжылоу анышәгәал ачалт ишатцанархәашо еипш, апстазаара фыц дыказамшәа дшаго!» (ад.117). Абас иеихәоит усқан ицсы знапы иакыз Бакура. Абригы иахнарбоит Рашьыт ажәлар рус азы ахьатцра зкәым кәцафны дшыказ.

Рашьыт абартқәа рнафс, асоветтә уаажәларратә матцура уафын.

Асовет мчра анышыақәгыла инаркны Арашра акыта напхгара азызуаз, ақытсовет ахантәафыс иамаз иакәын. Цюукы аматцура ахьынзарымоу ауп ауаагы хатыр ахьынзарықәыртцо. Рматцура анышътартцалак... атцла иалырфыз еипш иаанхоит» (ад. 13) Рашьыт итәы ус икамызт. Уи «ацс-

шьара данца ашьтахьгьы, ажәлар дшырбац дырбон. Бзиа дырбон, избан акәзар, игәра ргон. Хаґоу агәраргара ицәызааит... Ауафьтәыџса ицстазаарафьы уи еихау акгьы ыкамзар калап» (ад.14). Ажәлар Рашьыт иахатыр шырбо, ишизфлымхау, ишихатцгыло, игәрагара шрымоу ухәа зыпсы тоу асахьакәа Рашьыт ихата дрылагыланы иаарцшуп. Аповест ахы инаркны Рашьыт иажәабжь ахәара ахы ахьикуа (ад.32) афьынза арфеамта аекспозиция акәны икоуп, арфеамта аикәхәалара иаззырхиауа хтыскәоуп имџапысуа ахтыскәа.

Арака Рашьыт дзакуу ицшра-исахьа, иказшьа, иуафьышьа, атоурых ухәа хазцәыртцует, ма автор иажәакәа рыла, ма ажәлар иара ишизыкоу хзырбо аицәажәаракәа рыла. «Уахьихәапшуа уафь харазык иакәын. Ишырхәо еипш, иеидаратцәкьа ашықәс рацәа датцаны, аха макьаназ, еилшәарак хәа имазамызт, акалам деипшын, диашахутцәаза дыкан. Асы икәнауазшәа дышлахьан. Икахәхәа иаужьны имаз ижакьей, акыр иааркьафьны итдыркәдааз ихахәи цәгьашәа инаалон. Ашлара анакәха, Рашьыт иуафьыбжьаракынза таку шигызгьы дшышлара дышлахьан.

Ихтырца шкәакәа изкәа икыдыршәаланы, икәымжәкәа ибырфын каба атцыпхаауа, цшьааала илабашьа наитцарсуа аныхәакәа раан Аштәа данааталалак, адрухәа зегьы ицыланы апцшәа иархәон» (ад. 14-15).

Ари апатреттә деталь Рашьыт адәахьтәи ицшра-исахьа инарываргыла иуаџрагьы инатцшьны ицәырнагоит. Ахаацәа зкәныхәхәыла, еснагь дызбаландаз шыри хәа ззухәаша, уиџыпшны аклассикатә скульптура кәаутцаратәы икоу, апцсуа бырг кәыш исахьа хазтихит автор. Аидеилизация азуны акәымкәа, зынза ицсабаратәны даацәыриган, нас уи хаихьырпшуа ажәлар рыжәпара хналаиргылт, урт Рашьыт иахь ахатырқәтцарей азфлымхареи ирымоу лабфәабатәуа. Рашьыт ида уафь издырзом уаха, амзафә ангыло аамтазы, Адица мазала дааны, бзиа илбоз, уажәы ибакаханьы Аштәфьы игылоу Алхаси ларей «еицылараны» ишыкоу. Арахь ажәлар ари ауха акультура ахан фьц аартра ахьзала аныхәа ры-

моуп, игәйргәбит, еизаны икоуп. Лашьцаанза еимымпыр, Адицеи Алхаси «зеипылазом». Убри Рашьыт даргәамтцу-еит, илахь еикәтца дамоуп. Убриоуп, дычмазафны аиарта дшагәлаз, дзаргылаз, аусхәарта аштахь даазгаз, ажәлар рлахьыхра, ргәйргәбара ицәымгыушәа илахь еикәтцаны дызмоу. Ажәларгы игәартейт Рашьыт илахь шейкәу.

«– Рашьыт Теимыр-ипа, гәалак шшәымоу Ашта шәа-аталазар аахыс зегьы иаабобит. Ххы ааилахкын, акыргьы хнеизатцаа-аазтцакәеит, аха азәгы иахаххәара хәа акгы хаздыруам. Ажәлар иахьа еизаны икоу рыхьзала ахәара кастобит, икалозар, шәгәы иалоу хашәхәаларц. Хара хгәы-ргәбит, шәара шәылахь еикәуп. Шәара ибзианы ижәдыру-еит, шәара шәылахь еикәызтцо хара хзы ишгәйргәарам» (ад.20). Арашра ақытсовет уажәтәи ахантәафы Адгәйр иихәо абарт ажәакәа, шьахәла иаадырцшуеит Рашьыт икытауаа шака бзиабарала, хатыркәтцарала ихәпшуа, шака изәлымхәу. Асеипш азәлымхәрей, ахатгыларей насыпс ажәлар ркынтәи зегьы ироуам.

Рашьыт дызнасыз амфа, аегиозмра иагәылала инеиуа, зыжәлар рхакәитрей рмилаттә культура азырхәрей иапы-рхагоу пекунс дышьтыхны, зхатә цстазаара итәы – ицха акатцара иашьтоу имфа акәзтгы, ижәлар рыбзиабара еипш иажәымта аршкәакәо икаломызт, илахь шейкәу, гәалак шимоу гәартаратә азәлымхәарашәак ниарымхәозар, гәы-кала иахатыр рбо ажәлар ргәблыра далашәомызт. Рашьыт ицстазаарей ажәлар рлахьынтца лашазы ақәцарей шей-лыхымыз, аныцшуеит ажәлар иара ишазыкоу аарцшышья.

Аповест «Амзаға ангыло» аекспозицияфы Шь. Ацьын-цбал ифырхатца Рашьыт зегьы дрылыхәхәо дхәрейкит. Уи уажәшьта, апхьатәарахь ииасыз тахмадоуп, аха ианиаамтаз ажәлар рзы илиршаз иахьа зегьы дырхыхәхәо дканатцейт. Арәиамта афырхатца хада Алхас ахыхтынцара икаитцаз, дантаха ашьтахь ареволюциатә кәцара зныцшуа баканы даргылазар, Рашьыт икыта Арашра иахьа излакоу, иахьа иамоу аизырхарақәа знубаало, зыцсы тоу бакатцас ижәлар дрылыхәхәо дрылаиргылт автор.

Аповест «Амзаға ангыло» аҕны атып гәгәа ааннакыло-ит Адица лхаҕсахья. Адица тауад тыпхауп, лытауадра иа-цәафәу аҕазшыақәа рҕнытә инагзаны лхы дақәитым, аха атагылазаашья илылнаршеит итәоуроу аусқәа рныкәгара.

Хапсуа литературағы, атауадцәа ркласс иахатар-накыу, анхацәа еиликаауа, дрыдгыло даныкоу хҕылахье-ит. З. Дарсалиа ипиеса «Ажәытәра иагаз» аҕны – Мсырбеи ихаҕсахья, А. Гогуа иповест «Аси амацәыси» аҕны – Алоу ихаҕсахья, Б. Шьынқәба иажәенраалоу ироман «Ахра ашәа» аҕны – Шабат ихаҕсахья ухәа убас итәеигы.

Аха атауад тыпха лкласс кажьны анхацәа рахь ды-иасуа, рапхьаза акәны иахбоит арака Адица лхаҕсахья-ла. Адица атауад леишәацәгья Нахарбеи дипхауп. Рапхья уи лаб иҕазшыа аҕагылара гәтакыс измоу лакәны цьар-гыы иахбазом. Уимоу, анхацәа латәалымшыо аҕынза икан лытауадратә цагыара. Уи хбоит, ләы анырбжьоз амомент азы имәапысуа ахтысқәа рыла. Лтцара далганы данаалак хамтас илыстара хәа лыхьзала зейгтыкамыз арашь иафь-заз аеура иман лаб. Анхацәа рапцарцәа рахьтә азәы иирб-жьар итахымызт, урт иатәеишьомызт. Аеура зегы анка-нажь, иаргыы данканажь, Сафарбеигыы данамыхәа, ипха длазтаауеит:

«– Ишцакахтцари, Адица, иахзымбжьеит беы? – уажәы-уажәы Нахарбеи ипха лышка даакәгьежьяауан. Лаб иеипш ларгыы дақәшахатымызт анхафы ирбжьара» (ад.77)

Арака иаргамоуп Адицагы лаб дипха иашаны, анхацәа дрыцәпагыаны дшыкоу. Аха анхафы чкәын Алхас иахь илы-зцәыртцыз абзиабара, уафы инапағы изаамгоз лыеура Ал-хас ибжьан, ахәаца – хәацахәа акәадыр иатцагыла инеиуа ишыкаитцаз еипш, ларгыы лытауадратә цагыара дазхьамп-шуа, анхафьжәлар рус датцагыла дныкәаратәы дканатцеит.

Адица рапхьаза Алхас дахьылбаз ләы аамстацәа рахь-тә уафы данамыхәуа, иара азин иртан, ибжьарц данаа-цәыртц ауп. «Алахәахзы еипш ихахә еикәатцәа аганахьала ипхьахәаны, ибырфын каба днатцычцауа, икәнапсара-

ха имғаз имақа, иҕамчы еиҕырғаны иавтдан. Закәтә гәүзеи имоу, насгьы дзакәтә ссирузеи хәа, лыблақәа идхалан дихәыпшуан аңхәызба лҕеы лхаштны» (ад.79).

Шь.Аңьынңьал ари апатреттә деталь ҕаитцеит Адица лыблақәа рыла Алхас хихәаңшуа, абзиабаратә цәанырра атауад тыңха анхафы чкәын иахь иахьлызцәыртцуа артцабыргуа. Ари амомент аҕынза имҕапысхьаз ахтысқәа рыла Адица психологиала дазыҕатқан иаалырҕьаны Алхас иахь лцәанырра аҕыхра. Уафы дызмышәуаз аеура Алхас да-накәтәа, «ианаурыжь, ахьшьыцба еиңш иприт, уажәым-зар уажәы дпыхха дагоит ухәараны, ахы ахагылазамшәа акәын ишцоз иаапкны. Дхагахан дихәыпшуан Нахәрбеи, ибла ашьа хьтцәалон Сафарбеи. Анаңьалбеит, машәырк изнамундаз хәа анцәа ихәо изпшуан анхацәа. Адица дахь-гылаз зегьы рылымкаа лгәы тыңаны ицон, иахьада илым-бацыз ауафы дицәшәон, иззакуз ларгьы цқьа илзымдыруа» (ад.79). Автор, ипсабаратәу ахтысқәа рыла, психологиала ириашеит атауад тыңха цагьа айтасра мҕа ашҕа лхьаңшра. Абзиабара, атауад тыңха, анхафы тыңха хәа еилых да-мазам, зегьы еиңырзеиңшу цәанырроуп. Абри ацәанырроуп дызкыз адачақәа зегьы цылтцәаратәы дҕазтцаз. Абри, рапхьазатәи Алхаси Адицеи харантә реибабара, ашьтахь урт лассы – лассы азыхь аҕы еиңыло ишалагаз хәилиркаау-еит автор. Рапхьаза урт уафы дырпырхагамкәа азәи – азәи еиңыпшуа ианаaidгыло ишыҕалоз, ишеиңәажәоз, еибырхәоз хәа исахьаркны раарпшра автор давсит, сгәаныла, ииашангьы иҕаитцеит. Аеура абжьара иатәу ахтысқәа рыла агәра хҕахьеит Адица Алхас иахь илоуз ацәалашәара абзиа-абара иаша ашьата шахаз. Адицеи Алхаси бзиа ишеибабоз атәы дара рғала ианебырхәо амоментгьы аңхьаф изнага-ра атавталогиахарахь ахы архон. Адица лыбзиабара мазан. Алхаси лареи реқәшәарақәагьы мазан. «Агәашә рацәак иа-цәыхарамкәа акыр адгьыл зәыҕагәлганы иааңшуаз ацақьа итцхәраа инеиуан азыхь иртоз. Абри ахықә аҕны акәын еиқәшәартас иахьрымаз. Наҕынтәи аганахь, азәгьы дахьи-

бартамыз ала ацакыа даавагылон дөыжэтцны. Иёышьтыб-
жъ шаалахалак, леирыз аашьтыхны «азаагара лёыналха-
лон Адица». (ад. 65). Адица лаб иагъа илеишөө цөгъазаргъы,
лхатэы цстазаара ацскы илыркуам. Ахатэы насыц амѡа
лара лхала данылоит. Анхаѡы цкэын бзиа данылба илтахы-
уп, уи лаб дизааигёахартэ акатцара, лыбзиабара хырхартас
ишьтнахыз лабгъы дазааиртэ амѡакэтцара. Далка сасра
рцара аан, лаб, Алхас ихъз ахьихёаз даргёыргёеит. Алхас
мап аник уамашёа илбоит, илзеилкаауам анхацёа рсо-
циалтэ тагылазаашья амамикёара ахартёаны измоу лара
лытауадратэ класс шакёу, лаби Алхаси еиныршёашья змам
аиґацёа ракёны ишыкоу. Лара урт реиныршёара алша-
рашёа лгёы иабоит, Алхас ап ахьацёикыз лара даргёаауе-
ит. Адица лыбзиабара атрагизмра итаргыланы иааирцшит
Шъ. Ацъынцъал. Уи атрагизмра цатцгёус иамоу бзиа еиба-
боз рсоциалтэ категориякёа ахьеикёымшёо, еинышёашья
ахьрымам ауп. Адица атауад дипцхауп, уи лаб длызкажьюам.
Алхас дынхаѡуп, ижёлар рхацшёымара алхразы дықёца-
роуп, уи ус цшья ихатэы цстазааразы дагётасны, иаґацёа
рышькылкра ихы изатёшьом. Абас еибартёымыз рыбжьа-
ра абзиабара анцёыртц атрагизмра ахылтцит.

Адица, Алхаси лареи рыбзиабарада даёакы дазхёыщыр
лтахзам. Аха ацстазаара иауам, цықёсылада ауаѡы, гёата –
бґата ишьяёа неихго днеилартэ амѡа шшапза иазылхым.
Лыбзиабара трагедиазтёыз лара зегъы реґа илзааигёоу лаб
иоуп. Лыпсеипш бзиа илбоз, ґа зылтахъаз, амзаёа ангыло
ауха дзыццараны иґаз Алхас, аѡада ишазгёахтахьоу еипш,
лаб дылмазцаазакёа илцёымгыз, илтахымыз диццарц
аёхёара цитцёан, ачара аёхёара ааин атацаагацёа ирзыпшуп.

Абзиабараёы лара илтахыу далхны, лхатэы цстазаара
ацскы лара иаанкыла лёаныналха лаб уи лымкёитцикьарц
иґаимтцаз иґоузеи! Лыпстазаара змаидарц ажёа зылтаз-
гъы, лара лзын мацара акёымзаргъы инапала дишьит... Аха
бзиа илымбоз иахьлхы измырхеит. «Ауадаёы иґаз ахёсақёа
ааныжъны егъи ауадаёы днеин, лаб иуапа ахькнаґау иаак-

нылпаан, илшэптцеит, даакэгъежын, ихтарца ркъақыа
нылхалтцеит... Нас дааццакын, азэы длыхъзар хэа дшэа-
ны, ашытахътэи ашэ ала амардуан дналбаан, лышытабжъ
мыргазақэа, мазала Алхас даницылалоз еипш, агэашэ да-
адгылт... (ад.129). «Атацаагацэа агэгэахэа Нахарбеи иашта
ианталоз аамтазы, Адица деишэара-еитцараха Алхас ифны
апхъа дааеыжэтцит» (ад.130).

Абас агэагыракатцаны, лаб илзиуаз акэнамга датцамгылт,
лгэы зыцэтэымыз ауафы дицамцеит.

Ари иахнарбоит Адица зыказшыа гэгэоу уафны дшыкоу.
Адица зыказшыа гэгэоу хафсахъаны дшыкоу хнарбоит Са-
фарбеи ахэычы длымхны дишыырц даналаго илылшаз
афырхатцарагы. Апсра дацэымшэа агара лнапы акэрша
илкит. Сафарбеи ибла дтасны итылхит (ад. 145-150).

Лара дызхылтцаз акласс иахкъаны рапхъа апагыареи аб-
жъажъареи лыманы даарпшызар, нас лара лхата илбоит лы-
класс ахатарнакцэа лаб апхъа днаргыланы, еитцакэакэарас
икоу зегъы шымфапырго. Зегъы иреихау аахан, бзиа илбоз
ауафы, урт ретцакэакэарақэа ирыхъкъаны дахътахаз. Абарт-
қэа ипсабаратэу сахъаркыратэ хырхэаганы икеитцеит автор,
Адица леитасрагы психологиала узавамло иартцабыргит.

Адица лыбзиабара атрагедиахара цыabo, Ч. Цьонуа
иповест «Ахра ашэа» акны Астана ишыкайтцаз еипш, лнапы
лыважъны дымтэеит. Апстазаарафы дхэартаны лхы калтце-
ит. Ахшараура иахыпсааз Наташа Караблиова лхэычы дла-
азеит, ажэлар рзы акыр иапсоу иакэны дкалтцеит. Убри
ипроект алоуп иахъа Арашра ақытан иаадыртыз акульту-
ратэ хангы злакатцоу.

Наташа Караблиова данпсы ртцафыда инхаз ақыта рхэыч-
қэа артцафра рзылуеит. Лыпстазаара зегъы, акырза иапсоу,
абри артцафра ус иахтнылтцеит. Алхас ибака апхъа даины
дангылоу Адицагы зыпсы тоу бакатцас дзубо убри азоуп!

Ииашоуп, автор, Адица зыпсы тоу бакатцас лыргылар
хықэкыс имамызт. Уи хықэкыс имаз абзиабара шымпсыз
аарпшоуп. Алхас ихата цэала – жыла дыкамзаргы, Ади-

ца лгәәҗы уи ибзиабаара ацсы тоуп, иаргъы зыцсы тоу иакәны дылбоит.

«Адица, абаҗа дазааигәахо даналага лычелыриашеит, лхы дѳаханы ишьтылхит, лшьаҗақәа лырцшзеит, цхәызба қәыпшк дҗеырбо-җеырбо днеиуеит ухәарын». (ад. 161).

Итцоурам ахаҗсахьақәа рҗы ихадароу атыц ааннакылоит атауад Наҳарбеи ихаҗсахьа.

Наҳарбеи, Зосхан (З. Дарсалиа ипиеса «Ажәытәра иагаз» аҗнытә) иеипш дшәыр-гәнданы, дагькәшцәамкәа, Мзыркан (И. Папасқьыр ироман «Темыр» аҗнытә), иеипш, имчра аргама ауаа ирықәиргәгәо иҗоу атауадцәа дреиуам. Даара дҗәушуп, дгызмалуп, дгъангъашуп. Ицәгъарақәа убас гызмалрыла итҗаахуеит, абаацсы ззиуа, абзиа рзиуазшәа ргәы иабаны уас, тынхас дҗартцо аҗара. Ажәлар, алақәа реипш, дара-дара еичирчоит, еибайрфоит, иара, нас, дбахтҗәаза харак идзамшәа реинраалаѳ иакәны даақәгылоит. «Зегъы ратцкыс Наҳарбеи дзыцшәәоз, нхытцааи аахытцааи еимабзиаханы иҗалар хәа акәын.

Акы еимарымкыкәа, лабаҗьарак, шьоурак рыбжәамлакәа цытраамтак иаанхар, Наҳарбеи амца икуа далагон, цтәак рыбжәеимтакәа, тынч дызтәомызт, дызгыломызт» (ад.43).

Шь. Ацъынцъал ари зырцabyргуа асахьаркыратә кәрчахақәа акымкәа-ѳбамкәа иалеигалеит. Нхытцааи аахытцааи жәытә-натә аахысгъы аичычара рыбжәан, аха Рашьыти Алхаси ажәлар рхәоу еиқәшәо реидгылара картцарц имѳацыргоз аиҗцәажәарақәа шыта алтцшәа бзианы иҗалахьан. Ускан Наҳарбеи, Далынтәи итааз сасцәак рахатыр азын акәушәа нхытцааи аахытцааи аимтакьача иаирсит. Даара еидшылт нхытцааи аахытцааи, шыта хәкәтцында хәа цьоукы ирхәақәеит, аха Наҳарбеи урт ирпхашьон. Атцыхәтәан нхытцтәык ампыл амба ирыцәтеигалт. Аахытцаа даара ихьымзгыршьеит. Абраҗоуп Наҳарбеи игъангъашра ацхьаѳ иахьибо: «Наҳарбеи дѳагылан: – Уара, уи ампыл ииашамкәа амба итеигалазшәа збеит? – хәа җитит. Уи акәхеит, итҗкьеит аахытцаа, амба ампыл иташәымгалазеит хәа. Иха-

гахеит нхатцаа: – ишэхэа закузеи рхэеит. Иааиѳагылеит нхытцааи аахытцааи рызеггы рылақэа тытцны ицо, рыцсы ѳеины рыхэда иаатцагылт. Мтцык нышытпраар ишазытцкыара игылан наќ-ааќ. Нахарбеи убри «акзатцэык» ауп иихэаз, нас уаха рылаѳимтзеит, иеырдаргэаны исас диацэажэо даатэеит» (ад.46).

Абас анихэа аймак рнатеит, рыбжьы гэгэахеит, нас реимак аисрахь ииасит. Алабаќыара, ахэызбаќыара араќа иќалеит, нырцэааи аарцэааи ицсыр еибамтцэуа, ѳацхьа аиѓара рыбжьалеит.

Абас, маанала, иара ус машэырны иќалазшэа харак иара иузыдымтцо еиѳикаауан Нахарбеи нхытцааи аахытцааи реичырчара.

Нас урт реинрааларазы унеишь-уааишь хэа зархэо анхацэа ааины иашьапкуан. Иарггы «шэара шэахатыр азы иќастцеит» хэа ргэарѳа дагошэа иѳынеихон. «Нхытцаа рѳы даннеилак аахытцаа рыцэгъара ихэон: «Урт азхарамѳацэа ирашэхэозеи, рахатақэа рышьтахь иаанќыо, есышықэса шэара шэѳы иааны апш иахэоит. Сара шэара шэоуп сзыкэгэгуа. Шэара акыр здыруа уаауп, ус ќашэымтцан, ишэцъысшьом». Аахытцаа рѳы данаалак, «уара, ишэыќэшэазеи, шэанацъалбеит, нхытцаа абнауаа рѳы шэхы шцанажэго! Сышэмырцхашьан... Сара аахытцтэуп. Цсроуп, азэы ишэмырхан, наќ шэырнышэа, сара сахатыр азы» – ихэон. (ад. 48).

Абас, абга бызшэала дырѳатэхэаны, аамтала иара «Нахарбеи ду» иахатыр азыхэан еиныршэаратэы иќаитцон. Урт реиныршэара Нахарбеи иахатыр шытнахуан, ауаа зда цсыхэа рымам уаѳушэа дќанатцон. Уи анаѳсггы, Нахарбеи нхытцааи аахытцааи реинраалараѳы «иаацсарақэа» рзы «уаѓэук рыманы ашта ианталоз ыќан», акрихашэалон. Аха дара хатыр еиќэыртцо, гэыкала еибабо иќалар итахымызт. Нахарбеи, нырцэаа рѳацхьа аарцэаа ларќэны, зхарамѳацэаны, уаа гэхэқэаны, аарцэаа рѳацхьа нырцэаа ларќэны, зхарамѳацэаны, уаа гэыхэқэаны, бнауаас ирыцхьазаратэы дзырхцэажэозггы урт аидгылара наза рмоурц азоуп.

Аповест «Амзаға ангыло» аҕны ажәабжьхәафы Рашьыт еитеихәо ахтыскәа анцо аамтазы Наҳарбеи игъангъашреи илеишәацәгъареи акульминацияҕы иҕеины иҕоуп. Урыстәыла иҕалаз ареволиуция зынза дараапкны дамоуп.

Ажәлар, уаанза, қяфшақә, иахатыр ашьтыхразы ахашәалахәы кашәарах аиуразы еичирчозар, уажәы уи аичырчара ихы иаирхәеит Рашьытраа рнапы злакәу ареволиуциатә қәпара айтцаҕъаразы. Ажәлар реидгылара иара итауадра ишазеигъышыз уаанзагъы идыруан, аха уажәы уи иара изы, зынза, ишьатарзганы, ишыҕоу еилкаа имоуп.

Дгәыҕуеит Арашра ақытахь, уи ареволиуция ацәкәырца зықәымло иҕаитцоит хәа. Убри иеазтәылхны дахьашьтоу ауп, Наҳарбеи игъангъашра зда царта амам ахаҕазара иҕазгогъы.

Нхытцааи аахытцааи ргәы анеизынхалак, уаанза еиниршәалозгъы, уажәы, урт реиныршәара алимыршарц иааилшо зегъы иҕаитцоит. Бакуреи Сафабеи анамышхәа, урт реиныршәара иаҕыз аҕама илаитцоит, Наҳарбеи ихата инапалатцәҕъа.

Рашьыт Урыстәыла иҕалаз ахақәитра далацшны дшааз идыруеит, ажәлар иазтцаауан идгыло ишалагаз ибоит, аха ухахы уцъымшь ыҕоуп хәа ецныхәак имтакәа маанала ауаа дырцәымҕхаратәы аҕатцара дашьталоит. Адгьылдара иаргәаҕхәаз анхафы ғар Рашьыт иаб Темыр Шанба, уцкәын хазцара игәы итазар «Куаць иқәатцаҕы иреигъыз атызтыц истоит худа-цсада» хәа иеихәан, ахара изымхәцуаз, анхафы ғар рыцха ичкәын игәы изынхо дҕаитцеит.

Рашьыт ихы еилацсаны дычмазаџуп хәа аб рыцха агәра игаратәы диацәажәо иҕааихан, џбара ззымдыруа анхафы қъиа Темыр ичкәын аныхәагатәқәа изыкатцо дықәын.

Наҳарбеи Рашьыт уи алагъы данизнымкыла Адица ләы игъычызшәа ихаразамыз аус мыцла еиқәреәеаны, иқытауаа рәапхәа ддамыҕаха дҕатцаны дтеикит.

Ацсны Асовет мчра ашьақәыргылара ахәақәитра ина-
тан, дшаауаз аниаха, Наҳарбеи Асовет мчра азиас Мцарс
иримыжьырц иуаа ишьтын Рашьыт иҕы итқыршьааит, аха
иара дырзымшьит.

Наҳарбеи, абас итауадратә леишәацәгыареи, игъан-
гъашреи хәычы-хәычы акрнтрреволиуциатә қәгыларахь
иасуеит. Асовет мчра Арашра ақытахь иааимышьтырц
ихатагы дҕыжәлоит, Дашкацсара ахытхыртағы амҕа
иқәуеит икамагы икьоит.

Наҳарбеи ионутқатәи играра, игъангъашра ауаа рыбла
иамбо атәахышьа цәгыашәа дақәшәоит.

Дашкацсара акама илатцаны Алхас инапала данишь Са-
фарбеи атақхықәра иатцеитца.

«– Ала, ицсы тоуп, макъана убом... Аха уи сара сиз-
гәамтазеит хәа ауп ишыздыруа... Сара соуп камала исыз
хәа уара ухы иадутцароуп... Аамтала абнахь уцароуп. Абас
мацара ицазап хәа укоу, уажәытцәкы дара-дара чанцаны
еибакны иаақәибахуеит...Ғацхыа хара хтәы иагоит... Сара
аргама сцәыртцроуп. Хьзи-цшеи змоу хәхтынра ду хыыца-
гы икажыны абна хзылаларым... Уи ауп даргы иртахыу,
аха уи еипш аамта анцәа идумырбан... Цшак аабжыасып,
қәак аабжыасып... Уанылтцлак ушиашоу ахтынра ду ахь
унеиуеит, зегь уара иутәуп. Сара уаҕ дсымам, иахьарнахыс
зегы уара иуыстоит». (ад. 119-120).

Абас аракагы Наҳарбеи Алхас ишьтахь ала дизнеины
акама илатцаны дшишьыз гызмалрыла, уаҕы изымдыруа
икатцаны, харарак идзымшәа аҕны дааины днатәеит.

Наҳарбеи, дкәышын, дгызмалын, аха иаамта шцаз им-
беит, ибазаргы агәра имгеит.

Наҳарбеи ауаа ршьамхнышгылара бзиа ибон, аха ихата
ишьамхнышгылара дзанышәомызт. Уи итауадратә цагыара
ашьамхнышгылара ианымшәар камло аамта ааин ианааи-
дгыла, уи дзатцамгылеит, илшоз зегы каитцеит, аха ианаму
иҕишьит.

Автор, Наҳарбеи иешъра фырхатцареимтэит, социал-тэ протестимтэит. Агызмалрақэеи, агъангъашрақэеи рыла аиааира ганы, ихы шыткэыцэаа ианикыз акэымкэа, итау-адратэ хатыр иакэжыцэаны, икэымжэы тдырффа, ахымзг ирганы иеидыршыит. Ари социалтэ цтазаара еитасроуп, тоурых мдоуп.

Психологиала ириашоуп Наҳарбеи иешъра.

Аповест «Амзаға ангыло» аҕны итдоурам ахаҕсахьақэа иреиуоуп Сафарбеи ихаҕсахьа.

Сафарбеи дтауад чкэыноуп, Наҳарбеи иашъа ица иоуп.

«Наҳарбеи изҕаб затэ лыда ицэа иалтцыз уаф димамы-зт. Есымша иара ицсы аутахыу! Иара ишьтахъ сара сакэхо-ит ахтыңра аанызкылараны икоу. Уи еипш анцэа ианбасир-бои?» – хэа Сафарбеи уахгы-еангы игэыу итаз уи акэын, аха цъеи акы инирцшың» (ад. 51).

Арҕеиамтаҕы Сафарбеи Наҳарбеи ишәшьыра дытцоуп атыхәтәахь инеиуа иалагаанза. Наҳарбеи асцена да-ныкәтцлак ауп уи иаб иашьак иатцкысгы дгыгшәыгха да-наакәгыло. Уи зыртцыбыргуа асахьаркыратә деталькэа Шь. Ацъынцәал адраматизмра тәула рытцатцаны, аргама хабла иаахгыларатәы илабҕабеитәуеит. Сафарбеи игыгшәыгратә хаҕсахьа ссиршәа иаарцшуп амомент аан.

Адица анра изуны илаазаз, еитымхаз Наташа Карабли-ова лхәычы, дысшыуеит хэа далагеит. «...Зҕатца хәычы лба-амдазакэа зыбз икәтцаны иаапшуаз амаалыкь, ихахәхахьаз Сафарбеи игәы дрыцханашьомызт, аш зхылахьаз иблақәа дырбомызт. Иҕама антиго, хәмаргак ииркуаз цъышъа дахьынхаларц даахәыцы-мыцит» (ад. 146)

Адица ахәычы димыршъуа, лхы мшата ихьчара данала-га, Сафарбеи уи дҕахәаны дышьташәтц хәа ифызцэа абра-гыцэа ирыдитцан инарагзеит. Нас Адицагы ахәычгы рыц-сы штоу афны иалеиблырц, инапала амца ацреитцеит. Ари еипш алаламбатә, гәнаха змам амаалыкь хәычы, аеҳәшьеи амца ралабылра згәагхьоу ихаҕсахьа ацсуа сахьаркыратә литератураҕы иҕамлазатц. Сафарбеи игыгшәыгратә цәафа адәахьы ицәырнагеит иаамта аниас. Амариал цъара идоукыр,

изтымтцуа ианалагахъан, иаамта илнаршоз ахымапыза-
рақәа ртыхәтәы анцтәа, уи илзыршоз ахтынрагы иара
инапала амца ацрей-тцан иблит, иахәшьагы дылмеигзеит.
Нахарбеи иара ихала иеишьзар, Сафарбеи, ус изыкатом.
Уи егырт ауаа дсабизаргы, ицсы штоу амца далеиблуеит,
ускан, илақәагы еихақәсуам, аха ихата икайтцахьоу ацәгъа-
рақәа ртакпхықәра анаайдгыла, ицсы айқәхаразы итауа-
дратә цагъарагы игәаламшәеит «амат бгаптцәеипш, ауаа из-
ааигәахоз дрыцшәаны, Сафарбеи шытахыла дхәазон» (ад. 151).

Сафарбеи ихақсахьала иаарпшуп, заамта ыкатцәкьаз
атауад, амат бгаптцәа еипш ицҳара – игыгшәыгратә цәафа
лабәаба атәыртцра, уи адәахьтәи апшрафы, аказшьа гәгәа-
рей, ахатцареи амоушәа иубо шеижьагоу, агыгшәыгратә
цәафа, аказшьа цыгерей ашәаргәындарей шацу.

Аповест «Амзафә ангыло» аҕны атып чыда амоуп Баку-
ра ихақсахьа. Бакура дынхафуп, аха Нахарбеи ихы имеи-
дан, анхацәа рзын дыпсцәаҳаха атауадцәа рыцәгъарашқәа
рынагзафы иакәны дканатцеит.

Д. Гәлиа иажәабжъ «Атәым жәфан атцака» аҕны ан-
хафы чкәын Елкан, атауад Алдыз ицәгьоурақәа рынагза-
разы дидкыланы дышимаз ҳаихәоит автор. 3. Дарсалиа
идрама «Ажәытәра иагаз» аҕны атауд чкәын Хьрыпс ицә-
гьоурақәа анхафы чкәын Ламшьатцә инапала ишынеигзоз
хбоит. М.Ақафба идрама «Кьахь Хацъарат» аҕны атауад
Куцьмахан ачарахәа ииркатцаларц дидкыланы димоуп ан-
хафы Фат. Шьынқәба иажәеинраалоу ироман «Ахра ашәа»
аҕны убас дчарахәафны дахбоит апхәызба Кәараса лаб ау-
афы качбеи Цьат. С.Кәчбериа иажәабжъ «Баз» аҕны анхафы
Рашьыт убас апаразы зыжәлар зыпсахуа иакәны даарпшуп.
Убас ирацәафуп ҳапсуа литературафы анхацәа ирылтцыз,
аха анхафыжәлар ирчархәоха икалаз ахақсахьақәа. Баку-
ра хыхь зыхьз ххәаз рхақсахьақәа злаугәалаиршәо иар-
гы убас дынхафны, ижәлар дырчархәафны дахьыкоу ауп
акәымзар, хатала зынза даеазәы иламфашьо итиптәу ахақ-
сахьа иманы дыкам.

Бакура еснагъ ахтынрафы Нахарбеи иааигэара дгылоуп. 3. Дарсалиа идрама «Ажэытэра иагаз» акны Зосхан иааигэара Гэаца дшыкоу еипш. Аха Гэаца фны змам, зхатэрак змазам қыаранцъуп, уаха акгы. Бакура итаацэа, ихэыцқэа ухэа рыла деикэшэоуп, уи Нахарбеи иааихэаз наигзоит, иматц аура дазхиа дгылоуп, аха дқыаранцъым, ақыахара еиха дазааигэаны дыкоуп. Бакура илоуп, Нахарбеи ажэларахь иитахыз ацқаражэхэарақэа злакаитцо. Аха еихаразак, Нахарбеи, иааигэара Бакура дыргыланы дызмоу, уи ицэгъаршратэ дтцқэа еиламырццхақэа, иах иеипш, иарггы гэыблырак анхацэа рахь икамқакэа анагзара ахылшо азоуп. Ари шыақэзыргэгэо асахьаркыратэ кэрчахақэа Бакура идхэаланы икатцоу мачым. Зеггы ирылукааратэ икоуп Рашьыт ажэларафэапхьа иахатыр аларкэреи, ареволиуциатэ кэцара иацэхыркыареи рзы икатцаз аеггычра аинсценировка. Бакура иоуп, Адица лэы мазала ашыта Рашьыт игэарцитганы, нас Дашкацсара ахапэфы инаганы итафэазхэа. Бакура иоуп, нас дыхэхэаны ажэлараеизго, убри ашыта дырбо Рашьыт игэарафы ашытазыфцэа назга.

Бакура иоуп, иара убас, Дашкацсара Рашьыт дхэынчаны абахэтахыкэ даныкэдыргыла, ифыхэы ифырхуа абахэахь дигэтасны дтеитцарц дыцсцэахаха ихагылаз.

Урт зеггы Нахарбеи идтцала, Нахарбеи иплан ала инеигзон, аха икоуп Бакура иара ихалаггы ачарахэа аныкаитцо.

Рашьыт дахьтакыз даурышьтын, афныка дмааицкэа Акэа дшалаз Бакура дибейт. Бакура иаразнак даан Нахарбеи иеихэейт Рашьыт уатцэы даараны дшыказ. Убри иахкьаноуп Рашьыт азнырцэ амфа кны «ашэ дуқэа ирывагыланы, икылкааны» изиеихсуаз (ад. 56). Бакура ижэлараирағаз ихы имеидейт ихатэы цстазаара итэыипца акатцаразы.

Бакура Дашкацсара ахапы Адица лэы ахьтафэхэаз иахаз «зегъ зымчу» ибжыы данаршэа, Нахарбеи диеагылоит. Убрака ихара еилахкаауейт Бакура ижэлара рыцсахара ахыкаитцоз азы ахашэалахэы шиауаз:

«Жәхьяк ахәыс атцарцало иустоит, аеы аатганы унакә-тәаны, Рашьыт иашта итганы, ушьта-мта ырзны, зыгәтала Дашкапсара ахапаеы исаганы итаеахәаны ухынхәауазар хәа. Ус усыламзеи? Мап укуама? Уигьы азымырхақәа ес-хымш ахәы сатцатцаны сдәықәутцон... Абар мызкы инацны ицеит, амацәыс сысны спыххаа санбагои хәа сшәарзызо, Дашкапсара уаф дахьяфамлазац сафатцаны сумеижьтеи! Истахым, истахытцәкьам. Исутаз ажәхья сырғеижьуеит... Сара исаҳаз абжьы сара издыруеит» (ад.100).

Арфеиамта атекст акнытә иаагоу ари ацыхәтцәаха иах-нарбоит, Нахарбеи игьангыашртә цәгыаршарақәа рынагза-ра ахатә цстазааразы қьаррак алгара иахьазкыу инавар-гыланы, зыуаажәлар зыцсахуа ауафы, иззицсахуа рәгыы – дшәартаны дшыкоу, ицсажә хьчатәхар дааны дара уртгыы дырәагылар шалшо, позиция гәгәак иманы дшыкам.

Автор ииашаны агәра угартә иааирцшуеит Бакура, Сафарбеи иеипш ацәгьанныкәгаратә тымхәхәарреи ашәар-гәындареи тәыс дкәтцаны дышрымоу.

Сафарбеи итцыхәтәы, иаамта ахьыиасыз иахкьаны иц-тәазар, Бакура ихаесахьала иаабоит зыуаажәлар ирчархәаф-хаз ауафы икайтцахьоу айтцәкәәкәарақәа, иара даназпшызам аамтазы ишьап дшықәныкәо! Бакура иқәнага дақәиршәеит автор. «Дашкапсара атцан дунеи ахаан мрәшәахәак ахьтамц-хац, гыгшәыгымзар ауафытәыфса ишьапы ахьикәимыргы-ларц, ашыцламшә зқәиананы иаеагылоу ф-хахәык ихы ларха дрыбжьажьын Бакура. Алахәа млашь иаразнак дгәанатан, афәтцахәы сымазаап хәа ихақыруа иалагахьан». (ад. 119). Абас Бакура ацсыцәгыаразы иуаажәлар ринтересқәа ахьитиу-аз иахкьаны, ишәаргәындаратә хьатцрақәагы имыхәа, итцыхәтәы хьзыдацәада днымфаст.

Шьалодиа Ацьынцәал иповест «Амзаеа ангыло» зле-иекаау асахьяжәа, афада ишазгәахтахьоу еипш, ажәлар рцәажәара иазааигәоуп, иажәақәа доусы изызыкыу ахаеса-хьяқәа ирнаало абызшәала икатоуп, ихәоуқәа еилгоуп. Ажәлар ражәапқақәа, ражәәкәышқәа ихы иахьаирхәо ра-

цәоуп! «Ауафы еихау матцурагы ыкам, қарагы ыкам» (ад. 13) «ауафы угәра игар, ихы умеидоит» (ад. 14), «ажәйтә ыкамыз-тгы ағатә зыкаломызт» (ад.29), «ала атдыхәа укыр азы утана-жбуеит» (ад.94), «ацсы гәырға атцкыс абза гәырға акыр ицә-гъазаап» (ад.101), «агаза инапала амат идыркуеит» (ад.116), «зыцәгъа ухәо ушә дылагылоуп» (ад. 141) убас итцейгы.

Шь.Ацбынцал исахьяжәа аиҗкаараҗы зеггы реиха ихы иаирхәуа акәны икоуп аиҗырцшрақәа. Аиҗырцшратә формала ахәоу аиҗкаара дакыа цыпхъаза иахьоупцымло шамахам-зар иказам: «Ацсабара ахатә еипш арака инхо ауаагы рказшьеи рқабзи зынза ацакыа еипш игәгәоуп, ашъабста еипш иласуп» (ад. 11), «Атцла цшза, уи атцла ду Аштә икәганы иугар ишаныпшуа еипштцәкьоуп Рашьыт икамзаара шыр-ныпшуа» (ад. 13). «Аеы бзиа атдыхәа анхыртцә – апцхәызба ссир зцәа пырҗыз леипш акәын ахы акәәе ишааргоз» (ад. 16)...

Шь. Ацбынцал иповест «Амзаҗа ангыло» злеибыр-ку асахьяжәа лах-җыхза, еилфаца абас ахшыотцак тцауланы апоезиа цәа акәнхәхәы аказшьеи асиужет аҗиараҗы адрама-тизмра ахархәашъеи, ахаҗсахыакәа раарпшышьеи ухәа рыла иахьатәи ацсуа повестқәа инрылукааша ируаку рҗиамтоуп.

Анхәеи атацеи реизыказаашъа ацсуа новеллақәа рҗы.

Ацсуаа жәйтәнәтә аахыс ирымоуп, иахыагы имырзкәа иааргоит ани аби рахь цсабаратә цкараны ахшара ирымоу абзиабара, урт рахатырбарей рныкәгарей ахшара идызтцә акыабз шыахәқәа. Рацхъазагы иазгәатәтәуп ацсуаа рпсихологияҗы аихабы иахатырбарәа, аихабы ихатцгылара мы-цхәы ишыгәгәуоу, валашьа змам қабзны ишыкоу. Абри ашьақәргәгәаразы иахгәалахаршәап жәйтәнәтә аахыс уафы ихамштуа хтыск: атахмада, жәлар реизараҗы ажәа анирта, дғагылан, ацса цар зхаз илабашъа иварахь инарс, иеынантцашәа днагылан, ацәажәара далагеит. Атахмада

илабашья анаирсуаз, изгэамтазакэа ивара игылаз арцыс ишьапы иалиркъеит. Арпызба ихьыз иагъа ахъаа инатазаргъы, атахмада иахатыр а́кнытэ, иажэа далгаанза дипырхатгымхарц. Ишьапы а́дса т́ар шаларсыз, ичханы, ҕымтзакэа дгылан. Абас ихаракын ианыкэзаалакь еихаби еитцби рыпату еикэтцашья. Хымпада, уи атаацэараҕы ирныцшуан. Ани аби рҕапхъа ианакэзаалакь ахшара иуал цшья дуун. Ани аби ца затцэык дрымазар, урт ныжъны днарпытцны хазы нхара д́ар калазом. Уи ипцхэыс ланхэеи лабхэеи дырмаабкэа, иара хазы дылгарц иагъа леазылкыргъы, ианаму, иара ипцхэыс длылтцуан акэымзар, иани иаби рымацара ианижьюамызт. Леуарса Кэытцниа ипоема «Шьаризан» а́кны Иасони ипцхэыси реимак аан Иасон дышныкэаз еипш дарбанзаалакь а́дсуа хатца.

Зани заби рныкэгара ишахэтоу иацклымшыз, ажэлар реизарақэа рҕы, иара ус ҕыцъа ахъааикэшэо акэзаргъы, аепныхақэеи ахъзыртэрақэеи рыцхашьарада ижэыртцон. Абри Алагы ажэлар идыргэгэон, идыргэгэоит ани аби пату рыкэтцара иазкыу ауафратэ психология.

Ани, аби, урт рыхшаареи а́дстазаараҕы бзиабарала реидхэалареи пату рыкэибатцареи иагъа игэгэазаргъы, атацеи анхэеи реизы́казаашья уамак ианҕееим рацэоуп. Өнык еицыөнам анхэеи атацеи рыбжьара ари аинымаалара шамахамзар аецэырнагазом, өнык еицыөноу рҕоуп еихарак ахы ахъазымцэахуа. Ари еипш арыцхара а́дстазаараҕы лассы – лассы ицэыртцуеит. Анхэеи атацеи ахъеицыөноу аонатаҕы зызбара даара иуадафу проблемоуп ари.

Абри атемала этцарақэак реилыргаразы хрылацэажэап ановеллақэа «Акэыцха»,³ «Гураз»,⁴ «Ан лысалам шөккэы».⁵

Ановелла «Акэыцха» а́кны атаца леишэацэгъа ланхэа лыпстазаара даграгыла, дхэаены длыман. Уи лхатцагы,

³ И.Папаскьыр. Ифымтақэа реизга. Акэа, 1965, атом 2, ад. 270.

⁴ Ан. Возба. Кыахба Хацъарат. Акэа, 1960, ад. 123.

⁵ Ш. Басариа. Анакэа амаза. Акэа, 1963, ад. 59.

ипхэыс лхэатэы хатданы, иан лныкэгара шиуалыз, пату шлы-
кэтатэыз ихахыы иааиуамызт. Уимоу, ипхэыс лхэатэы ха-
тданы, иан лацбал ааианза дырпырыргарц акэыцха каттеит,
уи дтартэаны дганы ртыхэан илеиуаз азиас далаижырц.

Ауафы дызустазаалак анык дылхылтцит, уи ан лылоуп
иара апстазаара иоуны адэы дызлакэлаз, иара дызкны, аду-
неи афы акы изымдырзо даныказ, ипсы златаз. Лыцэа иа-
гыж, лыфа иагыж, агэыхэпы неифакуа, агара ртысуа, дкэа-
бо-дышышыуа ихагыежыуаз, зхы иаменгзакэа иара ишыапы
дыкэзыргылаз, апстазаарахь дкылсратэы дказтаз ан лоуп.

Ахшара имч есааира иацло, изхауеит, дтэуеит, дыпшза-
хоит. Ан ускан лыпшзара иагхоит, есааира лымч иацзауе-
ит, заанатца дажэуеит, деилахауеит, избанзар уи лыпшзара,
лэара, лыпстазаара иахыхны лыхшара илалтцоит.

Ахшара игэыблра ипхэыс лахь иагъа ицаны иказаргыы,
ан лэапхъа ауал ду иду, атакпхыкэра шимоу идыруазароуп.

Атаца кэыш ланхэа ажэа лымалкзом. Уи ланхэа иагъа
дылцэымгазаргыы, илынлырпшзом, лхатца дахьиану азын.
Лхатца иахатыр иабзоураны пату лыкэтцо, хэыч-хэычы,
лара анхэагыы лгэыбылра атаца лахь ифыхратэы дкалцо-
ит. Арака ахатца ибзоуроу рацэоуп: ахатца иан акы лыг-
хар, лгэы иасра акы калар хэа дшэо-дзызо длызфлымхаха
дышлышытоу, уи ипхэыс еилылкаауа иказароуп. Мамзар,
ипхэыс фа лышка игэыбылра зегъы ниасны, иан хшыф-
зыштра лзимуа даналага, иан иара ихатагыы пату лы-
кэитцом ауп. Иан иара ихата пату лыкэимтцахуазар, нас уи
ипхэыс икалтцараны икоузеи?

Абасоуп ишихыыз хэа хгэы иаанаго, ановелла «Акэыцха»
акны зан азиас дзтарц, уахь дызлеигашаз акэыцха казтаз.

Хазлацэажэо ановелла акынгы автор илшеит, аца иан
лаапсаракэа ихарштны, уажэы дипыригарц игэы изызтоу
леипш иаргыы зны ихы дамышэауа дкалар шалшо игэала-
зыршэаша, иаакэыртцэиананы дзырхэыцшаз ахтыс абжъа-
галара: аб акэыцха катцо дахьтэаз, ица хэычы дидгылан.
«Акэыцха» ашшра даналга, ахэычы иаб ус иеихэеит:

– Баба, нану азы даналаужылакь, абри акэыцха уа иаан-мыжъкэа аоныка иаага – хэа.

– Изутахыузеи, соуцшэыл хэычы, ари акэыцха? – дца-аит аб. – Уара уанажэлакь, абри акэыцха утартэаны, уа-ны убри азы уаласыжъеит, убри азы истахыуп, – ихэеит ахэычы» (ад. 270).

Аб уаанза ицхэыс лгэымбылра дырфшыны дшамаз, ахэычы иажэакэа атхарцэхэа ддырфыхеит. Арака, хымца-да, ибла иаахгылеит иаргы зны абри ахэычы иеипш даны-сабизтэи ицстазаара, абри рца хэычы, иахэа иареи ицхэы-си нап идкыла дшыраазо еипш, зны иара ихата, абни иан атакэажэи иаби дшыраазоз. Иан атакэажэ азиас далаижы-рц избаны дызфызгы дакэытцит аца. Уинахыс иан хшыф-зышэтра лыгмыжъкэа, пату лыкэитцо. лгэы дамыргакэа дныкэиго далагоит. Ицхэыс лхэатэы хатцаны иан лыгэты-сра дакэытцит, иара ицхэысгы ланхэа ишакэым ала длыз-ныкэо далагахыр шланеимыжъуа леилиркааит.

Анхэеи атацеи резыказаашэа инаваргыланы, ан лых-шара ифацхэа илымоу абзиабара рныцшуеит ановеллакэа «Гурази», «Ан лысалам шэкэи».

Еихаразак «Гураз».

Ановелла «Гураз» егырт хазлацаажэахыоу, насгы хаз-лацаажэараны икоугы излареипшым ыкоуп. Уи хатэ фор-ма чыдараны иамоуп алегендатэ – аллегориятэ деталькэа ахыалоу. Урт идыртцаулоит ановелла атцакы.

Ан лыхшара икны илымоуп абзиабара атцкыс еихау, уи акара дзыхызаауа адунеи афы даеак шлымам, лхатэ цстазааратцэкэагы уиакара ишхаралымкуа, лгэы – лыцсы зегы лыхшара изын ишыкоу каиматлатцэкэа иаанарпшуе-ит ари ановелла.

Ан лхатэы цстазаара дазхэамцшзакэа, лычкэын иа-азара иахтнылтцит, лэара зегы иара идлырзылеит, аха иара уи пату шакэтцатэыз изымдыркэа данлыгэтасгы, ан лычкэын изын лгэы мхышэашэаеит. Уимоу, лца бза-мыкэ ицхэыс гыангыаш лхэатэы хатцаны, иан дишырц

аҕама тыхны аргама данаацэыртцгы, убасҕангы ан лгэы мхышэашэазеит. Иара ицстазаара гэырѡак аиуа иҕамларц азын, ан лэы ахала лычкэын инапы инанылоит.

Автор араҕа ииашаны иҕеитцеит, Тапагэ иҕама иан илгырхэа, дышыны, инапала лгэы аатахны иахьиимыргаз, лгэы иара ахала инеины, сахьутахыу сыҕоуп хэа, лычкэын инапы иахьанылаз.

Ари алитературатэ деталь легендатэ детальушэа иҕоуп, аха атцакы ацстазаараѡы иреалтэу, ани аҕеи резҕазаашьа аазырцшуа сахьаркыратэ хархэагоуп.

Ан лыхшара иѣы лыбзиабаара, зда царта амам ала, ссиршэа иаарцшуп. Ацкэын иан лгэы ада цсыхэа имамкэа даныҕала, лара уи агэы этэыз ан лхата, ацхыраара даргэаҕэуа аиарта дшагразгы, дааныжыны, сахьутахыу уара узы сыҕоуп хэа аҕа иццоит.

Уамашэатцэҕа иссируп атдыхэтэа апцэашьагы: Цэҕа-рамзар бзиарак зан лзын иҕазымтцазациз, аҕама лылатцаны лышыра иазхианы инеиз ауаѡы, ицстазаара ашэартара ианнахтыкэгыла, ан лгэы неипынххылан, «Аа, нан, срыцхауп, амат урѡоит» – ахэан, дамышьтыкэа, ицстазаара еиқэнархеит.

Ановелла «Гураз» аҕны ан лгэы, зыцсы тоу азэы иеипцш, хаз хаѣсахьаны, хаз персонажны ицэыргоуп. Уи, ацхьаѡ аргама ишибо еипцш, ажэабжэ ахшыѡтцак еиха иартцаулеит, аарцшышьагы арманшэалеит.

Ари ановелла аҕны иҕоуп дырѡегэ даѣа легендатэ детальк: Тапагэ иан дишыырц аҕама тыхны дангылаз, ажэѡан мацэысуа, дгыли жэѡани еилабгома ухэаратэы, ацсабарыгы изыкааметхеит, иҕамагы инапы ишакыз абз наѣазт ицеит.

Ауаѡы иаҕа дыбзамыҕэзаргы, иаҕа дгыатамахжэа-заргы, ипхэыс ҕангыаш иаҕа лхы дталырцазаргы, иара ацстазааара изтаз, акэтаҕьцэа дагэылкэаа дзаааз, зѣара, зыцшзара зегы идзырзлаз, лхы-лѣы еимакчы дахыҕоу, дахьяжэызи рыда хара зыдзам иан, зыда димама иан ина-

пала дышцеишьри? Ари еипш акатцара еихау махагьарас иарбан адунеи аґы иґоу?

Зан дызшыыз, заб, ма зашыа дызшыыз ауаґгы аґсуаа рґы, заҳшыа, ма зан илхнаҳәааз иеипш, амахагьа хәа ишьтоуп.

Аґсуа милат рпсихологиаґы амахагьа иаґара ипатудоу цстәыкгы ыґам. «Кровосмеситель, считавшийся самым бесчестным человеком (амащагьа), сурово наказывался. Согласно документу, в 19 в. отцеубийство и кровосмешение судились фамилиями преступников, причем приговаривали их к пене или продаже, иногда даже к смертной казни, что, впрочем, бывало редко».⁶

Амахагьа, ауаа еиґаґкны изґажьцәо, зыґсы шґаз ажәлар ирылзааз уаґуп.

Ңапагә иґхәыс лхәатәы хатцаны, иан аґама лызтихзаргы, даныналґаґш, абри еипш амахагьа иара ихататґкьа шиакәхо цәалашәарак ааиґагылон. Уи иагьа дыбзамыґкәзаргы, иагьа дґтатамахжәазаргы иґнутґкатәи аґсихологиа, анра чкәынра амчра ду иарґсыґеуан игыгшәыґратә цәаґа, иарґыхон иуаґра. Абри аґсабаратә мчы дуны, аґама иан инлықәкны, аґьара дақәитымтәуа инапы ааннакылон.

Абри ауп символтә ґакыс иамоу, Ңапагә иан дишьырц ианақәик, аґсабара зегьы иара иґагыланы, иґамагьы абз зыґтны илґґәаауа иґазґаз.

Ари адеталь иахнарбоит ани-чкәыни реизыґказаара амчра дузза. Ан гураз лыхьчаразы аґсабарагьы бунтны аґа иґагылеит.

Ауаатәыґса рыбжьара аеґоизмреи аґәгьаршреи ыґам-зар, аґґазаара зынза ихазынахон.

Ңазлацәажәо ановеллаґы Ңапагә иґхәыс леґоизмра иарґысит аґәгьаршрагьы. Лхатца иан лышґа уаҳа дхьамґшуа дґкаларц, ланхәа гураз ддәылтґны, лхатца лара дахьылгаз аз-мырхакәа, ланхәа гьангьашрала дґалырхарц иақәылкит.

⁶ Ш.Инал-ипа. Абхазы, Сухуми, 1960, ад. 308.

Ауафы гъангъаш ицэгъаршра, иус тымхэхэарақәа знымзыр-зны ицэырымтцар калазом. Ускан иара иеиле-икәакәаз ихатә изын ишхамха, иматапшьха икәтцәашан дакуеит.

Ановелла «Гураз» ағғы ацэгъара зыртцысыз ауафы гъангъаш «...Уағеимшхара, азхаз агәтаны дышьтоуп атаца дытцәи-тцәиуа, уи амат гра дукәа лыкәтцәаша дырфон».

Ари аллегориадә деталь, ацэгъаршра ашьаустә хәтә иа-шахь акылгара, ацэгъара еитцазкәакәаз лыкәнага дахьақәы-ршәоу анафсгы, ишьтнахуеит ауаатәыфса рыбжьара аса-мартәли агуразреи.

Ановелла «Гураз» ацстазаара иагәылгоу, иреалтәу, ауафы цаулхәыцра изто, рәиамта кәиматуп.

Ановелла «Ан лысалам шәкәы»⁷ цакыла даара иазааи-гәоуп хыхь хазлацәажәоз ановелла «Гураз».

Аракагы иаабоит атацеи анхәеи рымааибра анхәа лзын итрагедиаха ишыкалаз.

Нанба Виктор, Акәа дукатс аус зуаз, иусура ашьтахь афны дахьааиз, ибеит иказ аслам шәкәы, «Изышәшьт санцслак ашьтахь» хәа ацәафы изныз. Ари Виктор ипхәыс ллейшәацэгъара иахкьаны, зыфны идәылтцны Ткәарчалка ицаз, уака деиба-кәеибаха дыштәаз, зыцстазаара нымфасыз Виктор иан лакәын изфымтаз.

Мыцхә игәырпшаагоуп, ацстазаара иагәылхуп уи асалам шәкәы.

Уи иунарбоит, Виктор иан рыцха лца иаазарафы лхы ацъыка шака икәылххъаз, шака дихзызаауаз бзиа дылбоз. Лыпстазаара атыхәтәанзатәи аминуткәа рәынза, лгәеисра ааикәтәанза, ан лыцкәын иакәын хәыцыртас илымаз. Уи цъара акала дипырхагахар хәа дшәаны, лара лгәы ахъазым-былуаз дцаны дтәан.

Лара атәымцъара дшыказгы, лца ифны дааины ибара дшақәитымызгы, ан лгәы еснагь лыцкәын ифы икан. Вик-

⁷ Ш.Басариа. Анакә амаза, ад 59.

тор ари изгэамтазеит. Игэеитазаны дыказаргы, имамызт уи еипш ахапшэмара, иан иара ишитахыу дибо – диахауа дкалартэ илзыршарыз ахапшэымара.

Ан лычкэын дшихгэакэуаз иара деибга-дызфэды – дзаманаха афны дшыказ иблабаратак лмоузакэа лыпста-заара ниазаа ицеит. Иара аматцүра далоуп, ажэлар рускэа еилиргоит, арахь иан агэак рыцха лыхэта дақеиршэаратэы изыкамтцеит.

Ановелла антэамтафэы иаабоит, Виктор иан лэацхэа ахара ду ахидхалаз игэы иалсны, дыштэыуаз: «Ашыз зыхьыз иеипш, иоуракзоуроу дтцысан. Икыркы акы иакны дахуруазшэа ибон. цытрак дшанханы дтэан, нас деитцакы дтэыуа адиуан днықэхайт».⁸ Аха шыта иикызуеи, иан дыказам, дыпсхэит!

Тапагуи Виктори рхафсахыакэа злеипшу рацэоуп: урт рыхэсақеи ранацэи анырзеинымраала, ранацэа ирылтцны, рыхэсақэа рахь ииасит. Рфыцбагы, зыпхэыс лэацхэа итэу ахатца ифызаха, зхапшэмара зцэызыз хыпшцэаноуп ишыкоу.

Аха икоуп излеипшымгы: Тапагэ ихафсахыа, ишаабахыоу еипш, абзамыкэра еиха иззаигэоу хатца гьатамахжэак иакэны ауп дшаарцшу. Уи ипхэыс лыпшзара мыцхэза дыхнахын, изгэатазом, иан лэацхэа иаргы ахара дузза шимоу.

Тапагэ ибзамыкэра ас дамырлашэкэа, иан лакэу, ипхэыс лакэу еиха ииашоу изеилырго дыказар, уи игьатамахжэашыа зеипшроу ала, ипхэыс ихы дықэтэо дкайтцомызт.

Тапагэ ипхэыс лхы иалырхээз лхатца идырра ахыкыфыз ауп.

Виктор даеакала дыкоуп: уи абзамыкэра ззаигэоу азэы иоуп узхэазом. Уи атцарагы имоуп, ахшыф бзиа зтаху аматцүрагы далоуп. Насгы уи иеиликаауеит ипхэыс ланхэа илхаразамкэа дшылцэымгу.

Енак зны, ан, лмота хычы дыгэхыааганы дылбарц дахыааиз, дзықэшээз ахылгэалалыршэо, ан илхэоит: «...

⁸ Ш. Басариа. Анакэ амаза, ад. 61.

адиуан сшықэтээз анылба (лтаца лоуп дызѣу), бгыл, истры-
цқьоит хәа дынсықэтѣкьейт, уаргьы ишуахауаз. Нас агы-
лаха сымтакәа днасыгәтасит. Уара иуцәымыгхан, уқапшьза
уанааицрашәа, сара инахызга – аахызгеит, сеимаакәа
ықэтѣраан скахахьан» схәейт.

Арака «уара иуцәымыгхан, уқапшьза уанааицрашәа» иа-
анарпшуейт Виктор иани ипхәыси реинымаалара ипхәыс
ишылхароу шеиликаауа, аха ипхәыс лѣагылара шилымшоу.

Хара ихаздыруам Виктор ас ипхәыс длыцәшәартә
дказтяз, лара ипхәысгьы лхатца иѣы абас абга лызтаз. Ика-
лап, Виктор, Ал. Гәогәуа ифырхатца Аду иеипш⁹, ипхәыс
лышьтрахьтә азәы инапы дакызар, уи акәзар ипхәыс
лѣапхьа тәык диоызаха дказтяз, лара ипхәысгьы лѣы зы-
ргәгәаз. Икалап, иара ус, апсыгера мыцхәы иуафышьазар.

Апстазаараѣы икоуп ауаа рыцхақәа, иафцацәоу рыц-
сыгера иахкьаны зхапшәмара ззышьтымхуа, еснагь ихьпшу.

Уи, икалоит тцара змазам, баша хархь уафык иакәзар,
икалоит дпрофессорзаргьы, аха зегьы акоуп, уи адырра
иара ипстазаараѣы ихапшәмара ааннакылартә иазыкатцом.
Уи еснагь цьоукы рхәатәы дацныкәоит.

Уи иеипш икоу, зхапшәмара ззаанымкылоу ауаа ла-
хьынтцацәгьақәа, ауаатәыфса ирагоу ауафы инапаѣы рне-
иара мариахоит.

Уи еипш икоу ауафы, ус шыкатцатәым шидыруагьы, иан
дипсахуейт, иоыза диграгылоит, итагылазаашьа иднатцар,
ипсадгьылгьы дачархәафха дкалоит, днагәтас итиуейт.

Викторгьы иан лтрагедиа зыхкьаз, зхапшәмара ззаа-
нымкалаз, зыпхәыс гьангьаш илымкәтцаку уаф рыцханы
дахьыкоу ауп.

Тапагә ацәгьара каитцейт, икаитяз шиашамыз иара
ихата изымдырзакәа. Арака Тапагә ианажьра рацәоуп.
Аха Виктор икаитяз ацәгьара, иара ихата ишиашамыз ши-
дыруаз икеитцейт. Ари ианажьшьак аманы иказам!

9 Ал. Гогәуа, ажәабжь «Хаха-хымш ныкәа ахьыбжьоу». Аж. «Алашара», 1965.

Анхэеи атацеи рыцэгъеи рыбзиеи еилыхшыа амамкэа
реиднагалара псабаратэ п̄кароуп.

Ахатца иан длаазеит, лыфны дыкоуп, иан лыфны иара
иѳноуп, иара ифны иан лыѳноуп, еилых рымам.

Ари псабаратэ тагылазаашьоуп!

Ахатца ип̄хэыс дааигоит ифныка. Уи лхатца ифны дыка-
зароуп. Лхатца ифны лара лыѳноуп.

Аригъы псабаратэ тагылазаашьоуп, апсабаратэ п̄каро-
уп зегъы зхылтца.

Абас ала, апсабаратэ п̄кара фнык афы еиднагалоит
фыца ахэсақэа. Урт рыпсабаратэ тагылазаашыа аймак
рнатоит. Реимакгъы апсабаратэ п̄карақэа роуп изхылтца.

Анхэеи атацеи рымааибратэ псабаратэ мчгъы хшыѳла
азнеира анамоу, аибацѳымгра – апату еиқѳибатцарахь, аб-
зиеибабарахь ииасыр алшоит.

Арака анхэагъы, атацагъы, ахатцагъы доусы реилкаареи
рыказшыақэеи зеипшроу, хымпада, аус алоуп, аха еиха-
разак аус злоу ахатца иоуп. Уи иуафышыа, ихшыѳ цашыа,
уи иламыс, уи ихатцашыа ишыақэдыргылоит анхэеи атацеи
реизыказаашыа.

Уи анаѳс, атаца анхэа латцкыс деитцбуп. Апсуаа рми-
латтэ қабзқэа ирбзоураны, аитцбы аихабы иѳацхыа дк̄эы-
бчаза дыказароуп, дивамсуазароуп, иажэа аанкыла – аанкы-
лоу диацэажэозароуп, ихымѳацгашыатэ такт еснагъ ианыц-
шуазароуп аихабы иахатырбара ҳарақза. Атаца лхатца бзиа
дылбозар, уи зжы дахылтцыз ауафы, лан дшылѳызоу еилка-
аны лахатыр бо, лгэы дамырга дахылхылацшра дазѳлымха-
зароуп. Ускан анхэа, леишэацэгъак лакэзаргъы, лгэы хьапс-
саны, лтаца, лыпцхак леипш длыхэацшуа далагоит.

Абас ала анхэеи атацеи рымааибратэ псабаратэ тагы-
лазаашыа атрагедиахь имшытыкэа, ауафы ихшыѳк̄эбчара
агэеизыбылреи рахь амѳа азыпшаара шыкало, уи ауп арака
ҳазлацэажэоз ановеллақэа рцакы хырхартастгъы иамоу.

Миха Лакрба иновеллақәеи афольклортә материали.

Миха Лакрба иновеллақәа ирызкны ҳапсуа литератураттцаа-реи, ҳапсуа критикеи рёы ацәажәарақәа дара ирацәоуп. Урт ацәажәарақәа ҟ-хырхартак рымоуп. Ахырхартақәа акы (Ш.Инал-ипа, Х.Бҕажәба, Б. Гәыргәлиа, В. Агрба, Р. Қапба уб.итц.) азкуп Миха Лакрба иновеллақәа ҳапсуа сахьаркыратә литератураёы илагала дуны, цакылагы, сахьажәатә қазаралагы автор илшарақәа раҳаракыра цсра зқәым ақазараёы ишықоу азыргара. Ақбатәи ахырхарта (С. Зыхәба, А. Аншба, В. Атцнариа, А. Гогуа. Ш. Салақаиа) азкуп М. Лакрба иновеллистикатә қазара ақоакрала азнеира, ановеллақәа равторратәнапатқофра азин иоуратәы М. Лакрба цхыраарас иритазеи? Афольклортә естетика иақәганы ашәқәықратә сахьажәа ақазарахь анагаразы иқайтазеи? Ақапыцтә хәамта аизгафы иакәны дыцхьазазар иамоузеи? хәа аревизиа қатқаратә тенденцияхь акылсра. Абри ақбатәи ахырхарта ақыртбааны ицәыртцит 1970-1971 шықәчқәа рзы ажурнал «Алашара» адақьақәа рёы ацсуа жәабжь иазкны аймак – аиқак хәа иқоу арубрикаёы. Уақа аймак-аиқак ааиртит Артур Аншба. Аймак аиқак зызкыз ацсуа ажәабжь ахьакәу ақнытә ажәабжьтә жанр арқиямтақәа иахьрыхцәажәоз М. Лакрба иновеллақәа рзаатгыларагы атыц ду шытнахит. Абри аймак-аиқак арубрикаёы иқәгылаз зегы Шь. Царгуш ида М. Лакрба иновеллақәа ирхымцәажәаз дқамлеит. Артур Аншба атон ритеит убас еипш иқаз: «М. Лакрба иновеллақәа равтор иакәны иқоу ашәқәықо хәа ицхьазара ааста, ажәлар рқапыцтә хәамтақәа реизгаф иакәны дыцхьазазар еиха ииашахоушәа агәаанагара қаларатәы. Ус еипш агәаанагара уаанза акыпцхь аёы акыр шықәсқәа рацхьа «Ацсны қапшь» аёы ицәыртцхьаз Сергеи Зыхәба истатиа (Уи алада сахцәажәоит) ицәырнагаз ахшықтак ауп Артур Аншбагы М. Лакрба иновеллақәа рызбахә ала имоу аконцепциа.»

Сергеи Зыхэба истатиа эталонс икатцаны, уи М. Лакрба иновеллақәа рзы, ажәлар рҕапыцтә хәамта ишааиахаз ашәкәы иантцаны цсахра амтазакәа итижыит хәа азгәыта ахыкәитцә ҕырпштәыс иааганы Артур Аншба истатиаҕы нас ихәоит: «Хашәкәџџәа азәырџы иаазқәылаз ажәлар рҕы ирахауа ажәабжықәа, алаф, асамыркәыл, анекдотқәа еизганы рыхызқәа рыхтцаны атыжыра иалагеит».¹⁰

Ари еипш аепныхәакатцара зхылтцыз Миха Лакрба афольклортә сиужетқәа ихы иархәаны иапитцаз иновеллақәа рахцәажәара анакәха, еилкаауп уи ахшыџтцак хадаггы.

Артур Аншба истатиаҕы ииашаны аепныхәа кәитцоит С. Зыхэба ҕырпштәык М. Лакрба иновеллақәа ркнытә, ажәлар рхәамта цсахрак азымузакәа ишитәитәыз шыақәзыргәгәаша аиҕырпшратә анализ кәтцә иахыааигаз азы. Аха нас иара ихатаггы ус еипш ҕырпштәык аагара иеазимкзеит.

Артур Аншба иништарххны аймак-аиҕак акны икәгылаз Сергеи Зыхэба, Миха Лакрба иновеллақәа рыхцәажәараҕы, уаанзатәи, хыхь зызбахә цәырахҕахы аконцепциа дацәхьатцны хәа икамлазеит. Хәцсуа фольклористцәа аҕапыцтә хәамтақәа иахыырхыбаауа бзиоуп, аха урт цыоукы зны-зынла уи ахыбаара ахәаакәа рызгәамтазакәа ианамханагалацәо калалоит. Убри аҕыза рыхыит Артур Аншбаггы Сергеи Зыхэбаггы. Миха Лакрба иновеллақәа рыхцәажәараҕы. Урт аицҕакра ахыроуз бзиоуп, аха арака реицҕакра итцоурам ахшыџтцак амоуп, хәцсуа сахыажәатә литература иазеиҕу мџаны икам. Сергеи Зыхэба икәгылаҕы ихәоит: «Хара еилкааны ихамам (хазлацәажәо наукала аттәароуп) М. Лакрба асиужетқәа аус ахынзарыдиулоз. Нас излеипшымзеи, иаххәп Х.Бҕажәбеи К. Шыакрыли ацсуа лакәкәа реизгареи, ртыжыреи аан аус ирузи, ацсуа новеллақәа реизгареи ртыжыреи аан М. Лакрба аус ииузи? А. Ан-

¹⁰ А. Аншба. «Иахьатәи ацсуа ажәабжы аҕиараҕы икоу хырхартақәак», журнал «Алашара» 27, 1970ш. ад. 87.

шба сиеипшны саргы арака азтцара ақәыргылара сзахысуам, уи атак акатцара иагыадафуп, хазы аамтеи лымкаала аеазыкатцареи атахуп».¹¹

Арака иаахгаз ацитата атдыхәтәантәи ахәоу хәыхгас ихәарташәа икоуп, аха азтцара цәырнагоит. Лымкаала афольклористцәа ируалпшәуп аеапыцтә ажәабжықәа ирылху ашәкәыфәратә рәиамтақәа, рацхәа илықәтцаны афольклортә текстқәеи дарей реиәырпшратә анализ акатцара. Нас изыкарымтцази, Миха Лакрба иновеллақәа дракторны иказаара мап зцәызкыша астатиқәа анырыфуаз иадыргаз аамта артар иауази абри аус бзиа?

Хыхь иахарбаз ацитата атдыхәтәантәи ахәоу иага ихырқиагазаргы, иаргамоуп Сергеи Зыхәба ихата, Миха Лакрба новеллист-шәкәыфәык иахасабала ашәкәы дшанихуа. Уи иеацәихьчоит Миха Лакрба иновеллақәа дракторны дшыкоу аныпшуа икартар алшаратәы икоу ажәа Миха Лакрба автора идызкылар алшаратәы икоу ажәақәа рцынхәрас, «ацсуа новеллақәа реизгарей ртыжърей» ухәа иреипшу ажәақәа роуп Миха Лакрба идихәало. Насгы ацәахәа рыбжьigoит ацсуа лакәқәа еизганы итзыжъыз Хухут Бгажәбеи, Константин Шьякрыли, адунеи иалатцәаз ашәкәыфәратә казарыла еибытоу ановеллақәа зфыз Миха Лакрбеи агеи-ашьхеи ракара зыбжьоу русурақәа. Абри алагы Миха Лакрба новеллист-шәкәыфәык иахасаб ала ацәахәа ихышъра иеазикуеит. Аха хыхь ишазгәахтахоу еипш, Сергеи Зыхәбагы уи еипш агәаанagara зырцабыргуа иефырпшратә анализ казто аргументк ааигазом.

Вл. Атцнариа икәгылара лымкаала алитературадыратә интеллект ҳаракы аныпшуа икатдоу, угәы иаахәаша ахшыфтак бзиақәа рацәоуп. (Хыхь хзыхцәажәахоу астатиқәа рфынгы хықәкыла ҳазаатгыланы ихаймхәозаргы, убас акәышра бзиазақәа зныпшуа уеизгы ирацәоуп.)

¹¹ С. Зыхәба «Иуадафуп ажанр», ажурнал «Алашара» 28, 1970ш. ад. 84.

Аха лымкаала Миха Лакрба иновеллақәа рыхцәажәарафы, иапхьагәаҭоу ахықәкы шытырхырц заанатц аицәажәара рымқала, мамзаргы ирзеипшу консультантк икнытә ироуз анырра еиднакылазшәа, рпочерк еизааигәоуп.

Миха Лакрба иновеллақәа рапцарафы аҭапыцтә ажәабж цыхыраара инамтақәа ихьз ахцаны итижыит хәа агәаанагара зхырхартоу хыхь зызбахә ххәахьоу акритикцәа дрыцгылафны дықәгылеит Владимир Атцнариа арақа: «Ажәлар рҭапыцтә хәамта иара иатәу афымта алихит ххәартә еипш, М. Лакрба цьаргы илымшеит, афольклортә-сахьаркыратә концепция ахыхәжәара, ирҭыцны ахәапшра ахьатахызгы, апсахра изымгәагыит».¹²

Амала Владимир Цнариа игәаанагара ашыақәыргәгәара иазкны иааигоит Миха Лакрба иновелла «Асас» шыатас иамоу асиужет иашьашәалоу даҭа вариантк.¹² Уи ала иеазикуеит аиҭырцшратә анализ ақатцара. Аха ус еипш анализ қатцара ааста Миха Лакрба иновелла «Асас» ишытнахуа ахшыфцтаки асас ихаҭсахьей цәурара змам ракәны ишықоу, «иаазагоу», «иҭырцшыгоу» хәа акгы шанибаало ашыақәыргәгәарахь дыиасуеит. Арақа Вл. Атцнариа «Асасдыклара ақьабз, ажәабж ақны излаабо ала, арахь аамта ҭыцахь иааскьацыцхьаза хәычы-хәыч ажәлар рмилат хдырра азхьацыцхьаза, аҭеитанакцыцхьаза иара ахатагы еволиуциак иахысуан, еилкаашьа ҭыцк аиур акун»¹³ – хәа ицәыриго ахшыфццара, ганахьала арт ацәахәақәа зыфәу сҭагылара иазкуп. Аха саргы хатала уи иашьашәалоу ахшыфццароуп ишыақәзыргәгәоз Вл. Атцнариа истатиа тытцаанза быжьба – ааба шықәса рапхьа журнал «Алашара» адақьақәа рҭы. (А. Аншба хыхь хазлацәажәо истатиаҭгы уа сықәгылара азбахә цәыригоит).

¹² Вл. Атцнариа «Ажәытәи аҭатәи апсуа ажәабж аҭы», журнал «Алашара» 211. 1970ш. ад. 80

¹³ Вл. Анқәаб «Апсуа милаттә психология М. Лакрба иновеллақәа реизга «Аламыс» ақны, журнал «Алашара» №2, 1963ш. ад. 89.

«Зны-зынла ҳара ацсуаа ҳмилат қазшыа, ҳаламыс ҳарлашәуеит. Ҳацсуара аламыс ҳанарлашәлак зны-зынла амат ҳафны иааирггы исасуп ҳәа иршышны иахбоит» – ҳәа азгәатара катцо, нас уақа Хәац Гунаа ртрагьедиа зхылтцыз ақыпц-шратә сасдкыларә ғырпштәыс иааганы ицәыргоу ахшыотцаки роуп Вл. Атцнариа зызбахә ҳамоу истатиафәы ишыақәиргәғәоу Вл. Атцнариа аполемика азыкатца зызбахә цәыригаз сышәкәы «Ацсуа новеллақәа» ақны, уаанза исхәахыз агәаанагара аным. Уаанзатәи сгәаанагара мап ацәыскны акәзам изаным, сышәкәы атыжъраан ишыкалаз здырхуада, ибыжшәеит (сара Москвақа, усқан аспирантурахъ сықан). Вл.Атцнариа уи иалидыраауазеи? Ақы затцәык игхаз, сышәкәы данахәацшуаз, сыстатиа зныз «Алашарыгы» ышытьихыр ацсуаа рысасдкыларатә қабз абзиарақәа инарываргыланы амилат ирцырхагоу абаацсқәагы шыткааны ишамоу азгәатә, урт иара иеипш, саргы сгәы ишалоу, сшағагылоу гәеимтакәа иаанхомызт. Аха ари даеа зтцаароуп. Миха Лакрба иновеллақәеи афольклортә материали реизыказаашыа азтцаатәы ақны Вл. Цнариа, ишаххәахьоу еипш, М. Лакрба ағапыцтә – сахьаркыратә естетика дахысны икаитцаз ҳәа акгы ыкам ҳәа изпхьазо дреиуаны дықәгылеит, аха высшыа змам ала агәра узыргаша аргументк аракагы иахдылазом.

Алықса Гогуа иқәгыларәфәы, уаанза зызбахә ҳалацәажәахьоу А. Аншба, С. Зыхәба, Вл.Атцнариа реипш, Миха Лакрба иновеллақәа лбааганы дрыхцәажәоит. Афольклортә сиужетқәа ирылхуп, автор ихатә иапитцази ҳәа, ғ-гәыпкны М. Лакрба иновеллақәа ахьейкәишо А. Гогуа диашоуп.

Миха Лакрба иновеллақәа ажәлар рғапыцтә ҳәамта ақнытә иаагам, автортә фантазиа иарфеиаз рацәоуп. «М. Лакрба иновеллақәа реихарак рматериал фольклор материал цқьоуп узхәом. Ирзеилоузеи афольклори дарей, иаххәап абарт реипш иқоу иновеллақәа: «Даури Саидеи», «Атахмада», «Цьон Пристлии Шхангыери Бжаниеи», «Рапхьатәи ашәкәы», «Чнагә», «Ажәлар рца», «Ашыц лаба хәычы», «Ма-

лакрыфа», «Автобус аёы», «Ацъыка», «Аймак», «Мамиа», «Амахэ», «Назира лкасы», «Амартак», «Акахуажэыртаё», «Аитыркэакеа», «Амилиция иалоу Мурад», «Феодор идача» ухэа ирацэаны¹⁴.

Арака А. Гогуа еикэипхъаз ановеллакеа рахьтэ имоу-кыша акык-обак ыкоуп (иаххэап «Амартак». Уи ажэлэр рёапыцтэ хэамта шыатас ишамоу сара алада салацэажэоит), аха еихаразак авортэ хьтхэаа ишариз, урт ацстазаараёы икалахьоу ахтыскеа ишырпротатипу хэара акэым. Сара арака сзаатгылаз уи ауп, Миха Лакрба иновеллакеа равторра азин имхра иазкны икоу, алада хэзлацэажэахьоу астатиакеа рёы иахдылоз ахшыотцаккеа ирёагыло аргументкеа ируакуп. А. Гогуа еикэипхъаз арт ановеллакеа «хэарада, арт ажэлэр ражэабжькеа рметод ала икатцоу, ихатэу оымтакеоуп. Абас икоу ановеллакеа еихауп Миха Лакрба иажэабжькеа реизгакеа рёы»¹⁵ ихэоит А.Гогуа. Аха нас иацитцоит: «Аеакы иамусуп «Асас», «Аишыцэа», «Антица», «Абгыц иахэап», «Анацэкьыс» ухэа реипш иеицырдыруа жэлэр рапцтамтакеа. Абарт иреипшу рымацара ракеы-зтгы, М. Лакрба «Ацсуа новеллакеа» дравторуп хэа ахэара уадаохон».¹⁶

Арака излахэо ала А. Гогуа, иапхъа икэгылахьоу А. Аншба, С. Зыхэба, Вл. Атцнариа реипш, Миха Лакрба ажэлэр рёапыцтэ ажэабжь асиужеткеа шыатас измоу иновеллакеа дравторуп ахэара дакэшахатым. Урт автор ихатэык рыцирхраит, аус рыдуларак кэитцеит хэа ипхъазом.

Шотэ Салакаиа икэгылараёы хыхь зыстатиакеа хрыла-цэажэахьоу, Миха Лакрба иновеллакеа дравторым хэа ахэарагы рзымгэыгыуашэа инахыкэша – аахыкэшауа, рхатэы философия ыртэиуа, нас уеизгы зыхшыотцак уахь изырмакеаз реипш днавала – аавало акэымкеа, иаахтны ихэоит

¹⁴ А. Гогуа «Ажэа абжьы», журнал «Алашара» №12, 1970ш.ад.87.

¹⁵ Иара уака. Ад. 87.

¹⁶ Иара уака. Ад. 87.

игѣтакы: «...Аҕазацѣа (А. Аншба, С. Зыхѣба, Вл. Атцнариа, Ал. Гогуа) айѣартѣышѣа аганахѣала акѣзааит, ахшыѣтцак артѣауларѣа аганахѣала акѣзааит М. Лакрба ажѣлар рновеллакѣа дызларыцхрааз, излеицгытѣыз, афольклортѣ естетика иакѣганы азанааттѣ кѣзара ахаблахѣ излеаиаигаз хѣа акгы узрыдрбалом. Ус анакѣха урт арѣиамтѣакѣа ажѣлар ишыртѣу иаанхоит. Абри агѣаанагара еиѣа аиаша иазааигѣоушѣа збоит саргы». ¹⁷

Ишаабѣ ала, Ш.Салакаиа иаахтѣаны ихѣоит М. Лакрба иновеллакѣа ажѣлар роуп изтѣу, урт ишыртѣу иаанхароуп хѣа. Аха аилкаара уадаѣуп, абри еицш агѣаанагара ашѣакѣыргѣгѣара инашѣтархх Ш.Салакаиа ихала ихы даѣагыланы иихѣо абри ажѣа: «М. Лакрба новеллистк иаѣасаб ала зыхѣз-зыцша хара инаѣхѣоу шѣкѣыѣѣуп. Уи дагѣацсоуп иара, хѣарада». ¹⁸

Хыхѣ, М. Лакрба иновеллакѣа ихѣз ахѣрытѣаиѣыз иашам, авторс иѣоу ажѣлар роуп хѣа зхѣаз дрыдгыланы дцѣажѣеит, арака, даахѣны, зыхѣз-зыцша хара инаѣхѣоу новеллиступ, уи дагѣацсоуп хѣа, уаанза иихѣоз даѣагыланы дыкѣгылоит. Иаанагои ари еицш ажѣеиѣкѣымшѣара? Иаанаго уи ауп, Шѣта Салакаиа зинтеллект хѣараку, аиуридиѣиа бзиа змоу тѣарауѣуп, аха апринѣип багѣа ашѣтыхра аѣынхѣрас «атѣгѣы мбылуа акѣацгы зѣа» хѣа шырхѣо еицш, Миха Лакрба иновеллистратѣ кѣзара иаѣагылазгы ргѣы нмырхакѣа, иадгылоггы ргѣы кѣитѣарц даѣуп.

Арака азтѣара акѣыргылашѣа зѣипшроу ала ус иаузом. Уи инырзар акѣхап, азын,нас ахыркѣиаратѣ ажѣа цѣыригѣит. Миха Лакрба «зыхѣз-зыцша хара инеихѣоу шѣкѣыѣѣуп. Уи дагѣацсоуп иара, хѣарада» хѣа иихѣаз инаѣитѣеит: «Аха уи иаанагома Миха Лакрба арт ановеллакѣа дравторымкѣа, деизгаѣны, дыркѣыцхѣыѣны дыкѣазтгы ироль еиѣа илакѣуан, ахѣз-аѣшагы даѣсахомызт хѣа. Сгѣы иаанагоит

¹⁷ Ш.Салакаиа «Ихѣартѣоу аиѣѣажѣара», «Алашара» 21, 1971. ад.86.

¹⁸ Ш. Салакаиа, иара уака. Ад. 87.

ус акәхарым хәа. Сгәы иаанагоит ажәлар рҕапыцтә рҕеи-амта абжамырзра, азыргара, егьырт ажәларқәаггы еицы-рдыруа ақатцара – уи икәнушьаша усым хәа, иамоу атқакы еиха еитцам хәа.»¹⁹

Арақа Руслан Қапба иажәақәа рыла атак қастар ста-хуп сарггы: «Миха Лакрба иновеллақәа иара дравторзам, ажәлар иртәуп хәа ишьақәхарғәғәуазар, хазтцаауеит, нас уи еихау иарбан акритик Ш. Салақаиа ларқәыгас иипхьазо ашәкәыџ изы?»²⁰

Ажәлар рҕапыцтә қазара амилақ арбеиароуп. Уи аизга-ра, ашәкәы иантцаны ауаа рахь акылгара атқак дузза змоу усны ишықоу ззымдыруада, аха уи аус рылшоит афрей апхьарей здыруа адунеи иқәу ауаа зеггы. Ашәкәыџ хәа ахьз зху, асахьаркыратә литература аптцара зылшо, џнытқала абаџхатәра лымкаа змоу, зыдунеитә ныр-ра даеа чыдарақәак ркустикала еикәшәоу, ауаа зегь ргәы атапшра зылшо, зныррақәа – ауаџы игәағы иназаратәы ашәкәыџрахь иназго, адәахьтәи аформала егьырт ауаа зегь ирейцшу уаџуп. Ихиоу аҕапыцтә рҕеиамта ашәкәы ианызтцо аизгаџи, ихиама асахьажәатә рҕеиамта апызтцо ашәкәыџи еикратәны руси ррольи шәагак ағы инаганы ахцәажәара аиаша иацәыхароу, ирқьалагоу акәны иқоуп.

Абас ала, еиуеипшым аконцепцияқәа рыла дцәажәо-зарггы Миха Лакрба иновеллақәа равторра азин имхра иазкны иқәгылаз рсиа далалеит Ш. Салақаиаггы.

Ахатәы чыдаратә қазшыа аманы иқоуп А. Аншбей В. Дарсалией урысшәала еицтрыжьыз Миха Лакрба ирҕеиаратә портрет ақны ановеллақәа рыхцәажәара.²¹

Миха Лакрба иновеллақәа, хазы-хазы рфабулақәеи ридеиатә-сахьаркыратә анализи, комментариа хасабтқас иарқьағзаны иқатцоу, апатриархалтә аамта анырра арҕеиам-

¹⁹ Ш. Салақаиа, иара уақа. Ад. 87.

²⁰ Руслан Қапба. Амонография «Миха Лакрба». Ақәа, 1980ш.

²¹ А. Аншба, В. Дарсалия. «Миха Лакрба». Ақәа, 1979ш. ад. 33-52.

тақәа ишырныцшуа ухәа убас ртоурыхтә аамтә ачыдарақәа ирыдкыланы ирыхцәажәоит. Акыр дақьа Миха Лакрба иновеллақәа равторра дахымбаакәа ирыхцәажәо ишнеиуа алак-џакрақәа хәычык цәыртцуеит уанынаскьалак: «Думается, что правый в этом споре те, кто упрекает М. Лакербаи в «чистом», «цитатном» иногда изложении фольклорного сюжета, без соответствующего строгого отбора и идеино-художественной обработки.»²² Ари, мџасшақә ихәоу агәаанагара А. Аншба уажәы ари «арџиаратә портрет» аҕны акырза дызцәхьатцыз уаанзатәи ақәгыларақәа рпозиция аҕнътә иаауазар акәхап, уи ипочерк ауп иамоу. В. Дарсалиа соавторк иахасаб ала арақа иқәгылара анырра цоура шыканатцаз аныцшуеит ашәкәы зегьы аҕы. «Многие его новеллы являются плодом его творческого вымысла, однако вымысел его относит характер правдоподобия, а не фантастики и волшебства. Согласно поэтики традиционной новеллы писатели интересуют, прежде всего, ситуации неожиданные, необычные, кажущиеся, на первый взгляд странными. Такая поэтика способствует лучшему запоминанию мыслей, выраженных в его рассказах. А мысли эти достойны того, чтобы их запоминать. В них изложены высокие моральные ценности, имеющие непереходящее значение»²³.

Арақа излаабо еипш, Миха Лакрба иновеллақәа (зегьы-цәкьа рзы акәымзаргьы) рапцдараҕы аказара ду шилшоз аарпшуп, уаанза А. Аншба иихәақәахьаз дрыцәхьатцны хновеллист ду дзыпсаз ала дшақәшахатхаз артцабыргуеит.

Миха Лакрба иновеллақәа равторра азин иауратәы илшоз акгы ыказам, ажәлар роуп иапызтцаз, ихьз рыхтцаны итмыжьыр акәын хәа икалаз ақәгыларақәа игәы ишамыхәаз Ш. Инал-ица аимақ-аиҕақ ахыркәшаратә қәгылараҕы иазгәеитоит: «Аимақ-аиҕақ иалахәыз шыоуы (С. Зыхәба , еихарак Вл.Атцнариа) уи акара атахзамкәа

²² А. Аншба, В. Дарсалиа. Иара уақа, ад. 35-36.

²³ А. Аншба, В. Дарсалиа. Иара уақа, ад. 47-48.

ицо-иаауа амыщхэ еимдыррхацэеит М.Лакрбеи иара иновеллақееи, уимоу, иргыцэаны ирхэақэазгыы ыкоуп»²⁴.

Руслан Қапба имонографияеы гéalсрыла, аепныхэа нарыдгала ииашаны икаитцоит асинтез: «...еичаханы ацэажэара рыгхеит Миха Лакрба иновеллақэа. Уи ицынхэрас акритикцэа ражэа, акы иагыцэахеит, ѳбагыы, аиаша ахэаақэа мацк ишыртысыз уныруеит А. Аншба, С. Зыхэба, Вл. Атцнариа, А. Гогуа, Ш. Салакаиа рыстатиақэа излашыақэдыргэгэо ала, Миха Лакрба иновеллақэа рсиужет акэзааит, рбызшэа акэзааит, ирымоу рыхшыѳтцак рыртцаулара ага-нахыала акэзааит, дызларыцхрааз, излеигытэыиз акгыы рыдырбалом. Ари афыза алкаа иканатцоит Миха Лакрба иновеллақэа ажэлари ишыртэу иаанхеит, иареи дарей акгыы рзеилам хэа. Ас азхэыцра ееим, уи ахшыѳтцак ханадгыла, хашэкэыѳцэа ирейгыу азэы – адунеитэи апхыаѳцэа ихараркыиз хара длахаркэуеит ауп иаанаго»²⁵.

Арт ацэахэақэа зыѳуа, зегыы рацхыа далагеит Миха Лакрба иновеллақэа инартбааны рыттцаара. 1963 шықэса рзы, аѳада цыара ишахгэалахаршэахыоу еипш, ажурнал «Алашара» № 2 ианитцеит астатиа. Уи ашытахыгыы зныкымкэа ажурнал «Алашара» адакыақэа рфы дыкэгылт М. Лакрба иновеллақэа рыхцэажэара иазкны. 1968 шықэса рзы итижыит амонография²⁶. 1970 шықэсазы ихычеит адиссертация «Апсуа новеллақэа рыжэлартэрей Миха Лакрба ипрозеи» хэа зыхызтцаны ииѳыз аихараак Миха Лакрба иновеллақэа рыттцаара иазкны ала. Апсуа милат ркэышра, рыламыс, рказшыа ачыдарақэа аарпшуа, иахыатэи ауаѳы иаазараеы Миха Лакрба иновеллақэа ишытырхуа атцак ду, урт рсахыажэатэ-естетикатэ ѳазара зеипшроу анализ азыкатцарей ухэа рыхцэажэара аан, аиаша шэасхэап, мышкы зны иара Миха Лакрба адунеи анипсахлакы ашытахы акэ-

²⁴ Б.ГурГэлиа . «Иахыатэи апсуа жэабжы азын згэатарақэак». Ажурнал «Алашара» 29, 1970ш. ад.85

²⁵ Р. Қапба. «Миха Лакрба ипцстазаарей иреѳиамѳеи». Ақэа, 1980ш. ад.137

²⁶ Вл.Анқэаб «Апсуа новеллақэа». Ақэа, 1968ш.

заргы, уи иновеллақәа азин имоума? Инапы автор хәа иаттамқәа, аизгафы хәа икаитцар акәын зхәо цыоукы цы-рцуеит хәа зхахы иааиуадаз.

Иашоуп, Сергей Зыхәба 1961шықәсазы Миха Лакрба изкны агазет «Апсны кацшь» акны икыпхыит астатиа усқан, арт ацәахәақәа зыфуа, Москва алитинститут ағы дь-студентын.

Апсуа газетқәеи ажурналқәеи уақа изнеиуан, аха иб-жъауаз, ибжъахоз аномерқәа калон акнытә акәхап изиз-гәамтаз. Уақа Сергей Зыхәба рапхъаза акәны ицәыригеит Миха Лакрба иновеллақәа равторра азин имоу имаму хәа алакшакра иазку агәаанагара: «Автор иантцамтақәа ажәлар ркны ишыказ изакаразаалак акала импсахит»²⁷ ихәоит уи уақа. Аха аргумент затцәыкгы агам уи агәаанагара шыақә-зыргәгәаша. Арт ацәахәақәа зыфуа ишихыыз еипш акәхап апрофессор Ш.Инал-ипа 1968 шықәсазы ажурнал «Ала-шара» адакыақәа рғы ианитцаз Миха Лакрба иновеллақәа ирызку астатиа ду анифуаз ихыыз²⁸. С. Зыхәба истатиа хшыфшыштра атахны импхъазеит. Миха Лакрба иновел-лақәа дышравтору, зегь еицырдыруа, ххәаа змам аксио-маны ахәацшра иабзоураны ус еипш азтцаара ихахыгы иахымааиз.

Ш. Инал-ипа ари астатиағы инартбааны, ганрацәа-ла дазнейны икаитцоит Миха Лакрба иновеллақәа ридеи-атә-сахьаркыратә анализ, аха ишазгәахтаз еипш, ажәлар рғапыцтә хәамта асиужетқәа шыатас Миха Лакрба иновел-лақәа реихаразак ишрымоу азгәатарей, автор «аус адиу-лон» «ихаиртәауан» «иахьатәи апстазаара иазааи-гәатә-ны» «иабцар еибаганы икаитцон» хәа зеипштәла иихәо ажәақәа ракәымзар, афольклортә сиужетқәа ртекстқәа

²⁷ С. Зыхәба «Миха Лакрба иновеллақәа», агазет «Апсны кацшь», 1961ш. январь 4.

²⁸ Ш.Инал-ипа «Аламыс иазышәахәаз ашәкәыффы». Ажурнал «Алашара» 26, 1968ш. Абри астатиа нас «Аламыс ашәазхәафы» ахьзцаны икыпхыуп М. Лакрба ифымтақәа реизга актәи атом. Акәа, 1968ш. акны.

Миха Лакрба иновеллақәа ртекстқәеи реиҕырцшра автортә усадуларас иҕатцоу ашыақәыргылара иҕеазикзом. 1970-71 шықәсқәа рзы иахьатәи ацсуа ажәабжь иазкны ажурнал «Алашара» еиҕеаказ аймак-аиҕак аҕны, хыхь зызбахә цәырхҕахьоу, Миха Лакрба иновеллақәа рзы, иавторратә зинқәа аревизиаҕатцаратә тенденция анырзышьтыхха, Ш. Инал-иҕа иҕеуеит аймак-аиҕак хзыркәшо астатиа.²⁹

Уаҕа Ш. Инал-иҕа давсуам М. Лакрба иновеллақәа ирызкны ицәыртцыз азтцаатәы. Ажәлар рҕаҕыцтә хәамтә ашәкәыҕо ихы иаирхәар шыҕало, ашыақәыргәҕәара иазку ацәажәара мҕаҕиҕоит. Аха Ш. Инал-иҕа араҕыгы ажәлар рҕаҕыцтә хәамтә атек-стқәеи М. Лакрба иновеллақәа ртекстқәеи реиҕарцшратә анализи ҕатцаны автор илиршаз зыртцабыргуа аргументк ааиҕазом.

Борис Гурҕәлиа истатиаҕы аполемика рзыҕаитцоит А.Аншбеи Сергеи Зыхәбеи рлакҕакратә қәгылара (А.Гогуеи, В.Атцнариеи, Ш.Салаҕаиҕеи иқәымгылазацызт). Ановеллақәа аус рыдуларазы М. Лакрба ихатә зны иихәазгы аргумент қасабала иааиҕоит: «Сара абраҕа исгәаласыршәар стахуп ҳазлацәажәо азтцаара азбахәала 1961 шықәсазы ажурнал «Амцабз» аредакциаҕы Миха Лакрба азтцаара аниртә иихәаз: «Сара ажәлар рҕаҕыцтә хәамтә дара сеиҕахауеит, аха санавагылогы ыҕоуп. Зны-зынла ажәлар ражәабжь аидеиа, атцакы, аҕаҕыцтә хәамтә цқба ианазгәылрымшәо, цқба ацсы ахатцаны ианаззырымго ыҕоуп. Ускан сара, уи иагуп хәа сгәы иззанаго ахшыҕтцак аныстцоит, убри ала ажәабжь атцакы иаха игәылтәауеит, аестетикатә нырра уаҕы илацш иаатцашәартә иҕәҕахоит. Ажәлар ражәабжь акомпозициа, асиужет аҕнутцкәтәи адинамика еснаҕ иаха еиҕҕахп хәа сгәы излаанагауала исыпсахуеит.» Арт ашәкәыҕоы иажәақәа хара иахдырбоит ажәлар рновелла ажанртә чыдарақәа шеиқәирхоз, аха уи ажанр аҕнутцкала

²⁹ Ш.Инал-иҕа «Ажәа хәыҕык жәабжь дук азы». Ажурнал «Алашара» 22. 1971ш.

иара ишэыгакэа аус шыдируаз, ажэабжь афнутка икалаз ахтыскаа ибафхатэра ахрззага ишкылнахуаз.»³⁰ Борис Гур-Гэлиа иполемикатэ статиа акнытэи иахгаз ари аргумент дара акрызтазкуа акэны икоуп, сгэанала Миха Лакрба иавтортэ фантазиет, иавтортэ философиет, исахьяжэатэ казарет и афэаццтэ ажэабжь ишацирхыраз, аус шрыдиулаз ашыақыргэгэарафэ. афольклортэ сиужеткаа русдулартэ лытцшэа конкретла иузырбаша, аиэырпцшратэа анализи абри астатиафэгы иахцдылазом.

Владимир Агрба икэгыларафэ Ш. Инал-ицеи Б. Гургулиет и ргэаанагара дадгылоуп, Миха Лакрба иновеллакаа равторра азин шимоу ашыақыргэгэара иазку аргумент аагарафэгы егырт рааста иара шыафак еихигейт, рацхьаза акэны ажэлар рфэаццтэ ажэабжь атексти М. Лакрба иновеллакаа ртексти реиэырпцшратэ анализ акацара иеазикуейт. Владимир Агрба иусумтафэ хазы-хазы дырзаатгылоит А. Аншба, С. Зыхэба, Вл.Атцнариа, А. Гогуа, Ш. Салакаио рыстатиакаа иара игэаанагара рфаиргылоит. Урт рконцепциет и ркритикакатцашьатэ етикети аедныхэо иашаны ирзыкатцо иазгэейтоит: «Атрадициатэ новелла анакэха, уигь ус баша азэы игэапхарала иаднамгалеит ацсуа литература, хьызхэала изыдхэалоу М. Лакрбагы (Рацхьа напы азыркы Д. Гэлиагы дналатцаны) имариоу усуп, алтцшэакаагы иаарласны исауп хэа иеазимкзейт. Ашэкэыффы 20 шыкэса инарыкэыгэгэо, иара уи ада дафакы дафзамкэа акэымзаргы, урт реизгара, рытцаара дафын. Игха ыказаргы, фэа хэашьак амоуп, азцаара аганкэа зегы шэаны – изаны, обиективла азнеира атахын»³¹.

Егырт рааста Вл. Агрба иналкааны дазаатгылоит Вл. Атцнариа истатиа. Иполемика амфхак арака еиха афартбаауейт. Хыкэкыла дахцэажэоит ановелла «Асас» аиэырпцшразы Вл. Атцнариа ажэлар рфэаццтэ рфеамта акнытэи иа-

³⁰ Б.ГурГэлиа. Иара уака. Ад.86

³¹ Вл.Агрба. «Ашэкэыффы жэлар ражэарфеиарет». Акэа 1977ш. ад.85.

аигаз авариаит. Арака Вл. Агрба инартбааны аполемика азыкаитцит Вл. Атнариа иқәгылара. Миха Лакрба, ажәлар рғапыцтә ажәабжь аиҕекаашьа ачыдарақәа дышшывагылаз азгәатә, иновелла «Асас» хәтә-хәтала еиҕыршәшәа, аиҕырпшратә анализ бзиала акомпозициатә еиҕекаашьеи ахәо-утә шыақәыргылашьеи ажәари ухәа рҕы автор исахьар-кыратә лшарақәа аарпшуа атекст дагәылсуеит. Вл. Агрба имфацигаз аиҕырпшратә анализ ииашаны иаадырпшуеит, Миха Лакрба иновеллақәа адәахьтәи аформаҕы ажәлар рғапыцтә ажәабжь асиужетқәа ихы ианаирхәаз, цсахра камтцазакәа, ишааиашаз ишәкәы ианитцазшәа икоу, цқьа иттцаауа улагәылапшыр автор сахьажәтә қазарыла еите-икыз шырацәоу.

Вл. Агрба атекст дагәылаланы икаитцаз аиҕырпшратә анализ иаанарпшит, Миха Лакрба, ажәлар рғапыцтә ажәабжь ацхыраара қазарыла ишеитоз, ашәкәыфратә сахьажәала ишеиҕекаауаз. Адәахьтәи аформала афольклортә ажәабжь излеипшым акгы ыкамшәа иубо Миха Лакрба иновеллақәа, атцаафы блатцарыла даназнеи атекстқәа реиҕекаашьа иазку аиҕырпшратә анализ амацарагы иаанарпшуеит Миха Лакрба иновеллақәа рсахьаркыратә-естетикатә ҳаракыра афольклортә рҕеиамта аштаҕы иаанханы ишыкам. Уи амацарагы мачзам Миха Лакрба иавторратә зин ашыақәыргәғәаразы.

Сара истахуп Миха Лакрба иновеллақәа аус шрыдиулоз азгәатаразы даҕа ганкахьала срызнеины срыхәапшырц. Хлитератураҕы Миха Лакрба иновеллақәа имаҷымкәа ишрыхцәажәахьоугы. Макьана зынзак иказам аҕапыцтә ажәабжь асиужетқәеи Миха Лакрба иновеллақәа рсиужетқәеи злеиҕекаау ахтыстә детальқәа реизыказаашьа, иныкәырго ахшыфтак ухәа рыла реипшреи реипшым-реи узырбо усумта затцәыкгы. Сара абрака, рапхьаза акәны сеазыскуеит Миха Лакрба иновеллақәа рсиужетқәеи аҕапыцтә ажәабжьқәа рсиужетқәеи реиҕырпшратә анали-

зи акатцара. Миха Лакрба иновелла «Асас» шыбатас иамоуп, асада уи иахцэажэахыоу ишазгэартаз еипш, ажэлар рфеапыцтэ ажэабжь.

Ажэлар рфеапыцтэ ажэабжь акны, ишазгэахтахыоу еипш, икоуп еиуеипшым авариянткэа. Урт авариянткэа рахытэ акы, уигы, хыхь ишазгэахтахыоу еипш, журнал «Алашара» адакыакэа рфы ицэыригахыет алилитературатцаафы Владимир Атцнариа.³²

А. Аншбеи Вл. Дарсалиеи еицырфыз рышэкэы хыхь зызбахэ ххэахыоу акны иааргоит афеапыцтэ рфеамта акнытэ даеа вариантк Гудоутэ араион Дэрыпшы акытан 1969 ш. Тэанба Кунта ихэамтаны ашэкэы ианцаз³³. Ари авариянт сгэанала, абзыпкэа ркны мацара ирдыруа вариантуп. Абжыгуаа ркны ианыртцахыоу, Вл. Атцнариа зызбахэ имаз, Вл. Агрба ашытахь, усоуп ажэлар рфы ишыкоу хэа зыгэра ганы дызлацэажэоз авариянт абзыпкэа рвариант излеипшым рацэоуп. «Шы баауам, ипсуам» хэа ажэлар ирылатцэоу ахшыотцак ныкэызго, ашыаура зцу вариантуп абзыцаа ирдыруа авариянт. Сара схатагы ианыстцахьан ари иашыашэалоу авариянт 1946 шыкэсазы Гудаутэ араион, Хэап акытан, Смыр-Анкэаб Шыамсиа Фат-ипча илхэамтаны уаанза исахахьаз, фапхьа ажэабжьхэафы кэыш атахмада Анкэаб Едрыс исзеитеихэоз. Ашытахь убри ажэабжь егырт ажэабжькэа жэпакы ирылатцаны, Акэа жэлар рырфеиаратэ фны аихабы Иван Кортуа истеит, (уака архив акны цыара иказар акэахп). 1946 шыкэсазы Хэаптэи атахмада Анкэаб Едрыс ихэамтаны ашэкэы ианыстцахьаз авариянт иашыашэалаз, 1956 шыкэсазы, фапхьа исзеитеихэеит Акэа, Апснытэи асахьатыхыотцэа рфы аус зуаз Ажыба Иасон. – «Ажэлар ражэабжькэа ирылхны абалладакэа уоуеит, абри ажэабжь акы алухыр стахуп» хэа.

³² Вл. Атцнариа «Ажэытэи афатэи апсуа жэабжь афы». Журнал «Алашара» 211. 1970ш. ад. 81-82

³³ А. Аншба. В. Дарсалиа «Миха Лакрба». Акэа 1979ш. ад. 37-38.

Сара Москваҥа Алитинститутахь сцан усқан Иасон Ажыба исыдигалаз аҕапыцтә ажәабжь, уаанзаггы ишыздыруазггы, уажәы балладак алсхытәкьанза хәа азхәыцра саҕын, аха схаҕы уи аплан сзышьякәыргыломызт. Хәпсуа сахьаркыратә литератураҕы, Планон Штакрыл 1912 ш. иифыз идрама «Алашыцараҕы» («Алашыцарахьтә алашара»)зыхьзу инаркны Л.Кәытцниа ипоемакәа «Шьаризан», «Даур», И.Папаскьыр ироман «Темыр». Иара Миха Лакрба идрама «Гьечаа ртцыхә-тәа» ухәа, ирацәазаны арҕиамтәкәа, ашьоуратә қабз баапсы мап ацәкра ианазку аамтазы, ашьоура зырцыхцыхуа ари аҕапыцтә ажәабжь ахархәашья сақәшәомызт. 1957 шықәсазы Москва «Апсуа новеллакәа» ахьзны Миха Лакрба итижьыз ишәкәы аҕны ановелла «Асас» анызба, ахаҕахәа сыхшыҕаҕны иааит ажәабжь ишазнеитәыз, акәап ахьыргылатәыз сара ишсызгәамтаз. Хыхь зызбахә схәаз ахыкгы: Смыр-Анқәаб Шьамсиа, Анқәаб Едрысггы, Ажыба Иасонггы исзеитархәаз әәәлар рҕапыцтә ажәабжь асиужет акакәны, еипшын, ашьоура пропаганда азыкатцара иазкын. Миха Лакрба иновелла «Асас» аҕраҕы ихы иаирхәаз убри авариянт ауп хәа агәаанагара узтара рацәоуп. Акы, Миха Лакрба иновелла «Асас» аҕны зызбахә хәмоу авариянт аҕны еипш, пхәыс далазам. Җбаггы, зызбахә хәмоу авариянт аҕны еипш, М. Лакрба иновелла «Асас» аҕынггы асоциалтә еикарамра рмотивкәа уцылазом Вл.Атцнариа ицәыригаз авариянт аҕны арт аҕбаггы уцылоит апхәысггы далоуп асиужет аҕны, ахан-ицаггы далоуп.

Икалап, Миха Лакрба, ари ажәабжь сара исазхәаз ажәабжьхәацәа рахьтә азәы мамзарггы даҕа ажәабжьхәаҕык иҕнйтә иахазар, икалап Апсны жәлар рырҕиаратә ҕны аҕны, сара инсыжьыз ипыхьашәаны уаантә иааигазаргь. Ишакәхалак, Миха Лакрба ари ажәабжь әәәлар рҕапыцтә хәамта абри авариянт ихы ишаирхәаз хәарақәум, аха уи инаваргыланы Вл. Атцнариа иааигаз авариянтггы изымдыруа дыкамзар каларын. Избанзар, уи авариянт аҕоуп ашьоура

мап ацәкратә идеиа ахыѳкоу. Сара сгәанала, ахатцара уа-
дафуп, ашьоуратә қыабз иахыагы изызкамыжыцқәа иѳкоу ац-
суа жәлар рәапыцтә хәамтафы ашьоура лакфакрада иафәагы-
ло, ажәабжь ныѳәыргон хәа. Вл. Атцнариа ианитцаз афәапыцтә
хәамта асиужет актәи ахәта абзыпынгы усуп ишыѳкоу, аха
уи иацу афбатәи ахәта ацымкәа ажәытә ажәабжь иаднакы-
лон хәа агәаанagara алогика иаша иацәыхароуп. Зызбахә
хамоу ахәамта абзыптәи авариянт аѳны ажәабжь асиужет
абас иѳкоуп: Ацандара ақытан инхоз абзыпын еицырдыруаз,
ахатца бзиа ззырхәоз Царгуш Ханашә игәарп дыццакы-цц-
куа дынталт хатцак. «Бзиала уаабейт» – хәа Ханашә уи даны-
ныпыла, иааиз, иахыада иимбацыз ахатца, ус ихәейт: – Бзиара
убааит ацшәма, сухәоит цъара стәахы, ауаа сышьтоуп, сы-
рбар сыршьоит. Ханашә игәарп италаз иажәа аафбамтәкәа,
дзыхәаз наигзейт, амардуан нкыдыргылары афны атуан
дқәйтцейт, дитцәахит.

Рацәак мтыцтқәа Ханашә иашта даатаргалт ичкәын
затцәы дышьны. Дызшьызгы иара иитцәахыз ахатца шиакы,
дацәымфашьо араѳа еиликааит, аха уи иара ифны дшааиу-
аз, уажәы иезаны атуан дшықәтәоу, уафы иеимхәейт. Ха-
ха-хымш ацсы дықәан, тцәыуаран, хьран. Ханашә ичкәын
затцәы лагырзыла дымфәпыргон. Уаха зегы анеимплак, Ха-
нашә чгахык уафы иееимырбакәа ичкәын дызшьыз «исас»
изнейгон. Ацшьымш рзы Ханашә ичкәын затцәы ацсуатцас
ишахәтаз ала дымфәага анышә днартан иаагьейт. «Исас»
уа атуан дықәтәоуп. Ауацәа, атынхацәа, агәылацәа ухәа зе-
гы анцақәа Ханашә ичкәын затцәы дызшьыз «исас» длыл-
бааиган: «Исзууз убойт, сычкәын затцәы душьит, ашьоу-
ра хабжьалт уарей сарей, аха сыфны уѳоуп, хәцсуара атцас
иатцанамкуа сзыкатом. Ишцазури «усысасуп». «Шьта баау-
ам, ицсуам» рхәоит ажәлар. Уажәазын уца, аха угәы уеаныз,
сычкәын ишьа мукәа инхар калом».

Ханашә ипазатцә дызшьыз дауижьтит абас иахәаны.
Убри ашьтахь ииасит аамта мацымкәа. Ханашә ичкәын

ишықәс цәымза анышътых, цырак ашытахь цхәыс дааигеит. Уаанзатәи ипхәыс – ичкәын иан дыкәмижътәит акыр тцуан, дыцсхьан. Уажәы имацара аоны даныфнаха азәы даалыхеит. Уи лыкнытә Ханашә ҟацхьа аҟа диоуит. Уи аҟа уаха – зхә изхәуа, иахьа – зхә изхәуа, шыта дхатхәеит ухәо даныкәла, Ханашә диманы иҟынеихан, иара диаанза иршьхьаз иашьа дахьжыз анышәынтраҟы днеигеит. Арака, Ханашә ичкәын аитцбы иеихәеит иршьхьоу ичкәын итоурых, настгы уи ишьа умукәа иахьа уажәраанза иаанханы ишыкоу, «шьа баауам, ицсуам» хәа ацсуаа ишырхәо. «Уашьа ишьа ууртә ухатхәеит, дад, ахьымзг сых сажәымтазы, уи уаргьы иухьымзгуп сычкәын, дад».

Ханашә иҟеихаб дызшьыз ижәла, ихьз, иаб ихьз, нас дахьынхоз атыц ухәа иҟеитцба иахәаны, абцъар итаны дишьтит ашьоуразы. Дисасуп хәа аоны дызкьымсуа иауижьыз, иҟеихабы дызшьыз – иаҟа иҟеитцба дииршьит. Уажәы жәохә-ҟажәа шықәса рышьтахь.

Абас ала Ханашә ишьа имукәа иаанимыжьит. Ари аҟапыцтә хәамта ахшыџтақ еилкаауп: «Иагьа иургәагәаргьы ушьа мукәа иаанумыжьроуп». «Шьа баауам, ицсуам». Абри ауп ари авариант аидеиа хада. Ашьоура зырцыхцыхуаз ауаа абри ахәамта рхы иадырхәон. Иаххәап, Леуарса Кәытцниа ипоема «Даур» акны Сафар ианшьа Даур дишьырц Сафар даниацәажәоз еицш, азәы ашьоуразы ауафшьра даназыкартцоз, абри ажәабжь рзеитархәон.

Миха Лакрба иновелла «Асас» аццараҟы ихы иаирхәоз абри ажәабжь шакугьы, уи ахшыџтақ зынза даеакуп.

Ажәлар рҟапыцтә хәамта ажәабжь ари авариант акны ишахбоз еицш, ахшыџтақ хада ашьоура пропаганда азыкатцара иазкуп. Миха Лакрба иажәабжь «Асас» зынза даеа хшыџтакуп – хырхартас иамоу уи ажәабжь, иаакәыртәиааны ашьоура иаҟагыло, ашьоура мап ацәкратә пропаганда кәзтц ахшыџтақ шытнахит.

Абас ала, зызбахә ҳамоу ажәабжь апцараґы Миха Лакрба ажәлар рґапыцтә ҳәамта асиужет ихы иаирхәаразгы, ахшыџтақ зынза даеакны излакайтқаз ала арґиамта «Асас» автор азин имоума ҳәа алакџакра акәым, сара сгәанала автор ҳәа ихъз ихымтақәа, ажәлар иртәуп ҳәа адәықәтцароуп ззин имам.

Убас икоуп ановелла «Аб» зыхъзугъы. Миха Лакрба иажәабжь «Аб» ажәлар рґапыцтә ҳәамта асиужет иадкыланы уанихәапшуа, убла иаахгылоит уака даеа хшыџтақык хырхартас ишамаз. Ажәлар рґапыцтә ҳәамтаґы ажәабжь асиужет абас икоуп Маан Хасан ицзатцә Ардашьын аазатәыс хшара дызмамыз Цсырзхатәи Таркыылк диитеит. Хасан ичкәын изы акы деигзомызт, лассы-лассы дибаразы днеиуан, аҳамтақәа изнеигон, зегъ рыла дирқынцыцуан³⁴.

Ардашьыл изхауан дхымапаґаны, иааигәапхаз каитцо, ихәхәатәада азәы дизымзырџуа, ачыпхъ ҳәа деибакуа. Ихәатәы хазымтқаз дырґапало, иабцъар ткәуцәаа дырзыцкьо...

Ғәнак амшын апшахәала гәыпџык бзыпцнтәи аеыуаа ашәа хәо чарак ахтә иаауан. Ардашьыл игәампхеит урт рыбжьы тағаны рашәахәашьей иара дгәатаны апсшәа ахьиарымхәази. Дара рахъ дынтытцын «ашәахәара шәакәытц уажәыцәкәа» ҳәа рыдитцеит. Аеыуаа уи хшыџзышьтра изыкамтца иқәғымтзакәа рымџа ианыланы инеиуан. Ардашьыл уи ачыпхъхәа дџеибанаркын, атапанча џтипаан ацықъ ҳәа дрылахысит. Ахы арцызбак дызқәәаз аеы ахы интәшәан, иара уака илеикәҳаит. Аеы зтишьааз арцызба итапанча Ардашьыл илигәыдыргыланы даатцхан, уака дышьны дылкаижьит.

Арыцҳара икалаз иаразнак агәылацәа иаарылатцәеит, иааизыџфын аецәа илрыжәлан иеыжәырхит, рабцъар рхырхит, иґахәаны аџнатцака итаркит. Нас Маан Хасан иахь адырра картцан, уигъы дааит. Агәаареи агәырџеи ирхәаеу-

³⁴ «Долголетние люди Абхазии». Акәа, 1956 ш. ад.161.

аз Хасан адтца кайтцеит ацэгъара зуз адэахъы инрыханы
иныкэдыргыларц. Ауафшьра кызтцаз арпызба имкэйткыз
ацэгъара даараза игэы ишалоу, иаргъы иани иаби шыкам,
иаб иара дшыхэгъыз дшыршьхыз, уажэы атахмада
ичкэын затэы ила агэырфа ду ахыззаагаз, имкэуткыз
аус баапсы даараза дахъхэны дшыкоу ажэалагъы ихэе-
ит, илакытцагъы ианыцшуан. Уамашэа иубаша, ауафшьра
кызтцазгъы иишьыз ихъз Ардашьыл акэын хъзыс имаз. Ха-
сан арпызба длаихэапшын, уи зынза дычкэыназан, дры-
цхаишьеит. Нас ус ихэеит: – Сара сычкэын дтахеит иара
ихарала, ибзамыкэрала, арт ауаа акгъы рхаразам, нак ио-
ухашьтып. Хатарымтцааит ахынтафынтара иахъалахътаз
азы. Икалаз зхароу хара Ардашьыл дызхылтыз, дзаазаз
хауп, ишахэтоу дахъымааеит сычкэын...

Уи ашьтахъ Маан Хасан ичкэын дызшьыз пас дкайтце-
ит. Ачкэын уи идикылт, «сыпсы ахынзатоу уара узы сыко-
уп, арыцхара узыкэсыршэаз ашьапса убзиабарей уахатыр-
барей рыла ашэара сашьтазаауеит»³⁵ – ихэеит уи.

Ажэлар рфапыцтэ рфамта асиужет афы ишахбо еипш
аазара апроблемоуп хшыотцак хадас иныкэнаго. Уака
Ардашьыл дтазырхаша аус афы ихы шнеигаз ама-цара
акэымкэа, убас еипш аказшьа илазаазаз амзызкэагъы иры-
лацэажэоуп. Уи еихаразак изыхкыз аб ичкэын изы акы
дамеигзо, лассы-лассы ахамтакэа изнаго, дырхынцыцны
дахъимаз ауп.

Миха Лакрба иажэабжъ «Аб» акынгы Ардашьын (Ар-
дашьын хэа иарбоуп ихъз арака) зхахэатэада акы хазымтцо,
ахыма-цанда иакэны дахъыкоу иахкэаны дтазырхашаз аус
акны ихы шнеигаз хбоит итахашагъы хыхъ иахбаз иашъа-
шэылоу. Аха арака «Ардашьын дшыхэгъыз иан дыпсит азы
иаб иашьцэа ракэын еихарак дзаазаз»³⁶. Урт роуп ачкэын
«иитаххалакь ирто, иихэалакь руа» дыбжьызхыз.

³⁵ Иара уака. Ад.162.

³⁶ М. Лакрба «Аламыс». Акэа 1959ш. ад. 23.

Ажәлар рәапыцтә хәамтә асиужет аҗны ишаабаз еипш, ачкәын дырқынцыцны дзаазаз иаб ихата иакәны, автор импсахкәа иаанижбыр, уажәшътан уи аб ихәфсахъя имфәпигә афункция артәбырграфә агәыфбара узцәыртыр иҗалон, аб итәууара шәытарак аннатәон, дланаркәуан. «Абри абас данкәышыз, ичкәын инапала дызбжъеихзеи, дызирқынцыцзеи» хәа азтәара ықәзыргылаша алогикатә еифәгылара калон. Ажәлар рәапыцтә хәамтә ажәабжъ афә уи рацәак иузгәамтә иҗоуп, избанзар, уаҗа аазара апроблема арамкакәа иртымгакәа инагзоуп ахәамтә. Аха Миха Лакрба иновелла «Аб» аҗны аазара апроблема ихәдоу ахшыфтәк шътнахуа иалацәажәам, цхыраагатә детальны, ахтысқәа реимадарафә апстазааратә тәбырг зыршахәтуа сахьаркыратә кәырчахоуп ишыҗоу. Ажәабжъ «Асас» аҗны еипш аракагы проблема хаданы иқәгылоу ашьоуратә еизытқьара мап ацәкроуп. Убри ашьоуратә еиндатлара амдыр инапафә иҗалар иахылтәуа анибартәара бзамыкәрахь ишкылнаго. Аҗәыш инапафә иҗалар, зынзза даҗә мфакы ишықәло аарпшра иазкуп, автор ажәлар рәапыцтә ажәабжъ асиужет иалаигалаз асахьаркыратә эпизод- ахтыстә деталь фыц.

Ажәлар рәапыцтә хәамтәфә ишыҗоу еипш, аракагы Ардашьын ауафә данишь дыкны, деикәфәхәа иишьыз ифны дааргеит. (М. Лакрба ифә Ардашьын имацара иоуп иткәаны ирымоу). Ауафшьра зымкәытқьаз д-Гунбан. Ацандара Гунаа рычкәын абас-абас деикәпах дфәхәаны Анхәа Таркылаа (арака Маан Хасан ицынхәрас Таркыыл Шәааб ихьзуп аб) дрымоуп хәа анраха «рашьа дфырхырц изылшоз зегы ршәақькәа шътыхны иааны Псырзха азиас нырцә иадтәалт. Арахь, аарцә ршәақькәа кны инад-тәалт Таркыылаагы

– Дхәшәт хәшьа, аҗәымзар ицқьа иаагоит шәқыта – хәа фыртит Гунаа.

– Шәаи, дыжәга шәхәцәзар, – рхәеит аарцәка итәаз-
ггы. Иаиҗатәеит ар реицш наҕ-наҕ ауаа рацәаны. Уажәым-
зар уажәы рейбашьра иалагарц егырыгмызт...»³⁷.

Миха Лакрба, ишаабо еипш, ауалыр ахәшә зтоу акәастга
ахакызар, кәыцк налшәар ишцжәара, җ-жәлакы (Тунааи Тар-
кыылааи) чкәына мзышәак ихкыаны анибартцәаразы абцъар
шьтыхны нырцә-аарцә еиҗатәоуп. Азәы машәырны акә-
зарггы ацыкь аатиргар аҕәкәахәа иааилартцоит, иаакәиба-
хуеит... Егьацъара егъарааны ус еипш амдырра рымкәытц-
кыаны ажәлакәа рыкәибахра калахьан апсуаа рҗы.

Миха Лакрба зда царта амам аҗынза инеигеит аибарх-
харатә тагылазаашьа. атрагедиа камлар ада цсыхәа амам
ухәа аҗынза иҗеигеит. Арҗеиамта асиужет ас еипш архара,
егьырт иажәабжькәа раццараҗггы Миха Лакрба исахьар-
кыратә чыдаракәа ируакны икоуп. Хзыхцәажәо ажәаб-
жә ажәлар рҗапыцтә хәамтаҗы икамкәа иалеигалаз, абри
иахарбаз асахьаркыратә деталь анаҗс җапхьа аҗапыцтә
хәамтаҗы имҗапысуа ахтыскәа рахь ииасуеит, аха асиужет
аҗеиара акульминациатә кәац аҕны иҗеины ишыкоуггы
апырттра дахыццакуам автор.

Ауаҗшьра зымкәыцкыаз Агунба чкәын дыршьыр рыл-
шоит Таркыылаа, аха аб изцшуп. «Ус дааит Самырзакан иказ
Таркыыл Шьяаб. Ардашьын иаб. Шьяаб днеит иҗны, ица
ихьыз ибеит. ауацәа, атанхацәа дрызтцааит, икалаз инылаз
зеггы еиликааит цкыа. Нас ица дахьҗоу ауадаҗы имацара
даанрыжьырц реихәан, зеггы анындәылтц, днатәан ахәы-
цра далагеит. Адәахьы игылан егырт зеггы: – иизбозеишь
Шьяаб, ихәихәарызеишь-хәа. Ус ахәылпаз даадәылтцит иара
Шьяаб, азә нырцә итәаз ауаа рзишьтын дрыпхьоит. Иааит
Тунаа рахьтә хә-җык ахацәа Таркыыл Шьяаб иаштаҗ еизеит
ирацәаҗны хар змамыз ауаа, Таркыылааггы Тунааггы.

³⁷ М. Лакрба. «Аламыс». ад.24.

– Ҳнапаёы дыкоуп, дёаёоуп ашьра зуз. Дахшыуан уажёы апхьягы, аха уара уаара хазпшуп. Ҳилгап уажёы-цёкёа азин ҳаутозар,-рхёеит Таркылаа».³⁸

Ажёлар рёапыцтё хёамта иара излачыдароу еипш, асиужет арёиараёы ас амццакра амазам. Аракагы Миха Лакрба, иара ашёкёыёоратё сахьяжёатё хёыщ-шьала аёапыцтё хёамта даёа сахьаркыратё еиёкаамёак шеитаз аргама убла иаахгыло икоуп.

Миха Лакрба ашьоуратё тас далацёажёо, иажёабжькёа реизга «Аламыс» апхьяжёа «Автор икнытё» зыхьзу акны ихёоит:... «Итабуп» атак рхёоит, ҳапсуа жёа иалоуп: «уаға дуатабуааит» хёа. Жёытёнатё аахысгы аламыс злоу апсуа изын хатцара-дус ипхьязамызт уеизгы – уеизгы ашьоура. Иаармарианы икылатёаны ахысра акёзамызт ихатцараз. Уаға уара «итабуп» хёа уеихёо дузыкатоузар акёын уан-фырхатцаз, ауаё – бзиатцёкёа хёа анузырхёозгы. Иус дуум ашьоура. Аҳаиуанқёагы ирылшо ауп уи: ашьоура анакёа – аёадагы удтыгылоит, алагы уцхауеит – иургёар. «Итабуп» хёа аға иузиҳаратё узныкёозар ауп уанхатца бзиоу. Убри азоуп «уаға дуатабуааит» – хёа жёытёнатёгы апсуажёа иаланы изырхёо³⁹.

Ажёабжь «Аб» Миха Лакрба абри амёала ирныкёеит. Ажёлар рёапыцтё хёамтаёы Маан Ҳасан ичкёын даныршь, ицынхёрас уи дызшыыз цас дшыкаитцаз еипш Миха Лакрба иновеллаёгы ашьра казтцаз ачкёын, иршыыз ачкёын иаб (Таркыыл Шьяаб) цас дкаитцоит. Аха аёапыцтё рёиамтаёы, ашьра казтцаз ирыцха-шьареи, иршыыз ачкёын аазара ахьигу иахкёаны ишьтикааз ихьынцыцреи роуп, аб ица дызшыыз ианажьра амзыз хёа иаҳдыло. Миха Лакрба иажёабжь «Аб» акны, арт аелементкёа, ахтыскёа рымёапысшыа зырцабыргуа сахьаркыратё цыхраагзаны ихы иаирхёеит, аха аб ица дызшыыз, ианажьны цас икатцара, мзыз хадас

³⁸ М. Лакрба иёымтақёа реизга, 1-тёи атом. Акёа, 1968.ад.45.

³⁹ М. Лакрба, иара уака, ад.28

иеито, Ө-жәлакы (Гунааи Таркыылааи) еидынтәалараны ишыказ гәата, кәышрала урт реикәырхара алзыршаша аус амҕапшаароуп.

Миха Лакрба иновеллақәа еитаганы ахәаанхытқа иахыркыпхуаз акнытә иауан ашәкәқәа мачымкәа. Убарт рахытә Англиатәи иааз шәкәык иахәон Миха Лакрба ашыоуратә зтәара «Аб» акны ишизбаз иазкны: «Ашыоура. Ицәгъамызт ас ашыоура. Иарбан судзаалак уи иатдашы-цратәы икан...»⁴⁰

Абас ала, Миха Лакрба иновелла «Аб» аптарафәы, интеллект ҳаракырала жәлар рәапыцтә ажәабжә асиужет дагәылапшны ихы иаирхәо, ганкахәала, асахьаркыратә деталь фыцқәа алеитцеит, егы аганахь аидеиатә цакы ашыоуратә зтәара иадихәалоит. Адраматизмратә ситуацияхь ахтысқәа реиҕакшара наганы, апсихологизмра иртәаулт.

Ановелла «Асас» акны еипш, Миха Лакрба иновелла «Аб» акынгы убаскак афольклортә материал давагылт, убаскак аус адиулт, ирәыцт, автор хәа инапы аницар калома хәа алакҕакра акәым, инапы атдамҕыкәа ажәлар ирхәамтоуп хәа анажьроуп ззин иматцәкьам.

Миха Лакрба иновелла «Еснагь иццакуа ажьоуп» зыхьзу асиужет ажәлар рәапыцтә хәамта акнытә иаагоуп. Афольклортә материал акны ари ажәабжә иамоуп еиуеипшым авариантқәа. урт авариантқәа еихаразак антцәамтафәы икало ахтысқәа роуп еипшым, аха хымпада зегьы рәы ауаошыратә трагедиа ду ала интәоит. Җажәа, җажәеихәба шықәса зыфны икамыз ахатца, дгъежьны дана даҕа хатцак апшәмара аанкыло ифны дибоит. Иара даныргоз, ипхәыс ҕа ахшаара лцәа далашәаны дыказаарын, аха ускан хатцеи пхәыси уи рыздырзомызт. Иара данырга ашытахь диит ичкәын, изхәит, дхатцахт. Убри иакәзаап уажәы ифны, даныгъежьы иибаз. Ари сара дсычкәыноуп хәагьы ихахьы имааикәа, сыпхәыс азә длымоуп хәа ахыбаара лашәы

⁴⁰ Уахәапш журнал «Алашара» № 11, 1971ш. ад. 75.

ааизцэыртцын, ихы изнымкыло, дамхаццакны, вариантк аҕы анҕы аҕаҕы рҕыцҕегы ишыуеит. Иҕоуп авариянт, харада ипхэысҕы ичкэынҕы шишыыз анеиликаа иара ихатаҕы иеахыишыуа. Абас ала аҕапыцтэ хэамтаҕы иҕоу авариянткэа зегы атрагедиа баапсзала интэоит. Аҕапыцтэ хэамтаҕы иҕоу авариянт-кэа акы ихы иархэаны ажэабжэ ифит Анатоли Возба. Уи ажэабжэ «Шэарах» ахызуп. Анатоли Возба иажэабжэ аидеиатэ тцакы хырхартас иеитеит асоциалтэ мотивкэа Шэарах ипхэыс ҕа Марицеи иареи реицэыхкыара аҕауад Уатарбеи ихкыаноп ишыкала. Шэарах ҕажэеихэба шыкэса рышытахь данҕежы, ҕапхыа Уатарбеи ихкыаноп ауаҕыра шыкаитцаз. Уатарбеи алыгажэ нанамга иакэны икалахыаз ишыакэиргэгэеит Шэарах изцэыртцыз ахыбаара, Марица лычкэын изы лхатца иакушэа иеихэоит. Шэарах иҕоу аиашацэҕкыа аилкааразы дылзымтцаакэа ипхэыс «дахыылпсахыз» азы дынкылатэа длеихсын дишыит.

Миха Лакрба зынза даҕакала дазнеит ари ахэамта:

Аракаҕы афырхатца хада Ханашэ (ус ихызитцеит Миха Лакрба. Аурысшэахь аиҕагаҕы Уахайд ихызуп) арра даныргоз ипхэыс Шыазина лцэа ахшара дшалашэахыаз рҕыцҕегы ирыздырзомызт. Хэышкэса аибашыраҕы дыкан. Уахытэ дыткэаны дырган ҕажэа шыкэса тэыс асазкэа дрыман. Атдыхэтэанза иматц иуан асаз-тауад Тажеидин Гиреи. Ғнак, уи имата затэо Бамат дицны апаран иакэтэан ишнеиуаз, азҕы апаран хнаршэтын, иакэтэаз ауаа ннартэеит, аха Ханашэ Тажеидин Гереи имата Бамат азы дамихит. Убри игэы иахэан, Ханашэ дзыхэаз ипсадҕыл ахь ахынхэра азин иитеит Тажеидин Гереи.

Ахэаа аҕынза дааскыаганы данауижыуаз Тажеидин Гереи Ханашэ абас иеихэеит: «Жэашыкэса уцыбааа исыду, сычкэын азы дахыаумыргаз – ирацэазоуп уара иуқэнаго, аха аҕара сымам иустара. Кэыш ажэак уасхэап амали аҕареи рцынхэрас : зеипш камлац еҕыкам, зныкыр угэы цызжэара акы уакэшэаны, ацынхэрас ацэгыара уурцы анузба-

уа – ичха иахьынзаулшо, умцкакын. «Акыр зычхаз – акыр ибеит» хэагы ажэа иалоуп. Есқынгы иццакуа ажбоуп, умццаклан иахьабалакь. Абри уасиатны саб данцсуаз исзы-нижын, нас қэрала уажэы сахьааихьоу убоит – исхысқээз аусқэа рыла ихастеит атқыыс еигьу даеа малк, рахэык, шыарак шысзынимыжыыз – итынхаз рацэазан аха. Ачхара улаз ачхара- изуасхэазаалакь. Уца шыта. умѡа бзиаэ»⁴¹.

Миха Лакрба иновелла «Енагь иццакуа ажбоуп» аком-позициатэ еиѣкаашьа убас ишыақеиргылт, ахтысқэа зегьы, афилософиатэ тцакы тцаула ныкэызго, апстазаара апышэа ду иариз абри акэыш ажэа иадхэалан – гэыцэс иеитеит. Афырхатца хада Ханашэ афны данааи лашьцахьан, ица-цха ашш данкылапш, аѣапыцтэ хэамтаѣы ишыкоу еипш, ипхэыс дибеит. Уи уаанза атқыысгы дыттэааны, дыпшзаны дыкан, аха изымдыруаз хатца наза-аазак бла хала иареи лареи еихэаччо ицацхаѣы апшэмара нкыла дшыказ ангэе-ита, уи иара дичкэыноуп хэа ихахьгы имааизакэа ахы-баара лашэы ааизцэыртцын, дишыырц избеит. Хтырцала ихы-иѣы тахэхэа мѡасыѡтцас иеыкатца уахь днеин, иахэы-зба мазала итыхны, иеырхиа дтэоуп, изымдыруа уи ахатца ишыразы, атагылазаашьа маншэала аниоуа хэа дыпшны.

Миха Лакрба ауафы иѡнуткатэи айбарххара, ицсихологиатэ тагылазаашьа штрихқэак рыла, апхьаѡ ихата ины-рратэы икатца, уажэы ашыаза – гэаза снылапшуеит, ауафы ица затцэы хара идзамкэа инапала дышыны дылкаижьуеит, закэытэ рыцхароузеи адунеи аѣы икалақэо хэа игэы тып-саауа диртэоит. Ахыбаара зызцэыртцны згэы пжэо итэоу аб Ханашэ еихагы игэы пнажэоит, рыѡны асас данаауа арпыс шака деигэыргьо, атэы ахыхэо: « Уаха дсасым иута-аз, уацьал ауп» – игэаныла атак иахэо, игэы пжэо дтэан Ханашэ, уи иихэаз ақэѣымткэа. Нас атыкхэа лапшыла де-имидеит еиха иахьыпсыртоу иакэны дыкшарц. Уажэы – уашьтан, уажэы – уашьтан хэа иешызыкайтцоз, иааматцэы-

⁴¹ М. Лакрба иѡымтақэа реизга, 1-тэи атом, ад.167.

сызшәа ихы аарлашеит акы, иааигәалашәеит уи Тажеидин Герей иеихәаз ажәакәа: «Абааңсы уурц анузбауа – иаачха. Иахынзаулышо – иаачха» – хәа. Дхәыцуа далагеит Ханашә: «Жәохә шықәса сцәбаа ацынхәрас исаҳаз ажәа кәыш абра ма ицысшәап, акыр иаңсазар».⁴²

Абри акәыш ажәа иабзоураны Ханашә иеыртынч ацәажәара далагоит:

– «Зтәара цхашьарам» рхәоит. Хәычы дшәымазами? – дтәаит иара җмыршьагала.

Ишанханы ихәапшуа иалагеит афыцъеггы рысас иархәараггы рҗамшәо.

– Дукгы мтцуазар акәхап шәеиднагалеижьтеи? – изтәара инижьыр итахымызт Ханашә.

– Унан исаҳауазеи сыкамьнда.

– Ухәашьоузеи хасас бзиа? Ари сан лоуми? – инап дукәа аалыкәыршан даагәыдыкылеит арпыс иан «– »...кәх – ихәан дааткәеит асас. ...Ханашә иханы иикыз ахәызба неимпытшәан итартаруа иналашышьит...Сара соуп, дад, изны икәз уаб инапкәа аарыкәшаны афыцъеггы ааигәит-дихәхәалеит.»⁴³

Абас, Миха Лакрба, аҗапыцтә ажәабжь акны имҗапысуаз атрагедиатә хтыс аакәртәианы, агәыргъара дуззахь, апстазааратә разкымҗа бзиазахь инеигеит.

АриажәабжьакныМихаЛакрбаказарылаашәкәыфратә жәахәара, ихы ишаирхәо, атекст ибзиазаны ианыцшует. Хыхь иаахгаз ацитатакәа рдиалогтә еиҗкаашьяггы уи шыақәнарғәҗеит, аха хыхь ишазгәастахьоу еицш, ари аста-тиаҗы ашәкәыфратә жәахәареи афольклортә жәахәареи реиҗырцшратә анализ акатцара арака хықәкыс ихамам, уи даҗа усуп.

Ажәлар рҗапыцтә хәамта асиужеткәеи Миха Лакрба иавторратә ус адулара ахынзакоу афольклортә жәабжь

⁴² М. Лакрба. иара уака, ад. 169

⁴³ Иара уака, ад.170. Ацитатакәа аагоуп инбжьажь – ныбжьажьны.

асиужет дахьынзавагылаз аттцаароуп хықэкыла ихамоу. Хзыхцэажэо ановеллагы аргам ааныцшит Миха Лакрба ифольклортэ хэамта асиужет дшавагылаз, ахшыоттак даеакала ишгэылиртэааз. Афеапыцтэ хэамтафы иказам амали ажэа кэыши рыхэшара еиваргылан ахэапшра. Настгы афеапыцтэ рфеамтафы ажэа кэыш зыцсоу налкаа иа-арцшым. Афеапыцтэ ажэабжэ афы икоу атрагедиа-тэ цытра ацынхэрас. Миха Лакрба уи апстазааратэ гэыргэара ду ашка иахбааигаз анафсгы, ановеллафы уи ахшыоттак хада убла иаахгылартэ агэалашэаразы, асиужет ифыцны иалеи-галеит апаран ахышэтра иадхэалоу ахтысқаа.

Абас ала Миха Лакрба иновелла «Еснагъ иццакуа ажбоуп» аорафы афеапыцтэ ажэабжэ асиужет ихы иаирхэазаргы, ишыказ иаанмыжкэа, афольклортэ естетика иакэыга, ашэкэыфратэ сахбажэа иахбатэи апоетикатэ харакырахы ихэнигеит, ахтыс ыыцқаа алеитцеит, даеакала ицсахит.

Излаххэаз ала. Абри хзахцэажэо ановеллагы, хыхь зызбахэ ххэахбоу ановеллақэа («Асас», «Аб») реипш авто-ра азин имазма ажэл арфеапыцтэ ажэабжэ анапатцафара хэа алакоакра акэым, автор хэа ихыз амырбакэа, ажэл ар иртэуп хэа атыжэроуп ззин имамыз.

Абас асиужет даеакала еифекаауп, анекдодтэ феапыц хэамтаны иахбагы игэрагоу атэым хатцеи атэым пхэы-сы уахык, чарак акнытэ агэылар пхэара иахэнеиз, уадак афы цэыртагэык реаларымгзар амуа атагылазаашыа иа-нырзыканатца, рыбжэара матэарк (уи аматэар, вариантк афы – рахэыцуп, даеа вариантк афы ахэа атра иштоу икоуп, даеацэарах – мыртакоуп убас ит.) бжэатцаны цэыртагэык афы еицышьталеит, ахатца уи аматэар дахымсырц. Нас адырфеаены иареи лареи еицны ишнеиуа, лара бахчак афы игэалтаз атцэа капшы бзиа ифеаз деилахауеит. Иара ифеыс-хуеит хэа аанда ахытца ианақэиклакь лара дихыччо: «ари аанда харакы ихытца уара уоума, иаха арахэыц узахымтци-теи» – хэа аепныхэа наилтоит.

Абри ажэлар рѣапыцтə хəамтə иариз анекдоттə сиужет
Миха Лакрба иалихит ановелла ґыц.

Ашəкəыѳфратə сахьажəа ишақəнагахара еипш, ахатцеи
апцхəыси, иахьада еибам-бацыз еимѳанызаѳцəаны Жəыр-
гытынтə иаауаз автобус аґы еиватəан. Автобус апцхаста-
хара иахкьаны, атагылазаашьа, урт уадак аґы цəартаґы
затцəык ахьгылаз атцх рхьргарц инанагеит, амартак рыб-
жьатцаны ишьталеит. Нас адырѳаены икалаз ахтысқəа
ажəабжь зхəо аперсонаж – актəи ахаґы ицəажəарала
иҳаилиркаауеит автор: «...Ирацəан аз татəақəа. Тыша дук
хнадгылт зыла итəны. Ахыкəшара хара хəгон. – Азин сыт,
бѳышьтыхны бсыманы сахыцойт, – хəа ласхəеит.

– Абри атыша дуу?

– Аеи,абри атыша, -схəеит сара.

– Уарах?

– Аеи, аиеи сара. Уиакара изцəабшьазеи?

– Уара иаха шаанза амартак узахымцеит, абри атыша
ду аума иахьа узхыцо? »⁴⁴.

Автор адиалогтə форма ахархəашьала афольклортə
жəабжьхəара ачыдара дахьацəхьатцыз анаѳсгы, автобус
алагалара, уи апцхастахара, ѳнык аґы аимѳалацəа реицне-
ира ухəа зегьы иґыцу иахьатəи апцтазааратə тагылазаашьа
атцабырг лабѣабатəны иаазырпшуа акəны икаитцеит. Уи
инаваргыланы. Миха Лакрба ибжьеиг-алеит апцхəыс лыпци-
хология, лказшьатə чыдарақəа ирызкны И. С. Тургеневи
А. П. Чехови рафоризмратə хəамтақəа. Уи Арґеиамтə аґа-
пыцтə хəамтə занза иакəна-геит.

Сара ари атыхəтəантəи ажəабжь егьырт, хыхь сзых-
цəажəақəаз рааста ирццакны сахысит. Избанзар, акы, иара
ахатаґы еиха имацуп, ѳбаґы, аѳада сзыхцəажəахьоу ано-
веллақəа ирхысхəаахьоу аитахəара ари ановелла акынґы
салагар стахым. Сгəанала, аґырпштəқəа иаахгаз инагзаны
иудырбоит Миха Лакрба аґапыцтə хəамтə асиужетқəа ихы

⁴⁴ М. Лакрба иѳымтақəа реизга. 1-тəи атом .ад. 139-140.

иаирхэз ацхыраара икайтцаз иабзоураны, иновеллақәа афольклортә естетика иакәганы ашәкәыфратә кәзара аҳа-
ракырахь ишкылигоз.

Миха Лакрба иновеллақәа, зсиужетқәа ажәлар рҕапы-
цтә хәамта ахархәарала икатцоу, ажәлар ишыртәу инхарц
ахәтоуп, Миха Лакрба аизгафы иаҳасаб ала дарбазар еиха
еигьуп хәа агәаанagara змоу, ргәаанagara татцгәйданы
ишыкоу лабҕабартәуеит хыхь иаахгаз аргументқәа.

Аҳамтә.

Ацсуа жәлар рдоухатә еизҳарафы Иван Тарба ихьз уза-
лымхуа иҕаҕаза иаласоуп. Ғынҕажәатәи ашықәсқәа ина-
дыркны уи аүаажәларратәи иапартиатәи усхәартақәа рҕы
Ацсны алахьынтә зызбуа, иацхьагыланы иназго аинтел-
лигенция дыруазәкыуп. Ғынҕажәатәи ашықәсқәа инады-
ркны аахыс уи ажәеинраалақәеи ипоемақәеи ацсуа пхьаф-
цәа ирылатцәаны икоуп. Иван Тарба ипоезиатә риамтақәа
рнафсгы, уи имтаны ҳара ихамоуп ароманқәа. «Идыру
ахьз», «Амра ҳара ҳҕы игылоит», рацхьатәи ацсышәа-
ла ицәажәо акиносахьа «Аеы зкәадыруада». Еиуеипшым
ажанрқәа рҕы имехак абас ишытбааугьы, ҳара хгәаныла,
Иван Тарба ирҕиаратә цстазаарафы хадара злоу ипоезиатә
рҕиамтақәа роуп.

Сара бзантык исхаштуам Асовет еидгыла афырхатца
Зоиа Космодемианскаиа илыхьзынҕылоу Иван Тарба иа-
жәеинраала абарт ацәахәақәа:

Ацстазаара иамоу шәагас
Ашықәс акум, иҕакыуп.
Хатца усла зымҕа назгаз
Ишәышықәса агәашә артуп!

Иван Тарба ипоезиатə рѣиамта инеитцыхны алацəажə-разы иатахыуп акымкəа, ѿбам-кəа амонографиякəа. Сара уи хықəкыс исымам араќа. Сара истахыуп, ус иааркыафəны, рецензиак ахасабала, сахцəажəарц, ипоезиатə рѣиамтафəы атцыхэтəантəи ашықəсқəа рзын ииѿыз ахэтəк зну, ашəќəы «Ахамта» (ашəќəтыжырта «Алашара», 1964 ш).

Ашəќəы еиднакылоит еиуеипшым ажəеинраалакəа, иара убас алирикатə поэма «Ажəа сахəоит».

Ашəќəы иану ажəеинраалакəеи апоемеи ишыақəды-ргəгəоит, автор збаѿхатəра культура дула еихазхаз, аќаза-ра знапафəы иаазгаз поет хатəрак шиакуу. Аизга еиднакыло ажəеинраалакəа ртематика тбаауп даара, уи аганқəа зегыы араќа хазрыхцəажəашам, зызбахə цəырымгакəа хазвысуа рацəахашт, аха уи иаанагом зызбахə хамхəаз ажəеинраала еиха ихысхауп, иқəныргыло азцаара актуалра азыќатцəом хəа. Ашəќəы ублакəа хəаны иаахуртыргыы, ублакəа ана-ахыутлак, рапхыа уназхəапшуа ажəеинраала, ќазарала агəылартəаашьеи, арифма лыпшаахқəеи, аритмика ссири рымацара ракəымкəа, ауафытəыѿса ипцстазаарафəы куакыта бзиақ уапхыа иаатуеит.

Абар, саргыы сылакəа хəаны, иаасцыхыашəаз даќыак аасыртит. «Аеыѿ» (ад. 83) хəпхыоит:

Аеыѿ тактəым,
Аеыѿ ршəатəым,
Агəрагь ирктəым
Атəым! Атəым!..

Ари ажəеинраала аформа (иласзоу аритмикеи арифмақəеи рыхазынареи) амацара акум ухызхуа, аѿнутќатəи афилософиятə цакы ахəыцра цəула унатəоит. Ауафытəыѿса иќыбаѿ (имч, имахəфəа, иќазара, ихшыѿ) иадахкылар уи аеыѿ, асимволтə цакы ауаатəыѿса рыпцстазаарафəы ире-алтəу ахшыѿцақ узаанарцшуеит. Ауафы, дарбанзаалақ,

ихшыѿ, иѿазара ахаѿэитра амазароуп «итактэым», настѿы азэы ипстазаара, уи иѿыбаѿ аѿэра даѿазэы ианиѿ, усѿан уи ихатэы мѿа дыѿѿѿоуп, илшара бѿѿазуеит. Доусы ихатэ ѿыбаѿ, уи ихшыѿ, иѿазаара, имѿ, илша, ишитѿху еизиша-ратэы, ипстазаара аѿэра иара ихатэ иѿызароуп!

Иара убас амилат рлахьынтѿаѿы уазнархэыцуеит уи аѿыѿ.

Ленинтэ милаттэ политика абзоурала ѿаиашьаратэ псадѿыл ду иѿэнхо ажэларѿэа, доусы рмилаттэ лахьынтѿа аѿэра дара ирѿызарѿ ирымоуп азин. Амилат рдоухатэ еизѿара , ркультура, рекономика уѿэа, иарбанзаалаѿ аѿыѿ иаѿызоуп, иантакха, ишьханѿсылоит, аѿэра акэзар, атэым ианиурѿы, иара иахьихэара агэарабѿѿарахь имѿахиѿо-ит. Доусы иѿыѿ аѿэра иара иѿызароуп, иахьѿѿахэу аѿэра иара иааѿаирѿѿэо, иахьѿѿахуѿы аѿэра ааркэадо, еѿырт аѿыѿѿэа ираѿлабны, ирываѿыла, аѿѿара-ѿѿарахэа афиниш ахь инеилап!

Изеипшроу рбап,
Иахэѿоу агап!

Апсадѿыл абзиабара атема аизга «Аѿамѿа» аѿны аѿып бзиа аанаѿылоит. Аѿэеинраала «Апсны азы ашэа» аѿны ѿара ѿаѿхэоит:

Са сыпсадѿыл сыпсахуазар,
Алашара сумырбан!
Уан узаазаз духашѿуазар,
Иузылуазеи даѿазэ иан?!

Ари ус баша ахшыѿ хьшэашэа иарииз афоризмзам. Ари, агэарахэа еилашны агэы ѿахэѿахэа адаѿэа рахь иашьѿуа, ауаѿытэыѿса ишьа иахэѿакуп. Сара иахьа уажэраанзатэи ѿапсуа поезиѿѿы, абриаѿара ипоезиатэны, иманшэаланы,

абриакара исахьаркны, абриакара ифилософиатә тцакы аманы, абриакара ацәанырра хаа атцаны, апсадгьыл абзи-абара атәы зхәахьоу, даеа поетк истрофак сыздыруам. Ари дарбан уафытәыџсазаалак, доусы ипсадгьыл аџапхьа тоубаны, присиаганы ишьтихша жәеинраа-лдоуп!

«Доусы имоуп ихатәы дгьыл, ижәџан. Саргьы исымоуп ажәџан, исхапхо», – ихәоит апоет ажәеинраала «Абри ажәџан» аҕны. Доусы ижәџан атцака дтынчза дынхо, ажәлар акы еимарымкуа, атәы еиларымтцо иҕазаарц, апстазаара иеидгыланы иқәпозарц, ажәлар дрыпхьоит Иван Тарба. Адунеи ауаатәыџса ирхыргахьоу уажәшьта иазхазарц итахуп уи.

«Шьоума адгьыл иамоу рыжәтәыс , адгьыл аума ма икәыжәкәыжәуа!?» – ихәоит ажәеинраала «Ажәлар, ажәлар» аҕны. Иахьатәи аибашьыгатә бцъар амчра, адгьыл иқәнхо ауаатәыџса рзын мацара акәымкәа, иара адгьыл ахатазгьы шака ишәартоу, мдырк ила хадгьыл кәымпыл дуззагьы, аимтцакьачаҕы излахәмаруа ампыл еипш, икәыжәкәыжә ицар шалшо хгәаларшәо, агәәҕанызаара хайтоит.

Адгьыл ауаатәыџса ирпсадгьылуп – ирануп, ирабуп. Ауафы ихшара рыбжьара еилых димазам, ианбзиаха, зегьы еипшны ибоит. Адгьылгьы ауаатәыџса рзын еилых дамазам, зегь рзын иразуп, зхы аҕьа азырбаз, имаашьаз ицъабаапса ашәоит, иаеиигзакәа. Адгьыл ауафы изын иагәйтцахәхәа, итцәахны иамоуп: ахьы, аиха, арацәа ухәа, тцәа змам амал, ихы аҕьа аирбар, урт зегьы инатоит. Адгьыл ауафы дахылтцит, даазоит, дарбеиауеит. Арахә, дырцәымаашьар, аазагас иауеит,кәаци хш-хыртцәы игхом, дцәагәар, длатцар, аарыхра барақьат инатоит, «Адгьыл тцәыгьарц, иатахуп апхзы». Аха иҕоу амучацәа, зхы ныбжьыга-аабжьыго ажәлар ирылоу, даеазәы, ма даеа цьоукы рцъабаала ичо, даеа цьоукы иаадрыхуа ача зфо. Иван Тарба ус иҕоу амучацәа рсахьа бзианы иааирпшуеит ажәеинраала «Ача» аҕны. Автор арака дынрыхәапшны дынхом, зцъабаахә алазамкәа, апхзы казтәаз иҕерыларџашьаны, зцъабаала изыхәтоу иаарҕытцкәкәаны изго:

Ауафы дуафны, ауаф ишыа илазар,
Ача иифо алтцроуп иара ицъа.
Аус зымуа рзы, азин сымазар,
Икастдон сара цъаргы ирмоуа ача...!

Апстазаарафы ауаа, ус адэахынтэ уанрыхэапшуа, иу-адафуп аилкаара, дарбан иашатцэкъаны уи ача зыхэтаны изымтцататэу, нас доусы рзын абри абрсккак, абриггы абырсккак хэа азэазэала зеггы ирыхэтатцэкъоу ашэара-азара, мамзаргы уи аишэа-чара дахартэтэтым, наф дахцаны ддэыкэтатэуп хэа, азэы дналкаа игэтасра.

Ауафы ифнытцкатэи итцакы, иуафара иашатцэкъа адэахынтэ агэтара ахыгуадафуп иахкъаноуп зцъабаа алам ача зфо апстазаарафы атыц роуа изыкалаз, зны-зынлаггы изыхэтатцэкъаны икоу рымгэа тыгыгъаа аганахь изаанхало. Иван Тарба иажэеинраалакэа рфы дырфагылоит абас еипш аилымкааракэа икалало, ираргамоит, иафэпиеуеит цьоукы адэахьтэи рформа иатцартцэахло рыгъангыашратэ мцкъара.

Апстазаарафы икалалоит афызцэа, афызара анымфэпц-рго акафы рхы уадырхэаразы. Ари ауаатэыфса реизыказаашыа зырхэашыуа, ауафи ауафи агэреибамгара рыбжьазгало цэыртцроуп. Ауафы ифнытцкатэи иказшыа, иуафара иашатцэкъа зеипшроу еилкааноуп имфэпиги афызара ахэшыара шататэу. Абри ахшыфцакы фырпштэы иашала иакэыргэгэо, ифуп Иван Тарба иажэеинраала «Фызак дсыман...»

Автор диман фызак:

Афызара уи иныкэигон дакэшэаны,
Сфэпшылара ианыз гэеитон дапхыаны...

Аха уи афызара ускан изымфэпигоз, «пхъа дыпшуан уи, иаатыз шэык уа дылапшуа». Нас уи ашэ хэычык ианаат, ауафара, аламыс, апсуаа лымкаала иртцасу «унеи-снеи» хэа ашэ афы хэтыреибарала еибарпшны, анеираггы игэаламшэо

уаанза ипстазаара зыхтнитцашашәа иеыззыкайтцоз ифы-
загы дигәаламшәо, ламысгы ыкам, уафрагы ыкам, икоу
чынуп, икоу цароуп хәа, деихана ашә дынкылыфрны, уака
астол ҳарак ахыглоу ағы днеины иеынахайжыеит:

Дама ицеит уи, мыч дук итцас даркалан,
Изхаит сфыза, дышьтытцт сфыза мардуанк ала,
Уинахысгы уаха дсымбо, днытцабеит,
Са сзыкәгыгуаз, хаифызарагы нытцабеит...

Ииашатцәкыаны, апстазаарағы «афыза иалхрагы иата-
хуп ахатцара».

Хазлацаажәо аизгағы атыц бзиаза ааныркылоит аб-
зиабаратә лирика, автор Кореиака иныкәара иахылтыз
ацикл, абзатаратә жәеинраалакәа ухәа, убас итцегыгы. Арт
зегы рыхцәажәара статиак ағы лшашья амам. Уимоу, аб-
зиабаратә жәенраалакәа рымацара иугозаргы, ацәаны-
рра хазынакәа ргәылжжуа, ихаачкәакәараза угәы италуу,
казара дула рфышья ахцәажәара мацарагы хазы статиак
азхазом. Убри акнытә ажәеинраалакәа рыхцәажәара арака
иаанкыланы, хаиасып аизгағы иалоу алирикатә апоема
«Ажәа сахәоит» ахь.

Апоема «Ажәа сахәоит» ихъзынфалоуп апсуа сахьаркы-
ратә литература ашьатаркфы, апсуаа рдоухатә культура аи-
зхарағы амбатәза зылшаз, Апсны жәлар рпоет Д. И. Гәлиа.

Ари алирикатә поэма апхьаф изцәырнагоит гәакрас
икоу зегы зхызгахьюу Апсынтәыла азеижәтәи ашәышықә-
са афбатәи азбжа инаркны, иахья уажәраанзатәи атоурых.
Д. Гәлиа диит Апсны агәакра баапсза иантагылаз аамта-
зы. Уи ихәычра шыкәсқәа рзын ихатагы далапшит апсуа
жәлар рытрагедиа ду – амхацъырра. Уи амхацъырра Д. Гәлиа
хәычгы ипсадгыл дыкәцан «амшынцәкәырца даман, дыр-
шәуа».

Ацсуа жәлар хәашъа змам ала иацсаҕеит иннартдәеит
уи амхаҕыыра, аха Ацсны ацсуа хәышҕаара зынзак уеиз-
гы имызит, имыцдәеит. «Уарча ақытан иоатцхахаз, – ацсра
ахықә дхықәгылан», аха:

Ацсны аушәакә уанхыцшыла,
Утаацәа аныгъежъ еышәала,
Уеитанықәгылт шыапы мшыла,
Удгыл цәажәарц цсышәала.

Д.И. Гәлиа илшарақәа, имилат дрыркафны иҕалара,
Ацсны амџа ҕыц анылараҕы дымџақәтцаганы, ацсуа жәлар
дрышъатамырзгафны дшыҕоу, апоемаҕы даара ҕазарыла
иаарцшуп.

Ацсуа жәлар амбатәза зхызгахъоу жәытә милатуп, аха
рҕоурых ду еилырффача, урт рыхтысқәа анымџапысуаз,
рхатәы бызшәала акы иахъанымлоз иахҕаны, ақәра ду иа-
хаштуан ирхыргахъаз жәпақы:

Ацәмаа зкызгы, ирашәозгы
Адгыл рышъта анхаломызт,
Хатә бызшәала ак зыҕешәозгы
Иажәа бҕыц ианшәаломызт.

Акыр зқы шықәсқәа, ацсуа бызшәа шәкәу ианым-
тазакәа, ҕапыцла мацара имырзкәа иааргон, аха амила
ирхтысхъоу еиламырцха, ашәышқәсқәеи азқышқәсқәеи
реимадараҕы аҕапыцажәа анарха мацуп. Зышәкәџыра
змангы, литературала аееибытара злымшаз абызшәа ма-
цанахоит, анхара аиузом. Д. Гәлиа ацсуа милат культураҕы
ироль ду абраҕоуп иахъаапшуа:

Анбан аҕнытә анбан иацло,
Ажәа еихшәала игәылуршәаз,
Иара уи ами сзыргәҕәаз дацла...

Ихэоит Иван Тарба, Д. Гэлиа апсуа жэлэр рзын илша-
рақәа ахәшьара ҳаракза рыто:

Сшьымхнышгылан игәыдыскылоит
Адгбыл, убла зырлашаз,
Амца цшаара иадыскылоит
Апсуаа рзыхәа иулуршаз.

Апсуа жэлэр рзын Д. Гэлиа илиршаз амилаҭ рдоухатә
еизҳараҕы аҭак дузза шамоу, иаақәыртәиананы акультура ҳа-
ракза ашқа ишкылнагаз ҳанахэоит абри акуплет амацарагбы.

Апоема ахы инаркны аҭыхәанза ианаабалоит Иван
Тарба имилаҭ рзын, иапсуа бызшәа азын апатриотизм ду
шилоу. Уи «азәы ибызшәа идицалар» нышәарак уи иҕы
иҕаитцарц игәы иҭам. Иҭахыуп Д. Гэлиа имилаҭ ркультура
ашьҭыхразы илшаз акара иаргбы илиршар.

Д. Гэлиа ишьҭа дхыланы, игәеиҭоит апоет Иван Тарба,
аха уи иҕаитцаз, ижәбома, абриоуп хәа ауаа ирзеитеихәарц
акәым ус зыҕаитцо, Д. Гэлиа илшақәаз зегбы цқба еилкаа-
ны, уи аестафета имдара иара иатәаны, дацсаны дкаларц
азоуп. «Апоет ушьҭра сапсахарцаз сахэоит ажәа», – ихэоит
иара.

Хара агәра аагоит Д. Гэлиа уи ажәа шиито. Иван Тарба
ибаҕхатәрей иказарей зеицпроу рыла, уи апоет иажәа-
естафета ашьҭыхра зылшо, насгбы изатәушьашатцәкьаны
иҕоу шиакәу агәра аагоит хара.

Апоема ҕуп бызшәа лцшаахла. Аритмика акәзар, еи-
ласрак амазамкәа, амузика агәынкылара злазамгбы азәы
игәаҕы амузикатә ритмика арҕыхаратәы ауп ишыҕатцоу.
Еихаразак арака, иара ашәкәы зегбы аҕгбы, лымкаала иаз-
гәататәуп автор ирифма хазынақәа реиҕкаашья, реиқәыр-
шәашья.

Хапсуа поезиа уамашәатцәкья ианаалоит адактильтә
рифма. Адактильтә рифма, ишдыру еицш, егьырт ариф-
мақәа (апхәыстәи ахатцатәи) реиҕа знапаҕы аагара уа-
даҕу рифмоуп. Избанзар, уи ацәахәақәа рынтцәамтаҕы

абжықэыгэгэара ажэа ашьтахь ала ахпатэи ацыраҕоуп
иахьгыло. Убри аҕнытэ иара уи абжықэыгэгэарагы над-
кыланы хҕа-хҕа цыра шьтыбжыла еиқэыршэатэуп.

Ҳаҗсуа поезиаҕы цьоукы-цьоукы адактильтэ рифма
аҕатцараҕы (ма иацэаашьоит, ма ирылшом) иаздырхоит
ахпатэи ацыраҕы абжықэыгэгэара амацара. Егьырт хҕа-
хҕа шьтыбжыла реиқэшэара ацынхэрас, ахатцатэ рифма
еипш, атыхэтэантэи ацырақэа шьтыбжыла иааиқэыр-
шэаны уи ала иалгоит. Ускан уи арифмара азықатцазом,
ажэеинраала рифмада, иажэеинраала шкэакэахоит.

Иван Тарба ишәкэы «Аҳамта» иану ажэеинрааалақэа
аҕырак, апоема «Ажэа саҳэоит» еипш, адактильтэ риф-
мақэа рыла еиқэыршэоуп. Ашәкэы зегы аҕны, апоемагы
налатцаны, шамахамзар иубазом шьтыбжыла еицәхкьо
арифма хьысхақэа. Иааххартып дакьак. Рифмара кэзцо
ажэақэа. Адакьа 38: «амала-мамала», «савалан – салалан»,
«италахан – салахан», «быгага-тыгагаа», «бдырузааит-а-
зырузааит» ухэа, убас итцеггы. Абас еипш, бжықэыгэгэа-
ралагы шьтыбжылагы иеиқэшэоу арифма лцшаахқэа
рыла ихыркыуп аизга иану ацэахэақэа зегы.

Ари аганахьалагы Иван Тарба ипоезиа ҳаҗсуа жэе-
инраала еиҕартэышьаҕы иҕырцшыгоуп.

Иван Ғарба ипроза.

Апсуа сахьаркыратә литература атоурых аҕны илабҕа-боу фактуп ақыта атема иахьа уажәраанзагы ихадоу теманы ишыҕоу. Дырмит Гәлиа ироман «Камачыҕ» аҕны Асовет мчра шыақәгылаанза апсуа қыта апстазаашьа, апдхәыс лхаҕсахьа иадхәаланы иааирпшит. Асовет мчы Апсны ианышыақәгыла, аҕажәатәи ашықәсқәа рзы, Самсон Чанба, Мушьни Ахашба ражәабжьқәа апсуа қыта атема акәын ишьтырхуаз. Аҕажәеижәабатәи ашықәсқәа рзы апсуа қыта асоциалисттә нхамҕа ҕыц ашқа аиасреи, убасқан зхы цәырзгаз акласстәга акулак иҕагыланы ақәпареи аадырпшуан ашәкәыҕоцәа Владимир Агрба, Шьалуа Тәыцьба, Самсон Чанба рповестқәеи, Иван Папасқьыр ироман «Темыри» рҕы.

Аҕынҕажәатәи ашықәсқәа раамтазы апсуа қыта атагылазаашьа цәырнагоит Иван Папасқьыр иепопеиа «Апдхәыс лыпату». Аҕынҕажәеижәабатәи ашықәсқәа реиҕшара аамтазтәи апсуа қыта апстазаара иалхуп Алыкьса Гогуа иповест «Азиас ццакуеит амшын ахь».

Иван Ғарба ироман «Идыру ахьз» акәзар, убригьы аҕынҕажәеижәабатәи ашықәсқәа аҕбатәи рызбжазы апсуа қыта апстазааратә тагылазаашьа инартбааны, енциклопедияра катто иаанырпшуеит.

Аҕынҕажәатәи ашықәсқәа ирылагамтазы, Ацьынцьтәыла аибашьра амцабз аныҕхәытқьа инаркны ашьаҕа апсуа сахьаркыра иналазыргылаз асахьажәа азқаза Иван Ғарба, дпоег хатәраны мацара акәын, аханҕажәатәи ашықәсқәа рҕынза апдхәоцәа дшырдыруаз.

1963 шықәса рзы ипоетра инаваргыланы апдхәоцәа рҕапдхәа дцәыртцит дагы-прозаик дуны. Икалам итцытны апдхәоцәа ироуит рапдхәатәи ироман «Идыру ахьз».

Иашоуп, уаанзагы ипоезиатә рҕеиамтақәа инываргыланы, Иван Ғарба итижьхьан даҕа прозатә ҕымтақ «Ашәкәыҕо иапцтамтақәа» ахьзны.

1956 шықәса рзы Иван Тарба Чехословакиаҥа аныкәара иҕаитҕаз амшынҕа ари ашәкәы ианыпшуеит ашәкәыџџы исахьаркыратәҕазара. Повестк уапхьошәа аҕара уаланахалот ит уи адакьақәа анаауртлак. Аха уеизгы, ари аочерк еитцых, асахьаркыратә проза ду ашҕа амџа злааиртыз цышәароуп.

Иван Тарба ироман «Идыру ахьз» зтематика тбаау рҕеи-амтоуп. Аџынџажәеи-жәабатәи ашықәсқәа раамтазы апар-тия аџажәатәи аизара ду ақәцарақәа ирбзоураны ахатаратә культ апсуа қытақәа рҕҕы ақәзбара шаиуаз, апрогрессивтә еитакрақәа шымџапысуаз аарцшуп.

Аркадии Первенцев, ароман «Идыру ахьз» аурысшәахь еиҕағаны 1964 шықәса рзы Москва иантытц иҕәон: « В романе, если его искусственно не расчленять, существует цельная идея – борьба за нравственное совершенствование общества в современных условиях существование»⁴⁵. Сара абри ахәамта иацтсар стахуп: ахапызаратә цәыртцарақәа ажәлар рыџнутцҕа атыц амамкәа иҕаларц ақәцарала ауаџышәаратә цқьарахь ауаџы имџа ылхуа иааазар хықәкыс иамоуп ароман «Идыру ахьз» аидеиатә – тҕақы ахырхарта.

Алитературатҕараҕы ари арҕеиамта макьана уаџы дакьымскәа иҕоуп. Алитературатә критикаҕы, уи аурысшәахь еиҕағаны Москва иантытц астатиақәеи арицензияқәеи рыла рыбжы ақәдыргеит: аурыс шәкәыџџы ду Аркади Первенцев, инишьтарххны ашәкәыџџцәа Николаи Микава, Роман Петрозавили.

Ароман «Идыру ахьз» апсуа вариант иахьа уажәраанзҕы «Очерки истории Абхазской литературы» хәа урысшәала 1974 шықәса рзы Аҕәа итатцыз аҕны иҕатцоу ахцәажәара кьаҕ, алахамтцозар зызбахә ухәара статиа ҳамам.

Сара ари аусумтаҕы хықәкыс ишьтысхуеит арҕеиамта аидеиатә – тҕаки апстазааратә тҕабырги реидхәалашьа аарцшра. Уи инаваргыланы, автор ипроблема-тикаҕы

⁴⁵ А.Первенцев. «Полезная, умная книга». Газ. Советская Абхазия, декабрь 12, 1964ш.

ишьтихуа азтцаарақәа асистема рзыкәтцара, ароман аперсонацәа категория еизшаны рхаҕсахьақәа ахьынзатиптәу аарцшуа рыхцәажәара, арҕеиамта аформеи атцаки рсахьаркыратә еидхәалашьа анализ ақатцара, ацсуа сахьаркыратә литератураҕы ароман «Идыру ахьз» иааннакыло атып ашьақәгылара.

Ишазгәахтахьоу еипш, ароман «Идыру ахьз» инартбааны иаанырцшуеит ацсуа қыта афынфажәеижабатәи ашықәсқәа рееиошамта инаркны ахынфажәатәи ашықәсқәа рыла-гамтанза ацстазааратә тагылазаашьа зеипшраз.

Асоветтә уаажәлар ирцәтәымыз, аха акыба чымазара баацс еипш здац шхамқәа хәтцатәарцсаны игылаз ахатаратә культ ахылҕеиаа ацсуа қытақәа рҕынзагьы иназаны ишькәз, атқкаара шымариамыз аанырцшуеит ароман «Идыру ахьз». Апартия аизара ду ақәтцара инықәныкәаны акумунисттә партия Ацснйтәи аорганизациақәа ақәцара ду мҕацыргоит, асовет ацсуа жәлар нацънатә аахысгьы ирыцәтәымыз ахатаратә культ адацқәа уаха изымгьацо рыкәтцаразы. Иван Тарба ироман «Идыру ахьз» аидеиа хадас иамоу, убри ахатаратә культ, аамтала зны, ацсуа қытаҕы ашьаҕа анаха иарбарыз ауафы даақәгьежьны иеиҕаазара, даахәны амҕа иаша иқәтцара.

Ароман аидеиа хада аныцшуеит араиком амазаныкәгаф Адгур Абас-ипа Леиба иусушьатә хықәкы аазырцшуа, ихыцра иалоу ифьныцкәтәи аманалогтә ажәақәа. «Амч змоу шакафы алихыз, шакафы цхастеитәыз ала избахә рхәо ианалага уи иаанаго, иусушьа хәартам ауп, шакафы иаазаз, амҕа иаша иқәйтцаз хәа идырейхәо убри иоуп ацбабаа збо, ажәлар ирыхәо ныкәызго».

Ароман аидеиа хада зныцшуа ахтысқәа зегьы зыдхәалоу хаҕны арҕеиамта дагәылагалоуп аколнхара «Кьараз» ахантәафи акульт иахкьаны аамтала имҕахкьақәаз аныпхгафцәа рымҕахкьара акнйтәи амҕа иашахь ркылгара, ауаа рзынгьы дара рхазынгьы урт, акыр иацсоу ракәны рыкәтца-

ра ус дуны иҗан, а -тәи ашықәсқәа нрылагамтәи раамтазы. Абри изаамтаньтәи апартиатә уснагзатә ду инақәыршәаны иґу рґеиамтоуп ароман «Идыру ахъз».

Ароман аидеиа хада – имґахкьаз ауаґы амґа иашахь икылгара инаваргыланы арґеиамтаґы, ишьтыхуп еиуеипшым азтґаарақәа. Убарт еикәушар калоит х-гәыпкны:

1. Ақытанхамґатә уснагзатәқәа. 2. Анапхгаратә еизы-кәзаашьақәа. 3. Еиуеипшым абзазаратә азтґаарақәа.

Ақытанхамґатә уснагзатәқәа рґәып аґы ицәырґоуп: ачаиаарыхра мґаасшьа ачыдарақәа, азахәазара азтґаара, арахә раазара азтґаара, апсаатә раазара азтґаара, аколнхарабжьаратә азеипш ргыларатә матәахәқәа ахьыкартґо аорганизация аиґкаара азтґаара. Анапхгаратә еизыкәзаашьақәа рґәып аґы ицәырґоуп: араион анапхгареи ақытеи реимадара азтґаара, араион анапхґаґцәа дара дара реимадара азтґаара, араион анапхґаґцәа рхымґаґґашьа азтґаара, ақыта анапхґаґцәа дара – дара реимадашьа азтґаара, ақытеи анапхґаґцәеи анхґцәеи реимадашьа азтґаара, апотекционизм азтґаара.

Егьырт, еиуеипшым азтґаарақәа рґәып аґы ицәырґоуп: абзиабаратә цәалашәа-рақәа рызтґаара, апхәыс лытґа амцкьарала лыхәхәтґра азтґаара, ацәґареи ацәытқәкындкәындреи рызтґаара. Аколнхара абухгалтериаґы амцкьарақәа рцәыртґра азтґаара ухәа убас итґегьы.

Абарт азтґаарақәа зегьы ртґак хазыртәаша асахьаркыратә хаґқәа ргаллереиаґы персонаж рґынза арґеиамта асиужет иалоуп. Урт доусы ркәзшьақәеи рхымґаґґашьеи зеипшроу ала ишоит асахьаркыратә литератураґы итрадициатәны икоу итґоуроуи итґоурами ахаґсахьақәа рыла. Итґоуроу ахаґсахьақәа ргаллереиаґы икоуп, Гудоу араиком амазаныкәґаґ акоммунист иаша Адгур Абас – ипґа Леиба, Гудоу араион Арсаул ақытсовет ахантәаґы Иасон Амцар, Арсаул ақытаґы икоу аколнхара «Кьараз» иатәу ахәтґатәи абриґада абриґадир Астґана Бганба, Арсаул ақыта апар-торганизация амазаныкәґаґ ґып еиталырхыз Мсоуст

Сақаниа, аколнхарабжыратә ргылара аинцьныр Смырба, аиашыарағы зшыапи зыблеи нзыжыыз ахымхәа (аинвалид) Лад Кәазба, аколнхағы, Арноу ианшы Абдала Хаґба, агыыларатәи аколнхара Азхыда ақытан икоу «Абзазара» ахантәағы Езыгә Езыгәба, араиком амазаныкәгаф Леиба ипхәыс, араибарфын аграном Аида Арноу иан аколнхағы Адица, аколнхағы Цица ухәа убас егыртгы.

Итцоурам ахаґсахыакәа ргаллереиағы ицәыргоуп: арґеиамта аперсонаж хада, Арсаул ақытан икоу аколнхара «Къараз» ахантәағы Арноу Наурба, уи аколнхара ахантәағы ихатыпуағы апарторганизация амазаныкәгаф Гера Губаз, аколнхара абухгалтер Фама Чуаз, аклуб аиҳабы Гач Хыцба, ақытантәи адәкыан аиҳабы Антица, Арноу ишә апхыа итәоу амазаныкәгаф Адгуа Маан, уи лаб Алмасхан Маан, Гудоу ақалакытә совет ахантәағы Тапагә Ханба, Гудоу араион ақытахәахәтрәтә аиҳабы Базала Базба, ацыкәреи аарыхрағы иара иааимырыхызгы ацкапанны, мцла ахыз асоц цыа афырхатца хәа изгаз Тарашы Лазба ухәа убас итцегы. Абри итрадициятәу, итцоуроуи, итцоурами хәа иахшаз аперсонажцәа инаваргыланы арґеиамтағы иахцысит ибжыратәу иоҳағыку ахаґсахыакәагы. Убарт ркынтәи хадара злакәоу иреиуоуп Гудоу араиназком ахантәағы Самсон Лолуеи, иара ипхәыс Цабуй. Арт ағыцыа ахатаратә культ аамта иднарцыз адунеихәапшра иахкыаны рацхыа итцоурамкәа апхыаф иґапхыа ицәырго, ишнеиуа хыгы – хыгыцла итцоуроу позиция узеилымкаауа анахыгы арахыгы иатәу ачаихыхы бзиа Аниса Возбеи, Арноу имашыынарныкәцағы, зыцәгыагы зыбзиагы ацстазааратә хтыскәа ирылазымтцо Хута. Ароман «Идыру ахыз» асиужет ґихуеит ахтыскәа хранологиатәла еишытагыланы рцарала.

Алагамтағы, рацхыатәи адакыа рацхыатәи ацәахәағы автор даацәыригоит арґеиамта аперсонаж хада Арноу Наурба. Уи, Гудоу араиком абиуро аилатәарағы дыкан, убра абиуро аилатәара иалаган данаадәылтц ауп апхыаф иґапхыа данаацәыртц Арноу.

Убри амомент инаркны арѣиамтаѣы аратцла ду амахѣтакѣа реипш еихылѣианы зымѣхак зыртбаауа ахтыскѣа, Арноу ма лабѣабагы дыргѣылагалоуп, ма ихпша иадхѣалоуп. Нас рхы еизыркѣкѣаны урт, ахтыскѣа рѣых-дыркѣшо атдыхѣтѣантѣи адакѣа аѣынза атдыхѣтѣантѣи ацѣахѣагы Арноу хашихѣацшуа иаантѣѣоит.

Уаанза зцѣа цѣхѣо апцхѣызба Зиза дахѣынхо агѣашѣ аартны дшынтала харбо автор Арноу зѣыпсахратѣ мѣа дныкѣтцаны даагѣежѣуеит. Цѣа рымазам Арноу Наурба ихаѣсахѣа ганрацѣала иаазырцшуа асахѣаркыратѣ деталькѣа. Урт адеталькѣа адѣахѣала уахѣынрыдпшыло ишубо мацара акѣымзар уаха акгѣы рымхѣо ишшаза икѣазам, узырхѣыцша атцакы цѣулакѣа ахѣрытцатцѣаху рацѣазоуп. Иахгап рацхѣязатѣ адеталь уаанза зызбахѣ ххѣаз, Арноу рацхѣязатѣи ицѣыртцра акѣазшѣа. Гудоу араиком абиуро аилатѣараѣынтѣ данаадѣылтц ханзахѣацшыз Арноу, абиуро акнѣы зызбахѣ рымаз ауснагзатѣкѣа рахѣ акѣзам ихѣ ахѣхоу игѣыларатѣи акѣыта Азхѣыда иуацѣакѣак рѣы икѣоу ачарахѣ ауп дахѣцо. Ибзиоуп, нас абиуро ианалга хѣлахѣан, иуснагзатѣ наплакра уи аены аамта цахѣан, аха адырѣаѣены икѣаитѣеи? Адырѣаѣены иан атѣакѣыжѣцѣкѣагы аусура дѣеит, иара аѣыжѣны шыбжѣаанза дыцѣан, данаапшгѣы, ибзиабаѣ цѣыбза «Антица дааигѣыдыхѣхѣалан, ииартахѣ дналыхеит».

Ари асахѣаркыратѣ кѣырцахала ашѣатаркра Арноу ицѣыргара иара ихаѣсахѣа аарцшра иахѣтакнѣы иахѣыкѣоу инаваргыланы арѣиамта зегѣы азгѣы асимвол тцакы чыдагѣы аныпшуеит. Арѣиамтаѣы иаарцшуп аколнхара «Къараз» иѣырцшыго колнхараны ишыкѣоу хѣа ахѣз ахара ишыназахѣоу аколнхаракѣа иреигѣушѣа икѣазтѣо мцла еиѣкаау апаршеи хзыргаракѣа шракѣу. Аѣнутцкатѣи аускѣа рымѣацѣысшѣа уныргѣылапшыр чхашѣа змам агхакѣа аацѣыртѣуеит. Урт, рырѣеира ацынхѣрас ауаажѣлар ирыцѣтѣыму аускѣа аамта шрыкѣзо, хырцашѣа амамкѣа ауснагзатѣкѣа рцѣышыбжѣааны ишыкѣоу рныпшуеит.

Арноу ихаѣсахъа ѿганк змоу хаѣсахъоуп. Акы, уи адѣахътѣи ипшзара, адѣахътѣи иформа, ипшра, исахъа бзиа инапшьны аилкъареи, анапхгаратѣ гѣыртѣкъыл игымкѣа имоуп. Ѽба, иѿнытѣкатѣи иформа ихымапагъара аус иазнеишьеи ауаа рынзнейшьеи ухѣа итѣоурам ахаѣсахъақѣа ркатегориахъ дагоит. Арѣиамтѣѣы арт ѿѿгангъы азѣы ихаѣсахъаны еилагзаны иѣоуп.

Иван Тарба уи ала иааирпшуеит ауаѿы дзакѣыцѣкъоу ауаѿы зегъы ирзымдыруа, напшыхақѣтѣи ахпша бзиа иманы дырхархѣацѣо, ихъз харгыло ианыѣалало шыѣоу. Иван Папаскъыр иажѣабжъ «Акаруал шѣақъ» аѣны Хѣабыцъ адѣахъала уанахѣацшуа дуаѿы хазыноу цѣоушьап.

Хъыкѣыр лѣы даннеи дхааза, ицѣажѣашъа, ихымѿацгашъа рыла угѣы иаанагарын, ари еипш атынха дахлымоу апхѣысеиба Хъыкѣыр илыбаргузеи, дынирхап хѣа. Аха, хашнеиуа иаабоит Хѣабыцъ шиакѣу Хъыкѣыр лхѣыштѣара амца зырцѣаз, дышхиртѣѣаз, лхѣычқѣа тѣыс ишыѣаитѣаз.

Иван Тарба ироман аѣы Арноу ус уаѿы дхимыртѣеит, уи иаамтѣа хазуп, аха адѣахътѣи ихпша иатѣатѣахыз атѣоурамрақѣа зегъы ирызгѣато иѣамызт, Хѣабыцъ ихаѣсахъаѣ еипш апыршеира рацѣоуп. Ахымапагъара, ахдубеибара ауаѿы дамырблѣкъар ѣалазом. Арноу играқѣа ирышьѣатаны иѣалаз абри ауп. Арноу ихымапагъаратѣ ѣазшьа иатѣгѣоз анапхгаѿцѣа данрықѣашѣа зынза ауаа дрыцѣатѣымхарц имѿа брит. Аус хырхѣага аѣатѣаразы акѣымкѣа ихатѣы рѣхѣацхъыз амацаразы аусура далагеит.

Н. Микава ирецензиа «Алитературатѣ газетъ» иану аѣы ииашаны иазгѣеитѣеит: «Арноу Наурба – деловой, энергичный руководитель большого чайного колхоза «Къараз». Он самовластен, самоуверен, не замечает, как постепенно, но отчетливо и неумолимо такой стиль руководства вступает в противоречие собственной жизнью колхоза». Арѣиамтѣѣы Арноу ихаѣсахъа аазырпшуа асахъаркыратѣ ѣѣырѣахѣақѣа руак иахнарбоит уи даныхѣачызгъы ахымапагъара, аеѣоизмра аелементқѣа шимоу. Уи ашкол дантѣаз

иҫыза зґабк ҫыга калам бзиақ шылкыз ибан исыбтароуп хәа дикит. «Иара тґабыргыцәкьаны ускан игәы иаанагеит акалам зықәнаго сара соуп хәа. Азґаб акалам лара илыма-зар лтаххеит, аха Арноу исхәаз шґақамлеи ихәан, акалам мчыла илымысхуеит хәа далагеит, аха азґаб илымуйт, еи-мактәхеит, еиныйсит. Азґаб акалам аус анахылґеиаа ларґы илмузит, илымтеит. Иара убри инаркны, Арноу уи азґаб длацәажәазомызт. Иарґы ддухеит, ларґы ддухеит, Арноу уи азґаб длацәажәазомызт, аха лтәы дахырґкьаны дахь-лызгәааз, уаха игәы хьампссазакәа дыкан».

Арноу ихәычратә аамтазы иґалаз ахтыс агәалашәара автор машәырны иалаимгалазеит. Дандуха ауаа деицыр-дыруа даныґкала, убри ихәычра аамтазтәи иегоизмра изка-мыжькәа иахьынхаз ауп атдыхәтәан иуаажәлар, ргәы нкы-дгыло аґынза дрыцәтәыхаратәы дґазтґаз.

Иара ихәычраамтазтәи иегаизмра еихазхараз атагыла-заашьа инаґеит, асовет уаажәлар ирыцәтәымыз, аха ацґта-заараґы аамтала атыц змаз ахатаратә культ. Арноу ихьз ашьтытґра карерара иалагоит ахатаратә культ ауаа ры-блақәа анхәаз аамтазы.

«Арноу иқытаґы быжь-класск данрылга, Аґәатәи ақытанхамҫатә техникум дґалеит. Атехникум даналга, Арсаулґа дґьежьны аколнхараґы агротехникс аус иуан. Ахзыргашьа дшыцкәыназ иґеит: Аиҳабыра анибалакь аатышәантәаларак ґаитцомызт, хатґацара иаргәаґуа апхәы-зба леипш, уажәы – уажәы рыла даахгылон, изхирґкалакьы длацшықәыртатә еипш ихы дирбон.

ґЕнак зны аколнхараґы ирымаз азеипґшеизара иеа-лаирхәырцдааит обком актәи амазаныґәаҫ, ауқы, пшзакы, ипґынґа хәхәза, илактақәа агәра – зра чара ирхылтґуаз ах-гәарпхарей агәымшәарей имаз рытґакуа. Ускантәи аизара Арноу дақәшәаны ихы иаирхәеит, иара данцәажәоз ана-пхгаҫы иґапхьа уи имчала Ацсны зегьы ахаґы шапсахыз

ишышәтыкакачхаз, шәыга цшзала еибытаз иажәакәа рыла данахцәажәа, рколнхара аәтәи азтцаарақәа рахь диасит. Уаҕагы ихы таймыжыит. Аус атәы дырны дахцәажәеит.

Анс акәу, арс акәу игәтакы неигзеит, анапхгафы ихы игәаирпхейт. Уинахыс Арноу дыштыпрааны ддәықәлеит».

Автор ихәеит Арноу аколнхара аиҕекааратә гәыртқәыл бзиа шимоу. Убри иабзоураны Арноу «Къараз» ахантәафыс данарта илшейт аус аиҕекара, аколнхара еицырдыруа колнхараны аҕатдара. Ачаи ауп қытанхамҕатә культура хадас, мал рхагас аколнхара иамоу. Ачайтәи ашықәсқәа раан амал ду аазышытуа, ирейгбу ақытанхамҕатә культуран.

Арноу хантәафыс дзыртәз аколнхара ачаи иарбееит. Аха Арноу уи абеиара ажәлар итәы-ипха иҕанатцап хәа акәзам иара ихатәы хызы ашытыхра ахыаиуша амҕақәа рахь идәықәйтцон. Уи шықәзыргәгәо асахьаркыратә кәы-рчахақәа дырмеигзакәа ароман иалеитцейт автор. Убарт ируакуп аеыҕқәа разыкатдара. Арноу аколнхараҕы арахә раазара аус даҕагыланы еитцейкәеит, ачаи аарыхра аус иапырхагахеит хәа ипхыазаны. Аколнхара ахатәы еқәа аазазом. Арахь аеыжәла бзиақәа аколнхара амал ахтынцаны иаархәеит. Ирейгбу аеыҕ Арноу ихыз ахтцаны иқәйтцоит.

Нас апхьахә анагалакь Арноу ихыз шытнахуеит. Уи алагы ихыз иацлоит. Аколнхацәа рмал урт аеыҕқәа ирыхтынцаны иахыааихәо, анаҕсангы, урт аеыҕқәа разыкатдаразы акыр рытуа атәым уаа анааигогы ыкоуп. Ихыз ашытыхразы Арноу апыршеи усқәагы еиҕеикаауеит. Урт ируакуп: Тарашь Лазба, игәылацәа рымхқәа ркынтәи, уахынла аҕықәреи имхахы инаганы иара иааирыхызшәа ахәынтқарра жьаны «Асоциалисттә цыа афырхатца» хәа ахыз – апша ду иоуратәы иахыыкайтцаз.

Абас еипш усқәа реиҕекара Арноу изыкайтцаз Тарашь Лазба игәырҕа даганы акәзамызт. Тарашь Лазба еипш аколнхацәа (иара игәапхақәа, ма изыкақәа) абас аихабыратә хызи-цшеи роуратәы усқәа еиҕекааны уи ала аколнхара ахыз

ахара инаџуа иџаитџон. Аколнхара ахъз анышьтыџлакь, иара уи дахьахантџаџу аџнытџи ихъзгьы шьтыџуан, иаргьы Тарашьраа дынрыдгыланы ахьтџи еџџа џџоуџџоуа игџи инкыдырџеит. Абас ауп еиџырдыруа аколнхаратџ наџхгаџны дшыџкалаз .

Ишнеи-шнеиуаз аколнхара «Къараз шахъзыз ргџалам-шџошџа Арноу Наурба иколнхара хџа рхџо иалагеит. Абар уи шыаџзыргџџџо, атекст аџнытџа ажџа : «Ара-ионтџа нагза-ра комитет ахантџаџы џелла аџџажџара даџын. Уи Аџџантџи адырра ирџеит ахџаанырџџџи делигациак аараны ишыџџоу ала. Атџыхџџџаны ахантџаџы џелла иаџџажџџо аџак ииџе-ит,аделигация Арноу Наурба аколнхара (Арноу Наурба иколнхара хџа аџын ахантџаџы «Къараз» дшашьџаз) иахьейгьу иабадџыџџџџџи хџа».

Аџсуа кьџа аџџџазаараџи ари еиџш амџ-фырхатџараџџа уа аџџ рыман Иван Тџрба ироман асиужет аџи ишыџџихуа иатџанакуа ареалтџа амџџазы. Араџа «Къараз» хџа зыхъз ихџо аколнхара иаџрататиптџу аколнхараџџа уи амџџазы имаџмыџт. Убарт ируакын аколнхара «Дџџырџшь». Арџиамџа иа-лоу афырхаџџа рхаџсахьаџџа ирџрата-типтџу ауаагьы уаџа иуџшаар ауеит.

Арноу Наурба ганкахьала абас џџоукы џџршеила аџџ-заргьы ишыџџихуеит, дрыџхџраауеит ихазы џџаргџас иџаитџо-ит. Егьи аганахь даџа шьџоукы дрыгџџасуеит, иџџахџазаны днархысыргьы моу имамкџа дыџџоуп. Уи автор иааирџшу-еит абригадир Аџтана Бганбей айбашьраџи ибџахаз Лад Кџазба дышрызныџџаз хъырбо асахьаркыратџа кџџырџа-хаџџа рыла. Аџтана Бганба дахьуаџ иашаз, Арноу иџаитџџ аркьахџараџџа дахьырџагылаз ахџџџџи абригада еитџаха ашџа дишьџџит, иблџа даџыригарџ. Лад Кџазба иаџџзар, Арноу игхаџџа ахьираргамаз ажџа аиаша ахьизихџаз азын игџаџ иман. Икыртџа соуазар хџа дыџшызаарын. Нас акыртџа иџшааит. Аколнхара ауџра хьџаџыс Лад дызмаз, шьџоукы, Фама Губаз дназлаз инрыдитџан ишыаџџиргылеит аџхџџа

закараз. Лад Куазба ашықәс зегы ирхаз уи азын икәныркыларц Арноу адтца ныкайтцан, уи ала иаахиркәшеит.

Автор штрихкәак рыла еилукааратәы икайтцеит ахәакәа аколнхара иартаз апхастазы ахара здытцәкьоу дзустоу:

Алмасхан дахыгылазынтәи ибеит иғәыруа аутра иавалаз ахәакәа. Урт иара итәкәа ракәын. Масарк ытцшәаны иахыыказ цышәла инагәтасны атыц нартбааны аутра инташышыит. Лад икәала уаха ддәылтцуамызт. Ишылашыцара илашыцахьан... Алмасхан икалаз имбазашшәа агәашә днадтцны аоныка даагьяжыит... Адырфаены Лад Кәазба Арноу иґапхьа дгылан... Арноу, аибашьраґы аиааира ду зырґаи азәиеипш, иґагыланы икәпоз дыткәаны дигащәа пхазаны днечиґеиуа икабинет дыфнан. «Зашәа егыртгьы абас сапхьа игылаша» – гәаныла ихы дақәныхәон уи.

Ишцакалеи, цьоушьт ари афыза? – Арноу, ирбага нацәкьыс Лад иникәикын – ы? Уара зегы здыруа, зегы хтәы зхәо ари шцаухьи? Аутрацәкьа ахьчара улшом, арахь арак икоу убз уаасуа удәықәуп, аа?

Зґыумтуазеи уажәы. Изымцәажәозеи зыгәра аужьны имоу убз? Ахьзыртәрақәа уанырґеу, аутра ухьчарауазеи?

Ари уамашәакәа икалаз усуп, даацәыркьеит ихьыз хьымзгшәаны ґымт игылаз Лад. Ицқам усзаргьы калап, Арноу, ицқам. Уи уеигәырґашәа уцәажәар атцкьыс, уаргьы уизхәыцындаз. Уара уатцкьыс сара игәнызгомьызт, уазхәыцындаз, иуамоуп... Ари гәыгшақә азәы иизиузаргьы алшоит...».

Ара сахьаркыратә кәырчаха ақыта афнаташәатә хтыс ссақәа ркык-ґык тцабырги ахьаанырцшуа инаваргыланы Арноу агәымбылра атәы гыгшәыгратә цәафа анубаало икоуп. Аха урт ракәым хадара зуа. Ари асахьаркыратә кәырчахагьы еилах-каауеит Арноу ақытауаф флагьеркны еикәкьаны ишимоу. Цьоукы иара идкыланы егырт дрыгәтасуа, дара-дара шеиґаиргыло. Еилахкаауеит Арноуи Арноу ифызцәеи итцаргылалакь ауафы иаша акы дахтныркьар шырта-

ху. «Масарк ытцшәаны иахы́каз» хәа хыхь иаахгаз атекст иалоу ажәақәа, автор иаартны имхәозаргы, уафы ихшыф азцаратәы и́картцоит аколнхара аутра аанда Лад ицас азын азәы итцшәаны ишы́катцаз. Алмасхан Маан агәашә дад-гыланы цшышьала, убри иакәхап ус итцшәаны и́казтцаз хәа агәаанагара хауратәы и́каитцеит автор. «Ари гәагшақә азәы исзиузаргы алшоит» хәа Лад иихәо уи агәаанагара шыақәнаргәгәеит. Алмасхан ихата иакәзар қалап аколнхара ацхаста аиуратәы и́казтцаз. Алмасхан ихәақәа аутра иштала баны, урт рытцара дашьтамлакәа аоны́ка дахьнеиз инагзаны ихаилныркаауеит иаанырцшуеит иара шиакәыз аанда тцшәаны и́казтцаз. Убри азакәхап агәашә аґы дгылан аутрахь дызцшуаз Алмасхан. Нас ихәақәа уахь ишталаз аниба игәы ртынчны дзынагьежыыз. Иқалап Арноу ихатагы идыруазтгы Алмасхан аанда тцшәаны ишы́каитцаз. Арноу ихаґсахьа аарцшышьа злақоу, ала уи ипсихологиатә цәаа иатцанакуеит: Лад ицас азын, Алмасхан дазы́катца, иара ихата хантәафыс дызмоу аколнхара иатәу аутра ахәақәа рґатцара. Ауафытәыа ицәбаа ахьыпхастамхара хәа ахәыцра Арноу илазам. Агәхьаагы икым ацәбаа аалытц иара ихатара ахьз ашьтыхраґ, цьара царгәас иаиоузар.

Мыцла еихачацоу Арноу ихатаратә – хьзы цырхага амоурц азын, уафы ицхзы катәаны иааирыхыз ацәаалытц – мал ацхастатәра згәыгьуа шиақәу хнарбоит, автор Алмасхан ихәақәа аутра рталара ацхаста и́картцаз иадхәалоу ацәажәарақәа рыла. Сара абри асахьаркыратә кәырчаха исгәаланаршәоит ахатаратә культ цынгыла амамкәа иандәықәыз аамтазы, сара сқыта гәакьа Хәац аколнхацәа ашықәсан иаадрыхыз ацьықәреи зегьы хааигәара игылаз ататын казарма ду акны еизганы илеилажьны, нас уаха ишаны изыхәтаз ирымтазакәа иандырбылуаз, еилашны алґатцә ахылзза ишґеиуаз сыбла ихгылоуп иахьагы.

Арноу Наурба ихаґсахьа ахатаратә культ аамта иахатарнаку хаґсахьоуп. Иара и́казшьа, ипсихология уи аамта иа-

цныкæон азын ихызгъы шътнахит. Иара ихатæ уи далашыц-цылан даеакала ацстазаара ауафы дахæацшуа калашья амамшæа игæы иабоит. Уажæы, апартиатæи аизара ду акны ахатаратæ культ ажæлар ирыцэтæыму цæырцны ишыкæз аарцшуа ианафæцæха ацстазаарафы Ленинтæ принцип анорма иашакæа реиташьякæыргыларæ ианалага, Арноу изеилкаауам икæша – мыкæша икæлаз закæу, дымфæхкæаны дшыкоу агæра изгом.

Роман Петрозашвили ииашаны иазгæицæйт. «Он не замечает, что наступили новые времена. Арноу мыслит устаревшими понятиями, продолжает руководит колхозом давно осужденными методами голого администрирования широко бытовавшими вперед культ личности».

Арноу Наурба имѡа иашахь дкылахгоит хѡа иалаго иѡызцѡа Иасон, Астана ухѡа рыгѡра игом, исытцашьыцуе-ит, атыц иашьтоуп хѡа игѡы иаанагоит. Иѡыза згаб, уаанза иара дрыцѡтѡымха дшыкалаз иусушьа импсахыр шиашам аниалхѡа Цица лажѡақѡа Арноу уамашѡа ибеит.

«Лгэы итацэкъоу аартны илызхэом акнытэ, даеа моа-
кала лшыа лурц лтахуп, дхэыцуан «Санкэыпшыз, газа бы-
зшэакэак лзызфит» хэа уатцэы бзымгар калом хэа дсыр-
гэыгма?»

Абас Цица гəтыгыгьала амѳа иашахь икылгара иазкны
илхəо, аѳыза бзиа иажəа иара даеакала идикылоит.

Араиком амазаныкѳаѳ Леиба Адгур Абас-ица Арноу уажѳраанзатѳи иусушьеи ихымѳапгашъеи дырѳкъыхны ажѳлар рыматц аураѳы акыр дапсаны дѳкалартѳ амѳа дыкѳѳитцарц даниацѳажѳо: «Сароу? Ицѳаишьѳеит Арноу. Сара соума ажѳлар ирылкыкыны идѳыкѳѳлаз? Егъырт исаѳалакгы сзынкылом! Мап! Мап! Сара схы здыруа сааѳкалазар ажѳлар рыматцура саѳѳуп! Иѳастцахъоу зегъы азы иазтарц зтаху азин истом! – иѳеаирцѳѳгазеит уи».

Арноу илаеу ахымацагыратә егоизмратә кәзшә
иакхатәи ацстазаара априпцп җыцкәа ишырнымаало,

ихы итазгалаша еиуеипшымы ауаа иашақәа жәпафык иди-гылоит автор, дымцакзакәа уи ала иааирцшуеит, Арноу апстазаара знылаз амфа ғыц ахь инагара шымариям. Уа-анзатәи иусушыағы бгас имақәаз ируазәку араионтә на-гзаратә комитет ахантәафы Самсон Лолуа иакәзар, уигыи уаанза иибахъаз иакәымкәа Арноу иблағы даахәны да-ақәгылт. «Абжъаапны акәзар Самсони иареи реизынхара иахагыи деигәыргъон, амч инатон, игәтыхақәа иеихәон, аха уажәы...

Уажәы иибахъаз, дзышыцылаз Самсон дибомызт, уи зынза аеа тәымк ицәа ихикаауан, илапш дытдашәаргыи итахымызт, еигъаишьон ихала дыказарц, ихы иареи еизын-харц». Арноу икытағы акәу, араион ағы акәу зегыи инапх-гаратә хымфапгашъа, иусушыа мфахкьюуп хәа иаепныркуа ианалага, игәаг рымоуп, атыц зтаху цьюуки ауаа азыкатца-ны ихъз цыреыргъ иағуп хәа игәы иаанагоит обком ахь ихы еитеихәарц дцеит.

Аха «Иибахъаз, дзышыццылахъаз акрызцифахъаз ама-заныкәгаф дабакоу, уажәы зынза аеа цәак ихикаауан, иара изы дтәым уафын». Абас зехъынцъара апстазаара ағыц амфахь иамеханакхъеит, иара ахатаратә культ аамта инатаз аркыахәрақәа дырхынхалоуп.

Арноу обком акынгыи инагзаны изеилкаауам уаанзатәи инапхгаратә усушыа ажәлари апартией ирыцәтәыму акәны ишыкоу уажәшьта ишыкамло. Изеилкаауам иара ддыриа-шарц азын шакәу игхақәа зиаепныркаало. Аколнхара «Къа-раз» азеипш еизара араион анапхгафцәа алахәны имфапы-суаз ағы Арноу хантәафыс дахыкоу акнытә дамырхуеит хәа акәын уажәшьта игәы ишаанагоз. Игхақәа зегыи асар-кыа данцшыланы исахъа дахәапшуашәа аизарағы ианиды-рба ашьтахь. Итыц ағы даанрыжъуеит хәа дақәамгәыгъзо дшыказ иара стыц иашьтоуп хәа уаанза зыгәра имгоз, иара иамхра иакәшахатымхейт, хәа уаанза иара игәы ишаанагоз акәымкәа даеакала иацәажәеит.

«Икалаз шәымбои, афызцәа, Арноу аамта ғыц аусушыа

ҫың иееизакәмыршәеит. Апартия зегы ажәлар зқәыныз-
боз аусушә, иара гәгәала илаеызар акәхап, изкамыжт.
Абрака ауп уи атқас баацқәа зегы рхы ахытдытца. Апста-
заара ашәәа иеакәиршәароуп, уи иаргы иахә еиликааит
хәа сыкоуп. Сыкоуп моу, агәра згоит. Арноу ус марияла дах-
зыштыуам! Рацхәа иаабахәаз Арноу даахадгылароуп.

– Сара сыхәтахәала абри ауп истаху!

– Арноу дамххырцу?

– Мап, уи сара сакәшахәтым!

– Хаи уцсынтры калааит, дад Астана дгәыргәатцәаны
дфаткәеит Абдала, аха иахәтамкәа иааиҫыцкәаз даацәып-
хашәан итыц ағы днатәеит. Астана диашоуп. Арноу итыц
ағы дынхароуп! Уи ахәзхара иргәажьроуп, дыштызцааз
азымфас дахтом! Инакәеитит Лад Кәазба фатхәа».

Абрака Арноу уаанза гәагла ғыгыртахәс имаз ауаа
уажәы иара ишкә ицозеипш икәәхара иаламгакәа, ихы
ирееир акыр шилоу дырны идгыланы ианцәажәа, ацәа да-
лазшәа дҫыхеит. Ихағы иааит иашацәкәаны агха шимаз,
еиликааит уаанзатәи иусушә шееимыз.

Арҫеиамтағы ахтысқәа зегы иара иахәидхәалоу иабзо-
ураны, Арноу Наурба ихаҫсахәа аарпшышәа ишәтнахуеит
ароман зегы аидеиатә цакы. Афада ишахбаз еипш, аамта-
ла изпыртцны иказ, хсоветтә жәлар ирцәтәымыз ахатаратә
культ ахылҫеиаа Арноу даркәалан ихәартам напхгафны
аколнхара дахагылан.

Асахьаркыратә деталькәа рфакт табыргкәа илабҫа-
бартәуеит Арноу агхақәа рацәазаны ишимоу. Зегы ирыц-
куп инапхгаратә тыц ихы иархәаны ихатәы хәзы ашәтыхра
хықәкыс иахымоу. Уи анафс, Инапатцака икоу ауаа, дара
зыцсоу хәа акәымкәа, уала тынхала еилыхны цьоукы хреи-
куеит, цьоукы дрыгәтәсуеит, мцқьарыла, гьангыашрала ды-
рзныкәоит.

Убарт рыдагы Арноу Наурба ахәсақәа рғы икалт
цқьам, Цица дижәеит, Антица цәыбзас димоуп, Зизи дицә-
духеит. Иашоуп, Зизи лышкә атыхәтәаны дгәажьит, аха уи

дызгап хәа игәы итазамызт, Сырма ажәа лынтцо длышьта-
лахъан. Данкыдырцала, ихы даналапш, еилахәаз иусқәа
зегъы дрыцлар калон а́кынтә зыз-бахә ауаа ирмахаңыз
и́кышы́брақәа акы, Зизи лахъ агъежърала ихифеит. Насгъы
арѣиамта атекст а́кны еихаразак илабѣабаны а́цхьаф ипы-
ло Арноу ихаѣра цоурамкәа иаазырцшуа асахъаркыратә
деталькәа роуп. Анапхгаратә гәыртцкәыл бзиа шимоу аро-
ман аперсонажцәа ражәакәа рыла акырцъара инатцшыны
ихәоуп, акәымзар, илабѣабоу асахъаркыратә кәырчаха-
гъы уи шыакәнаргәгәазом. Абарткәа ирыхкъаны акәхап,
а́цхьаф агәынамзара хәычык изцәырнагоит, мцкъара гъан-
гъашрала еиѣартәоу ауафы инапхгаратә тыц а́кны џацхьа
иааныжъра ахы́калаз. Самсон Лолуа, аџада зхаѣсахъа
хахәапшхьоу Арноу икульт ашы́тыхра иацхраауа аихабы-
ратә напхгараѣы итәаз дреиуоуп. Ароман алагамта инар-
кны абжеихарахъ инеиаанза Самсон Лолуа иусушьа ахата-
ратә культ иахылцыз аметод баапсы изкажъуам. Аха аро-
ман абжеихарахъ иныкәло ианалагалакь хәычы-хәычла
Самсон еиликаауа далагоит уаанзатәи аусушьаѣы агха
гәгәакәа шимаз, Адгур араион аѣы и́каитцо аусушьатә ре-
формақәа дрыдгылаџны ихата айтеира ахъаиуз амацараѣы
даанымгылакәа, аханатә аиаша еилкааны и́каз дрыцхы-
рааџны даакәгылоит. Цыхъа Ипсони Астәнеи иара и́кны
инеины Арноу имџахкъара атәы аниархәоз урт ашы́цра
иднархәеит хәа дырхатцгыломызт. «Ашы́цра ианакәзаа-
лакь ихәартам, ахшыџортцара далагоит уи. Хара иаадыру-
еит Арноу дшы́цызго рацәаџуп. Уара уи амџа укәлап хәа
сацәшәаны акәым изысхәо. Аха зеипш камло егъы́кам,
ухы ацәухъчароуп. Хара иахуалуп Арноу ихъз ахъчара. Еи-
лукаау? Дагъаапышәарччашәагъы кәитцеит Самсон Лолуа,
агәанхарақәа наихкъа ицазшәа».

Араионтә анагзаратә комитет ахантәаџы Самсон Ло-
луа абас гәрамгарыла Арсаул ақытсовет ахантәаџы Иасон
Амцар иажәакәа ртак аны́каитцоз Астанагъы Иасонгъы ри-
аша ахатцгылара аимукәа имида-гәидаха уи икабинет ин-

дэылтцны ианцоз аамтазы, Самсон араиком амазаныкэгаф ҕыц Адгур Леибагы иғәра игомызт.

Самсон итази иареи реипылар алаказ ала, урт апартия араиком ашка ицеит хәа игәы иаанагеит. «Ааи, уахь ицазар акәхап. Иара саргы исаашшырц игәы дтахәыцуа днатәеит Самсон».

Иасони Астаней араиком ахь имцазеит усқан, Самсон изеилымкааит урт ргәы тыгыҕа ҕбарак аламкәа иш-цәажәоз. Ажәлар ирыцәтәыму ахатаратә культ аамтала Самсонгы дырлашәны даман. Аркәахәрақәа дрылашыцылап урт мҕа иашоушәа игәы иабап, аиашара ныкәызгарц зыҕтәылх иашытоу икарто ркәахәроушәа ибап. Ароман «Идыру ахьз» акны апартия анапхгаратә роль ныкәигоит араиком амазаныкэгаф ҕыц Адгур Абас-ица Леиба. Уи иусуратә апринцип хада аанырцшуеит атекст аҕы иахпыло ифныткәтәи иманалог руакы: «Амч змоу шакафы амыхыз, шакафы пхастеитәыз ала избәхә рхәо ианалага – уи иаанаго иусушәа хәартам ауп, шакафы иаазаз амҕа иаша иқәйтцаз хәа идырххо убри иоуп аҕабаа збо, ажәлар ирыхәо ныкәыз-го» – дзыкәныкәоз ажәақәа дрызхәыцон уи.

Абас еипш агуманизмратә хықәкы иабзоуроуп Арноу Наурба игхақәа еилыркааны урт рырееира идтцаны ҕацхәа иусураҕы дахәаанрыжбыз. Адгур ила иаарцшуп, Ленинтә принципқәа зыцстазаараҕы иацшәымоу ажәлар ргәеисра цәала-жбыла изныруа акомунист иаша.

Ганкахәала уи инавагыла-аавагылар азымдыруа зпринцип гәҕәоу напхгафуп.

Егы аганахь акәардә харакы иацлало аеыруадафратә хымацагыара злам, зегы иракароу уафуп.

Адгур иусушәа уанахәацшуа убла иаахгылоит ажәа кәымшәышәла, кәышажәала ауаа рымҕахкәаратә иргәежны амҕа иашахь ркылгара реитәазара ихадоу хықәкыс измоу акомунист иаша Гудоу араионазком ахантәафы Самсон Лолуа диацәажәоит уи ихантәафратә хатыри ихабзиабарей дырцрымскәа имаршәакуа.

Иматцураҕы агхақәа имоу ахатаратә культ аамта иари-из ажәйтә усушә шееим импсахыр шыкамло еилыркаа-уа, имырғыгкәа анапхгаратә тон амтакәа ихатә иеыларкәа аиҕызаратә еицәажәарала.

Ахымапагъара иахкьаны гхак имоуп хәа азәы иҕынтә иахар камло иказ Арноу Наурба иакәзар, Адгур уи акы-раамта дишкклапшуан нас цқба дантитцаа грак зхы изза-дымкылазо исытдашыц гәагла исышьтоуп хәа ириашара зәазызкуаз рыгәра зымгоз Арноу ҕызатцас далидыртәала-ны иахьынзаилшоз иркәымшәышәны игхақәа еилыркаауа тынч-тынч диацәажәоит: «Азәы иеызтцәылхны душьтоуп хәа сызуахәом сара, избан акәзар, излаздыруа ала, аҕыз-цәа уцхраарц гәык-цсыкала ала иртахуп, амала уара урт, урцәыхараны угылоушәа збоит, уброуп уара уахьиашам».

Ари амомент акны иахбоит Адгур, хатала амҕа иашахь икылгаразы икәпара инаваргыланы, ауаҕы игха збаны изымтцәахуа, имшәа имарха аргама иазхәо ауаа иашақәа рахатыр аҳаракыра дшашьтоу. Хықәкыла Иасони Астаней Арноу ддыриашарц иархәалоз ахьидимкылаз ауп арака зызбахә имоу Адгур. Апстазаараҕы ирацәоуп ауаҕы бгала дыггәәоу дыггәәаму, икәардә дзыкәтәоу ҳаракыс иамоу зе-ипцпроузеи хәа уазхәыцны мацара ахәшьара итә ахгәарц-харазы иацәажәо, аграқәа зқьы иманы дыказаргьы цәгьас схы зыкастдарызеи хәа реаламгалакәа ирымбошәа катцаны иавсуа аган уаа.

Ауаҕы игха цәырганы иҕаҕы иахәара зегьы ирылшом, убригьы ахатцара атахуп. Абри ахатцара ахатыр аҳаракыра апстазаараҕы ауаа ирыцәтәыму агхақәа рырмачрахь аус ауеит. Аракагьы Адгур дызкәныко амораль атцаны тцаула амоуп.

Апстазаараҕы зны-зынла икалалоит иашацәкьаны азәыр гәыгла, шыцпрыла ианиҕагылоугьы, иара диаша-заргьы иаакаитцәо аиқақәа ахырцаны, ахәынтцәа ақәтәа-ра шьюкы анашьтало. Абрака Адгур еипш анапхгаратә ҳаракыраҕы икоу ауаҕы ицәыуадаҕхар алшоит аиаша-

цәкъя аилкаара. Ацәгъахәацәа, айқәатцәащәа злымхәтә хәйтхәытыщәа ухәа рацәащәоит, амци аиашеи реилыргара уадащәар калоит. Аха Адгур икабинет дыщәнатәаны мацара аусқәа зегъы еилсыргоит хәа далагом. Уи шыапылагъы дныкәоит амашына ахымнеиуа, ахәтцатәы ахаблақәагъы гәыгәтаижъуам, амхәырстақәа ачаиртақәа дныртыс-аартысуа ирыгу-ирыбзоу гәеитәоит. Аколнхацәа дырәацәажәоит аусқәа ртагылазаашъа шыкәоу атыцан днеины еиликаауеит».

Апартия араиком амазаныкәгащ Адгур Леиба еипш Арсаул ақытсовет ахантәафы Иасон Амцари аколнхара «Къараз» акны аус зуа абригадир Астана Бганбеи аханатә аркыахәрақәа ирәагыло хәатцрак камтақәа икәпоит, аха ахатаратә культ имщәацнагоз аблахкратә показухақәа ирытцазуан дара рыкәцара мчыданы инхон, Самсон ишырзиуз еипш уафы дырхатцгыломызт.

Иасон Амцар, ақытсовет ахантәафыс дахъыкәоу, итахуп ажәлар ирзеигъу, аколнхара аусқәа зыртбаара апщыгара ҫыцқәа кәитцарц. Уи дартынчуам ататыни ацъыкәреи рыда егъырт ақытанхамщәатә усқәа гәыгәтыжъны иахъыкәоу. Уи ақытсовет аҫы икәыргылан, уакәа ирызбоит аколнхараҫы арахә раазара аус шышыақәгылоу иалацәажәарц, Арноу иажәахә иазирзыщырц. Ахәтцан инхо аколнхаҫы Агрба Чагә еснагъ гәытцхас имоу, апсаса аколнхараҫ рантцыра аус нагзахарц. Аха Арноу уи дахамтцгылеит, иатәашъаны аизарахъгъы дымнеит.

Ақытсовет ахантәаҫы Иасон Амцар илшо зегъы кәитцоит аколнхараҫы аркыахәрақәа камларц, аха адгылащәа мацхоит. Самсон Лолуа иҫы ацхырааразы дахънеиз хатцгалара имоут, Арноу ихымщәацгашъа дадгыланы дцәажәоит уи. Аха уеизгъы Иасон ақытан Арноу имщәацигоз аркыахәрақәа дырәагыланы аиашамщәахь аусқәа ркылгаразы ақәцара дакәытцуам.

Аколнхара аутра ахәақәа ирфеит хәа Арноу згәаг имаз, ацъынцътә еибашъра ахымхуа Лад Кәазба, ихаразамкәа,

ахәақәа иҕартҕаз аҕхаста анидизбала Иасон нас иҕыза Астана дицырхрааны аколнхара аправление еизганы Лад хара шидмыз аацшратәы иҕаитҕеит. Иасон идунеихәацшышьяҕы хтак ицтазыршәо иакәны дыҕоуп аколнхара «Къараз» иатәу ахәтҕантәи абригада абригадир Астана Бганба.

Астанеи Арноуи диантитезатә хәҕсахьяны ароман да-лоуп. Астанагы Арноу еипш ақытанхамҕатә ҕара имоуп, аха Арноу аихабыра ргәы иаахәауа мцакьякьярыла иҕекылҕуаа аколнхара ахантәафра шигоз еипш амцкьяра Астана ихы изадкылом. Уи дуаҕы иашоуп. Ахатаратә культ аамтазтәи ацстазаара злашьякәгылаз нышәарак рзиуам. Иара убри ииашара иахкьяноуп ахәтҕантәи абригада еитца-ха ашҕа, ибла дапыригарц Арноу уи дыздәықәитҕаз.

Арноу ахәтҕатәи абригада ачленцәа дара рбригада аусқәа иркәыхны. Араҕа илбааганы араионахьтә азәы даар илацш итцашәаша ачаиртақәа рҕы аусқәа иалаирго дана-лага, Астана инапхгаратә зин еилкааны дымшәа-дмырха абригадаҕы ацшәымара аанкыла Арноу диҕагылт, аколнхациәа дара рбригадаҕы аус руа архаҕа иаханы имцо иҕартҕеит. Астана ганкахьала Арноу еснагь диҕагыланы аргама еихәеит уи игхақәа. Арноу Наурба иусушья имҕахкьярақәа, ихымацызарақәа ухәа ртәы араиком амазаныкәгаҕ Адгур Леиба инартцаулары Астана илоуп излеиликаа.

Ииашоуп Астана араиком амазаныкәгаҕы Адгәыр иҕы ихала днеины имхәеит Арноу иркяхәрақәа хымҕац-гашья, уи цәҕяхәароуп хәа ицхьазаны, аха Адгур ихатә ахәтҕантәы ибригадаҕы данҕеи азтцаарақәа ииҕауаз иры-бзоураны Астана Арноу дзакәыцәкьаз аиаша аацәырганы Адгур иеихәеит.

Нак-нактәи аколнхара алахьынҕа, иара Арноу ихатә илахьынҕагы абри иазбо иҕалеит. Ганкахьала, ишахәо еипш. Арсана Арноу диҕагылоуп, инацшуа уи Арноу итыц ицәигарц итахуп ихәаратәы, егыи аганахь Арноу ихантәафратә еихабыра атдыхәтәа цтдәеит уажәшьҕа да-

мырхуеит хэа зегъы аныцшуаз игара Астана иоуп зегъы рацхъаза игыланы Арноу аколнхара ахантэафыс дахьыкоу даанхароуп хэа икэгылаз. Астана зус даараза ибзианы издыруа, афызара иаша ныкэызго, апстазаарафы аркхэхэрак калар ианымшэо иакэны даарцшуп.

Ақытанхамфатэ усқэа инарываргылан Астана ихафсахъа абзиабара атемагъы иадхэаланы икайтдогъы рацэоуп. Уи бзиа дибоит анцъныр Сырма Смырба. Уи абзиабаратэ цэахэа иадхэалоу Астана ихафсахъафы иахбоит егырахъ апстазаарафы еипш агъарахэа акэымкэа, дыцхашъа-пхатцо игыгъра лара Сырма лгэыгъра афынза изымназо дшыкоу. Шэытара злам, нак-нак анасыц шъахэ зызцшу абзиабара цкъа абзиабара кэымшэышэ Астана идхэаланы иаарцшуп.

Ароман «Идыру ахъз» акны атыц бзиа аанакылоит ахэса рхафсахъа... Ахэса рхафсахъа аарцшра инаваргыланы иханыртэауеит ахацэа рхафсахъакэагъы. Убас икоуп араиком амазаныкэгаф Адгэыр Леиба ипцхэыс Аидеи, араиком ахантэафы Самсон Лолуа ипцхэыс Цабуи рхафсахъакэа.

Адгэыр, афада ишазгэахтахэо еипш, апартия анапхгаратэ роль зныцшуа аус бзианы издыруа напхгафуп. Уи атаацэарафы зыказшъа бзиоу хатцоуп. ипшэма пхэыс Аида лакэзар гэатала, кэзшъала зынзак иара диашъашэалоуп. Лхатца еипш ларгъы лус гэыкала дацпыхэаны иналыгзоит. Уи «араибырфын» акны агрономс аус луеит. Лызанат зеипшроу иабзоураны лусура ақытакэа ирыдхэалоуп. Аканчаазареи лареи ркантакт бзиоуп, ларгъы лхатца еипш ақытакэа рахъ дныкэеит, аканч аазафцэа дрыцхраауеит. Амжэабгъ ахэса иахъхырфоз дышрыцхраауаз айгэышэ лшъапы ахэхъан зынгъы.

Адгур араиком дахъамазаныкэгафу иабзоураны амашына дахънеилаз ылытцагылазар лылшоит, аха лхатца еиеипш ларгъы шъапыла аныкэара хым-згылшъазом.

Аида лхафсахъала араиком ахантэафы Самсон ипцхэыс Цабу лхафсахъа иантитезаны икатцоуп:

Аида лхатца араиком амазаныкѣгаѿ дыкоуп хѣа лара аусура дакѣйтны дымтѣазеит лызанаат ала аус луеит. Цабу лхатца Самсон араиком ахантѣаѿыс аусура даналага лара лхақым ехѣшаратѣ заанат бзиахѣ кажны аусура дакѣйтны аѿны длатѣеит Аида, далагар Цабу латцкыысгы амашыынакѣа дахънеилакгы илытцагыло икалартѣ икоуп лтагылазаашъа, аха уи атагылазаашъа салахѣхѣтуеит хѣа леазылкуам, аматцуратѣ ускѣа дышрышьтоугы илатѣалшьоит шыапыла аныкѣара, Цабу лакѣзар, лхатѣы ускѣа роуп дызѣу, аха дахънеилак амашыына лытцагылоуп. Абар уи зырцабыргуа атекст акны иахцыло, акытамѿак аѣы Аидеи Цабуи машѣырны ргѣырѣанзамкѣа ианеикѣшѣа еибырхѣаз рдиалог акнытѣи ацѣахѣакѣак: «– Ажѣлар – ажѣлар роуп, урт рус нтѣарым. Аха бара бхы зыхбаркѣозеи настгы шыапыла бхала...

– Егъаурым, ари ахауа цкѣа усура шыапыла уныкѣозар, еихагы еигъуп. – Егъа ус акѣзаргы, Аида быхъз – быцша... Араиком амазаныкѣгаѿ ипцхѣыс, шыапыла...

– Араиком амазаныкѣгаѿ ипцхѣыс хѣа аѿны стѣарызма, нас ... Аус азы зынгы шыапыла уныкѣароуп, зынгы ѣыла... Бара бабаказ, Цабу арахъ машыынала? – дтѣаит Аида леанраалашѣа.

– Сабаказ... Абри абжъарак лацѣеихъшь смоузацт, сшыкоу бымбои сылацѣакѣа тѣааны скарахеит... Сахѣшьаца цкѣынак цхѣыс дааигон, ар рчара иаѿызан, саркареит...».

Иван Тарба иперсонажцѣа Аидеи Цабуи абас цъарак еикѣшѣаны апцхѣаѿ илацшхѣаа азнытрыс ала еицынагзаны икалартѣ еиваргыла иааирцшуеит урт ѿнытцкалатѣи казшьалагы адѣахътѣи рыцшралагы иахъынзеипцшым. Итѣоуроуи итѣоурами рантитезаратѣ кантраст асеипцш асахъаркыратѣ хархѣарала еиваргыланы автор акырцъара апцхѣаѿ иирбоит. Иаагап даѣа сахъаркыратѣ моментк. Аидеи Цабуи Акѣатѣи иааз ахѣмарцѣа рыкѣгылара рбарцаз акультуратѣ ѿны зтагылаз абахъахъ инталт:

«Еицәажәо абахча ишытцаз, абилет, аазхәоз ауаа рхыцхьазара еитцахо ианалага, Аида лфыза длыманы уахь лфыналхеит.

О-билетк хабтар калару? – абилет тифы дналазцааит Аида.

– Зеипш тыпкәоузеи ишәтаху? – лхәеит абилет тифы. Убри аамтазы, Цабу илзымбатәбараха, Аида лмахәар еи-маргәгәа илкын, длазцааит:

– Иззыбтахыда абилеткәа?

– Иззыстахыда шца? Хара хзы истахыми!

– Хара абилеткәа ирзаауазеи, хтыпкәа рфы хнеины хамтәои? Иаацалшьеит Цабу.

– Ишпа, билетда. Насгьы иабыкәу хара хтыпкәа хәа бызфәу ахыкәу? – Цабу лнапы абрахь нак цъара илырхан, – абна, ибымдыруеи, мшәан, уахь бымнеизаци? ибзым-дырзои хара хтәартә? Зынза уамашәакәа ибзиақәан Аида дшылфәапшуаз.

– Аа... уахь аеазны. Уахь зегьы абилеткәа аахәаны иахьнеиуа харгьы хнарылашәап, иаха ибзианы иаабоит, – дафамцакәа иаафыхылтцәеит. Аида о-билетк аалхәан акасса днадтцит... Цабу араиком амазаныкәгао ипцхәыс абилеткәа ахьяалхәаз изцәалшьауеит хәагьы уафы ихәар-гьы қәнагам, избан акәзар, акультуратә фәнафы хәмаррак аныкәзаалакгьы, лара лхала лхы кьацәза, днеины днатәон, тәка апартеирафы ауаа хыхьынтә дрылапшуа, Цабу лтәала араион амазаныкәгао ипцхәыс иахьылтыпыз уи акәын».

Арт афәрпштәкәа иаахгаз рфы излахбо ала Цабу лхым-фәпгашьяфы макъаназы гәнаха лыманы дыкам лхатца иматтуратә тагылазаашьатә алафәрбара рацәак дыртымтыцт. Аха автор иахирбоит Цабу гәнаха хьантазак зламшәа икәу лкәзшьа, ауафытәыфса рыпстазаара зырхәашьуа ацәгьяуа-рақәагьы ишрыцәтәымым. Цабу араион ахәхаахәтра асистемафы бзиака анааналак лхатца иматтуратә еихабыралхы иархәаны далапшны илтаху ахылхуеит ишылтаху илшоит.

Иќалап җарташатҗас ахә мшәазакәа илгозаргы. Автор уи ахә шәаны илгоу, ахә лымшәоу атәы мхәазакәа иаартны иаанижыит, аха лара аус җьаргы ишылымуа лхатҗа иуа-лафахәы заќаразаалакь лара еидылхәхәало шаќа рықәзаны иќоу уанахәапшлакь иабаалгои арсќатәи амтәа-фытәа рыхә җартыша гарала иќалтҗазаап хәа азтҗаара аауҗагылоит. Абраќагы Җабуи Аидеи антитезара җазтҗо раќәны еиваргыланы иахирбоит автор... Телефонла еиҗәажәоит Җабуи Аидеи урт, раҗәакгы еишыҗыыланы иќазам иане-ибадырыз уажәы ааигәоуп, аха Җабу лмишьчанратә агәра аужьны Аидагы лара леипш лхатҗа ихпша илнаҗо алшарақәа мҗќьарыла лхы иахьалырхәара хәа дыќоуп... Дара аталартҗақәа шаќа аанагаз бдыруоу?

Х-наҗәызатҗәык роуп, хҗа! Нас зегьы рыҗаҗхьаза аанагоит хәа быќазма бара? Бгәы ишҗаанаго? Ишаахыртыз еипштҗәкьа, атҗәахыртҗа аќнытә ателефон исзасит. Сҗаны избеит, аха избазеи? Иаразнак снапқәа нарықәыстҗеит. Ари Аида Леиба илтәуп, ари сара сзы, ари ... Ахҗатәи анапы афбатәи амазаныќәгаф ипхәыс илышәт, схәеит. Сиашами? Барей сареи хәамышьтахь уигьы илмазааит уаха изықәнагодаз? Уаха азәгы! Аа, исхаштыз... Шьатҗақәак хәа аанаганы иќоуп, аха базымтҗаан! Уртгы ахәаанырҗәтәи иаанагаз иреиуоуп – хашьҗәа иахзаартиит – Чехословакиатәи! Апхынтәиқәа бтахума, азынтәиқәа бтахума – зеипш бтаху – шаќа бтаху! Бара фажәижәаф рами иныќәыбго? Усоуп хәа сыќоуп? Абри аќара ауп. Нас иќақәоуп дыфәгьх хәыҗымыҗқәак аанаганы, аха урт, ртәы уи аќара ахәара иапсам бара ианыббалакь ибызбып! Сара исылшаз абри ауп, нас бгәы ишҗаанагои Аида?» Аида илаҳаз ажәәқәа изаќаразаалакь акала дыдмыргәыргъеит, иамур иаха ддыргәааит. Шаќа иќьафны дхәыҗуазеи, насгы излаасхәозеи? Лусс иа-лоузеи афныматәәқәеи ашьатҗаматәәқәеи атҗәыхыртәфы днеины ашара? Ех, изакәу шыҗыларә баапсүазеи, аха илылаехьазар ақәап? Уи лапхьыркәкәарагы имариоу усхарым!...»

Цабу агәра ганы дыкоуп икалто ус иахәтацәкьоуп хәа. Аида уи иаразнак илҕалырхъзом, азнак азы ателефон астанциаҕы аус зуа иахьрахауа акәымзар Цабу илхәаз ларгыы лгәы азыхәо дыказаап убоу ухәаратәы акынза иназоит лҕынкылара. Аха нас уажәшьтан арҕиамтаҕы хара иаабоит Цабу амҕа иашахь лыргъежьразы Аида лымццакра алтцшәа бзиа шаиуз – Цабу лышьцырақәа дыркәыхо лзаанатахь дшыгъежьыз аусура дшалагаз.

Цабуи аидеи еиваргыланы раарпшраҕы Иван Тарба ицәыригоит апстазаараҕы атып змоу зхатца иматцура зхы иархәаны иахьлыхәтоугыы иахьлыхәтамгыы зыкекылгәгәа дызлакамдалакаушәалҕыкатцо зхатәцәбаа аламтазакәа алгара иацәыпхамшьо атагылазаашьа иалахәахәто апстазаара иажьымдырны иалоу игәхыршәагоу итцоурам ахымапызеи зхатца иматц уратә тагылазаашьа зынзагыы зхы иазырхәарц згәы итам зхатә лшареи, зхатәы цәбааи рыла зыпстазаара зырпшзо ауафышәара ду мҕапызафс измоу иҕырпшыго, итцоуроу, ахапшәмара зылшо апхәыс тышәантәалеи рхаҕсахьақәа. Арт аҕ-хәсак еиваргыланы апатреттә сахьаркыратә детальқәа рылеи адәахьтәи рыпшра аконтрасрагыы хирбоит автор «Аида пхәыс асак, еикәакы, лыхцәқәа цаны, иаужьны лызқәа икәуп. Лыблақәа тбаа-тбааза, лыцьымшь еикәатцәа жәпақәа ахькыдыз игәыкза дрытцапхон. Илшәыз аматәа акәзар, ишаанагара лара лцәа ианылартә, ихагамкәа – ипагьамкәа икәапза икан.»

«Ачуан дтаршәызшәа дышпакоу, сара сааста ари паҕак дафызоуп аалгәахәан Цабу уи датәамбазакәа, лқьышә дныкәтцашәа лнапы аалымылхын апсшәа лалхәеит».

Цабу ароман аҕы апхәыс теитпш бзиа змоу, агьама атцатцан зееилазхәо, хәа ирпхьазо лҕапхьа Аида адәахьтәи «апшраҕы паҕак дафызоуп» аха уи адәахьтәи апшроуп.

Ив. Тарба арт аҕ-хәсак еиваргыланы ҕҕба-ҕҕба пшра рытаны ицәыригеит илабҕабоу адәахьтәи апшра егы илабҕабам ҕнутцкалатәи агәата иахылтцуа исубиективтәу апшра.

Апатреттə сахьаркыратə кəырчахақəа рəы Цабу адəа-хьтəи лыпшзара Аида лыпшра аткыс акырза еигьуп. Аха автор зыхəшьара ирхаракуа адəахьтəи напшыхақəатəи апшра иатцатəаху гəаталатəи ɔнутқалатəи апшзароуп. Аида абри афнытқатəи апшзара ду илымоу Цабу лыпшра җынғылагы атцанырзратə икайтцеит.

Арт аф-хəсак рхаҗсахьақəа ароман акны рцəыргара дара рхацəа рхаҗсахьақəа хазыртəаауа акəны урт рхацəа рхаҗсахьақəа инагзаны реилкаара иацхраауа икатцоуп.

Аида лхатца Адгур кəзшьалагы дунеихəапшышьала-гы хтак еицтаршəуа апартиатə аизара ду ақəтцара иатце-ицəа иашақəаны ацстазаараҗы ицəыртцыз ахатаратə культ иарблакьаз ауаа рыриашараҗы аапсара ззымдыруа акому-нистцəа ирхатарнаку – итиптəу хаҗсахьақəоуп.

Цабуи, лхатца Самсони ракəзар уртгы кəзшьалагы ду-неихəапшышьалагы хтак еицтадыршəоит, аха ахатаратə культ ахапызара қəызбара зқəым пқараны иахəапшуазар, рхымəацгашьа ацстазаара мажымдырны ишыкоу зыз-гəамтаз ашьтахь Адгури Аидеи реипш икоу ауаа иашақəа ирыбзоураны зышыцылара гəымхақəа кажьны аитаира зауз, афынəажəабатəи ашықəскəа раамтазы ацстазаараҗы атыц змаз ирхатарнаку итиптəу хаҗсахьақəоуп!

Ауафы ицьынць дацəхымкьароуп.

Атдыхəтəантəи аамтазы ацсуа литераура иаланагалаз афымта җыцқəа иреиуоуп ашəкəыффы Иван Тарба ироман «Адуinei ахьалаго»(ашəкəтыжьырта «Алашара», 1986ш.) Ароман акны темас ишьтыхуп ацсуа қытеи ақалакыи реи-зыкəзаашьа. Идеиа хадас иамоуп: ауафы ауафреи идоухатə беиареи идгьыл гəакьа, ицьынць ирыдхəаланы раарцшра, уи иацəыхкьаз ма зəацəхзыркьаз ипстазаара атрагедиатə тагылазаашьаҗы дышнанаго алабəабатəра. Аидеиа хада

иапшыны икэыргылоуп абарт азтаарақәа: ақалақь аблах-
кыгатә цшра, адәахьтәи ацырцырра ихнахуа апстазаара
мариа иашьталаны уахь ицо ауаа агха ду шрыхуа: ақалақь
аткыс, иахьатәи аамтазы, ақыта ауафы иптазаара ишапы-
рхагоу; ақалақь аґапхьа ақыта иамоу апыжәарақәа...

И. Тарба игоит Ақәа ақалақь иазааигәаны, амшын ахы-
кәи ашьхара ашьапи ирыбжьанакыз Ашыра ақыта инхо
Маадан Абданба итаацәара. Маадан ичкәын Алма, Ақәа
ашьтатцарта рхьшәашәагаґы аматцура далоуп. Ипцхәыс Ра-
сидаци, ипа (Маадан имата) Даури иареи Ақәа инхоит. Ма-
адан иахәшья Каиматхан Ақәа дынхоит, дыпцхәысеибоуп,
аус луеит акаҳуажәыртаґы. Урт реизыказаашьала, реитәне-
иааирала, апхьаф ақытаґы дналарпшуа, ақалақьґы ирбо,
ахтысқәа апстазааратә цабырг иацнеиуа, афымта уаднаха-
лартә ишьақәыргылоуп ароман акомпозиция.

Арґеиамтаґы ахаґсахьақәа, итрадициятәу аметод ала
хахәапшуазар, ишоит ицоуроуи ицоурами рыла. Ицоуроу
ахаґсахьқәа роуп: Маадан, Мачыч, Аста, Ахра, Фатима Тли-
сова, Беслан, Саида, Тамел, Каиматхан, Витали Рослиаков,
Наалеи Тиграни Тигранианаа. Ицоурам рахь ипхьазатәуп:
Алма, Расидац, Леуан, Адгуа, Цира, Сона, Амануки Мануки
Манукианаа убас итцегьґы.

Анегативтә цәыртцрақәа апстазаара иага идырхәашьу-
азарґы, иґоуп урт ирґаґыло амчрақәа. Урт амчрақәа роуп
ауафьтәыфса дзырпшзо, апстазаара ашьапы икәзыргыло,
зыдґыл гәґәала икәгылоу, аґынцъ зыбзиабара адхәа-
лоу, аґьа аус иазгәакьоу. Аґьа аус ацәымаашьара, адґыл
ақәаарыхра, ауафы аекономикатә тагылазаашьа мацара
акәымкәа, идоухатә гәалаказаараґы шышьтырхуа арґеи-
амта ибзиазаны иаанарпшуеит. Ақыта ныжьны ақалақь
ашка зхы зырхаз, дара рґәы ишаанагоз еипш ргәалаказа-
ара итәы-ипха изыкамлеит. Алма, «тәа збаз, тәа ихәхәеит»
хәа, ажәлар рмал иблақәа хнакын агара, афара дшаґыз, «аз
иаанаго апша иагоит», иарґы дақәзит, ималґы аконфи-
скация азыкартцеит. Расидац амал ажәфан далахаларашәа

адгьыл латэамшьо ахауа дшалакнахаз хыгэтцэи длеин, агэ-
цэхэи длыкэтэеит. Адгуа лакэзар акыта латэамшьо, акы-
танхамѳа дацэибналаны данца, лынасыц аамталатэи аб-
зиабаѳ имадараѳи длеит. Абас аперсонажцэа азэи-азэи
еиламѳашьо рхаѳсахьақэа апхьаѳ игэаѳи инеиуа икатцоуп.

Маадан Абданба ихаѳсахьа егьырт зегьы ирылукаартэ,
ирѳеиамтаѳи имѳапысуа ахтысқэа реихаразак ирылахэуп.
Уи ипсихологиатэ еибарххара аарцшуп иабацэа, урт рабацэа
рцьынцэ аѳаѳа дгьыл дахганы, амшын апшахэахьы илбаа-
гара иахылтцуа ахтысқэеи агэтахэицрақэеи иргэылганы.

Маадан Абданба аколнхараѳи аусуразы дымнеиргьы
ќалоит иќэра иабзоураны, аха уи инапы еикэицсаны атэа-
ра цэаѳас имазам. Ихата аколнхарахь усура дахьнеиуа ама-
цара акэымкэа, ипцстазааратэ цышэа ихы иархэаны, иѳыцу,
ихырхагоу ажэалагалақэа ќаитцоит, аинициатива бзиақэа
драпшьгаѳуп.

Маадан иблақэа рылоуп апхьаѳ ароман аќны имѳапы-
суа ахтысқэа реихаразак злеибо. Уи ихаѳсахьа иахьатэи
апсуа нхаѳы бзиа игэтыхақэа зныцшуа хаѳсахьоуп.

Иахьа апстазаараѳи ирацэоуп ахэахэа збаны «сара схы
ацэгьара засыргарызеи» хэа акэѳымткэа иавсуа ауаа ган-
вагылақэа. Маадан иакэым ќазтцо дангэеита, уи дызуста-
заалак, аргама днаидгыланы иеихэоит «иќоутцо хэартам,
уакэытцроуп» хэа.

Апстазаараѳи иахьагьы иахцылоит, Андерсен илакэ
аѳи зхаѳсахьа цэыргоу акрал ќыантаз «иматэа ѳыцқэа»
реипцш, зыхшыѳ тацэу, знапы иану аус иахэтоу аѳазарахь
изызхамгалуу, арахь аматцура бзиақэа ирхагылоу. Ус иќоу
ауаа рматцуратэ уснагзатэ еиламырцха рхала амѳақэтца-
ра ацынхэрас, хыхь иќоу цьоукы рхэатэала иныќэоит, рхы
иапцшэманьы ќалашьа рымазам. Ианамух, хыхь иќоу аиха-
бы хэа хазѳу дуаѳы цќазар, дшэартамхар ќалоит зтыцаѳи
иќам уи аматцурауаѳ. Аха уи хыхь иќоу аихабы ихата ды-
цќамзар?

Маадан ичкэын иахытыцым дыштэаз заа иангэитоуп абас аниҳэаз: «Ма зынза уакэытц абри узёу аус, уиас даеацъара, иахышэартам, уара иахьулшаша, удырра азхартэ иахьыкоу». (ад.273).

Маадан ица дымѡахызкьаз амзызгыы изымдыруа дыкам. Итаца Расидац лыцсымтэра ица дахьаркьалаз азы авба гэаныла илитозаргыы, итаца лахь гунчыхь ажэак ихэаны хахауам. Ихэаргыы, лытцшэак уи лёы иаиураны ишыкам заанатцы идыруазар акэхап. Ичкэын иёоуп уи иаартны ацэажэара азин ахьимоу. Ичкэын зныкымкэа, дцо – даауа, хала акырынтэ иеихэеит, ианаму иааргэгэаны, иааргыны диацэажэеит:

«– Ѓычроуп уара узёу, уаанза сноумгар умуазар... Сара сца дгьычзар стахымызт, хара хажэла агьыч дрыламызт, гьычтцас уаныз, сара сымацара сакэым, хажэла иазымдырзоз ахьз баацс ахутцеит, нацэахыла хаибадырбо. Агьыч ицстазаара шынцэо умдыруеи, убасоуп уаргыы ушалго, иуахауоу, Алма?» (ад.273).

Маадан зхатэы цъабаала иаарыхны акрызфо, даеазэы итэы зымго ацсуа хатцоуп. Уи ичкэын Алма икаитцо атцмыхэхэарақэа дзырфеагыло, сычкэын абаацсы шыкаитцо итцырхыр дақэзуеит хэа мацара акэым: дзанышэом амцқьа – чыс, изычхауам реиха еизаагэо ауафы, иара ишыа иалтцыз ичкэын, убри амцқьа чыс ахьидикыло «сара адэы саакэлазар аахыс, сабацэа, урт рабацэа, схьышэтра зегьы ишыкартцоз еицш, скаркы илбааздоз сфатца цқьан, сцъа иалтцыз акэын, сца иифогыы убас иказар стахын». (274).

Ауафы ифатцахэыс иаарыхыу ача арахэ ирфеазтцо ауаа ақытафы ианцэыртц, Маадан, хыхь ишазгэыхтахьоу еицш днареагыланы, икашэтцо хэартам хэа реихэеит, нас ари еицш азалымдара кэзтцо ракэыхразы ақыта азеицш реизарафы дықэгыланы дрыхцэажэеит.

Убрака Маадан иқэгылара иабзоураны, Ашыра ақытан арахэ ача рфатцаны раазара атыхэ цтцэахарц акэтцара шытырхит, услагыы инарыгзеит ари алагамта бзиан.

Ароман акны дцёыргоуп Маадан аус бзиақәа, аус ҕы-
цқәа жәпакы дринициатива катцаоны. Уи ибзоурала Ашы-
ра ақытан ашкол уи ашықәсан иалгаз шгәыпыз аколнха-
раҕ иаангылт. Уи ибзоурала ашьхаазара нападыркит. Иара
Маадан ихата, иус бзиазаны иахьидыруаз, ашьхаазара
дахьазкааз азы уи аус днахадыргылт. Ацстазаара аҕагәта-
срақәа, амакәмабарақәа, ак атцкыс егьи еицәаны ауадаџра
баапсзақәа иргәылганы, драматизм тцаулала ицёыргоуп
Маадан ихаҕсахьа. Ауаџы гәыпшқьа иааизымычхаратәы
акара агәакра хьантақәа дыртагылоуп. Дгьатцәы-гьатцәуа,
«иҕоутцо хәартам, уакәзуеит, уакәытц узәу аус» хәа ды-
шишьтаз, ицкәын затцә дынкылахәаша дцеит. Ицшәма
пхәыс Мачыч дычмазаџхан, лыпстазаара далтцит. Бааза-
тәык ицшәма пхәыс чмазаџи иареи ирызтоз ижәзатцә уа-
анза аихамџа азааигәара адәыгьба иашьхьан. Абартқәа
азмырхакәа, иара дыказамкәа иахьатәоны машәырла
амца џацралан, иныкәццышә ицеит. Хыбрада адәы дана-
ақәха, аамтала хәа Акәа ақалақь аҕы иахәшьа Каиматхан
дахьыџназ иеи, ихәыси, илеи има даан иахьынтеикыз
ауха, аҕы акьыркьырра иалагеит, агәылацәа ацәаха рымто.
Ахәыс акаара танатцеит. Ала акәзар, урт иреицәаха ашра
иалагеит. Ақалақь агәтаҕы ас еицш аныкала, агәыла баап-
сы Сониа ацәхара далагеит, ацстәқәа рыбжы змахауазгы
лара лыбжы иарҕыхеит.

Ароман «Адунеи ахьалаго» акны ирацәазоуп Маадан
ихаҕсахьа инартцауланы, ганрацәала иаазырпшуа асахьар-
кыратә деталькәа. Урт аџада ишаххәахьоу еицш, иҕоуп
ақыта иадхәалоу даеа шьоукы – ақалақь. Иҕоуп ақытагьы
ақалақьгьы еицырзеицшны ирыдхәалоу. Убарт рахьтә акы
ҕырпштәы хасабла хәзаатгылап: Маадан, ишаххәахьоу
еицш, ижәзатцә адәыгьба иашьит, ицшәма пхәыс Мачыч
дычмазаџны данышьтаз аамтазы. Хшыда, баазатәыда
псыхәа лымамызт. Маадан, ахш злааигашаз аашьтихын,
машьынак днақәтәан, Акәа ахш ахьыртиуаз днеит. Ахәсақәа
хаш азын аишьтагыла иахьгылаз «дыпхашьа – пхатцо, ихы

шымѡапигара изымдыруа даарзаааигѡахеит, иныѡашѡа еиха-еиха иагырхо, дынтгыла-аатгыло, изыпшыз атагыла-заашья итѡозшѡа днеиуан...Ашьхымзатра даахагылазшѡа аууы рыхга, азѡи-азѡи еизымзырѡуа, реиха зхѡо хѡа еисо-шѡа, ахѡса ацѡажѡара иаѡын». (279). Абри еипш атагылаза-ашьяѡы Маадан изцѡыртѡеит еиуеипшым агѡтахѡыцраѡа: «...Аѡалаѡъ аѡы шѡцаны, шѡыфьтѡ аахѡаны иаажѡгоит хѡа аѡпныхѡа рыстахуан шьѡуы». (279). Апстазаара убас иѡоуп, зны-зынла, уара ухыѡѡы асамартал агѡта иштанаршѡу-агы, зынза иутахзам уацымныѡѡар ада цыхѡа ахьямам аѡы унанагоит. Маадангы атагылазаашья, иара иитахымыз, дызнымшѡарц игѡитамыз дадымгылар амуит.

Ахшаагара иадхѡалоу ахтыскѡа ѡиоит адраматизмра рытцаны, Маадан ипсихологиатѡ еибаррхара аарпшуа. Ахш иманы Ашыраѡа иѡоз автобус, даѡѡтѡаны амѡа дныѡѡылт. Ахштра ишьапѡѡа ирыбжьаргѡѡа инаиргылан ишнеиуаз, амѡа баапсын, амашьяна жрак ианынтас, ахш ивараѡы итѡаз апхѡыс «лбырфын қылпадѡѡа инырхьызсеит, лытцкы акалтгы ипѡыш-пѡышза аѡѡапѡѡа нантѡалт».

Маадан, ауаѡы ѡѡымшѡышѡ, иѡаитцара данаѡѡымшѡа, ус еиха еигу цышья, уи апхѡыс лѡлапад ирыцѡьарц инапы нахышыт. Апхѡыс ѡхыѡѡымтѡа, ари збарыз сара соума лхѡошѡа, лыбжьи хтѡазаны ѡаалтит:

«– Ааит, ишѡоугѡѡгы, тѡхмадажѡк, ахш ахьсыѡѡутѡаз азмырхѡѡа, сшьапѡѡа урымтцасны еипхьышьшьяауа – аа, ишѡоугѡѡѡзеи? Азин узѡада? ». (ад.283).

Уи апхѡыс ас еипш ашантаж аныѡалтѡа, лыбжьи заѡаз зегьи Маадан иахь апшра иалагеит. Маадан иакѡзар, иѡы акын, иѡаитцара изымдыруа, адабла исызшѡа, ддысны даанхеит.

Хѡатѡык соундаз, атѡѡы зластѡо азѡы дызбандаз хѡа иѡоу рѡатегория иаиуаз пхѡыск, иѡалаз ахтыс амѡа атѡалтѡеит.

Апстазаараѡы иѡоуп убасеипш цѡуыкы, азѡы ацѡѡьара даѡѡшѡар, дара рзы илахѡыхрахоит, ргѡы ахѡша ыѡѡлоит.

Урт иркэзшыа чыдоуп ауаа рейчырчара. Абас икоу акатегория деиуоуп Маадан цэылхрала ихцэажэо, зыбз хэымгала ахэынтцэа игэыдызтэалар иалагаз апхэысгыы. «Атапанча атцкыс еицэоуп абз баапсқэа», – ихэон аурыс гени дузза А.Грибоедов икомедиа каимат «Зыхшыо зрыцхароу» акны. Маадан, ииашацэкьаны, атапанча иткьаз ахыкэалаа иафызаха игэы иалакацеит уи апхэыс лажэа шхамқэа. Амашына итоу арт ауаа иара ишихэапшуаз ала, уи апхэыс илхэо иашоуп хэа ирыпхьазозар? Маадан дабардыруеи амашынафы машэыршэа имфанызцэахаз?

Ауаф иаша дыззымдыруа данрыланагала, цкба деиц-гэартаанза, дзыпсацэкьюу ала ихэапшуа изыкалом. Ауафы царшеи иоуп дыззымдыруа дынрыланагалалак, азы итоу цсызтас, деилыркаанза, этагылазаашья уанза дыздыруаз ркны атцкыс еигъызтэуа. Аха жэаба-жэохэ минут реиха еихамкэа автобус итоу аимфанызафцэа рыбжьара ари апстазааратэ философия мчыс иамоузеи? Маадан ибзиара, ицэгъара атцаара иашьтада?

Зыуафратә ламыс бзантчы илазмышкәыц, зхатәы цста-
заара азеипш иацрыганы хазы измышгыло, зылшара
ихәычы-иду зыжәлар реизхазыгъара иалазырхәуа, апста-
заарафы лассы-лассы ауафы иааипахало агәамтцратә тагы-
лазаашьакәа рфы зынза данакәымгәыгзогы, иааивагыла-
ша цъара азәы даацәыртцуеит. Маадангы итагылазаашьа
баапсы далызгашаз, ипсы фызхшаз азәы даацәыртцит:

«– Барбаны ас зыбз ахы иаужьны, ацша ибѣнагало зегъ хѣо, ауаа еичзырчо, ацха бнапы алпшьышсѣа, беигѣырѣа-ны бнацѣкьыс зѣакны изцѣцѣоу-аа, барбан, бхы сырбеи? – ашырхѣа доатѣкѣит уаанза ѣымтзо итѣаз цхѣыск ианыл-зымчха».

Маадан амашына дантытгы, дманшәаланы аоны дзымназеит. Ачымазаф иналҕаиркәкәаша хәа гәаҕрыла иааигоз ахш, игәдыркәкәла мөахәастала дшааиуаз акы днахҕьяшан, «ихы изнымкылакәан, пхьяҕа даршәын,

ихштра шикыз дкаууа ддәықәлеит». (285). Иахьатәи ацсуа қытеи ақалақыи реизықазашья аазырцшуа, урт рконтраст лабәабазтәуа, реизааигәарейи реицәыхарарейи узырбо сахьарқыратә кәырчахақәоуп арт ахтысқәа.

Маадан иуафрейи икәышрейи рныцшуеит игәыцжәагаз ахтысқәа данрымәхакыз ихымфәцгашьяггы. Ионы анблы ақара агәыцжәара изцәыртцран анбақаз, аха иара убасқанггы амашәыр зымкәытқьаз имата Аста ецныхәак лымтакәа, ахатца кәыш ду ичхара аарцшуа дцәажәеит: «– Шәара ма шәеикәхазааит Каиматхани барейи, – аарла ибжыи нтикааит Маадан, – шәара шәналаблы шәцар акәын зынза акаамет ззырхәо ансыхьуаз» (ад.382). Уи ихәфсахья иқыта гәакья, иабацәа рцьынцъ-хәыштаара абзиабарала итәу игәеисра ианыфбжыи иуахауа икатцоуп.

Ацсуа ицстазаарафәи ианакәзаалакгы проблема дуны иқан ахәыштаара змырцәара, ишьта змызра атцей иаазара, ионы-игәара қыацтажәымхартә амфә ақәтцара. Абри апро-блема иахья еихаггы актуалра амоуп. Хәғоу ионы-игәара қыацтажәха, мамзарггы атәымуаа ықәынхо икалааит. Усеицш ақалара иагьрыцхәроуп, иагьгәнахәроуп, иагьхьмызг дууп! Ирыцхәроуп ауафы дтаацәараны, арахь атцей дихылым-тыр, иара ишьтахь ихәштаара змырцәаша дқамлар.

Игәнахәроуп, иагьхьмызг дууп, сгәанала, ауафы иара ионы-игәара иацызтцаша атцей дықаны, аха иаб ихәыштаара имырцәарц даламгакәа дықәтцны дцар, ицсы штоу ицьынцъ қыацтажәхар.

Абри агәытцха, хыхь ишазгәахтахьоу еицш, Маадан иц-сихологияи ианыцшуеит рацхья данаацәыртцуа инаркны. Ицкәын Алма ила уи игәытцха тынчхаратәи изықамлеит. Иара изы игәи каиршәхьеит, аха дзықәгәыгуа иматацәа роуп. Руазәк (аихабы Тәмел) Москвақа атцарахьы дыкоуп. Егьи Даур макьяна дхәычуп, аха иабду дидхәылом, ихатәи бызшәала дызцәажәом, зынза тәым психологияк иманы изхәуеит.

Имата Даур гәйтцхас дышимоу рнубаалоит, иахәшьа Каиматхан данлацәажәо иихәо иажәакәа: «Сыгәра ганы ахәычы дсырымтәит, афныка дызгоит, шәара шәгъежъа-анза уа дыказ анысхәа, апсраказ ирымуйт, Расидац илыму-ит, илымухатәит, иара Алма дазааиргы... Сара соуп зыгәра рымго, сара, ишәахауоу? – ишьамхы днасны, Каиматхан акахауа жәырта иаадәылылгаз акәардә дныкәтәеит. – Сара сыгәраганы смата афныка дсыцыртцом, ишәахауоу? – дызтынчхомызт уи, – иара ахәычы мап сцәикырц акгы игзам, дыбнакны дыкоуп. Уааи Даур, уааи, сара сахь анысхәа, иухәо сзеилкаауам ихәан, урысшәала иааилажәжәаны ажәакәак нагәыдтцаны, агәылапцхәыс лыфныка дныфналаны иеизе-ит. Ишәахауоу, ажәлар ишәахауоу, смата сара сбызшәала дысмацәажәо акынза днаргахәеит?» (ад.97).

Иван Тарба абдуи аматәи реизыказаашьала дакәшәа-ны иааирпшуеит апсуа қалақь апстазаарафы иахья икоу ацәыртцра баапс, иахирбоит зхатәы бызшәеи зцъынцъи ир-цәыхкәыз ауасхыр уашәшәыра дшықәгылоу.

Зыхдырра мачу Маадан итаца Расидаци амал рхара – цсымтәра иарлашәыз уи ица Алмеи рфызцәа рхәыцкәа дыркәалоит, рхатәы цъынцъ абзиабара рыламаазазакәа ибжамеамыртәуеит. Зхатәы бызшәа ззымдыруа ауафы, ижәлар дырцәыхкәоуп. Царадыррала деикәшәазаргы, хатала уи дуафымбжамеамуп. Избанзар, зегь реиха иидырша ижәлар рыгәтыха инагзаны изеилкаауа дзыкалом. Зхатәы бызшәала зыжәлар изырмацәажәо, урт рыжәпараф данне-иуа, ианеицәажәо, ирхәо ззеилымкаауа ауафы, идырраггы тәымуп, ихатаггы дтәымуп.

Амилаттә хдырра иацрыганы аинтернационализм иахәапшуа агха ду рымоуп. Змилат ргәыбылра змам ауафы, егырт амилаткәа гәыблыртас излаиоурызеи, ус цъара акы алигарц алозунгкәа рыла ицаршеира итцәахуеит акәымзар.

Маадан ихафсахьяфы иаабоит амилаттә патриотизмра. Иабацәа рцъынцъ иахьей уахеи гәйтцхас иахьимоу, ама-

лахазгъы иапыкъэсылу икъазам иара интернационализмра, асовет жэларкъэа рахь имоу ахатыркъэтара.

Ақалакъ адэахътэи ацырцырра зыбла хнакыз Алмеи Расидаци рычкэын, дтэымны дахыраазоз гэйтцха дуны иман Маадан. Аха «ишыдыдуа еипш къа ауам» хэа шырхэо еипш, атыхэтэаны имата Даур ила игэтахақэа назо икъалейт. Иқалаз айтасрақэа ирыбзоураны иара иахь днанагеит.

Маадан ихата даныхэычыз, иара иабду Тлабган рапхъаза акэны аеы данақэиртэоз еипш, уажэы иара имата Даур аеықэтэара ииртзон.

Маадан ихафсахъа аптцарафэы аеы иадхэалоу ахтысқэа рацэоуп. Арака аеы апсуа қытей ақалақы реизықазашъа ииашаны иаазырпшуа сахьаркыратэ детальқэа рыкатцарафэы ицхыраагзаны иалагалоуп хэа акэымкэа, автор уи ихы иаирхэоит, ақыта абзиабарей хабацэа рцэынцэ ахэыштэара амырцэарей ирсимволны.

Маадан адунеитэ педагогцэа – классикцэа дукэа рдырра давақэало даарпшуп иаазаратэ мѳакэтцашъатэ къазшъала. Ихафсахъа апстазааратэ тцэбырг иацэыхкъо акэымкэа итиптэу къазшъарбагоуп. Жэытэ-натэ аахыс апсуа жэларауафы иаазара хшыѳзышьтра ду артон, иацкляпшуан. Машэырны икъамлейт ақыртуа поет ду Акаки Церетели апсуа жэлара рѳапыцтэ къазара иахылтцыз, ауафы иаазара атцакы змоу асиужет иахъалихыз ипоема къаимат «Абаззеи»; Миха Лакрба иара убри атема иахъалихыз иновелла «Аргун Сеидыкъ». Хэапсуа милаттэ епос ду – Нартаа ражэабжықэа рѳгы имацым аазара иазку асиужетқэа. Сасрықэа ацагыара иласуа даналага, иан Сатаней Гэашъа ддэықэылтцейт ицагыара ихала иахъеиликаашаз, иатцкыс иаиааиуаз, иегы иара инейдкыланы агэал иатцазтцоз ацэагэаѳ дахъиниашаз амѳахъ...

Маадан ауафы иаазарей имѳакэтцарей рганахъала, иара ус иуаѳра хымѳапгашъақэа зегь рыла, апсуа жэлара рхатарнакцэа бзиақэа дрывагылоуп.

Иван Тарба уаанзатәи ироман «Амра хара хәы игыло-ит» афырхатца хадацәа ируазәку Харзаман ихаҕсахъя тигылологияла иазааигәоу, уи апринцип хадақәа (ацсадгыл абзиабара, жәлар ркәышра, асамыртал ахьчара ухәа убас итгәгы) еихазхауа хаҕсахъяқәоуп Маадан ихаҕсахъя.

Ароман «Адуinei ахьалаго» Ахра ихаҕсахъя. Маадан ақыта илазан, ақытаҕ зыцстазаара зегъы мҕапысыз иахьатәи ацсуа быргцәа ирхатарнаку иакәны даарцшызар, Ахра-ақыта иаазаз, ақытаҕы зызхаз, аха иахья уажәраанза ақытанхамҕа аҕиареи аихахареи знапаҕы икало, зыцстазаара уи иадызхәало иахьатәи ацсуа ҕар дырхатарнакны дцәыргоуп.

Ақытанхамҕатә усуратә процессқәа зегъы дрылахәны иаарцшра инаваргы-ланы, арҕиамтаҕы абзиабаратә сиужет аихаразак иара идхәаланы икатцоуп. Ақытаҕы абжьаратә школ иалгаз, еиханы ақалақьқәа рахь иандәықәла, Ахрагы ақыта кажьны дцоит хәа агәаанagara калеит (ад.9), аха иара анхара ҕыц ашьта икит, аҕны иргылеит, пхәыс дааигеит, анхара далагеит.

Аҕапыцтә рҕиамтаҕы ирласны ахтысқәа шымҕапысуа еипш, арака Ахра ихаҕсахъя зыдхәалоу, еикәысыпхьазаз ахтысқәа, ас иаармарианы имҕапысуа икам. Ацстазаара ауадаҕрақәа, амакәмабарақәа ццакрыда ирыхго, агәырҕеи агәыпжәареи рнаҕс агәыргъареи аманшәалареи рышьтанеиуа, ацстазааратә хтысқәа рыҕерылархәны пхьяка ицоит аҕымта афырхацәа.

Ахра бзиа дибоит Маадан имата Аста. Ларгы Ахра бзиа дылбоит. Асахьаркыратә литератураҕы итрадицианы ишыкалахьоу еипш, атаацәа ма атынхацәа урт ирпырхаҕахо, ирыбжьагыло хәа икам. Шьта абзиабара иаша иахылтыз анасып роур акәымзи, аха зегь акоуп, цықәсылак Ахрей Астеи ирызцәырымтыр амуит. Иван Тарба абри асиужеттә цәахәа ацивизацияатә зхытра иҕықәнажылаз агәамсам, амилацтә традиция бзиақәа анарблакьо, икалаз

ацэыртцра баапсқәа ирыхәтаку сахьаркыратә хтыс шыахәны икайтцеит. Ахра ибзиабаара иаша ашәытара иннатцеит ахпатәи ибжьалара. Уи Маадан идунеихәапшышыа иацнеиуа, иестафета имданы цхьака иназгараны икоу азә иоуп, аха итцоурара аидеиализация азымукәа, ацсыгерақәагы шимоу инубаало даарпшуп.

Ахреи Астеи ибзиан икатцоу реицәажәаратә диалогқәа рыла ацхьаф агәра игоит урт гәык-цсыкала еиґынцтәауа бзиа ишеибабо. Аха «ахпатәи» лакәны урт дрыбжьалеит европатәи ацивилизация зхатәала издызкылаз атыпцха бжьыс Цира. Ахра дзыгәгәамхеит, аамтала ацсыгера ииааит. Цира лықынцыцра аґапцхьа ихы изнымкылт, ибзиабаара шәытара иахьынзырхалашаз ицәыкалеит. Убри иахкьаны Ахра итагылазашьа даараза ибаапсхеит.

Арт амоментқәа апарнография аґын инамгакәа, ацхьаф инартцауланы инырратә еипш, психологиала иртцабыргны иаарпшуп.

Ахра цәалажьыла ацсахра кайтцеит, ацсыгера ду илсит, аха гәыла-псыла, доухала ибзиабаара импсахит. Цира мчыла ионы дааины дантәа, ионытқатәи игәпжәара иеамтакәа, кәышрала ихы мґапигеит. Ажәала, уафы бызшәала даниздәылымга, ихата ионы ддәылтцны дцеит лара уа дааныжьны.

Апстазаараґы атынчра, апшқара-кәымшәышәра адәахьала изнубаало ауаа рзы цьоукы (Цира леипш даґазәы иґатцахәы быжьцааны агара иашьтоу) ргәы иаанагоит иаармарианы урт атынчтәа рнапаґы иааргарашәа. Аха Ахра ганкахьала цьара цсыгерак ааиласызар, уи дґахәаны егьа дыказаргы, иара ихәта ицәызгарц иақәызкуа иґапцхьа, итынчра, аґеитанакуеит.

Ицьаустә уалпшьа кататәыс даґазәы ишиимто еипш, иґатцахәгы ааиґыхны даґацәы ицәгара алзмыршо, зхапшәмара знапаґы изку, ианатаху зыуафратә зинқәа рыпшаашьа зґақәзыршәо, ажәлар рзеипш уси ихатә уси еицрымгакәа, иаку ракәны, реицнагара иаґу цсыуа нхафы

чкәыноуп Ахра. Ари дыниваргыланы, итцоуроу афырх-
цәа дыруазәкны ароман «Адуinei ахьалаго» акны лхаф-
сахьа аарпшуп Аста Маадан Абданба имата, Алма ипха.
Алма ихата итцоурам хафсахьаны арфеиамтафы дцәырго-
уп, аха ипха Аста дзааз ланду Мачычи лабду Маадани
рказшьахьоуп дахьыкоу. Арт апсуа нхацәа гәйтбаакәа ры-
крура, рынхара-нтцыра, рахатыр еикә-тцашьа, рчеицъыка –
сасдкылара ухәа, жәйтә-натә аахыс абицарала еимдо иа-
аргоз, ақытанхамфә аарыхыфцәа рыламыс ахьыртцәатцәара
зегьы, цәала-жыла изнырны зшьа-зда иалаазахаз, естафе-
та хасабла абицара ыц рахь иназго лакәны даарпшуп.

Ақытанхамфә аеадхәалара, амахәфа ус ацәымаашьара,
апсуа тыпха лапхашьа-пхатцара, ахатәы насыц азы ақәцара
абарт зегьы Аста лхафсахьа иамфанызоуп. Ақыта кажьны
лықәлацәа ақалақь ахь еихеит. Лфыза Адгәа лакәзар, уигьы
ақыта далтцны дышцо, гәыргьафхәаша лылтәшәа даины
илалхәоит.

Аста, егырт лықәлацәа реихагы, ақалақь ахь ацара
дазыманшәалахартә лтагылазаашьа ыкоуп. Уака лаби лани
қяфурала инхоит, аха лара ақыта калмыжыит. Иван Тар-
ба уи дааирпшуеит ганкахьала шарпазы инаркны афната
аусқәеи аколнхараф анхашәа – чашәеи ирыдгылоу, аашьа-
рак злам тыпха хандеионы, даеа ганкахьала, Ахра ибзиа-
бара (ақытаф лаангылара убригы иахьабзоуроу рацәоуп)
ихагаланы иамоу, уи изхәыцра мацара акәымкәа зны- зын-
лагьы алашыцара леалакны хәылбыехала ицыларақәагы
згәыгьуа, аха зыламыс цқьоу азә лакәны.

Абри афбатәи абзиабаратә цәахәа Аста лхафсахьа
аарпшрафь иреихау атыц ааннакылоит. Уи катцоуп асахьар-
кыратә хтысқәа жәпакы ирылархәны.

Аста латцкыс қаралагы деихауп, еифартәышьалагы
деигьуп Цира. Ардәына ацацәа ахьчараф ауарбажә дузза
иафәпыруа иафәгыланы хацәнымырха ианажәло еипш, уи
дылфәгылеит Аста, – лхатәы насыц, лхатә бзиабара ахьча-

разы. Ахра иахь илымоу абзиабара зегъы лханарштуеит, – ацхашьацхатцарагъы, ахатə бзиабара аламцəажəара атцас хəа ацсуаа рəы икоугъы, леиха амч (махəфала) змоу ацхəыс хкыдкьа лыцəшəарагъы. Уи лыгəыгъра иреихау акульминациатə кəац афь ифоеит, ацстазааратə хшыфкəыбча ахəаакəа лызгəамтə акынза, лкəыпшратə пышəадара анлапыслак, иманшəаламхаз лыбзиабара анышəара лəазымкыкəа, иаармарианы уи даапыртцырц амшын лəаналтə. Аста лыцстазааратə пышəадара иартцысыз фнытцкалатəи лыгəтахəыцракəа реилацатара даркьалеит.

Автор ихатə длыкəызбо, ма илыдирəхəало акəымкəа, психологиала иртцабыргу хтысны иаанижбит уи асахьаркыратə деталь. Автор ишазгəеитə еипш, Аста «лара лхы атцкыс зыгəра лгоз ауафь Ахра» (ад.413) дижьеит хəа лгəы иаанагартə икалеит атагылазаашьа. Ахра иаштə пшəыматцас Цира дшыкəыз дылбеит. Цира лхатə ажəалагъы ишьақəлыргəгəеит уака дапшəмапхəысны дшыкоу. Цира, иашацəкьаны, Аста данлыгəтасны лтып мчылацəкьа изгоит хəа дааны Ахра ифны дтəан. Ахра уи издыруамызт. Нас икалакəаз еилкааны атып икəйтцаанза Аста амшын лəалтєит.

Ашəкəыффы Аста лыццакра ақəызбара ахтыскəа сахьажəала рыхцəажəара азирхеит. Сра уи мацушəа сгəы иабоит. Избанзар автор ипозиция иаармарианы улапш итцашəо икам. Ауафь иешьра, зыхкьаз иарбан гəакратə тагылазашьазаалакьы, уи цыгероуп. Ауафь дуафны адəы даныкəла, ицстазаарамфəе иааизцəыртцуа ацынгылакəа дырəагыланы ақəпара игəы пнамтцəароуп. Ацынгылакəа камларц залшазом. Ақəпараф еснагь аиааира абхəтана азəы иртязом. Зны азəы датцахоит, нас уи аиааира игахуеит даєазны. Ачхареи азыпшреи злымшо ауаа цыгекəа роуп. Атагылазаашьа баапс дантагылалак зхатəы пстазаара афəпхьа знапы шьтызхуа гəгəалацəкьа иқəзбара ашəкəыффы уалпшыан идуп.

Аста агэыгра гэгэ змоу хаҕсахыаны даарцшуп, аха аҕсыҕера дзацэымцеит. Агэыгреи аҕсыҕереи ихаз-хазу цэыртцрақэоуп, аха арака Аста лэы рыѡбагы рееидкылан, днаганы амшын дналадырцалт. Мышрақэ, аҕбақэа рааира иахаѡ еснагь абагэаза иқэу аидарагаѡы Габо дгэеитан, аҕсызкѡи иареи еицхырааны амшын далыргеит, акэымзар, хнырхэышыа змам атрагедиа лзыкалон.

Иван Тарба Аста лхаҕсахыала дааирцшүеит аҕстазаара ахаара-кэымшэышэрақэеи аҕшзарақэеи ныкэызго аҕсуа тыпха цкыа, иара убас дахирбоит абзиабара еицамк иатэнатэыз аҕхэызба кэыпш, лыпстазаара аҕышэадара иахкыаны, лыбзиабара лхала илырблакыар, лхы талырхар шалшо.

Аста лнаѡс итцоуроу, аҕсуа сахыаркыратэ литератураѡы иѡыцу хаҕсахыаны икоуп Фатима Тлисова лхаҕсахыа. Уи арѡиамта атекст аѡы иааннакыло атыц даарак ирацэам, аха цакыла итбаауп, ухаѡы ибзиан иаанхо хаҕсахыоуп.

Фатима Тлисова дабаза тыпхауп. Уи псшыара Аҕсныка дана, аҕсуа рцызба Леуан Қарчааи лареи еибадырит, еицныкэо иалагеит. Уи лара бзиа дылбеит. Аха иара дижэит, дыштаацэараз леимхэеит.

Фатима илызѡыхаз абзиабара дарлашэит. Иара ига-нахь царшеирак ыкоуп хэа лхахыы иаамгакэа, лыпсшыара мышқэа рынтцэамтаз, уахык Акэа ашыхараѡы лыбзиа-бара дахнацааит. Лцэа лтэымкэа даныкала дтцаа-цшаауа Леуан Қарча дахынхо хэа итаацэа ргэарц дынталеит. Леуан ипхэыс Саида, ичкэын Батал, иан Қатран, иаб Беслан хыла-гэыла инеиланатцеит уи лнеира.

Леуан ихата дыкэмызт, еснагь еицш, амшын аҕшахэахыы псшыацэак дрыцрагыажыуа дрыштыазар акэахырын, ѡаха-хаха раахыс аѡныка дгэарымлац.

Фатима рапхыа арѡиамта атекст акны данаацэыртцуа (ад.124) инаркны, игэоутаратэы икоуп, Аста лыпсыҕера иаконтрасту, аказшыа гэгэа змоу лакэны дшыкоу. Бзиа

илбоз, лара лтәала лынасың змалдаз Леуан иңшааразы Нхытцынтәи даны, уи ифны дахънеиз, агәыгра икалцаз акәым. Агәыгра Астангы ишлымаз хбеит. Леуан иаби иани иаартны дахърацәажәогы акәым. Зыфны-згәара, зхы зтцыхәуа цкәа илзымдыруаз, амшын аңшахәафы илбаз ауафы игәра ганы, уи ила лцәа лтәымкәа дахъыкоу аңнытә илауаз аепныхәакәа, лхатәы дунеихәапшышья цәара иаарызмырбыруа, лхатәы мфә дангыланы днеиуеит. Лхаңшәмара агәра лара лдунеихәапшра иаңналгартә илкуп. Лара исамырталуп хәа илыцхьазо, дзықәныкәо лымоуп. Убри афы лыгәтакы намгзакәа ихьатцуа лакәым. Леуан иаб Беслани лареи рдиалог афгы иаабоит уи;

«– Бца, дад, амшын аңшахәахы, машәыршәа шәахье-ибадырыз – Леуан ара дыкәзам. Леуан ифны аңшахәафы акәын – убра акәын уи дахъынхоз.

– Сара Леуан дсымбар цсыхәа сымам. Хатала иара дызбароуп, – инафалыршәит уи» (ад.126).

Иара убас лкәазшья агәгәара аабоит Фатимеи Қатрани (Леуан иан) рдиолог афгы.

Фатима лыцстазаара аңышәадара илнаркәтцаз аңцакра, лыбзиабара еижья-ганатәын, уажә лхы ахьылгара лзымдыруа, дзатцәа ахшараиурта дазыцшуа дықәнархеит.

Абыда ахшара дахълоуз хьмызгыс имшьакәа, лакфакрада икалцаз ашьяфә, хәцсуа – бзатә хылтцшьтракәа рзын, макъана зыгәыгъра усцәкәа имариам икоуп.

Иван Тарба даара дақәшәаны, итцоуроу уснагзатәны убас еиңш асахьаркыратә еиңкаашья аиңеит, Фатима анлуалцшья абирак гәадурала иназго лакәхартә еиңш.

Машәырны икәтцам, абасырта фабрика адиректор – Фатима даалытцашьыцуа. «Абригы сара дсеиңгуп – Фатима даалытцашьыцит адиректор. – Агәыгра лымоуп, уатцәтәи амш даңшуеит. Сара? Сызустада сара? Истынхозеи саныкәам аены?» (ад.243).

Иахья анра ауалцшья реацәырзны, атцара-дырратә ма ауаажәларратә матцуракәа ирышьтоу ахәса дырпротати-

пуп афабрика адиректор пхэыс. Уи абыда ахшара дзоураны иказ Фатима Тлисова длытцашьыцуеит. Автор уи ала Фатима иахьа хмилат рёы ихьымзгуп хэа ипхьазоу ақэызбратэ гёаанагара дацөихьчоит мацара акөымкёа, анратэ уалпшьа намгзакёа аматцурақёа ирылоу, атцара дукёа ирхагыланы ирымоу ахёса ратцкыс Фатима дшыҳараку ааирпшуеит. Иашацөкьаны, иарбан матцуроу, апстазаара ауафы изто Анра атцкыс еихау?! Иказамызт, икам икаларангьы иказам АНРА атцкыс еихау даёа занаатк- даёа матцурак!..

Фатима аханатэ илдыруан лыбзиабара илнаркатцаз ашьаёа иацыз атапцхықёра лара ишлыдлоз. Лгөыггра анасыц бзиахь амфөа дықөнатцар шыахөн, аха ианамугьы, уи азын ахара даёазёы идыстцөит хэа даламгеит.

Ауафы апстазаара анасыц наза инатар бзиагөышьоуп, аха ианамухгьы, иара апстазаара ахата шынасыцу дырны, имоу далазароуп. Фатима лца хөычы «сан» хэа дахьлыдылоу насыц дуны илшьөит. Ииашацөкьаны, уи еихау анасыц арбану! Уи аказшьа гөгёа иахылтцыз насыцуп мамзар, Аста леипш зшьа цсыёу азэ лакөызтгьы, Фатима амшын леалтон, ма дыгөзырхагаха «сан» хэа лапцхьа игылоу ахөычы дмиратөи заа ашхам далыргон, мамзаргьы хшараиуртак аёы дынкаршөны дцон.

Фатима лхаёсахьа ҳацсуа милаттө бзараёы нак-нактөи апеипш зоураны икоу, зыбзиабара маншөаламхо атыпцхьа лзын иахьа иёарпшыгазарц зыхөтоу хаёсахьа шыахөуп.

Икоуп итцегьы итцоуроу рахь иупхьазаша аперсонажцөа: Маадан имата Москва атцара итоу Тамел, Маадан игөылацөа Беслан Карчаа уи итаца Саида. Наалеи Тиграни Тигранианаа, абагөазаёы аидарагафөыс аус зуа Габо, Маадан иахөшьа Каиматхан ухёа уб.итц. Урт зегьы доусы рхатө чыдарақёа зныпшуа ракөны икоуп. Хаз-хазы хрыхцөажөаргьы калон, аха уажөазы арака хөаанахкылап. Итцоурам ахаёсахьақёа акык-өбак хрыхөампшыкёа ҳазрывсуам, уахь ҳаиасып.

Итцоурам ахаѣсахьақәа рахьтә Иван Тарба ироман «Адуinei ахьалаго» акны зегь реиха улацш итцашәоу икоуп. Алма Абнанба ихаѣсахьа. Уи избакә аҫада, Маадан Абданба ихаѣсахьа ханалацәажәоз иахгәалахаршәеит.

Алма Акәа агаалах архьашәшәага ашьтатцарртаѣы аус иуеит, даханы агара, афара иаѣу, амал иарцәыцәыз азә иакәны дыкоуп. «Амал иарцәыцәыз» хәа мацара акәымкәа, зынза дарлашәын, дызмилаҫыз ихиштүа, иапсуара изныкәымго аѣынза дназахьеит ахәычы тәым бызшәала диацәажәо далагахьеит. Имилат уакәытц, иаб ихәыштәара ахьыкоу иан Мачыч ачымазаф аиарта иагәылоу дненины димбац. Арахь уцшыр, цсшьара хәа ипхәыс диманы лассы-ласс ахәаанырцәкьа дцоит. Алма иан ачымазаф иналѣаиркәша хәа иаб Маадан Акәа дцаны ахш аахәаны иааигоит дрыцхәхәхәа, днышьацәхнысло. Арака, Алма ифны, асасцәа рхәы убас еикәиіршәоит фатә хкыс адунеи-аѣ икоу акы агымкәа. Апсыз акурт еикәатцәа Апсни Шәачеи икамлазт, Краснодар дцеит уи дашьталаны. Ипшааны иааимгар имуит. Ивараѣы, шыаѣак ахьыбжьоу, иани иаби икәыба-кәшәо иахьынхо, шәышцакакәоу, ишәфозеи, ижәжәуазеи, уи аха имазам.

Алма ақыта кажьны Акәака дааит, ипхәыс Расидац ус анылтахха. Алма зхатә хшыҫла иныкәо, зхыцшәмара знапаѣы изкыр зылшо ауаа дреиуазам. Тәым хшыҫла зыпстазаара мҫапысуа, аха зхацшәмара знапаѣы изку цьызшьо уаҫуп. Уи амал имажьу, ифны ифнажьу, ицьыба итажьу ааигеит, цьоукы иара иеиха мчы змоу дызкәыртцо мҫа дыкәныкәаны, атәымуаа рхәатәала.

Д. Гәлиа иажәабжь «Атәым жәфан атцака» акны Елкан Алдыз имакахы дадхәаланы димазар, ацәгьа-мыцәгьақәа уи иакәзар изиркәтцо, дзыргьычуа, арака Алма, иара дызѣу аус зыбзоурала дахагылаз, иара итцкыс еихау аматцураѣы игьлоу цьоукы рмакахы дадхәала дрымоуп, иртаху идыркәтцоит...«Агаза инапала амат ркуеит» хәа, иара инапала

қыаф руеит. Ианцэгъаха, Елкан ишихъыз еипш, Алма рхы даақәхшаны днафәрыжъын, дырзымдырзошәа рышьтахъ иеирха, инаскъаны инагылт. Иара лак-факрада агәра ганы дыкан, акы дафашәаны, урт ифызцәа хәа иипхъазоз ишы-рымуаз, дышфырхуаз.

«– Хара, иаацэгъарахар – хәибәхуеит азәи-азәи хәицхы-рааны, – ихы агәра газаны ашыақәыргәгәара дафын Алма. – Зегъы азәы изын, азәы зегъы рзын,шырхәо еипш, хәибаркуп хәхъынзаназаазо, тацкәым еипш хәилатцәаны» (ад. 172).

Алма ихафсахъа иахъа ацстазаараф итиптәу акәны ишыкоу хәарақәым.

Идырра ахъкәфыз иахъазар акәхап, иаб иажәа да-зымхәыцкәа, атәымуаа еиха дырзызырфоны, рхәатәы дза-цныкәаз. Амал архара, иматтура ихы иархәаны абеиаха-ра акәын Алма хыс имаз. Дыззызырфуазгъы иара еипш ихәыцуаз ракәын. Иигъычуаз, ирхауаз амал ахәтак цыоуки алаирчон. Урт иара ддырфхәон. Арфхәапхъыз дыхнахуан, дышьтнахуан, итцегъ еихаз афартахъ дханагалон. Иблақәа аш шырхалаз, дшарлашәыз изгәатомызт. Игәы иаана-гон, еидгылоу храцәафуп, хәилартәоуп, хәибәх-чоит, акы хәхъраны хәказам хәа. Аха ишаххәахъоу еипш, Алма ашыа-уғәа дзацәымцеит.

Расидац лхафсахъа лхатца Алма идхәалоу хафсахъоуп. Уи цыаргъы аус лузом, заанат лымазам, аха лхатца амал рха-рахъ днеиратәы уала-тынхала икалтцеит. Лара лоуп лхатца Алма изра еихаразак изыхъяз. Ақытафы даангылар, лхатца идырра иатәаз уск даадгылазаарын, акгъы ихъомызт. Ақа-лақь адәахътәи ацырцырра дыхнахын, уахъ дылгеит. Уака ихатәцъалытцым амал аагартә даналаха, еизыхәхәо иаага-ны афны иртәуа мацара, агартә лмоуа афынза данбеиаха, даеакала лхы лбо, «ахъапарч зхылтцыз иахәлагыгуан» хәа дызмилағыз дрыцәтәымхеит, дамхацағәацәахеит.

Абеиахарагъы иахәтоу адырра амазароуп. Расидац сдырра иазсырхап хәа дунеихаан лхахъы имааизеит. Ду-

неихаан сахьаркыратə шəкəык аанкыланы дамыпхьац. Адəахьтəи лформа мала абеиара ианатəха, лтцара-дыра ан-лакəха, зкышыкəсала лабицара злацəажəоз ацсуа бызшəа кəыншьатəушəа илбо далагеит.

Лапсшəа латəалшьом, лабхəа акытан инхо длатəал-шьом. Лхəычы лабхəа Маадан дидмхəыло длаазеит, ахəычы ихатəы бызшəала дахьиацəажəо азы дыпхастеитəуеит хəа илыпхьазоит. Ахəаанхыткəа цсшьара хəа лхатцеи лареи лас-сы-лассы ицалоит. Убаскан лхəычы, лнхəа Мачычи лабхəа Маадани рахь дмышьтыкəа, лгəыла апхəыс лоуп дыззын-лыжьуа. Ахəычы ацсуа бызшəа аниахалак дахыччо афынза днеихьеит. Ацсуа тыпхьацəа зтцара дук ыкамкəа, здырра дук ыкамкəа, итацəтацəа акалакьахь инанагоз цьоукы, ака-лакь адəахьтəи ацырцырра иарлашəын, рхы дубеиа ирбо, рхатəы бызшəа гəыгəтарыжьуа икалеит. Урт шкалакь уа-ахаз «иши-нтеллегентцəахаз» алыркаарц ртахуп. Рхатəы бызшəала ацəажəара иакəытцыр акəу цыыршьоит иинтел-лигентхаразы. Настгы, инацшуа урт ауафара шцарылтци хəа рзыр-хəозар ртахуп. Аха уи азын шəкəыпхьарак, дыррарха-рак иашьтамлакəа, мал акəу цыыршьоит ауафара шыкало. Малла абеиахареи рхəычкəа тəым бызшəала атцара дыртца-реи – абарт роуп ахымдыркəа рзын ауафара шьатас иа-моу. Урт ирызгəатазом рыхшара дара рхала ишдыркьало, рыцсы штоу рабицара иалцсаауа ишыраазо.

Расидац лхафсахьа акыр иакəфəнатəуеит Иван Тарба уа-анзатəи ироман «Идыру ахьз» акынтəи Цабу лхафсахьа. Арт ихеибартəаауа хафсахьакəоуп, сгəанала. Цабу, Расидац леипш, лхатца иматцуратə тагылазаашьа ицьалытцым амал даланажьын, цьаргы аус лузом. Абеиара дарцəыцəын, дызланхо акалакь акны зегьы дырхыхəхəо дыкоушəа лгəы иабоит. Расидацгы убас беиарала дыцлабуеит. Лымши-ра аназгəалтоз, уи аифкаашьа, аишəа-чара абеиаашьа, уака нацхьаз асасцəа илзааргаз ахамтакəа рхатапсеи рхыпхьаза-реи ухəа, инартцауланы апхьаф ддырхəыцыртə икатцə-

уп. Аоны иамкуа илымаз, ихатәцәлымтцыз амал, Алма дантарк аконфисыкация азыкатцаны иаалымырхит. Луада тбаакәа рцынхәрас, җапара тшәак дныәнакәыкәит. Уаанза лхатцкы казмыршәуаз, лчеицъыка қяф алзуаалоз, лхатца ифызцәа гәакыакәа хәа илыпхязоз, лышьтахь леидырхеит, дырзымдырзошәа картцо иалагеит. Уимоу, ахәаанырцәка цсшьара қяфшақә лхатца дицны данцалоз, лыхәчы зыкны дынлыжылоз лгәыла пхәысгыы ләылзеит. Агәыцәхәы длықәтәеит длеины. Урт рәы даанымхакәа, лхатца иус дшашьтаз амашьына ацскы лцәыблакьан дашьит.

Абас ақалақь адәахьтәи ацырцырра ихнахны ақытатә цстазаара затәам-шьакәа зхатца уахь дызгаз, ажәәангәашәпхьара ззаартыз леипш зхы иеигәыргьо иказ, ақалақь адәахьтәи ацырцырра иатцатцәахыз тцәа змам ахәпсарақәа ртрагедия днахәлабга дцеит. Ари иахьатәи ацсуа хәсақәа жәпафык рзын ихшыфортцагоу хаҗсахьоуп.

Ақыта затәамшьакәа икәтцуа аҗар дреиуоуп ароман акны ицәыргоу атыпха Адгәагы.

Адгәа Аста дылфызоуп, аха Расидац леипш ақыта ныжьны дцеит, – Ешыреи Акәеи рыбжьара, амшын апшахәәҗы идыргылаз ацсшьарта аны җыц ашқа усура.

Адгәа лхаҗсахьа автор ицәыригоит еихаразак Астеи лареи реикәшәарақәа ркны имәапысуа урт реицәажәара адиалогқәа рыла. Адгәа апстазаара хазына азхәыцра, анасып бзиа ақәгәыгра ухәа аромантикатә хшыфпырра ҳаракы дхагаланы даман. Убри аромантикатә нырра хазынақәа, ақытатә цстазаара нлыжьыр, еиха илымпытцашәаша лгәы дажьон. Ацсшьарта аңаҗы аусура даналага лгәалақазаара дара ибзиан акраамта. Дәан, илеиҗырбоз рацәафын. Ибжысит аамта. Астеи лареи атыхәтәантәи реикәшәараҗы урт реицәажәара иахнарбоит Адгәа дзыкәгәыгуаз анасып бзиа ацынхәрас, хатцапара, ахатәы таацәа бзиахә апцара ацынхәрас, лыпстазаара шималдаз аамталатәи абзиабафы.

Адгәа ақыта кажьны данаауаз дзыкәгәыгуаз анасың хазына дахъеижъаз гәалас илымам узхәом. Уи лгәатца алагырз штапсо лажәакәа ирнубаалоит, аха адәахъала лтагылазаашъа данышәаны дыкоуп.

Адгәа лхаҕсахъа итиптәу хаҕсахъа шыахәны иалоуп арҕеиамта. Расидац лхаҕсахъа еипш ихшыфортцагоуп апстазаарахъ зшыаҕеихгара иалаго апсуа тыпцацәа рзы.

Ароман «Адунеи ахъалаго» аҕны ирацәоуп итцегъы хыкәкыла уззаатгылар кало ахаҕсахъакәа: мчыла Ахра схы исыргоит хәа, ифны инеины итәаз Цира лхаҕсахъа, ихраандысуа еснагъ амшын апшахәа иавоу апсшыацәа – хәсақәа иреиеырбо идәықәу абжъыс Леуан ухәа убас азәырфы.

Ахаҕсахъакәа зегъы, хзыхцәажәазгъы хазхымцәажәазгъы, итцоуроугъы итцоурамгъы, рхы еидызкыло акәны, хшыфотцак хаданы иргәылгоуп, ауафы ихатәы дунеи,- идунеи иашацәкъа ахыкоу иеилкаара. Ауафы иара дзаазаз, иабацәа урт рабацәа заазахъоу рцъынцъ аҕноуп иахыкоу идунеи. Ауафы идунеи иашыаҕоу иара ицъынцъ ауп. Убри ауп ицстазаара здихәалаша. Зцъынцъ иацәыхкәаз, ма зәацәхзыркәаз, иахъа даараза хазынарак дақәшәозшәа ибозаргъы, уи цъара акы ицышыкламсыкәа калазом, знымзар-зны дахъзырхәша акы изцәыртцуеит.

Иван Тарба ироман «Адунеи ахъалаго» гхак амамкәа иказам: Маадани Алмеи реицәажәарақәа реипшцәахара ухәару, апеизажтә сахъакәа цъара-цъара реитцыхцәарақәа ухәару, Алмеи Расидаци рыхшара ркнытә Астеи Тамели итәымуааушәа, дара ишрыхшароу апхъаф иныруа ишыкам ухәару, узыхцәажәаша уцшаауеит, аха сара уахъ салалом.

Нестор Лакоба ихаҕсахыа апсуа литератураҕы.

Акоммунисттэ партиейи Асовет хэынтқаррейи иаалу-кааша русзуфы, Апсны Асовет мчра ашыақэыргыларазы ақэпаф, амцабз иафызаз ареволиуционер Нестор Апполон-ица Лакоба ихаҕсахыа ейха-ейха ахшыфзыштыра азыруейт апсуа сахьаркыратэ ажэа азқазацэа.

Зегь рейха ихатэроу, Нестор Лакоба фырхатца хада-ны дызмоу рҕеиамтоуп Миха Лакрба идрама «Фынфажэа шыаҕа». Ари арҕеиамта Нестор Лакоба 1918 шықэса рзтэи иреволиуциатэ усура аныпшуейт. Нестор Лакоба ипстазаараҕы иконкреттэу ахтысқэа асахьаркыратэ ажэаҕы иманшэаланы ихы иаирхэон ашэкэыффы М. Лакрба иновелла «Чнагэ» аҕны хара еилахқаауейт Нестор Лакобей, Серге Мйрон-ица Кирови, Серго Орцъоникизейи русейцура атэы. Сергей Мйрон-ица Киров Нестор Лакоба дтқак итаны ддэықэитцоит Орцъоникизе иахь. Амфан аконтрреволиуциатэ хыргэгэартақэа ыкан. Чнагэ тахмадатцас иееилахэаны дышнеиуаз икэшеит, ишэақь пынтца дагэыларкит. Уазустада хэа ианизтцаа, суапсуп, сынхафуп, абра ааигэа сынхоит, сыцма сашытоуп хэа рейхэейт.

«– Иканатцозейи ари уцьма, ишейбаку ихахэыкьантазроуп, ахаскьын ара иаазгозейи? иааибарччейт зегьы.

– Ацьма хтыпшшамоу, ауаацэкьагьы мачым абра иааны абарт ахра кьантаз-қэа ирҕатэоу, ухатцкы... ани цьма-ми, иадыруазейи иахьцо?!

– Ицэажэашьоу умбойи, ари дышпионуп хымпада!...»

Нестор Лакоба издыруамыз дызлашэаз зустқэаз, ақапшықэа ракэу, ашкэакэақэа ракэу. Дара дышпионуп хэа дыпхьазаны дыршыырц абахэ ахықэ инейгэтаст.

«– Унейи, унейи, узыпшузейи шыта? Арака ушыа баапс ала хтыпц хкьашыырц хтахым, уара ашпион! – инейгэтасит, «атахмада» ацакьа ахықэахь.

– Иауазейи избаапсу сшыа? – ихэан, иеааргэгэан даагылт Чнагэ. – Ас уахак ианамузах абрака икатэааит сшыа.

Ара имѡасуа ирбааит акоммунист ишыа зыкѣтѣо ахахѣкѣа. Жѣлар рус азын аѣсра хъзуп. Аѣсра анакѣа абас аѣсра еигъуп! – икѣымжѣы аѣхъа ааимырѣкѣаны инарымтѣеикит игѣышѣы, иагъѣааитит ибжъы ѡеитѣыхны:

– Сышѣшыы, шѣсеихс абратѣкѣа, шѣарт ахѣынтѣар илыцѣха!»

Миха Лакрба абри ановелла хѣычы аѣны, угѣатѣанза ианыруа аштрих шыахѣкѣа рыла, ахтыскѣа ирххоит зда царѣа имам ахаѡазаранза. Аѣхъаѡ изааиртуеит ареволиуционер иусураѣы итиптѣу аепизод, иааирпшуеит Нестор Лакоба ленинтѣ идеиаѣкѣа рынагзараѣы хеигъшыара шизымдыруз. Лакоба ифырхатѣаратѣ хѣѣсахъа ахъааирпшуа, уаха царѣа амамкѣа ирххаз адѣахътѣи адраматизмра амацара аѣы акѣым, ахтыскѣа зегъы тыртѣаатѣуп афырхатѣа иѡнутѣкатѣи иѣазшыа аазырпшуа психологизмла. Аѣхъаѡ игѣиеанзамкѣа иѣаитѣоит иааѣѣыртѣѣиаау аѣыртлара. Уаанза Лакоба дышпионуп хѣа анырхѣа, ркомандир Федиа зыхъзыз аѣѣа далан. «Дышпионзар, шѣилга наѣ!» хѣа инапы неикѣан деитаѣеит. Уажѣы Нестор Лакоба «Сышѣшыы, шѣарт ахѣынтѣар илыцѣха!» – хѣа ибжъы анирга:

– Ишѣа, ишѣа ура? – ихѣеит, иаразнак аѣѣа дагъаалѣын дѣатѣѣѣеит Федиа. Арт арѣаѣшыаа иреиуазаарын. Деикѣхѣит, иускѣа дзышыѣтазгъы иѣѣѣеит Чнагѣ.

Абри ановелла хѣычы аѣны Нестор Лакоба иреволиуциатѣ усураѣы иѣылоз ауадаѡраѣѣи, дызѣагылаз ашѣартѣеи еилыкка иаарпшуп.

Миха Лакрба ирѣиамѣа хазына, иѣоурыхтѣ – револиуциатѣ драма «ѡынѡажѣа шыаѣа» аѣны иаабоит аѣсуа револиуционерѣѣа, Ефрем Ешба, Нестор Лакоба, Уасил Агрба ухѣа убас егъыртгъы.

Арѣиамѣа иалагоит Ефрем Ешба Москва авожд дузза Владимир Илиа-иѣа Ленин иѣны днеины даныѣоу, урт реиѣѣажѣара аазырпшуа асахъала, В. И. Ленин интерес иѣатѣаны дазызырѡеит аѣсуа револиуционер Ефрем Ешба 1918 шыѣѣсазы Аѣсны Аѡѡет мѣра шышыаѣдыргылоз атѣы ахыхѣо.

Адрама асиужет шыақәгылоуп Ефрем Ешба В.И. Ленин иеихәо ажәабжь ала. Арфеиамта апролог анынцәо Ефрем Ешба иихәо ажәабжь ииасуеит илабфеабоу асахькәа рышкә – 1918 шықәсазы Ацсны икалаз ареволиуциатә хтысқәа рахь. Нас, атдыхәтәан аепилог акны ҟапхьа иаатуеит В.И. Ленини Ефрем Ешбеи ахьеицәажәо асахьа. В.И. Ленин иаҳаз ажәабжь дара дазхәыцны, 1918 шықәсазы Ацсны иказ ареволиу-ция ахәшьара аитоит:

«Ҟынҟажәа мшы... Ҟынҟажәа мшы... уи, аиашазы ахықәкы ҳарак ду ашкә ҟынҟажәа шыафе кәшәтцеит ҳәа ипхьазатәуп».

Адрама асиужет афеиарафь хадара зуа персонажны иалоу Нестор Лакоба иоуп. Уи адрамакны дцәыргоуп Ацснытәи Аревком ахантәафь ихатыпуаҟ иакәны, насгьы ареволиуци-атә отрядкәа дыркомандирны. Уи ихәфсахьа амехак тбаа аманы иаарцшуп. Адрама алагамтафь, асиужет аиқәхәала-ра ахы куп Нестор Лакоба аныха дадыргыланы 1912 шықә-са раахыс икоммунисту, динхатцарас икоу зегьы ираҟоу Не-стор Лакоба Дыдрыпшь ныха аҟапхьа, тоуба иуеит:

«Лакоба (ибжьы неитцыхны). Ажәлар ишшәаҳауа, шәы-ла ишабо, абри ажьира ныхафь тоуба зуеит, акоммуни-стцәа амчра хнапафь ианыкала аеныцәкьа, абри ашәкәы (ашәкәы дырбо) ишахәо еипш, Ленин ду адгьыл иазкны иапитцаз азакәан ҳара ҳегьы амчра шахто ала, тауади- аам-стеи рыдгьылкәа рымхны, дгьыл змазам, насгьы зхатә цьабаала иқәаарыхша анхацәа ишрахто ала! Адгьыл иоуе-ит уи знапала илатцаны иаазрыхша ауафь. Ацбажәлар ры-гәшәа анагзараз тоуба зуеит, ареволиуция аусқәа гәык-ц-сыкала сшырхатцгыло, иатахханы ианыкалагьы, сшыа цәыкәбарк аанмыжькәа иара убри аус ишақәыстдо. Жәлар рышәипхьыз сыгымхааит абри аныха амчала схашхатәа-рахааит, шәлымҳа иаҳаз схәахьа сахыцозар!»

Акоммунисти аныхеи еицәыхароуп, оумашәа иубартә икоуп ари асцена, аха автор ари ахтыс ала апхьаҟ еилир-

каауа рацэоуп. Ганкахьала, ари атоуба атекст апсуа рево-
лиуционерцэа рыпрограмма иатезисуп, егы аганахьала,
Нестор Лакоба ажэлар дшырзааигэоу, урт рыпсихология
амѡакэтцара шилшо аанарпшуеит. Ари атоуба ашьтахь,
ажэлар хьахэхьачарада иара иус афы идгылоит. Уи асахьа
антэамтафы хапхьоит:

«**Абжьқәа.** Угэрагоуп! Ххы агэра аагозар, уаргы угэра
аагоит, Лакоба!

Царнас (ажэлар ихы нарықәкны). Шәааи, сьчкәын-
цәа сапханагылацәа хартгы тоуба аауп! Иахтоубоуп ххәап
абрака Лакоба дзыдгылаз аус афы харгьажәѡаны хашитца-
гыло ала! Еилытшыа хамамкәа хазынтәык хазәыкны
хацсқәа шейвтаххыз ала тоуба аауп!

Абжьқәа. Иахтоубоуп! Иахтоубоуп азәк еипш хшеид-
гыло, хәгәра шейбаго!»

Ажэлар рыгәта игылаз Нестор Лакоба ихата ибзианы
идыруан ажэлар ргәалаказаара зеипшраз, иагылшон уи
агәалаказаара амѡакэтцара. Уи илшон иахьатаху ахьатцра.

Нестор Лакоба иказшыа аарпшрафы даеа ґырпштәык
ыкоуп арґеиамтафы. Анхацәа реизара ду мѡапызгоз амен-
шевикцәа ракәын, убри иахкьаны абольшевикцәа уахь
иаапхьазамызт, аха Нестор Лакоба иѡызцәеи иареи маза-
ла аизара ахьымѡапысуаз азал акны иааины икан. Автор
ари асценафы иахирбоит амен-шевикцәа рыпрограмма
иапхьаны ажэлар ишрылархәоз, аха уи апрограмма ажэлар
рмассақәа ргәахәара ишақәымшәоз. Нестор Лакоба иѡы-
зцәеи иареи ашьтахьтәи ариадқәа рахьтәи идәықәырцоз
азтаарақәа, аменшевикцәа рполитикеи дарей зеипш-
раз ала урт ртак акатцара рылшаратәы икамызт. Убри ала
урт рыпро-граммагы даргы ажэлар рґапхьа иґапґены
иаанхон. Ажэлар Нестор Лакоба идгыланы аменшевик-
цәа ирґагыло иканатон. Убри ангәеита акәхап аизара ду
ахантәаѡы, аменшевик аѡнытқатәи аусқәа рзы акомиссар

Михо избеит Лакоба икъышә днықәтдашәа днеихыччарц Лакоба илымҳақәа цқба иахьырмаҳауоз иаецныхәо ґа-аитит: «Иґ-лымҳак дааизаргы ацәа тартәоуп!»

Лакоба изы Михо иихәаз алаф апрезидиум акны итәаз иргәапхон, аха ажәлар ишыртахымыз ґашьомызт. Михо ихәатәы иааиргаратәы, ажәлар иара иахь ихьахәратәы изыкатцозар хәа иажәа анагзара даґын:

«Амала иара ианитаху, ускан шыахәлацәкьа иаҳауеит! Ааи, ааи, ускан марцхалкгы цъара акы илымҳа иаґшәом! Хара аиҳабыра икататәу дтцак аниахто, ускан ддагәахоит, иаҳазом! Абар иаххәап, харт аиҳабыра Гәдоутатәи амґақәа рырееиразы апара азоухашьтит. Шәарт шәцан кыр кәшәтцазар, иаргы икаитцеит».

Нестор Лакоба уи аменшевикцәа рлидер Михо иихәаз атак мхәакәа инеимыжыт. Михо, Нестор Лакоба ддагәоуп хәа дихыччарц даґын, арахь иара ихата ишыапқәа ейка-разамызт, дцыркьуан. Нестор Лакоба кәыш ажәала аус да-лацәажәо, хшыґ тцаррала уи дцикоит.

«– Харт ҳақалақькәеи хқытақәеи реитанеиааиразы амґақәа шыртахәу шәара ишәымхәазаргы, хара иаадыру-еит. Хара уаахә ҳасабла ауаа еидкылан, нацънатә аахыс иша-зырхәалоз еипш, «Къараз» ахьызтцаны ҳаалаган, амґақәа рырееира ҳалагеит... Есымшааирагы излеиґахтәышоуп хзышьтоу. Аха акатран ықәыршаны, ауархал татақәа рыла ихкьаны икахтцаргы, зегы акоюп акомиссар Михо уахь даннеилак, дымцыркьыкәа дныкәартә дзыкалагәышьом! Иҳалымшо атәы заххәари...».

Аизара дуакны аменшевикцәеи мазала уака иааины иказ абольшевикцәеи рыбжьара аконфликттә еиґыхара итцегь иххахеит аменшевикцәа рыпрограмма абжы артаразы ана-пышьтыхрахь ианықәдыргыла, еихаразак Нестор Лакоба уи атыхәала игәаанагара ихәарц ажәа данахәа, аха ианирымта. Уи акраамта ажәахәара азин иртарц дрыхәон, аха ианыры-му, ажәа имтакәа аменшевикцәа рпрограмма абжытарахь

ианықөдыргыла, абжъас еипш дыңаны асцена днықөпалан, ажәәхәара далагеит ихала. Аменшевикцәа имахцә данкны асцена дықәыргарц рөазыркит. Ускан Нестор Лакоба икама ахы кны абжаранза даахеит, абасгыы ихәеит:

«– Икоу убома, апатын; афнутқатәи аусқәа ркомиссар, сара Ефрем Ешба иааста даеакалашәа икоу азә соуп. Уи динтеллегентуп, ауниверситет далгахьейт, дхатырбафуп. Убартқәа рзоуп еихаракгыы итакра зыжәгәыгыыз... Ус икоу аусқәа рфы сара аламала зшыап цъара икылазыршәуа сакәзам... Са сызхылтцыз анхыфы, дхәыцны даагылазар, абрака апрезидиум иалатәоу аамста Чачба иугә ибга ырхәаны датцагылан, убри акынтә интеллигентк иахасабала хазныкәоит хәа шәсықәымгәыгын, патынраа!»

Аменшевикцәа абцъар мчла дыршәаны дықәыргарц, ма дыкны ддырбаан-дафтәны дыргарц абцъарла иеибытаз ирыпхъан иааргеит. Ускан апсуа мафәала иеилахәоу жәпафык арцарцәа асцена ифықәпаланы, «агәы змоу уааины уилакыс, ихайбарбап!» – рхәан, Лакоба дрыгәтылак иаагылт. Ари зда царта амам афынза ирххо т адраматизм икказа иаанарпшуейт Нестор Лакоба ихатәы гәыцъбаратә кәзшыей ажәлар рмассақәа иара ишизыкоу. Хәтала иара ажәлар рынасыц азын амцеиладшыра алапалара еснагъ дазыхиоуп, убри акынтә ажәларгыы бзиа дырбоит, рхы ихтныртцит.

Нестор Лакоба ипстазаара ашәарта ду иштаиргылоз, иахьатаху хшыфтаррала ахафейтакла шилшоз аабоит адрама атыхәтәантәи ацәыртцрақәа раан икало ахтыс рфы. Аменшевикцәа ахәанхытцәи аинтервентцәа рыцырхырааны 1918 шықәсазы Апсны абольшевикцәа ишыақәдыргылаз Асовет мчра аныхдырбгала, макъана Акәа айфыхысрақәа ианырфыз аамтазы аменшевикцәа Москвантәи ироуит аультиматум Ефрем Ешба кыс имамкәа деибга деизфыда доурышьтырц. Москвака иахьипхьо имфа аадыртырц. Арака арфеиамта иакульминациатә кәапны ико-

уп Нестор Лакоба тахмадатцас иеилахэаны, ихы ифы цсах иеарфашыаны Ефрем Ешба инацкьагараз дахьцэыртцыз. Аменшевикцэа рыр реынкынтцо Лакоба икра иашьтоуп, иара арака даны урт реихабыра рыгэта далагылоуп, ифыза В. И. Ленин ифы дахьнеиуа ихэша иалацэажэоит.

Абас, Миха Лакрба идрама «Фынфажэа шыафа» акны уи даабоит Апснытэи Аревком иалоу дрыгэтылакны, азгаб хьыртэатцэа Сариа ибзиабара атэы цэырганы ианлеихэо аамтазы. Кэыдрытэи аибашьра ахтысқэа рфонафы, атахма-дацэа хшыоттарко рыгэтаны, убас итцегьгы. Нестор Лакоба дахцэыригалак уи икэша мыкэша икоу зегьы дрылукаауе-ит игэыцбараратэ фырхатцареи, иуафра кэымшышэреи, ихшыотцареи илапшхэаа ахарареи, Ленинтэ идеиақэа гэыкала рзыказаареи рыла.

Ишаххэахьоу еипш, апсуа шэкэыфотцэа азэырфы Нестор Лакоба ихафсахьа хшыфзышьтра артахьейт. Убарт дреиуоуп ашэкэыф Владимир Маангы. Уи иажэабжэ «Абцъар» акны Нестор Лакоба ихадоу хафсахьаны дагэылагалоуп. Афымтафы Нестор Лакоба ма избахэ иалацэажэоит, мамзаргы ихата урт рыгэтаны дгылоуп. Ахтыс мфопысуе-ит Апсны аменшевикцэа рнапатцака ианыказ, абольшевик-цэа Апснытэи рреволиуциатэ организация «Къараз» ажэы-лара аеаназыканатцоз аамтазы. Нестор Лакоба батымтэи абцъар ааигарызы дцан, иаара иазыпшны игылоуп жэафык ракра къаразаа. Амшын ахықэан абнарафы реыпхьакны ипшыхэуа ипшын тцхыбжэон.

«– Анхафыжэлэр разк хамазар Нестор абцъар има даап, ари айкэыбгара икоу дацэынханы. Разк хамазар, – ихэейт Кумач даагэыпсычханы, – дтахап хэа сыкам...

Изтатэаз апсатцла ақэа алкэкэа илеиуан.

– Хай, абаақэа, шэгэы шэмышьтын, хара къаразаа акгы шэартас ихамамзароуп. Нестор даап, уи афызцэа бзиа-ақэа ицуп, амотор бзиа имоуп, – инатеикит Кумач иажэа Уасил».

Абас абцъар азыхгара иазыпшны итэоу реицэажэара

асахьаркыратə форма ихы иархəаны иааирцшуеит Нестор Лакоба ихатə пстазаарагы ашəартə ду иштəгылоу. Атцх лашə, амщцəгы, амшын ацəкəырпакəа рыдагы, аконтр-революциатə гбакəа амшын ишəарыцо ихуп. Аха урт зегы ирылтцəраа амшын ихыхəхəала иаауан Нестор Лакоба дзыкəтəаз ашхəа.

Ашəкəыфф Вл. Маан иажəабжкəа даеакы – «Хара ха-иааиуеит» акны Нестор Лакоба ихыз убас еицырдыруа хызыны иагəылагалоуп. Ацсны ареволюциатə жəыла-ра аамтазы, аибашьратə хтыскəа раарцшра иазкəу ажəабж асахьаркыратə деталькəа иргəылагалоуп Нестор Лакоба ихыз. Аибашьратə хтыскəа зыбла иабауа атахмадацəа реи-цəажəарафы хапхьоит:

– Еи, Селым, уажəы икоуп ацəпара ду ахакəитразы, уажəы ушеибашьуа уцсыр цсы ухызума, хəар зегы уахь Лакоба иман дыкоуп. Ара хзыхцəажəо ажəабж акны Нестор Лакоба избəхə уаха иахцылазом, аха ареволюциатə хтыскəеи иара ихызи еицрыгашьа рымамкəа ишыкоу аныцшуеит.

Хашəкəыфф ду Иван Папаскьыр ихəычтəы жəабж «Еигəылацəан, еикəлацəан» фырхатцə хадас иалоу акалакь абагəазаакны еидарашьтыхфыс аус зуаз, ареволюционер Тамшьыгə ичкəын хəычы Чычын зыхьзу иоуп. Уи иаб итакра азаарыгза игəы изырхьшаз еиуеицшым ахтыскəа данрыкəшəа ашьтахь, ареволюция ихьзеит. Чычын хəычи Нестор Лакобей еинириеит автор. Ажəабж акны хапхьоит:

«Ар фацхьа итцасны акалакь иалаланы ианаауаз, Чычын хəычы Нестор Лакоба дивагыланы даауан, дызцыз реицш иаргы, акəаца-кəацахəа ишьапкəа еихго, Нестор Апполон-ица инапы Чычын ижəахыр икəкны».

Ганкахьала, И,Папаскьыр иааирцшит Нестор Лакоба имацара шиакəым Ацсны ареволюциатə хтыскəа напхгара рзызуаз, Ефрем Ешба, Николаи Акыртаа ухəа жəахыркны ишеивагылаз. Егы аганахьала – Нестор Лакоба иуафра харакы.

Нестор Лакоба агуманизмра аарцшра егырт апсуа шәкәыѿѿѿагы азхьацшуеит. Урт иаадырцшуеит Лакоба хатыркәтцарала, маршәакрала дышразныкәоз ауаа быргцәа, урт ртаскәа, рқабзкәа, ргәаанагарақәа шыгәцареикуаз.

Самсон Чанба идраматә рәиамтакәа рәы ифырхацәа хадакәа прототипс Нестор Лакоба дышрымоу агәатара уадаѿзам. Уи исимволикатә-тоурыхтә драма «Ацсны Ханым» акны ақыртүа большевик Қартвелишвили, егырт, аѿыз-цәеи зцырхырааны ақыртүа меншевикцәа дрымхны Ацсны Ханым даазгаз абольшевик Астамыр ихаҗсахьа прототипс изыхѿаалоу Нестор Лакоба иоуп, уи иреволиуциатә қәцара, уи иказшьоуп арака сахьаркыратә ажәала иаарцшу. Иара убри автор итоурыхтә-револиуциатә драма «Къараз» апстазаараҗы иказ афакт иашақәа раарцшра иазкуп. Ишдыру еицш, «Къараз» еиҗызкааз Нестор Лакоба иоуп. Абасала, аракагы ихадароу, напхгара кәзтц, профессионалтә револиуционерны иаарцшу афырхатцәа Хацьарат прототипс имоу Нестор Лакоба шиакәу хәара ақәым.

Ашәкәыѿѿы Мушьни Ахашба игәалашәарақәа (ишәкәы «Аацынра мышкәа раан») ркны акырынтә ицәыригоит Нестор Лакоба избахә. Дазаатгыло ихаихәоит хатала иара Мушьни Ахашба изылабҗабаны иказ Нестор Лакоба ицстазаараҗы ихытхәаам ахтыскәа. Мушьни Ахашба Нестор Лакоба дааирцшуеит азҗлымхара ду змаз напхгафны. Автор излеихәо ала, Нестор Лакоба ибзоуроу рацәоуп рацхьазатәи апсуа литературатә журнал «Ацсны кәцшь» атыжьраҗы. Уи ажурнал «Ацсны кәцшь» хәа ахьз азтазгы иара Нестор Лакоба иоуп.

Мушьни Ахашба ишәкәы акнытә хара иеилахкаауеит апсуа газет «Ацсны кәцшь» атыжьраҗы ауадаѿрақәа аныкалоз Нестор Лакоба ацхыраара шыкаитцоз.

Ашәкәыѿѿы Никәала Хашыг итоурыхтә повест «Акорпус хада» афырхатцәа Жагуа игәалашәарақәа рыла иааирцшуеит Нестор Лакоба ихаҗсахьа. Автор Нестор Лакоба дааирцшуеит аапсара зқәым, зегьы ирыхьзо напхгафны, па-

триот дуззаны. Аповест аҥны Нестор Лакоба ҥара даабоит
Ацсны имѡапысуа аусқәа зегы рѣы, уимоу, Москватѣи
ацсуа студентцәа рыгәтаны. Ганкахъала, Нестор Лакоба урт
астудентцәа Ацсны наҕ-наҕтѣи алахынтца знапы ианыло
шракәу дырны абык иеипш ирыгу-ирыбзоу дрызѣлымҥа-
уп, егы аганахъала ираҕароу рѡызак, рықәлак еипш дыр-
зааигәоуп.

Нестор Ластор ихъз ацсуа поезиаѣгы акырцъара
иуцылоит. Изаамтанымкәа зыцстазаара иалтцыз апоет
гәлымтцәах Алыкьса Лашәриа ипоема «Аиубилеитә» аҥны
Лакоба дихцәажәоит абас:

Къаразаа ишьтырхын
ахақәитра абираҕ,
Ишьталан рѣынархеит
Лакоба ихатә.

Апоет Къыршьал Чачхалиа иажәеинраалақәа руак аѣы
Ацсны ажәлар рыцстазаараѣы Асовет мчра иабзоураны аи-
зҳара дуқәа иҕалаз еиқәыпхъазо, дазгәдуны ихәоит:

Абартқәа рзы акәын дзықәпоз,
Лакоба Нестор.

Ажәеинраала «Ленин» аҥны Къыршьал Чачхалиа Вла-
димир Илиа-ипа иахь ихы рханы ихәоит:

Ацсны азыхәа Ефрем Ешба Ақыртаа, нас Лакоба,
Адтца иутоз чыдала, Имѡапыргон гәыкала.

Апоет Ғаргь Гублиа иажәеинраала «Ацсуа коммунист»
аҥны Ацсны алахын-тцазы Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи
рыжәѡахыр еибыта аус шыруаз, ишықәпоз ааирцшуеит.
Ғаргь Гублиа ипоема «Ацсны» аҥны иалоуп агимн иаѡы-
заны зыбжы го, Нестор Лакоба изкәу ацәахәақәа:

Нестор Лакоба Дазгылт ицсадгьыл,
Ацсуа коммунист, Ицсадгьыл игәыгырта!
Абан дыжәбома, Уи аиаша дадгылт,
Ҥаҕа хәымга дист. Дыгәгәза.

Нестор Лакоба ифырхатцаратә цстазаареи иреволиуц-
иатә усуреи рзы ибзиабара ажәлар ргәаґы атыц наунагза
ишылнахыз ааирцшуеит Гьаргь Гублиа иажәеинраала «Лако-
ба ипатрет ацхьа ахәыцпрақәа» хәа зыхьзу акны. Апоеит ихәоит:

Ленин ибжьы анықәыѿ, «Кьаразааи» Ар Капшыи

Урыстәылан, Урацгылан
Уара улацш Уеибашьуан...
Азурхеит Ацсынра. Ленин иусқәа
Ацсны инаугзон.

Нестор Лакоба ажәлар шака дырзыказ акара даргьы
бзиа дырбон. Уи ипатрет ихы ақәкны автор ихәоит:

Ажәлар рыбзиабара Уцсадгьыл ахақәитра,
Ушьтнахит ирахатны, Уасалдатны,
Иґыхоит ашәтыц Еснагь
Унышәынтра агәаґы. Уцәахызаауеит хара хгәаґы.

Иара абри ажәеинраала акыр иашьашәалоуп апоеит
Платон Бебиа иажәеинраала «Нестор Лакоба» захьзу.

Ацсуа сахьаркыратә литератураґы ибзианы иаарцшуп
Нестор Лакоба ихаґсахьа. Нақ-нақгьы ари ахаґсахьа иазку
арґеиамтақәа калоит.

Иван Папаскыыр ироман «Апхэыс лыпату» азы ажэак.

Иван Папаскыыр ироман «Апхэыс лыпату» махэта ра-
цэала еилоу, зымчак тбаау, зынархара дуу рфеамтоуп.
Афажэижэабатэи ашыкэскэа рынтэамтазы ицэыртдыз ари
арфеамта акырынтэ акыпцхь абахьеит. 50-тэи ашыкэс-
кэа инадыркны егырт аешьаратэ бызшэакэа аурысшэа,
акыртшэа, аказах бызшэа ухэа рахь еиҥаганы изныкымкэа
итытцхьеит. Еиуеипцшым атцарауаа, ашэкэыфэцэа, акрити-
кцэа ухэа ркритикатэ-библиографиатэ статиакэеи, рре-
цензиакэеи, ринформациатэ згэатаракэеи рфеы акырынтэ
рехэапцхьызла иахцэажэахьеит ароман-эпопеиа «Апхэыс лы-
пату». Убарт иреиуоуп: апрофессор Ш.Инал-ица, афилоло-
гиатэ наукакэа рдоктор Х. Бҕажэба, Апсны желар рпоет
Б.Шбынкэба, ашэкэыфэ-аиҥагаф П.Слиотов, ашэкэыфэ
Д.Шьенгелаиа, афилологиатэ наукакэа ркандидатцэа
В. Дарсалиа, Л. Чатцэ-цха, В. Атцнариа, И. Кэытцниа-цха.
Ш. Салакаиа, акритикцэа Р. Капба, Г. Митин ухэа убас азэырфэи.

Ароман-эпопеиа «Апхэыс лыпату» азы икэгылахьоу
абас ишмачымгы, иахьа уажэраанза ихамазам уи иаз-
кны апсышэала ифэу наукатэ-тцэаратэ усумта затцэык-
гы. Иашоуп, И. Кэытцниа-цха 1963 шыкэсазы илхьеит
«И.Г. Папаскыыр ирфеиаратэ мфэ» атемала афилологиатэ
наукакэа ркандидат хэа астенен аиуразы адиссертация.
Убаскан илфыз автореферат акны икоуп «Апхэыс лыпату»
дахьалацэажэо атыпцкэа мацымкэа. Насгы икоуп уи апхьа
1967 шыкэсазы итытцыз «Аспирантцэа рнаукатэ усумтакэа
реизга» иану И.Кэытцниа-цха лыстатиа «Саида лхаҕсахьа
И. Папаскыыр ироман «Апхэыс лыпату» ала» зыхьзу, аха
урт аусумтакэа анылфуаз, ароман-эпопеиа «Апхэыс лы-
пату» атцыхэтэантэи (афбатэи) авариант апсышэала ина-
гзаны итымтыцызт. «Аспирантцэа русумтакэа реизга»
анкыпцхьыз, И.Папаскыыр ироман-эпопеиа «Апхэыс лы-
пату» актэи ашэкэы затцэык акэын итытцхьаз. И. Кэытцниа-цха

адиссертация анылхьчоз аамтазы итытцхьан «Апцхэыс лыпату» афбатэи ашэкэы апсышэала (1968ш.),аха ахцатэи (атцыхэтэантэи) ашэкэы тымтыцызт. Ус анакэха, И.Кэытц-ниа-пцха лдиссертация анылѳуаз лхы иалырхэаз, аурыс-шэахь еиѳаганы ах-шэкэыкгы еиццаны 1967 шықэсазы итытцыз акэхап. Абасала, апсуа оригинал ахархэарала иѳу наукатэ усумта затэыккы иахьа уажэраанза «Апцхэыс лыпату» иазкны ихамазам.

Абри аусумтаѳы хықэкыс ишытысхуеит ароман-эпопеиа «Апцхэыс лыпату» атцыхэтэантэи авариант иагэыло ахтысқэа рѳоурыхтэ аамта инадхэаланы, асахьаркыратэ конфликт ачыдарақэеи, акомпацициатэ еиѳкаашьеи, афырхацэа рыпсихологиатэ-адинамикатэ хаѳсахьатэ ѳиарақэа рѳы ирнубаало аитакрақэеи, аперсонажцэа реизыѳаза-ашьақэеи ухэа рытцаара. Хыхь иазгэахтаз ауснагзатэкэа инарываргыланы, арѳиамта аидеиатэ-сахьаркыратэ анализ азыкатцарагы мацк хэаатгылоит.

Иван Папасқыр ирѳиамта ду, иахьа «Апцхэыс лыпату» хэа хьзыс измоу, рапхьазатэи авариант иахьзын «Амцарсра». Акритик Р. Қапба иқэыпцшра ашықэсқэа игэаларшэо, истатиа «Ароманист ду иѳымтақэа» акны иаххэоит: «Исгэалашэоит, зны машэыршақэ испыхьашэеит ажэабатэи акласс азы апсуа литература ахрестоматиа ианыз аѳымта «Амцарсра»... И.Папасқыр зынзаскгы дсыздыруамызт, иѳымтакгы сапхьан хэа исгэалашэомызт. Ахрестоматиа ианыз «Амцарсра» анызба аенытцэкьа апхьара салагеит... Ибзиазаны исгэалашэоит ацэгьахэыцѳы Патыхэ Зыркэи (Саида) аѳымтаѳы абна агэтаны уатцэы абрака бысзыпшыз, иѳыцу, зынза ибзымдыруа ажэабжь басхэараны сыѳоуп хэа илеихэаз ажэақэа. Сара сгэы снархьуан, илеихэарызешь анацьалбеит, насгы иацу ыѳоуп хэа ашэкэы иарбан, уи анбаспыхьашэо, санбапхьари хэа акыраамта схы-сгэы итан» (Р. Қапба. Ароманист ду иѳымтақэа. Агазет «Апсны капшь», 1965 ш., ноябр 13.).

1939 шықәсазы Иван Папасқыыр ирфеямта «Амтарсра» аңсуа литература ахрестоматиа ажәбатәи акласс артцага шәкәы ианылт. Нас, уи ашьтахьгы акырынтә ари арфеямта аңсуа литература ахрестоматиа ианылон. Ашьтахь, 1950 шықәсазы ари арфеямта «Хьмур лымға» ахьзны, цшьхәтак аманы хаз шәкәны итытцит.

Ари атыжьрафь Иван Папасқыыр ирфеямта ахьыз иңсахит. Уаанза «Амтарсра» ахьзтцаны аңсуа литература ахрестоматиа ианитцаз аҥны аңхәыс лымч мырха лымтарсра атцас бааңсы шажәыз, ишхәартам азгәаҭо, иҭаҭеуа, амтарсреи акашәарахреи рыхьымзг блейтцыхра знамтоз аңсуа тыңха лсахьа акәызтгы иаанарцшуаз, уажәы аҭбатәи авариант акәны иҕоу ароман «Хьмур лымға» аҥны автор ишьтихит апроблема ҧыцқәа. Аңсуа аңхәыс Асовет аамта илнатаз аи-зхарақәа, алшарақәа раарцшра хықәкыс иҕатцаны автор ифырхатца хада Хьмур(Саида) аибашьра далаирхәуеит, аибашьра ашьтахьтәи аамтазы ақытанхамға аус аҧы аңхәыс лылшарақәа аарцшуа, «Асоциалисттә цьа афырхатца» хәа ахьыз-аңша аиура даңсахартә аҧынза дөеигеит.

Хьмур (Саида) лымтарсреи, лкашәарахреи ирхылҧеаауа агәырға даиааины, лҧеҧеитцых лшьапы лықәгылареи, акулак Патыхә ицәгьаршрақәеи раарцшра иазкуп актәи ахәта.

Аҭбатәи ахәта аҥны автор дырзаатгылоит Хьмур(Саида) лтацара аамтәи аколнхарахь лнеиреи, Дамеи ицәгьаршрақәеи, Мактина лразкыдареи, Камыгәи Нуцеи реизыҕа-заашьақәеи, аибашьра аламталазтәи Аңснътәи ақыта аңстазаареи.

Ахпатәи ахәта аҥны Иван Папасқыыр иааирцшуеит Аңынңьтәылатәи еибашьра Дузза, Хьмур(Саида) уи лалахәра.

Аңшьбатәи ахәта автор дырзаатгылоит аибашьра ашьтахьтәи ақытанхамға аиҧашьақәыргылара, Хьмур (Саида) лбригадирхара, ачаиаарыхрафь лапхьагылара, Асоциалисттә цьа афырхатца хәа ахьыз-аңша лаңсахра.

Иван Папаскыыр ари авариант Ɂапхъа аус гэгэа аду-
ланы, ахъыз цсахны итижыит. Ихата уи азы апхъажэафы
ихэоит: «Хьмур лымɁа» антытц ашьтахъ саназхэыц, убас
истаххеит, апсуаа зтагылаз афатэ цстазаарагы ибзианы
ианыцшуа, аха иара убри аамтазы ауаатэыɁса ирзеицшу
даеа казшьақэакгы аныцшуа исзыкатцар цэгьамхар калап
хэа. Убри сгэы иташэаны аус адулара саналага нахыс, ахъыз
апсахра иақэыскит, иагысыцсахит, иахъзыстцеит «Апхэыс
лыпату», ашэкэы атцакы еиха иақэнагахап хэа ипхъазаны.
Убри ауп изыхкьаз иалоу даеа цытфыкгы рыхъызқэа рыц-
сахра, настгы ароман атцакы даеа цытк исыртбаауеит хэа
саналага, иара ианаало афышыагы астар стаххеит, абыз-
шэа аганахъала».

Ароман-эпопеиа «Апхэыс лыпату» акны «Хьмур лым-
Ɂа» асиужети уи асахьаркыратэ конфликти цсахра рзы-
мукэа, настгы акомпациа еиџкаашъафы ахтысқэа ре-
ишьтагылашъа шыко иааныжъны, уи амаха-шьаха тиртэи-
ааит, афырхацэа рыфнытцкатэи артцаулареи артбаареи
ирызку асахъақэа рыла.

Абасала, «Хьмур лымɁа» афабула ауп ароман-эпопеиа
«Апхэыс лыпату» атцыхэтэантэи авариант фабулас иамоу.

Иван Папаскыыр атцыхэтэантэи авариант, аџбатэи ава-
риант хэа азихэоит.

1939 шықэсазы апсуа литература ахрестоматиа ианыз
«Амтарсра» зыхъыз арџиамта ахъз азы актэи авариант
ауп, аха арџиамта ахата азын уи вариантуп узазхэом. Из-
банзар арџиамта хэтак (актэи ахэта) ауп уака икыпцхъыз,
ароман нагзаны икамызт.

Абас, ахъзқэа хца аанахэхъазаргы, џ-вариантк роуп
арџиамта «Апхэыс лыпату» ахъзала иахдыруа.

Аџбатэи авариант «Апхэыс лыпату» зыхъзу х-шэкэык
рыла ишьақэгылоуп. Актэи ашэкэы афабулеи, актэи авари-
ант «Хьмур лымɁа» зыхъзны 1950 шықэсазы итытцыз аро-

ман актәи ахәта афабулеи акоюп. «Апхәыс лымфа» афбатәи ашәкәы афабула ароман «Хьмур лымфа» афбатәии ахцатәи ахәтақәа рфабула шьтнахуеит.

«Апхәыс лыпату» ахцатәи ашәкәы афабулеи «Хьмур лымфа» апшьбатәи ахәта афабулеи акоюп.

Ароман-эпопеиа «Апхәыс лыпату» актәи ашәкәы рацхьа, ишазгәахтахьоу еипш, итытцит 1962 шықәсазы апсышәала. Ускан ароман нагзаны, егырт аф-шәкәык (афбатәии ахцатәи) уи иацны итымтцеит. 1965 шықәса инаркнууп ароман-эпопеиа «Апхәыс лыпату апсышәала (афбатәи вариант) инагзаны атытцра ианалага. Убри ашықәсан, уанза 1962 шықәсазы итытцхьаз актәи ашәкәы еитатытцит, Иван Папасқыр ифымтақәа реизга 3 атом акәны. 1968 шықәсазы рацхьаза акәны итытцит «Апхәыс лыпату» афбатәи ашәкәы Иван Папасқыр ифымтақәа реизга 4 атом акәны. 1970 шықәсазы рацхьаза акәны итытцит «Апхәыс лыпату» ахцатәи ашәкәы Иван Папасқыр ифымтақәа реизга 5 атом акәны.

Абасала, ароман-эпопеиа «Апхәыс лыпату» апсуа оригинал ихартәааны, инагзаны, атыхәтәантәи вариант акәны ихамоу, тытцит 1965–1970 шықәсқәа рыфнутцка, уи аахысгыи уаха апсышәала итымтцацт.

Иван Папасқыр ироман «Апхәыс лыпату» аурыс бызшәахь еитаганы тираж рацәала акырантә итытцхьеит. Рацхьаза аурысшәахь еитаганы актәии афбатәии ашәкәқәа тытцхьан 1958–1959 шықәсқәа рзы, Акәа, А. Дубровски иеитагамтаны.

«Апхәыс лыпату» ах-шәкәыкгыи еццаны 1967 шықәсазы атыжьыртә «Алашарафь» урысшәала итытцит, уи иеитеигеит П.Слиотов.

1970 шықәсазы абарт ах-шәкәык шеидкылаз еитатытцит фацхьа атыжьыртә «Алашара» акны.

1975 шықәсазы ароман «Апхәыс лыпату» ах-шәкәыкгыи шеицыз итытцит Москва.

1957 шықәсазы ароман «Апхәыс лыпату» актәи авариант ақыртшәахь еитаганы итытцит Қарт (Иеит. П. Иашвили).

1977 шықәсазы ароман-эпопеиа «Апхәыс лыпату» афбатәи авариант ах-шәкәкгы шеицыз ақыртшәахь еитаганы Қарт итытцит (Иеитеигеит Ш. Акобия).

Автор излеихәо ала, қазақ бызшәалагы итытцхьейт ароман «Апхәыс лыпату».

Арфеиамта афырхатда хада Хьмур лыхьз Саида хәа автор изипсахыз, мрагыларатәи ажәларқәеи апсуаи еицырзеипшу ахьз акәны икаларц азоуп, ақазақ бызшәахь ианеитаргоз акәхап ус анизбазгы.

Саида лыхьз ғыцны иахьыкайтцаз адагы, уаанза Шьыгә зыхьзыз аперсонаж хадацәа ируазәкыз, атыхәтәантәи авариант «Апхәыс лыпату» акны ихьз ипсахын Заур хәа ихьзитцейт. Ари ахьз мрагыларатәи ажәларқәа ирыцәтәымым, ирылатцәоу хьзуп.

Иара убас, Иван Папасқыр ипсахит Леуарса иан лыхьзгы. Уи рацхьатәи авариант акны Абрагыхан лыхьзын, афбатәи авариант акны Шьахәсна хәа еиха имарианы, уәәҕи иааиуа, ажәытә хьзы лыхьзитцейт.

Иван Папасқыр ироман-эпопеиа «Апхәыс лыпату», афада ишаххәахьоу еипш, атыжьрақәа рацәаны излазахьоу рфеиамтоуп. Инеидкыланы иаагозар, ма инеизакыу хазы шәкәны, ма актәи, афбатәи, ахцатәи ашәкәқәа хәа хаз – хазы томқәаны икоугы налатцаны, аоригиналтәи аиҕақәеи неиццаны итытцхьейт жәахантә, инеизакны 300 нызқь екземплиар рқынза.

Апхәафцәа гук-псыкала ирыдыркылаз рфеиамтоуп ароман-эпопеиа «Апхәыс лыпату». Пцшь-нызқь рғынза асалам шәкәқәа х-Совет Еидгыла дузза еиуеипшым ақалақьқәеи ақытақәеи рқынтәи Акәака иаахьейт. Урт рыфәуейт еиуеипшым азаанатқәеи ақәреи змоу ахәсеи ахацәеи, арцарцәеи атыпхәацәеи. Урт еицфакны иазгәартөит «Апхәыс лыпату» шьргәацхаз, идеилнаркааз шырацәоу, афырхацәа

Леуарса, Саида, Заур, Мактина... реипш икалар шыртахыу, даргыи рхатә пстазаараґы имѡақәтцаганы ишырзыкалаз.

Иаагап ґырпштәқәак:

«Мшабзиақәа.

Сшәыхәоит саташәамтарц акыр иапсоу аамта ахышәцәыз-го азын, аха сара «Апхәыс лыпату» санапхәа ашытахь, абри асалам шәкәы зымѡыр салымшеит. Сара истахыуп гәтыгыґала аґышьара астар ароман хазына автор Иван Папасқыр, идуззаны итабуп хәагыи иасхәоит ашәкәы каимат азы, ахдстазаареи анасыци рышәкәы хәа азысхәоит уи сара. Бзиа ишпазба сара Леуарса, Саида, Заур, Мактина, Қыча, Шьахәсна, Нуца. Урт афырхацәа сара исылартцеит иґыцу амчи алшареи, исыртцеит анасыци апстазаареи. Шака ибзианы, иртханы иѡузеи И. Г. Папастқыр абзиабара дахьахцәажәо. Сара цьара тыпқәак сеитарыпхьон ґынтә, хынтә, итцеигыи. Сара еснагь исгәалашәоит сгәы итамтцәо урт афырхацәа. Аха сара иахьсгәалашәо акәым, еснагь исцәымгзаауеит Патыхә, Дамеи ухәа убас егыыртгыи реипш икақәоу...

Абас икоу ашәкәқәа ахауа иахзаѡызоуп. Сара гук-псыкала ѡапхәа аґышьара истоит И. Г. Папасқыр, иагьизеиґашьоит арґеиаратә қәґиара дуззақәеи, анасыци, агәабзиареи ипстазаараґы. Итабуп.

Ақ. Нальчик. КБАУ астудент Шомахов Ахмед. 17 -5 - 74 ш.»

«Гук-псыкала салам узынастиуеит имратәылоу Бухарантә, еснагь ииатцәоу, Ақәа.

Сара исыхьзуп Мирмухсин. Исхытцуеит 18 шықәса. Аус зуеит аимадараґы, атцарагыи стдоит ахәылпазтәи ашкол аґы. Сара сапхьеит Иван Гьаргь-ипа Папасқыр ишәкәы «Апхәыс лыпату». Ари ихшыѡортцагоу шәкәуп, сара даара сархәыцит. Сара иаартытцәкьан исхәар сылшоит ари ашәкәы сыбла ахәаанартыз рацәоуп хәа. Сара исыпсахит уаанзатәи сыпстазаара, сжәытә дунейәапшышьақәа. Ари ашәкәы сықәнарпцит пхьақатәи амѡа...

Агәахәара соуа скалеит абри ароман афырхацәа Леуарса, Заур, Саида ухәа убас егыыртгыи сырґыпшларц...

Мирмухсин Мухамедов 1-4-1976 ш. Ақ. Бухара, Уз. ССР».

Аепопеиа «Апхәыс лыпату» абас агәахәара ду шырнатаз автор идыруа, аґышьара итә, уи иахь апхәаѡцәа ирыѡуа асалам

шәкәкәа инарываргыланы, ирацәоуп ашәкәтыжыртә «Алаша-реи», ашәкәы цошьтала иахьдәыкәыртцә амагазини рахь иааз асалам шәкәкәа. Урт «Апхәыс лыпату» ианапхьа, убас иргәапхейт рхатәы библиотекакәа рәы, ма еснагь рыстол икәу шәкәны ирымазарц ртахыуп. Иаагап җырцштәкәак:

«Мшыбзиақәа.

Ишәзылыҗуеит Сибратәи апхәыс. Сара аус зует ОЗНИКТИ аҗны нҗнырс, милатла сацсыуам, аха Иван Папасқыр ишәкәы «Апхәыс лыпату» сгәы атцанза инейны иархытхытит. Издыруейт сара уи шәара шәкәны ишкыпхьыз даара сшәыхәоит убри ашәкәы аиураҗы шәсыцхраарц, истыхыуп иара сыпстазаара иамҗанызаҗны иҗастарц.

Наталиа Кудриашева Ақ. Омск, 18, Акамератә бжьаларта,
аҗны 44, акв. 32».

Арт апхьаҗцәа реиҗараҗзак еиуеипшым азанаатқәа змоу, алитература знапы алакым, аха ашәкәы бзиа азҗлым-җаҗцәа, абзиабаҗцәа роуп. Урт инарываргыланы иҗоуп, аиашьаратә милатқәа ирхатарнакыу, еицырдыруа ашәкәыҗцәа иаарышьтыз асалам шәкәкәагьы. Убарт иреиуоуп абицара еиҗабыра иатәу, еицырдыруа ачеркес шәкәыҗы Хусин Гашиков иаишьтызгьы:

«Җатыр ду зкәу Иван Җаргь-ица!

Даара идуззан итабуп акырза иацсоу ашәкәы «Апхәыс лыпату» шәавтограф антцаны, сҗыза бзиаза ила исзашәтиз азы. Уи ашәкәы агәахәара дузза снаҗейт. Уи, иашатқәкьаны, ашәкәыҗы иусумта дуззоуп. Ахаҗәитра бзиа избо, ифырхатцатәу апсуа жәлар ирызкыу иажәеинраалоу романуп ари.

Ароман аҗны даара ирацәоуп сара пхьаҗык иахасабала бзиа избаз аперсонажцәа. Урт рахьынтә атыц чыда ааникылоит, лымкаала бзиа избаз Леуарса. Сара уи ситкҗеит ихатцарала, игәмшәарала, игәартрала, ибзиабарала. Ари ахатца иашатқәкьа ззырхәо уаҗуп. Сара уи бзиа дызбейт сашьа гәакьак иеипш.

Иаартны исхәоит, ароман аҗны даара ирацәоуп гәыла-цсыла бзиа избо, җатыр зкәыстцә, итцәуроу афырхатцәа, аха лымкаала сара бзиа дызбейт Леуарса, ихатәы цстазаара ашәартә итаргыланы, лара илтахымкәа имтадырсыз апхәызба длыпсҗыхаҗханы

дахыкэгылаз азы. Даеа зныкгы ишәыстоит шәара сгәатцантәи иаауа ацшы́ара, ашәкәы шәавтограф антданы иахысзаашәтиз анафсангы, иара иамоуп атдакы тәула азы, шәара шәацхәафык иахасабала исзаашәыртыз адунеи азы. Шәышәкәы сара сапхьейт сыбла на́кәмгазакәа, ишырхәо еипш, знытрысла, са́фыгәхәаны. Шәара шәроман иаргәгәуейт ифырхатцоу, абафхатәра злоу шәыжәлар рахь исымоу абзиа́бара. Шәара шәроман сара иснартаз даара ирацәоуп. Уи машәырны и́камлейт. Ацсуа жәлари ачеркес жәлари шы́ала еизааигәоу жәларуп. Ртаскәеи р́казшы́акәеи рыла даара еипшуп.

Ароман санацхәа схы иастон азтәара, абри акәзаап а́уафы ипсы анкьнырс а́калара иаанаго хәа. Ииашатцәкьаны, зус ианцьныр иашоуп иоуп абас асахьаркыратә рә́иамта афра зылшо.

... Гәык – цсыкала ала хатыр шәыкәзтцә Хусин Гашоков.
1971 шыкәса, октиа́бр 28, Ақ. Черкесск».

Ғырпштәыс ара́ка иаахгаз ацхәафцәа рысалам шәкәкәа зегы ааит «Ацхәыс лыпату» урыс бызшәала иа́цхәаз р́к-нытә. Асалам шәкәкәа зегы урысшәала ифуп. Уамашәа иубаратәы и́казаргы, абарт цшь-нызкь р́кынза иназо ашәкәкәа, цсыуа цхәафык и́кынтә акызатцәыкгы рылам.

Изы́калазеи абас? Мамзар иамы́цхәази ацсуа цхәафцәа «Ацхәыс лыпату» а́цсышәала иантытц? Иа́цхәазар, нырак рна́мтази? Ирнатазар, азәгы изимфызеи автор иахь салам шәкәы б́гыцк.

Хсахьаркыратә литература иазф́лымхау, ашәкәы́цхәаратә культура бзиагы змоу а́цсуа цхәафцәа шма́чым сара агәра згоит. «Ацхәыс лыпату» иа́цхәаз рхы́цхәазарагы рацәоуп, хәарада. Аха а́цсуа цхәафы атри́логия «Ацхәыс лыпату» знытрыс да́цхәаратәы атагылазаашы́а изымто амзызкәа рацәоуп. Зегь ра́цхәаза игылоуп уи аепопеиа ах-шәкәы́кгы неязыкны шәкә́кны (урысшәалеи қыртшәалеи ишты́жбу еипш) иахьа уажәраанзагы иахьты́жым. (Ра́цхәатәи авариант «Хьмур лымфа» алахт́ом). Атри́логия «Ацхәыс лыпату» актәи ашәкәы а́цхәаф инапа́фы ианнеизи, атцыхәтәантәи, ахпатәи ашәкәы инапа́фы ианнеизи акра-

амта рыбжьоуп. Абас еицэыхараны хрыжь-хрыжь итытцыз аепопеиа-трилогия, ах-шәкәык ецэхымкыакәа знапағы инеиз апсуа пхьащцәа мацуп. Абиблиотекақәа рғғы иахцыхьашәо рацәам. Иара антытцыз ахәышықәса (1965–1970 шықәсқәа) рыфнутцка, азғлымхареи, аманшәалареи зоуны ах-шәкәык ззеикәршәазгы, атцыхәтәантәи ахцатәи ашәкәы тытцны данапхьоз, хәышықәса рапхьа дзыпхьахьаз актәи ашәкәы изцәырнагаз агәтыхақәа хьшәашәахьан, зынза ихаштхьазгы рацәан.

Убри инаваргыланы хапхьащцәа рыфнутцка макьана иагырацәатцәкыамзар калап апхьаратә культура бзиен азғлымхареи змоу ашәкәы абзиабащцәа.

Анащсан, аепопеиа «Апхәыс лыпату» апсуа пхьащцәа алакщакра рызтаратәы икоу, апстазааратә цабьырг ганкахьала мацара иахьазнеиу, ма хәчык инавагылақәо асахьаркыратә конфликтқәеи, акомпозициатә еиҕека-ашьақәеи амоуп. Автор дызхатар-накыу амилап рҕапхьа аепоха икәнаргылаз азтәарақәеи азалымдаратә хтысқәак рсоциалтә шыатақәеи ганкахьала мацара дрызнеиуа, еиха иеаеидоит зегьидгылоутәи апхьащ игәахәарақәа рызғлымхара. Убри инаваргыланы, апсуа пхьащы иблақәа рҕы еиха иаргамахо икалеит аконфликтдара атеория анырра, еихаразак ахцатәи ашәкәы акны. Аха, Иван Папасқыр ибащхатәра ду даара иатцәахуеит урт агхақәа. Зегьидгылоутәи апхьащ урт зынзакгы изгәамтәзеит, дзырзымхәцзеит. Уи ус шакәу шыақәдыртгәгәуеит хыхь ҕырцштәыс иаагаз апхьащцәа рышәкәқәа.

Аурыс критик Генрих Митин ишәкәы «Художник из Апсны» (Акәа, 1973, ад. 51–55) акны иааигоит «Апхәыс лыпату» иазкыу, убас икоу, апхьащцәа рахьынтә иааз ашәкәқәа жәпакы.

Убри инаваргыланы Генрих Митин «Апхәыс лыпату» зегьидгылоутәи апхьащцәа ирылатцәаны иказтцаз амзызқәа реилкаара иеазикит. Убри азы икайтцеит анкета, ирзишьтит ацьшьаратә салам шәкәқәа аазышьтыз апхьащцәа

жәпафык. Урт ркынтә иоуз атакқәа реихшыала ахыкәйтцә
хапхьойт: «Ароман иапхъаз ирнатейт анырра гәгәа, убри
иабзоураны изтахыу, иашьтатцаауа рацәоуп.

...Лымкаала иазгәатәтәуп, урт апхъафцәа рахьтә дар-
банзаалак ихафы ишцәырымтцуа иафәзеи акритика уи
арфеиамта азбахә ала хәа азтәара. Даҕакала иаххәозар, урт,
асахьаркыратә литература абзиабафцәа интересс иры-
мазам акритика, урт зынзаскгы уи иадхәалазам, иара
акритика ахатагы, иара аганахьала, ароман апхъафцәа
аерыпшыны икам, урт рахьтә ақәыгәгәара амазам, ргәаа-
нагара ахәазом.

Ароман кәлейт зегьейдгылоутәи апхъафцәа рзы «апсуа
жәлар ргәеисратә дуней аазыртуа акәны, урт интерес дула
еилыркаауейт апсуа бзареи ақабзқәеи» (ад. 62-63).

«Смаапсазейт ароман сапхьонатц, уимоу, сгәалакәзаа-
ра бзианы, сгәы сытцпраауа схы збейт», – рхәойт апхъаф-
цәа. Ари зыбзоуроу арфеиамта апхъара уахьаланахало ма-
цараи акәым, аоптимисттә пафос еилыкка ахьацу ауп.
Ароман угәалакәзаалара архәашьзом, уимоу, апхъаф
амтцәыжәфақәа иоузшәа ихы ибо дканатцойт.

Анкета атак кәзтцаз зегы инатцшыны иазгәартцойт итцә-
уроу афырхацәа хадақәа Саида, Леуарса, Нуца, Заур, Мак-
тина ухәа ибзианы ирхамыштца хафсахьақәаны дара рхафы
ишынхаз. Абасала, иаххәар кәлоит аепопеиа «Апцхәыс лы-
пату» автор илшейт апхъафцәа ирылатцәаны акалара алзы-
ршаз, И. Папаскьыр асоциалисттә реализм аметод апри-
нцип хадақәа рфеиарала ахархәара ахылшаз шакәу инатцш-
ны иазгәато, «Апцхәыс лыпату» инейдкыланы ахәшьара ха-
ракза айтцойт.

Иара убас, аепопеиа «Апцхәыс лыпату» ахәшьара харагы
атауа дахцәажәойт Апсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба.

Еицырдыруа ақыртца шәкәыффы Д. Шенгелаиа иара
иганкахьалагы, 1973 шықәса ииун 10 азы агазет «Зариа
Востока» ианитцаз истатиа «Агәы ахьымажәуа» акны ифә-

еит: «...Ароман-атрилогия «Апхэыс лыпату» автор изаа-нагеит ахьз дузза. «Апхэыс лыпату» махэтарациала еилоу, апсуа пхэызба Саида лыпстазааратэ мѡа асахьа тызхуа рѣиамтоуп».

Ароман-эпопеиа «Апхэыс лыпату» аурыс бызшэахь ие-итазаз аурыс шэкэыѡѡы П. Слиотов 1970 шыкэса апрель 9 азы агазет «Советскаиа Абхазиа» ианитцаз истатиа ду «Ау-ааи апатуи» акны уи арѣиамта ихата игэы итымтцэо ишы-ѡоу, настгы апхьаѡцэа ирылатцэартэ иказцаз амзызкэа аз-гэатэ ихэоит: « Икалоит апсуа тацэаареи уареи аиѡызара шэыбжьазар, арцарцэеи абыргцэеи уареи шэеицныкэало-зар, ацьырмыкьахь унеилозар, ажэлар рыхэмарракэа уры-лапшлозар... Ус иагьа иказаргы, унапэы «Апхэыс лыпату» аннеи, изалшом уи ароман апхьара уатэнамтэыр, настгы уака цьарак еинырианы иуцыло ахаѣсахьакэа ирѣырпшны уахэапшуазар, еилукаауеит иахьа уажэраанза апсуа пста-заареи, апсуа игэеисреи рдырразы ухаѣы зэышыакэзы-ргэгэахьаз аилкааракэа зегьы еихкьа-еипкьа еидкыламкэа, инагзамкэа ишыказ, еихаразак апсуа пхэыс лдырраѣы».

П. Слиотов абасеипш ахырхарта атаны, инартбааны, лымкаала дахцэажэоит Саида лхаѣсахьа. «Апхэыс лыпату» аперсонаж хада Саида лхаѣсахьа аарцшышыа, уи лхатара, ауадаѡракэа рѣапхьа дхьамтцкуа, апхьагылара змоу лакэны лыкылара ухэа, апхьаѡцэа зегьы ргэы иакэшэаны ишыка-лаз еипш, уи налкааны иазгэартэит акритикцэагьы еицѣка-ны. Зегь рапхьазагьы Саида лхаѣсахьа лымкаала ахэшъара харакаы айтахьан аурыс критик А. Дроздов «Апсуа ажэаб-жькэа» хэа 1950 шыкэсазы Москва итытцыз аизга ианитцаз апхьажэаѣы. Уи ихэоит: «Лымѡа, Кавказ ашьхакэа инады-ркны Берлинынза, изнаржэит лдоуха... Илызгэакьоу лкон-хара ачаирта плантацияхь Саида дгьежыит динициатива ашьтыхѡны, дуаѡы цахэцахэны, ахэса пхьагылаѡцэа зхьы-рпшны иназгар зылшо лакэны. Ари ахаѣсахьа – акрызлоу, аказшыа гэгэа зманы иѡоу акоуп, аха убри аамтазгьы али-рикатэуп, ухнахуеит иара апстазааратэ табырграла».

Апрофессор Ш. Инал-ица апсуа советтә пхәызба лхаф-сахъа аарпшра хықәкыс И. Папасқыр изышьтихыз, настғыи ахықәкы шынагзоу азгәатә, Саида Камачыч дылрфырпшны длыхцәажәо ифует: «Ароман темас иамоуп апсуа советтә пхәызба лыпстазаара атоурых инейтцыхны аарпшра, ажәытәра еикәара ацәынха-мынхақәа рфынтә лхы-лгәы аҕны иказ ацәгъа-мыцәгъара шкалпсаз; асоветтә хәынтқаррей Акоммунисттә партией рыбзоурала анасып цстазаара фыц, асоциализм аргылара дазықәцафны дшыкалаз. Ари атема хада иузалымхуа иалоуп лхатә цстазаара атемагъы.

Апсуа пхәыс лыбзазашъа атема, асахъаркыратә литературафы рапхъаза иқәиргылт Д. Гәлиа. Ироман «Камачыч» аҕны уи иааирпшуейт ареволиуция қалаанзатәи апсуа нхаф – пхәызба дызтагылаз агәақрақәа. Аха И. Папасқыр иоуп Апснйтәи асовет пхәыс лказшыақәа инейтцыхны ашәкәы ианызтахъоу».

Саида лхафсахъа аарпшрфы автор хшыфзышьтра зыйкаитцаз ачыдарақәа азгәатә, алитературатцааф И. Кәытцниа-пқа ацәахәа рыбжьылгоит Иван Папасқыр рапхъатәи ироман «Темыр» аперсонажцәа рхафсахъақәа рапцарафы ихы иаирхәаз асахъаркыратә чыдарақәеи Саида лхафсахъеи. Уи Саида лхафсахъа ашыақәыргылара ачыдарақәа инартбааны дахърылацәажәо, иналкааны иазгәалтоит ацъаус ароль: «Саида лхала лыхшыф азцоит аколлектив аеалархәра хымпада ишатахыу, еилылкааит аусура затцәык афы шакәу ауафы иуафышәара аизҳара аиурц ахьалшо. Аколнхара мхыртакәа рфы аусура активла леалалырхәуейт, уимоу, ахатца усхәгъы налыгзоит – апцхә фалхәоит. Ацъаус знапы алакыу Заури уи иахәшыа Мактиней ртаацәарафы даныкала, Саида леалалмырхәыр ауамызт урт русура, настғыи уи уажәшыта икалыпсахъан лыфнутцкатәи лгәалақамзаара хьантақәа». (И. Кәытцниа-пқа. Саида лхафсахъа И. Папасқыр ироман «Апхәыс лыпату» ала. Аспирантцәа рнаукатә усумтакәа реизга. Ад. 80).

Иван Папаскыр ироман-ипопеиа «Апхэыс лыпату», ишахбаз еипш, зегъеи-дгылоутэи апхьаџцэа рнаџсгы, акыпцхь аџы икэгылахьоу акритикцэеи, атцараууаи, аиубилеитэ мшкэа ирызкны аднахэаларатэ ажэа зхэахьоу ашэкэыџџцэеи ахэшъара харакы атаны иахцэажэоит. Зегъы еицџакны иазгэартэит арџеиамтэ злабзиоу, излабеиоу аганкэа. Ииашоуп, В. Атцнариеи И. Кэытцниа-пцхаи иазгэартэит акык-џбак агэнамзара узтоны икэоу тыпцкэак, арџеиамтэџы ишупыло. Иаххэап, В. Атцнариа Патыхэ ихаџсахьа апцара, асоциалтэ ароман «Темыр» аперсонажцэа Мыкычи, Кадыри, Мырзагани ухэа шикэманшэалахаз еипш арака ишзыкамлаз иашаны иазгэеитэит. И. Кэытцниа-пцха Дамеи иахэшъа лтахареи, ароман «Темыр» акны Ахмат иахэшъа лтахареи, нас урт ирхылџеиаауа ахэыцракэеи ахтыскэеи реишъашэалара азгэатэ, аепныхэа калтэоит авторк иитэу арџеиамтэаџа џба рсиужеткэа рџы ас зтцакы еизааигэоу ахтыскэа рыкалара ахэтэмызт хэа.

Абас згэатара ссакэак ракэмзар, «Апхэыс лыпату» аидеиатэ-сахьаркыратэ еиџекаашъа инеидкыланы иугозар, хыхь ишаххэаз еипш, зегъ ргэы иакэшэо икэоуп. Зегъеидгылоутэи апхьаџцэа рысалам шэкэкэа инадыркны, атцарауааи ашэкэџџцэа дуқэеи рхэамтэаџа рахьтэ хыхь иаазгаз аџырпштэкэа, хатала саргы сыздгылоу гэанагаракэоуп, хэарада.

И. Г. Папскыр иipopеиа «Апхэыс лыпату» асоциалисттэ реализм аметод инартцауланы ахархэарала иапцэоуп, адунеи аџы зегъ реиха ауаџы дзырпцшэ – ацъаус шьатас иатаны, ахазхэтатэ пцстазаареи азеипш уаажэларратэ еилазаареи реиныриарала, ауаџы ихатара аизхара, идоуха абеиэхара аарпшуп. Абри аганахьала «Апхэыс лыпату» иацназго арџеиамтэаџа мацзар калап апсуа литератураџы.

Иван Папаскьыр ироман-эпопеиа «Апхэыс лыпату» 3-тәи ашәкәы.

Мактина лхаҕсахья.
(Аусумта ахпатәи ахәта)

Иван Папаскьыр иромант-эпопеиа «Апхэыс лыпату» аҕны аперсонаж хада Саида иналываргыланы ицәыргоуп жәпафык ахәсақәа. Урт рахьтә хымпада ахшыфзышьтра зтатәу лакәны дыҕоуп Мактина Гунба. Арҕиамтаҕы уи рапхьаза акәны дцәыртцует Леуарса Саида дымтцазырысыз рҕынтә лхы дақәйттәны лыфныҕа даннарға: «Ахәсахыҕққәа илапшықәтцаны асасцәа ирыхәапшуан. Руазәы, улапш аахнакратәы ацәашәтцатәы зшәыз апхэызба Мактина, лхы Саида иналыдкылан, дтцааит:

– Абни иоума бара Леуарса?»⁴⁶.

Рапхьазатәи лцәырттра инаркны иахбоит Мактина ибзианы Саида илдыруа, ларгьы дыздыруа, илзааигәоу лфызцәа дшыруазәку, насгьы арпарцәа рызфлымхара згәаҕы иҕыхахьоу, зшәымта итагылоу пхэызбаны дшыҕоу.

Автор аханатә (абрантә) напы аиркит Мактина Мез иахь азфлымхара шытылхуа лыкатцара. Ииашоуп, Леуарса иоуп уи зегь рапхьазагьы дызустада хәа дзызтцаауа, аха уи зыбзоуроу, Саида деикәзырхаз арпарцәа ргәып хадара азызуаз Леуарса шиакәыз ахьлахахьоу акәхоит.

«–Дыбгәапхазар? – дтцааит Саида лфызла лыжәоахыр дықәпшны Леуарса иахь даапшуа.

– Бара дышцаббои? – хазы азтцаара калтцоит Мактинагьы, лылақәа ааргызмалны. – Ани нактәирахь итәоу. (Мез иоуп дызҕу – В. А.) еиҕа ацкәынцәа иҕоуп, ахаарагьы еиҕа итцоушәа збоит...»⁴⁷

Абас ала, автор апхьаф заанатцы днықәирпшуеит Мактиней Мези наҕ-наҕ абзиабаратә еизыказашья рыбжьазтараны иҕоу амфә.

⁴⁶ Иван Папаскьыр ифымтақәа реизга. 3-тәи атом. Аҕәа 1965ш.

⁴⁷ Иара уаҕа, ад.40

илхароу цышьа Заур уи длызгәааны, ихъз хъымзгъшьа ихы зкәикра изымдыруа даныказ. Мактина еиха агәеилгара змоу лакәны, лашъа игәынамзаратә цәажәара дахыкәкәа-ауа, Саида дхалшшауан:

«– Уара зака угәы цжәауа акара агәыцжәара атахым. Макъана еилкааны ихаздыруам х-Саида дзыкәшәаз, лхатца-цара афәжәара лхаштны, дзаазаз рахь дказцаз. Сгәы иаана-гом сара, уи хшыфдарак илызнауит хәа...»⁵⁰.

Мактина фбара злам, зхатәы цстазаара атцкыс лашъа Заури лфыза Саидеи рыцстазаара азфлымхара азыкатцаны, илылшауала дкәалкәало ирышьтоу лакәны дахбоит арфеи-амта актәи акәшафы. Лашъа иакәу, лфыза Саида лакәу еиха бзиа илбо узеишымдыраауа рфыцъаггы гәык ала дырзыкә-уп лыцсы тыкәкәа дрышьтоуп.

Ароман афбатәи акәшафы, Мактиней Саидеи уаанзатәи реишызаратә еизааи-гәара инаваргыланы анхәцхаи тацей ракәны фнык афы еицынхо иаарцшуп.

Мактина ауафратә зфлымхара ду злоу, атаца лхатцкы камыршәуа илывагылоу анхәцхауп.

Ацстазаараф, дара имачуп анхәцхаи атацей рнапы еикәырша, гәынчыхь ажәак еибымхәазо, еимакык рмаузо фнатак иахъеицыфноу.

Анхәцхаи атацей актәы рыбжьаланы фнык ифнеиба-мыркыло ианыкалало мацым. Анхәеи атацей реизыказа-ашъафы ицсабаратәу атцатцгәы змоу аймак – аиҫак зхылтцуа ацәыртцракәа ирзааигәоуп анхәцхаи атацей рыбжьараггы зны-зынла зыҫәырызгало амааибратә еизыказаашъа зхылҫаауа амзызкәаггы. («Анхәеи атацей ртызшәа акала-ра ацсабаратә халацәажәахъеит» «Анхәеи атацей реизыка-заашъа ацсуа новеллакәа рфы» зыхъзу астатиа акны)⁵¹.

⁵⁰ Иара уака, ад. 241.

⁵¹ Вл. Анкәаб «Ацсуа новеллакәа». Акәа ашәкәтыжыртә «Алашара» 1961ш. ад. 90-100

Мактина лказшыа кәымшәышә атызшәакатцара иаңәы-
хароу кәзшыоуп. Саида лзын еихәшыа гәакыа дылшызаха
онык длыцыоноуп, аоната ыыц аңны тәымуаоас лхы лбо
дкамларц азәлымхара лыглыжыуам. «Бара сызкәырбану азы
макыана ишбацсыраагои» хәа апқал лымцааны азы ахыа-
аргоз хәычык иоадаран аңнытә дрыцхашыан лара иаалго-
ит, убас «сашыеи стацеи ргәазхара еибабалап» хәа, Заур аха
иманы ионы даныкоу, дара еидыртәаланы рыматц луеит.

Ашытахь, Мактина Саида длывагылоуп аколнхараөы
усура уи дантытц. Мактина Саида лыпстазаараөы имоапы-
суа ахтыстә деталькәа дрыдымгазо, лхазы гәтыха лымазам-
кәа дшааиго, Иван Папаскыыр ироман аобатәи акәшаөы,
хәычы – хәычла лхатәы цстазаарахь диганы, лыбзиабаратә
гәытцха днадиргалоит.

Лынасыц нак – нактәи аманшәаламхара иасимволны
икоуп алампа атоурых: Мактина зны ақалақь аөы лшыза-
ки лареи ахынеиз азәы лампак шылтиуаз илбан деилахауа
дшыцшуаз Мез даарақәшәеит. Мез ишылымуаз уи алампа
аахәаны хамтас илитәеит. Уи нахыс Мактина Мез изхәыцра
иашыананы дахзызаауан уи алампа.

Сасык даныкоу акәымзар иадмыркуаз уи рлампа бзиа
Саида аиартақәа кастцоит хәа акранырфа ашытахь ауатах
ахь илыманы дышнеиуаз амфан днышыацәхныслан илым-
пытцкыаны инкақан ицәеит. «Ицәеит, бзиа илбоз, есаамта
дылгәалазыршәоз аматәахә. Уи апсра өеимзар калап...
Цкыа даназхәыцлакь Мактина лгәы иланахәон даөақы:
алампа акәхарым дара ргәеизцара зыхкыаз, рцәа иалалаз
аөеизыхатцхатцара акәхап... Зака блахаала еихәапшуазеи
Мези лареи Заури ичараөы ианеикәшәа аены... Илгәа-
лашәоит, усқан Мез гәыпцокь ахәсахәыцкәа рыгәта даниба,
дахынатцсылакы илапш дшытцимыршәоз. Уи алапш хаа
иахыагы илзылхарштуамызт.»⁵²

⁵² И.Папаскыыр, иара уака. ад.264

Мактина лыбзиабаратә гәыҭра иагәаларшәаганы ды-
зхәапшуаз аламца аҭера иагәа лгәы иасзаргғы, азныказ
хәычык дааҕәындшәындит, аха уи анафс уаха гәынхарак,
лнылмырҭшзеит атыҭҭа гәыраз лампак азын лтаца лгәы
лырхышәашәо иҕалымтҭеит, амашәыр уи илыхыыз дшәта-
лымтҭоз ллырдырыҭ, дыхха-ччо агәеитҭахара дацәылхычо
афнәта усқәа рҭы длывагылан.

Ицқьоуп, игәыбзыҭуп адәахы уафы илнибаало иҕам
Мактина лгәы итәтцәахны лымаза бзиабара.

Мезгғы Мактина дигәаҭхозарын. Хықәкыла убри ле-
ихәарҭ хәылбычхак дааит иара лара лҭы. Заури Саидеи
афны иҕамызт. Мактинеи Мези рымацара еидтәаланы атҭх
рхырҭон. Абраҕа еилахауеит Мактина Мез иахь илызцәы-
рҭҭны иҕаз абзиабара дамырҭәо дамыргыло ианалага аса-
лам шәкәы шизылфыз, аха уи адәықәтцара лзымгәыҭкәа
афны атзавараҭы ахәблы иавтәтцәахны ишлымаз.

Асалам шәкәы цәырылҭеит Мактина Мез ибзиабара
атәы анлеихәа, ажәа анылнитца, дшитәхыцәкьоу, амц ши-
мхәо, лак-факра акәымкәа агәра анылҭа, насгғы иажәа
атәк абыржәы иаалымхәар ада цсыхәа амамкәа азтцара
анықәиргыла: «Бара ҭа сабхәар бтахым, акы бацәшәоит
изакәу сыздыруам... Бара сышҭабхычҭои сара! Бзиа быз-
боит, аха сыгәра бгом, сажәа ацкы сабымхәеит! Ишҭазу-
ри уажәшьта?...Исахәа сбыхәоит, зынза бсыгәтасырҭ бгәы
итоума?»

«Мактина исахәа атәк. Исахәа цқәа сбықәгәыҭыр ҕа-
лоу иҕамлоу?»⁵³ Араҕа Мез иихәоз ажәақәа роуп инеилык-
ааилык иаахгаз, аха Мактина линдивидуалтә чыдара, лара
лхәта лажәақәа ҳарзызырфәазар аҕара иадырҭшуа иҕо-
уп: Аҭсуа тыҭҭа лгәыбҭареи, лҭынкыларатә психологиеи
зцәа-зжәы иалоу аҭхәызба лгәатцаҕа итәтцәах илымаз лы-
бзиабара лгәылҭеанзамкәа алахынтца бзиахь агәашәқәа
анаат. «Унан наныкыара» хәа лгәырҭҭара аргаматәуа, иа-

53 И. Папасқыр, иара уаҕа. Ад. 282-287

разнак леаигэдыжыла агэыдкылара даламгеит, лхатэ гэты-
ха зеипшроугы аатра дахымццакит.

Мактина рацэак лымхэазаргы Мез агэарп данаакэла
инаркны адырѡаены ацэылашамтаз Заур данааѡнашыло
аѡынза лыѡнытцкатэи леибарххара, лыпсихологиатэ тагы-
лазаашыла лабѡабаха халапш иатцымшэо хабла ихгылоуп.

Ацсуа милат ртас ачыдарақэа рныпшуеит уаха лара
лымацара лыда аѡны уаѡы дахыыкам, атэым арпызба Мез
иаанхара илызцэырырго ахэыцра – еибарххарақэа: «Даа-
гылатцэкьаргы ишпазури мшэан? Зыбз иаѡо азэы дааир
акы ххихэаап, иареи хареи жьра-цэара шхабжыам зегы
ирдыруеит. Сцап агэылацэа рахь, уаха иаангылаша азэы
даазгап!»⁵⁴.

Ацсуа ламыс иацу «азэы иихэари» амч Мактина лгэа-
хэара акажоит азнак азы. Ари дара ибзиоу ауаѡы икэ-
ша-мыкэша иѡоу рахатырбара илазаазо, ахымацазара да-
цэызхьчо акоюп, аха зны-зынлагы ахыркъацэара анаиоу-
лак ауаѡы иахьатахымгы данѡанахэо рацэоуп.

«Азэы иихэари» хэа хадсуа тыпхацэа ишэа-зызо иш-
пшыз ирапханагыалацэаз ацсуа арпарцэа атцаси акъабзи
иѡанамхэоз атыпхацэа рахь атэымцъарака рхы дырхо иа-
лагеит. Ацстазаара иара атэы канамтар амузаап, ацсуа
тыпхацэагы азэырѡы арпарцэа реипш ахыласра риааин
ихьапш-кэапшуа атэымцъарака рѡынархеит. Ацсуа милат
реипш иѡоу ажэлар мац рзы итрагедииоуп асеипш ахымды-
рратэ еипхыттар.

Ауаѡы ипсадгылы ижэлари рѡапхьа иуалпшыа иха-
зырштѡа, ижэлар реизха-зыгыара еитцазкъо атцаси акъабзи
хырхагара шалам гэатаны ианаамтѡу иеацэихьчароуп!

Мактина лмилат ржэытэ тцасқэа психологиала лцэа-
лжыы иалоуп, дырхатгылар лтахуп, дагырхатгылоит
лак-ѡакрада уи хырхагара ахьалаз, иахьпрогрессивтѡу, аха
аѡатэрагы лныруа лѡнытцкатэи леибырххараѡы уеизгы

54 Иара уака. Ад. 283.

ихъатѣи адыжѣара агоит: «Мез сзицѣшѣазеи мшѣан сара. Уи цкѣына кѣиматк иоуп, баацсык игѣы ишцѣтеикуеи, дха-гоума? Икѣмлари бзиа сибозар, игѣтыхақѣа сеихѣар итахы-зар? Исеихѣааит игѣтыхақѣа, иамоузеи, исцѣагоузеи акым-зарақы. Мап, азѣгы даазгом, хѣказааит иареи сареи хѣама-цара. Егѣамам уи!»⁵⁵

Атыцхѣ атѣым арпызба уаха ѣнык аѣы иареи лареи ры-мацара реицыкѣалара, ицаангылара, ииашатцѣкѣяны ахацѣ-зареи ахыласреи рилементқѣа рнубаалар ауан, аха Макти-на илгѣагѣызгѣы баацсрак адумбалѣ икѣатѣоуп, избанзар, ибзианы еилго аус ақѣызбара уадаѣоуп.

Мактинеи Мези ѣнык аѣы реицыкѣазаара даѣеакала имѣасыргѣы алшон. Избанзар, иара уѣагѣы аѣара иа-цѣаѣоу ахыласратѣ хтысқѣа кѣамлакѣа изеилымгазеит: «Мез афырхѣа дѣатцкѣан, дналымтѣасын лхы-лѣы ѣеиды-ргѣгѣала, лзамѣа атѣатцѣарақѣа еимаданы атѣах-атѣаххѣа днаргѣзит, нас лылакѣа, лыцмыхѣа ашьтѣахь лқѣышѣқѣагѣы ипѣшааит».⁵⁶

Артқѣа реипш аххаштра ахацѣа ишрымпытцкѣо зтыц-хара пату ақѣызтѣо апхѣызба еснагѣ илгѣалашѣозароуп. Ахыласра амѣа даныларц лгѣы итѣамзарц атѣым хѣтѣа хырхѣагара злам, аамтѣалатѣи ипѣстѣы цѣанырра цѣтѣатѣа даиур ахѣалшо заанатѣы игѣалтѣароуп агѣыбзыгѣа цѣршеи аххаштра мѣеыгреи ркѣынтѣа ахыхѣчара ахѣылзалмыршара атагылазаашѣа лхы азналымгарц азѣлымхѣара лымазароуп.

Хара хѣақѣызбом Мактина Мез дахѣицаангылаз. Уи лы-бзиабара обиектс иамаз ауаѣы игѣра ахѣылгаз баацсрак аланы икѣам хѣа мацара акѣымкѣа, лара лыхгѣы агѣра лгон. Ахагѣарагара, аказшьагѣгѣара иатѣахны ианыкѣала ахыхѣ-чара лылшо аказѣара даараза акрызтѣазкуѣа тѣоурароуп атыцхѣа лзын мацара акѣымкѣа уаѣыжѣалас икѣоу зегѣ рзы. Апѣстазаараѣы атыцхѣацѣа Мактина лѣагылазаашѣаѣы иан-

⁵⁵ иара уѣа. Ад.283

⁵⁶ иара уѣа. Ад. 285

неилак ахапшәмара зызымкылакәа, аххаштрадагы уака иаарызкылсны нас ахыласрамға ианылахыу маңшым. Мактинагы азыказы мап акышыагы дақымшәеит, аха рқышәқәатәкәа анаидыла, ишлылшоз днәигәтасит. Акәафрахы днәитапан атзамц акынза даннеи, даахәын дағыуа ус җаалтит:

– Ааит уара аламысда, изакәызеи икаутцо? Сыфны уанааи сцәа пүеырц шпақәуки!»⁵⁷.

Атыпқа бзиа илбо арпызбеи лареи рымацара аамтала уафы дахьрыхтыгәымлаша цъара реизыказаара агәагырагы зны-зынла икалар алшоит, амала иатахны ианыкала ахыхчара зылшо лакәны дыказар, лыбзиабара иагыа игәгәазаргы аххаштра аеынза лхы намгакәа, ахапшәмара аанкылара еснагы изылшо лакәзар.

Абас дыкамкәа Мактина ауха Мез имцашыра лыгенәта, ахатцеи апцәыси ргәеизыхәарафы иреихәзоу, насгы ицшыоу акәац афы заанатцы лхы налгазтгы икалап уинахыс игәыбылра уаанзеипш лара лахы имеихо, аеыцәара иаланы, рыпстазаара аилатцара уаха иеазымккәа иеааиникыларгы. Апсуа хацәа ус акәын казшыас ирымаз арт ахтыскәа анымцапысуаз 30-тәи ашыкәсқәа раамтазы. (Уи аказшыа иахыагы иззаны икам). Атыпқа аофициалла атаацәара далалаанза зхы знапафы иззаамгаз ахатца изааигәара згәагыз, уажәштан лхатца ицсахрагы лгәыгыуеит, уи атаацәа рыгәгәара тнашәауеит хәа иахәапшуан.

Мез, ашәтахь Мактина афициалла, ашахатцәа надгыланы дхәаны диртәеит, нас ачара аҗхәара пыртәеит.

Ачара аҗхәара апцәаразы аамтас иалырхра хәа ианазтәа, икалтәаз атакгы иаанарпшуеит Мактина лкәыбчара:

«– Шәара ианышәтаху аҗхәара пышәтәа...»хәа ралхәеит, цыоуки-цыоуки дара ртәала мацара аусқәа цаларц адтәкатцаратә хынцыцреи ахымапызарейи зцәафәу дреиуам Мактина.

⁵⁷ иара уака. Ад.285

Ахəымга дыбжəамлар,Мактина иашатцəкьаны аразкб-зиара заухьоу дырфызаны дкалон, аха лгəахəтəы дахьым-зазеит ахəымга Дамеи.

Арфеиамта атекст афы Саидеи Камыгəи, Саидеи Леуарсеи, Саидеи Мактинеи ухəа реицəажəаракəа рыла еилахка-ауеит, Дамеи Мактина длыцрымтцуа, «бсыцымзар калом» хəа аума шлыхтиххьоу, агəырцəтцəкьа дтаргыла дышимоу. Аха лара лыбзиабара хəашьра зцу акəымкəа, Мез илтəз ажəа лыпсстазаара акəылтцозаргыы анагзара даеуп.

Апсуа тыпха ишлыкəнагоу еипш, лыгəхəара анааи аоны дандəылтын, атацаагацəа лывагыла амца дныкəлеит, аха...

«– Атаца дхаманы хабзиахəа амца хакəлеит. – ихəан Леуарса ирыхьыз аитахəара дналагеит. –Хшаауаз Заур иа-афсуа фыцьара икоуп амца хатцəиртакəа – афбатəи афы ханаакылс, азəы ашəакь кны абна даалкьан: Еибгала азгьы шəышзымцо жəдырузааит, атаца дсышəымтар!» – ихəан ибжьы нахакəиргеит. Инафс даеазгьы ишəакь дышнатцхара иеырхианы дгылан». ⁵⁸

Мактина кəымшəышə, Мактина гəыраз анасыц гəыргьахə ашкə инеиуаз лымца абас еипш адраматизмратə еицасра аазцəыртын атрагедиа гəытшьяага инымцахнагеит. Леуарса иажəа анагзара дахьяеу ихəон... «Зхы еивысыз азəы амца хзикит хəа атаца диахтə хакəзма. Стапанчахь снапы ндəыкəстцаны еипш аамтəзы, иара дхалахысит. Ианыцгьараха ишпəзуаз, саргыы схысыр акəхеит. Афынтəраан итыркьаз ахы Мактина илыкəшəеит, иггəангыы дахəит»⁵⁹

Мактина лыхəра иахкьаны ахəышəтəыртафы мызкы дыштан. Уи лгəытбаара автор абракагы иахирбоит. Лара илеихысыз Дамеи ицыз, ифыза Камыгəгы дыштəкыз, иусшырзбаз ашьяугəа шицəырцəз анлаха: «– Сгəы дрыцханашьбоит ахəликааит Камыгə, – лхəеит лара, лыбла халалкəа

⁵⁸ Иара уака. Ад.362.

⁵⁹ Иара уака. Ад. 363.

ааитцыхны лтынхацәа днарыхәацшын.

– Сара сакәзар еихагы икәыстцон, – җааитит Леуарса, – Камыгә итахымхеит акәымзар, итаххар ацәгыара хзыкәшәаз ахирцар алшон. Җаиҗеит, Дамеи игәы итаз җаимхәеит.

– Ииашоуп, агазагы ацәгыа ианарыжыам, акәыш иеипштәкыа атакпхыкәра идуп, – ихәон Леуарса диқәшахатхеит Заур.

– Акәыш, агаза хәа икоума, ацәгыара ацәгыоура ахызуп, – иихәаз еитанышыақәиргәгәеит Леуарса.

– Ус ауп, аха Камыгә хара дхацәтәымуафымызт, сара дсыхкыаны абахта дахыташәаз сцәымгуп»⁶⁰.

Мактина дызшырц ихысыз фызас ивагылаз изын агәыхалалратә ажәакәа ахыылхәа, даеа ганкахыалагы ацсуаа рпатриархалтә еизыказаашыа илыланатцаз аказшыа иахыахылтцагы шыкоу уафы ибартоуп.

Камыгә, лара лтаца Саида анхша абхша акәымзаргы, лашыа ахыиакәу азын. Саида лахатыри уи лахь илымоу абзиабареи илдырхәоит ацәгыара лзыуз ауафы ианажьратә ажәакәа. Насгы аҗацәразы ацаршеи ажәакәа ракәны икам Мактина илхәо лага ианажьратә ажәакәа. Урт лгәатцантә ишаауа зыртцабыргуа ракәны, лпсихо-логиатә тагылазаашыа аадырцшуеит, «зәаазхаз лылагырзқәа».

Атагылазаашыа ишыақәнакәеит Мактина лразкы. Ахәышәтәырта дантыц Мези лареи рчара ацхыа аиҗкаара иахымзакәа Мез арра дыргеит, нас Ацынцятәылатә еибашыра ду иалагеит.

Мези лареи ражәеимдара инаркны Мактина цсыс илхаз лыбзиабароуп. Уи хәашыра шақәымло ала Мез арра даныргоз ажәа илтаз, шәытарак цыара ианыло икаламтцеит.

Атыпхацәа цьюкы-цьюкы арпызба бзиақ дырба цыпхыаза еилаханы игәып-сычхауа иахыа азәы иеиҗырбо, бзиа дырбо ажәа иртахыазаргы уатцәы даеазәы иахь рыблақәа амца хыхәхәала ипшуа иалагақәо дреипшым Мак-

⁶⁰ Иара уака. Ад. 380-381.

тина. Уи лыбзиабара азэы далнахит, уи инафс лгэы даеазэы иахь ихьампшит. Амфасцэа зегьы зтысыр алшаратэ икоу амфеихагылақэа рашта цэгэыхаа иафызам уи лгэы.

Мактина кэымшэышэ, Мактина лахэых, лыпстазаара гэырфала итэны, иманшэаламхаз лынасып лыма лқытан дыкоуп, акыраамта, аколнхарафэы аус луеит, афны ахша-роура иазпшу лтаца Саида длыцхраауеит, нас ақалақь ахь дцаны азахыртафэы аусура далагоит.

Мактина ақалақь ахь лцара авторфэйтгас иеитеит, лгэы-рфацэгьа акнытэ псеивгарак лоурц, ақалақь еиха лгэылхазырштуа тыпны ахэапшра. Автор арака иихэо татгэыдам. Ақалақь афэы ускантэи (а-30 тэи ашықэсқэа рынтэамтеи, а-40-тэи ашықэсқэа ралагамтеи) аамтазы ақытауаф дхызхра рацэан, иахь фната цыпхьаза ателевизорқэа ангылоу еипшымызт.

Ус егьа иказаргьы, сара сахьахэапшуа, ақытанхара кажьны ақалақь ахь лцара Мактина лтоурара шэытарак аннатазшэа збоит. Акы лгэырфа афэпхьа апсыгера лыласит, аиааирагь лцэагеит. Фбагьы, лашьазатэ Заур ихэычы изы ицынхэрара аан-кыла (иара арра дыкан) лашьа ица иаазарафэы лтаца Саида длывагыламкэа, азкы дызмаз лтаца дныжьны, схы сыжьжьоит хэа ақалақь ахь дцеит. Апсуа рмилаттэ тас хызына иамоу жьрала еизааигэоу ауаа реизфэлымхара иацэтэыму цэыртцраны икоуп хэа мацара акэымкэа, ауаатэыфса рыбжьара абицарақэа реицхырааратэ еидгылареи, ргэеизыбылратэ еизыказаашьеи зы-рхэашьуа ахымапызара амоментқэа знубаало егоизмратэ шыафэоуп Мактина ақалақь ахь лцара.

Апхэыс лемансипация атдакы ииашамкэа аилкаара иахкьаны, ахэса рхымАпызаратэ шыафақэа апстазаарафэы иаамцхэцэаны атып рымоуп иахь Иван Папаскьыр иеппеиа «Апхэыс лыпату» аперсонажцэагьы ари апстазааратэ тцабырги изацэымцеит. Саида лхафсахьа хыхьалацэажэоз афада иазгэахтеит ари еипш ацэыртцра атдыхэтэеихшьала

ханахәацшлак, абазараз иалоу ахырхагара ааста ацхаста шырацәоу, илахъеикәтцаганы ишыкоу.

Мактинагы ари еипш ацәыртцра, ишыжәбо лтцоура-ра абас мацк иаҕакеит, лашъа ихәчы иаазараҕы лтаца длывамгылакәа, еинымаалаз анхәпхаи атацеи ишыкартцо еипш, анхәпха лтаца дааныжъны ақалақъ ахь дцеит.

Ацсуа тыпха ақыта далтцны ақалақъ ашка данцалак, уаанза дшыказ акәымкәа даеакала деыкалтарц иалаго еиха деигъхо цышьаны ацсабара илнатаз абзиарақәа анып-хасталтәуа калалоит. Ацивизация иахылтцыз абзиарақәа инарываргыланы ахәацсарақәагы мацымкәа иарит. Убарт еиха лыбла анхыркуа калалоит ацсуа тыпха. Ақалақъ-тә цивилизация иархаз абзиарақәа акультуратә еихъза-рақәа лдыррей лцышәеи анырзымхалакь амаамын ауафы икаитцо кастцоит хәа ишалаго еипш, абзиеи ацәгыей лзеил-мыргазакәа даеа шыоукы ргыама днахъынхалоит. Адәахь-тәи ацшра иатцоу афнуткатәи атцакы лызгәатазом. Зцаки зформей еикәымшәо аччархәраҕы лхы налго дканатцоит лхымапызара.

Ари еипш ацәыртцра Мактинагы илнубаало икалеит азнык азы. Ақалақъ акны Леуарса Мактиней Лиубей атеатр ахь «Отелло» иахәацшырц данрыпхъа, урт атыпхацәа ахыр-кәдырахь ицан «рыхцәқәа рхәны, ирсифатны» икартцеит. Леуарса уи аниба «ускак ихымткәа даапышәарчцеит.

– Икоу бдыруоу, Мактина, – ихәеит иара иаархааны, – абри быхцәы шыкабтцаз хәычык исгәапхом, ибцәыззар зхәартцузеи. Иаха еигъзар каларын, иаарбаазаны цаса ишыказ еипш еилфача ицаны инаубышьтыр»⁶¹. Леуарса иихәаз Мактина «дааитцанаргәгәеит», аха ишцалури, ара қалақьуп леипш зеипшу икартцо калтцароуп»⁶².

Абас дазхәыцкәеит Мактина лхата лхахәы «арсифатра». Атеатр аҕы иахьтәаз «ахәса бзиақәа рацәафын, лылапш

61 И.Папасқыр ифымтқәа реизга 1-тәи атом. Акәа, 1968 ш.

62 Иара уака. Ад.56

нарыдхалон еилахәаз. Излагәартаз ала, урт азәгы ир-шәымызт, лара лытқы еилыграа еипш ула хызкуаз атқы, агәыхәпы ағы, акалт антәамтәғы иарпшзап хәа иара апштәы зыпштәымыз зықәтданы изахыз. Урт еилахәан еиха еизаданы, иугәапхауа. Насгы ахәса бзиақәа хәа ды-зхәапшуаз рыкны илымбеит, лара лыхцәы еипш ирсифат-ны иркәыдыз ахцәы». ⁶³

Мактина уеизгы лхы арччархәра ағынза иналго икам-леит. Уи лкәыбчара агәра хнаргоит азныказ иаалыласыз амешьчанра акынтәи ирласзаны дышхьатцуа. Избанзар уи акәышқәа (Леуарса ухәа) ирхәо азызырфореи, атеатр ағы ахәса бзиақәа рыгехыркькьала акәымкәа «еиха еизаданы иугәапхауа» рыгешеилархәои агәатара лылшеит. Насгы Мактина ақалақь ағы лаамта мышгарала илхылгом, уи азахыртәғы аус луеит, ацәаус лнапы алакуп. Ацәаус знапы алаку, имаашьо ауағы дыпхәыс, дхатца ҫнутқала ианакә-заалак дыпшзоуп. Ауағы ацәаус дарпшзоит!...

Мактина иналукааша лакәны дыкоуп лыуафратә кәым-шәышәреи лгәахәарагәгәеи рыла, дхатыркәтцафуп ауаа рғы дыпхашьа-пхатцоуп, аха асоциалтә хыцхыцра амо-ментқәа раан афашизм апсадгыл ашәартара иантанагы-ла, лара лғы иғыхеит асовет уағы ғыц ичыдарақәа азца-гыра, ахатцара, азғабгы дымлакфакраза лхатә гәапхарала арра дцоит»⁶⁴.

Ақыта еипш ақалақь ағыгы лхәы талмыжьуа аус шылуаз, аибашьра хлымзаах аныкала, уакагы илыхәтаз даттамхе-ит. Апсуа пхәыс Ацынцътәылатә еибашьра лалахәра, Иван Папасқыр дара ибзиазаны иааирпшит Мактина лыла. Иашоуп, Мактина аибашьрахь лцара хықәкыла апатриа-тизмратә гәеибафара иадхәаланы икаттам.

63 И.Папасқыр ифымтқәа реизга, 1- тәи атом. Акәа, 1968ш. ад.58

64 Иара уака. Ад. 58. В.В.Дарсалиа. «Абхазская проза 20-60 годов.»Тбилиси, 1980ш. ад.99.

«...Мактина дакэыгэгэан, дызлоу ар хэтэ Акэантэи мшынла Мез дахьеи-башьуа Одессака ишпадэыкэрымтцари хэа. Уахь идэыкэыртцар, хымпада Мези лареи еибатцэкьоз цьылшьон. «Хара Амшын Еикэа хэыкэынхалоит, зегьы рапхьазагьы уи хэхьчароуп» хэа илпхьазон апхэызба»⁶⁵. «Разкы сымазар цьара хашцеикэымшэари, иамузагэышьозар ишпазури?», – лгэахэан лара»⁶⁶.

Лхы-лыпсы назаз измалдаз Мез ибзиабара амч лытцасын, ишаабо еипш убриоуп зегь реихагьы Мактина аибашьрахь илыхаз, аибашьрахь лхатэ гөапхарала лцара. Мез цьара дызбозар хэа илымоу агэыггра апстазаара ганкахьала мацара еиха дахэапшуа дканатцоит, аха уеизгьы аибашьра ашьаартэыра иацу лхатэ цстазаара ашэартара ишталыргыло лзымдырцэкьогьы дыкам.

«– Сеибганы сызхынхэуазар, еааны уажэааны иахьатэи амш аены абра чара уны агэыргьара ду кастцоит. Уаанза аибашьра шцеилымгари!-лхэеит Мактина»⁶⁷ илызгэакьоу, дахьииз, иахьлызхауаз лыфны дааны «бзиала» хэа рахэаны аибашьрахь амца даныкэло аамтазы.

«Мактина дызлаз архэтеи лареи Одесса ицаны, Амшын Еикэа рыхьчоит хэа агэыггра илымаз башахеит.

Изтаз адэыгба абар, фымш-хымш раахыс лылапш зхьымзоз дзышыцыламыз акаршэра дгьыл икэланы ицон»⁶⁸.

Абри нахыс иалагоит апсуа тыпха Мактина леибашьратэ биография хьанта. Дызтаз адэыгба ахьнеишаз атыцафы аназара иахьзаанзагьы аибашьра шыаартэыра дналагылт Мактина.

«...Зэатцахэы иеифазо ахьшьыцба еипш, атцлакэа инырцэхыкны афывхэа афеанахеит фашист хайрпланк. Омак ибжьысыз хэа егыкам рыбжьы тутцуа, ахаир иалууа иааиуан

65 И. Папаскьыр ифымтакэа реизга, 1- тэи атом. Акэа, 1968ш. ад.99

66 Иара уака. Ад. 99.

67 Иара уака. Ад. 99.

68 Иара уака. Ад. 100.

иаунашьтаз абомбақәа...» «...алға еилачыра илакьы-лакьуа амцабз алкъон, вагонк былүазар акәхарын, насьы иуахауан ахәцәа рықьбжьқәа. Мактина лхы ахьылгара лмоут. Рацхьа илбаз агәыфбара дтәшәеит»⁶⁹. Абри Мактина лзын илаб-ха-боу рацхьатәи аибашьратә еидысларафәы азнак азы «лхы ахьылгара лмоуа» дқалазаргьы, апцхәыс лакәым ахацәагьы ирылымшарыз ала лхы аалырцшит тцәсантцәыка излахысуа апулемет ахысра ианакәытц, уахь дцеит ацхырааразы. Апулемет зырхысуаз Васиа данкаха уи дзыпсахыз Витиа Грачовгьы инапы анхәы. Мактина апулемет днафәтәан аға иҳаирплан «алға ахылббы хлантцы италтцеит.

– Итабырхеит!...Аға иҳаирплан табырхеит, афырцхәыс!» «Амға иқәыз ар хәта ирылафит апулемет рхысфы данырхә ицынхәрара нықәызгаз дшапсуа пцхәызбаз, уи шлакәу афашистцәа рҳаирплан лазышьтыз»⁷⁰.

Иван Папасқьыр абри афырхатцаратә усьы аға ицәымг-реи, апатриотизмратә цәанырреи ирхылҕеиааз усны акәымкәа, даҕа мѡакала дазнеигеит Мактина. Мактина дызлаз архәтафәы апулемет архысфы Васиа Иванов»...зынзатцәык иадамзаргьы хәылбыхак ҳаицнықәап, акино ахь ҳцап хәа» длыҳәан мап ицәылкхьан. Атцыхәтәан рықәтцымтаз аламталаз (Акәантә аибашьра иандәықәлоз – В.А.) деиталыхәеит саатк афлыка ҳталан амшын акны ҳагәлааип хәа, аха дыхәмаруа дыччо мап ицәылкит.

– Дзыхлырқьаз, мшәан, мап зицәылкуаз ҳаицынеиа-аип аниҳәалакь? Дицнықәар, акино ахь диццар пхашьарас иамаз? Ари атак иахьагьы илзықатцомызт лара. Аха арақа иқалаз уи ауп, Мез ибзиабара илымаз убри акара изфыдан. Ицқьан, изеипшразаалак еицазкша акы ахьшьыр лтахымызт»⁷¹.

69 Иара уақа. Ад. 102-103.

70 Иара уақа. Ад. 105

71 Иара уақа. Ад. 102.

Мактина Мез ибзиабара мырхэашькэа иаалгоит, аха арахь дызгэапхаз дицны-кэарц ажэа лнызтцаз Васиа Иванов мап ахьицэылкыз азын «дзыхсыркъьоз мшэан» хэа агэыѿбара лызцэыртцуа иалагахьейт.

Афашистцэа рхаирплан адэыгба абомбақэа ақэнажыуа ианалага ґааихак кэамтцакэа уи амца ижэызтцоз Васиа ипулемиот анааихсыгь, уаанза лара азэлымхара лзыказтцахьаз убри «Басиа дырхэма, икалазеи анацьалбеит? ... сыпсыргы сыпсааит дзықэшэаз збароуп»⁷² хэа дахьнейз ауп афырхатцара ахыикалтцаз.

Атыпқа лпсихологиатэ тагылазаашьа иахылтцуа ахтысқэа ипсабаратэны иаарпшуп. Автор, хгэанала, ииашаны икаитцейт Мактина апатриотизмратэ нырра дадымхалацэакэа хэычы-хэычла аибашьра дахьалеихалаз. Афашизмра закэу хэа акьыпхь аґы илахахьоуи, ухэан-схэани ракэымзар, макьана аґа игагшэыгра знырратэы изымбацыз, аибашьратэ цэахэа зшьам дгьыл Ацсны хара иакэгаз ацсуа тыпқа Мактина, аибашьра ахымѿапысуаз Украина ма Беларусиа ииз, аґа игыгшэыгра зыблала избахьаз, зыуаажэлар рыгзы бжыы згэацсахы еибакра арґыхахьоу аґа ицэымгратэ нырра иахылтцыз апатриотизмра иабзоураны аибашьрахь дцазшэа автор иґаихэо далагар ацаршеира лнахамбаалар амуа икалар алшон.

Абзиареи ақэыпшратэ цэалашэарақэеи рыпсабаратэ цабыргра аибашьратэ мцабз агэґа днаганы дналадыргылейт Мактина.

Аґа игэґакы хэымгазы, хэацсадгьыл ду дақэланы икаитцоз агыгшэыгразы, атэым дгьыл импытцахаланы ихатэитэырц дахьаґу азы ухэа игэаґ шытыхны ицэымгтра лгэы цьара еибанарфо иахбазом Мактина афронт аилашыраґы даныказгыы. Уи лыуаѿратэ уалпшьа Асовет псадгьыл илыднатцо ауалпшьа хьахэа-пахэарак лыламсуа иналыгзоит.

72 Иара уака. Ад. 103

Лқытан данықаз инаркны еснагъ лылша дамеигзо, лгәы разза, лааигәа икоу цъара акыр сызрыхәозар хәа азғлымҳа-ра лыманы дшаадыруаз еипш, абрақа афронт ацәахәағғы атыпқа гәеитысрак лнумбаало атынчратә наплакык ағы ацъаус ахъеилашуа лыдтцанагзарағы ацъа пхзы калтәоушәа дшақъшақъо ахәцәа ацхыраара рыто, рыхәрақәа ғәхәо дрытцаланы амца иалга, агоспиталь ахъ инаго, аибашъра шыаартцәыра дшалагылоу.

Мактина рацхъа хәтафыс акәын аррамутцарағы дшала-газ, аха нас акурскәа дрылган медицинтә ехәшьас дкалеит.

Аацсарак ма хшатарак лыздыруам Мактина аибашъра адәағы. Акырцх еипш иааиуа ахқәа амалахазгы шыарт-рак рыманы иказамшәа лыпсихологияғ ныррак картцом. Ага ицәымгреи, хсовет уағы ибзиаbareи ахәаа рыбжыатца-ны, урт еилыхны ирыхәапштәуп хәа дазхәыцзом (азхәы-цхагы лымазам...) Луалпшыа ахәцәа рыцхыраароуп, уи дағуп. Ацхыраара зтаху ага иакәзаргы, хеигзак камтцакәа сицхраауеит хәа далагоит, «...Мактина илбеит илзааигәаза-ны итцапыржәаз танк, хыык анемеццәа тытцны, ихәазаны шытахыла ишдәықәлаз», аха автомат шытыхны урт сышыту-ам хәа дреихсуа даламгазеит. (Аибашъра ацқарағы ага ихәтоу иныртцәара шакәу лхахыы имааизеит).

Афашист танкистцәа ахыык ркынтә «руазәы иарғыа-ратәи ихажәоабжъ инатцакны имундир хәапштәыла ашыа иаганы иқан, дхәазо дахънеиуаз ихы имыфрызшәа анышә инықәхаит. Ергъхәа инапы шышытихын, сыжәга хәа ифыз-цәа дрыхәеит, аха дрымгеит, дкажыны ицеит. Мактина лгәы нтыпсааит, даарыцхашыаны «дағоуп, аха дуафытәыфсоуп, ихы дахәом» лгәахәит лара. Убриақара ишеилартцозгы, дызхынхәоу, дызхнымхәоу шылзымдыруагы, даалгарц лғынахамтазы, лааигәара иқа алеитенант ләтеикәтцәа лмагра дамтцасны дааникылт»⁷³.

73 Иара уақа. Ад. 234.

Агуманизмра лдсихологияґы мыч дула атыц аанкыла-ны иамоуп атыцха к̄ымш̄ыш̄а Мактина. Уи х̄боит лыбзи-абара зег̄ы аґы рац̄х̄аза Ақопа ақытан лаац̄ыртца инар-кны лыцстазаара атцых̄т̄эант̄эи асекунд а̄кынза иаах̄цыло ах̄тыс детальк̄аа зег̄ы р̄ґы.

Анемец такнкист еик̄ырхара ианақ̄ылкыз анаф-санґы, Мактина лгуманизрат̄а к̄азш̄а х̄боит аибаш̄ыц̄аа данрац̄ааж̄о, дызг̄аапхо, аж̄а лнызтцо ирылт̄о ртак̄қ̄еи лхым̄оац̄гаш̄еи рылаг̄ы... «...Аж̄ах̄цараґ лыбж̄ыызг̄оз-ґы иг̄ы ц̄̄ым̄к̄ыак̄а ихааны, ирк̄ыаґы, иаґх̄ыш̄ааш̄а-ц̄аамк̄а ац̄кы иах̄ааш̄а дақ̄эш̄оон»⁷⁴. «Быда х̄х̄эарт̄ам, б̄зиа баабоит х̄аа лазх̄эозґы мац̄оымызт. Зны-зынла илык̄эш̄оон уц̄сы иузалымх̄ыш̄аз аґ̄ылымт̄аах̄қ̄а, аха иа-накузаалак̄ы аз̄г̄ы лґ̄ы изымцац̄ызт, урт̄ реип̄ш̄ ами-нут̄қ̄а раан иаразнак̄ Мез лґ̄ы дааташ̄оон, уи иц̄сахра зы̄каломызт, иареи лареи рац̄х̄а̄ка ирзыц̄шыз аб̄зиабара дақ̄ег̄ыґуан»⁷⁵.

Аибаш̄ыра рац̄х̄а данналаґылоз ад̄ыґбаґы аґа ихаир-план х̄лант̄ы ианталт̄оз аамтазы апулемиот архыс̄ы Васиа иах̄ лц̄эанырра ґых̄аны, Мез иах̄ илымаз аб̄зиа-бара аґ̄ыо̄бара азызуаз моментк̄ х̄цылозарґы, Мактина Мез иб̄зиабара мырх̄ааш̄к̄а аибаш̄ыра амца еилашыра иаґ̄ылга Корпатт̄эи аш̄х̄ақ̄а р̄ґынза иналґеит. Л̄таха-ра амоментґы иадх̄аалоуп Мез еип̄ш̄нылш̄ыз аибаш̄ыы иц̄х̄ыраара; азерб̄еґ̄ан ч̄к̄ын, алеитенант̄ Амир Моме-дов дых̄аны дах̄ыш̄ытахаз (уи иоуп Мез иц̄ш̄рақ̄а змаз) амца иалгараз ац̄х̄ыраара д̄шаґыз, оац̄х̄а аб̄зарб̄зан ц̄ґы-ха иаахан, «аш̄а изам̄оа иах̄ык̄эк̄аны ад̄ґыл ақ̄т̄эара» иалаґеит... Мактина их̄ы риаш̄аны иныш̄ыт̄алт̄дан илақ̄а аах̄ылґеит.... «Аха ларґы л̄ґыґеитц̄ых̄ны лш̄аґақ̄а ырц̄-цак̄ны «данынд̄ық̄ела» ахаан дызк̄ым̄ш̄аац̄ыз х̄аак̄ апыр-пырх̄аа илыц̄раланы дааитц̄анарґг̄эґеит. Лылац̄ақ̄аа

74 Иара уа̄ка. Ад. 236

75 Иара уа̄ка. Ад.233

неикәпсан, лығереицьны днышьамхнышлеит. Лкьяе ахәда дахәаруазшәа лгәы иаалнатан, лнапы қыцьқыцьуа итарцаны днахеит ипжәаны еибалыртрацы, аха илылымшеит.

Лымч иаха-иаха лылакәкәара иағын, аа шыта лыхдыррагы лцәызуа далагеит. Дгызгызуан ашоура иолоу иеипш, лгәышпы зегы амца ацралан ибылуан. Ааи, уи ахы ақәшәеит»⁷⁶.

Мактина лыбзиабара убас имфапысит, лыпстазаара атыхәтәантәи асекундкәа рғынза, еихсыгырада Мез лгәы дтан, лыбла дыхгылон. Лыпстытра аламталазтә лыхшыфеизыркәкәаратә хәыцра аоны днанаганы дахыыкоугы, Мез егырт лтаацәа дрыланы даацәыртцуеит... «зака итынчроузеи аоны аказаара, аоны рыцха! Аа, Мезгы дааны дахыыкоу, зака дылзааигәоузеи, лацхьацәкьа дтәоуп... Лыпсы астакаара еипш бзиа дышпалбо иара!».

Лхәыцрақәа раарпшышьала иахирбоит уаанзагы лыпсихологиатә тагылазаашьа иалаз ахырхартә хада. Лтаца Саида, лашьа Заур, лашьа ица Алхас, бзиа илбоз Мез абартроуп зегь реиха илзааигәаз лыпсымтазы, зыхьз лыхшыфеизыркәкәарағы иаацәыртцыз. Аха зегы дрылкаахеит Мез. Уигы психологиала ириашоуп арғиамта атекст ацашьала Мактина лыпсымтазы ус лхәартә, уи дылылкаартә дазырхиоуп.

Мактина аибашьрағы медицинтә ехәшьас лыказаара, ахәцәа амца еилашыра рылгатә занат илыланатцаз лыпсихологиатә чыдарагы лыпсымтазы илнубаалоит: «Ллымха иаатасызшәа лбеит: – Сахәшьа, бсыцхраа!» хәа икьуаз азә ибжы.

– Дызустада мшәан, зыбжы газ? Мез иоума?.. Ааи, дхәымкәа дыкам, рыцха ииашаны иара иоуп. Сыцхыраароуп абыржәытцәкьа! Мактина лымч хәычы еизыркәкәаны, лхы ышытылхит. Мез сымыш, абыржәытцәкьа снейуеит... Умбои, агылара сағуп, суцхраауеит.

76 Иара уака. Ад. 241

Убаскан адунеи зеггы хыла – гэыла иааилафынтын, еикэтэымлахза иаалашыцеит»⁷⁷.

Мез лгэы дыштаз, уи дышизхэыцуаз, абас «Мактина лыхдырра атдыхэа цтэеит, леааитцылхит, дыцсит ...»⁷⁸.

Ароман «Апхэыс лыпату» аперсонажцэа айбашьра иа-лахэыз зеггы рыфны-кақэа игьежыит Мактина лакэым-зар. Мактина лтахара убаскак анырра канатцоит, иагьа дгэатцэажэпазарггы игэы амырцшаар залшом. Апсуа – пхэыс айбашьра лалахэра Мактина лхафсахьала иаарцшуп. (Мактина лышьтахь Саида леибашьратэ хафсахьа апарше-ира аныцшуа икалеит).

Мактина лхафсахьа катцоуп азфлымхареи ацхыраареи зхатэы цстазаара аткыс ихаракны иахэацшуа, фба злам апсуа тыпцха гэыраз типра лзыказцо лакэны.

Азиас ццакуеит амшын ахь.

Апсны азиасқэа рхыпхьазара даара ирацэоуп, сыз-дыруам шака калара, аха сымфашьо издыруеит урт зеггы Апснытэи ашьха харакқэа ирықэу, адунеи иакэлоу анакэоу цдаршэкэа ишрылтцуа, нас урт уахьынтэи илбаафееаны, амшын ишалало, амхурстақэа рыцсы лархатцаны, амшын ишалало.

Арт азиасқэа убриакара иласуеит, убриакара ицкэоуп – изхылтцыз атэыла апацэа ирфнатцаазшэа ауп ишыкэу.

Азиасқэа, икэеикэеиуа рыцкьашьалеи, аеыф цьбареипш, иткьа рлеишьеи, дара-дара даара еипшуп.

Абас азиасқэа ахьеипшқэоу шырацэоуггы, хаз-хазы ирымахуп доусы ирхатэу аказшьа чыдакэаггы, шыоукы еиха мыцхэы икэеикэеиуеит, ицкэоуп егырт реиха, насггы абахэ дукэа еифырффа иргэылтцэраа иццакцаны илеиуеит.

77 Иара уака. Ад. 242

78 Иара уака. Ад. 242

Убарт абахәкәа ирытатцәахәу адгьыл амаза, зафазара уа-
дафәу абеиракәа ажәлар ирызцәырыргоит. Даеа шьоукы уи-
акара адгьыл иагәылалазом, аха хыхь-хыхылаггы иныкәазом.
Шьоукых уахьрыхәапшуа итынчушәа, рцан мариоушәа рхы
удырбоит, аха уржьоит. Арт зеггы, еихаразак, рхы ытдырхуеит
ашьхакәа рґы, итцааршәыроу анакәоукәа ирылхәраа, изыхь
цкба кәеикәеины. Аха уеизггы икахьуп архакәа рґы рееи-
зыркәкәаны рееизызгоггы. Апснытәи азиаскәа еипшым доу-
сы. Доусы цанк-цанк рымоуп, кәалкггы итагылоуп, ирымоуп
аипшымракәа. Иара убастцәкьоуп ҳапсуа шәкәыфәцәаггы,
иааидкыланы урыхәапшуазар, ишыкәоу.

Ҳапсуа литература, макъана ишкәыпшзоуггы, иахъа уи
еихазхауа, изырґеиауа ашәкәыфәцәа рсиаґы ишьардафзоуп
ахараггы зызбахә рдыруа, рфымтакәа еитаганы ирыпхьо-
ггы. Ал. Гогәуа убарт рахь зегь реиха икәыпшу дреиуоуп.
Рапхьатәи ирґеиамтакәа ируакуп ишәкәы «Азиас ццакуеит
амшын ахь». Итытцит 1958 шыкәса азы. Абри ашәкәы ауп
арака зызбахә цәырызгарц истахьуггы.

Ал. Гогәуа, Апснытәи азиаскәа реипш, егьырт апсуа
шәкәыфәцәа дызлареипшкәоу рацәоуп, аха дызларылука-
аша ачыдарақәаггы жәпак имоуп.

Егьырт ашәкәыфәцәа зегь реипш, Ал. Гогәуа икә-
ша-мыкәша икәоу апстазаара дазґлымхауп. Зегь реиха
иара хыкәкыла изааигәоуп апсуа ақыта апстазаара. Ирґеи-
амтакәаггы зызку иара убри ауп.

Ирацәафуп авторцәа, зырґеиамтакәа ақыта апстазаара
иазку. Урт рґы ирацәоуп ашблонракәа, аипшракәа, инте-
реск рытцазамкәа икәоу агәырґыгьгакәа. Ал. Гогәуа, ақыта
апстазаара аколнхара атема анышьтих, иповестггы убарт
иреипшхар алшон, аха уи ґыцла дазниины, даеакала иа-
аирпшуеит ақыта пстазаара. Гогәуа иапхьака хара дыпшу-
еит, апстаазара ґыц ахь иааипхьоит ауаатәыфса. Иашоуп,
уи аповест, абри кәутцароуп, абас ухәароуп хәа, алабжьара
канатцазом, аха афнытцатәи атцакы хшыфортцагоуп.

Ал. Гогәуа арака ишьтихзом жәлары зеггы еицырзе-ицшу дунейтә проблема дуззак. Уи игоит даара ибзианы иидыруа атема. Иара убри дагъарманшәалоит, апстазаара ииашаны аарцшра илнаршоит.

Ажәабжь «Аз нырцә» акны даарцшуп арцыск, уаанза еилкәа-еилтәыцәза, згәы еицхауа иказ, азалымдаррақәа, аиашамрақәа рҕагылараҕы агәагъра змаз, аха атыц пха данакәшәа, «згәатцәа жәпахаз», зхатәы гәаанагара ахәара иакутцыз, зегъ ззеипшны икалаз Шыыма. Шыыма, ус адәа-хәала уахьихәапшуа, еикәчаб иказ, зусқәа еимырцхакәа иназыгзоз азәы иакәын, ақбаадқәа зеггы ртыц икәитцон ишахәтаз. Жәохә шықәса Шыыма раикомәа рҕы аус иуаа-зижьтәи аахыс, уака иамырххәаз рацәафын, аха иара уаф дилакысуамызт. Избанзар, уи уафы игәы нирхомызт, ажәа уафы имаикуамызт, уафы дицырхагамызт, аха иара убаствәкәа уафгы дицхраауамызт.

Шыыма дахьаазаз ақыта иара ицхыраара иаргәакуеит. Азиас, уа иалсуаз, ацха хтатәын. Уи азиас алеишәа баап-среи ацха ахьхыми ирыхкәаны, амашеырқәа канатхәан. Иара Шыыма ихата дзаазахьазгы уака дтахәхәан.

Раин агзкоомәа рҕы днеины, уи ацха ахтаразы ақә-шахатга шрымихуаала, ажәа баша иритеит ауп. Иара усқан, ажәа аниҕиуазгы, уи идыруан иажәа шизынамыгзоз. Иара усқангы гәаныла дхәыцуан, уи ахьзала сахьнеиуа азәы игәы сымханырхар алшоит, нас уи азын сусураҕы ахтынкәа саур калоит хәа.

Шыыма агага дафызоуп, уи дуафым, пхәака ицо ауаа дрылам.

Ари аизгаҕы иану аповест «Аацын мшқәа» аинтерес этцоу акоюп, аха халацәажәап, тематикала уи зынза иазаа-игәоу, ақыта пстазаара еиха итыртәаны иаазырцшуа егы аповест «Азиас ццакуеит амшын ахь» зыхьзу.

Аповест афырхацәа Иасони Назиеи реизыказаашьа иахылтцуеит арҕеиамта аконфликт хада. Иара убри алагы иаарцшуп иахьатәи апсуа қыта апстазаара.

Иасон икэыпшу арцысуп, аколнхара «Арашра» даколнхафуп. Иасон иаб дырзуп Махьали Сандрои рыбзоурала.

Сандро аамтала зны раикомая рфы тыц бзиа аа-никылон, аха ари ахтыс анымфыцысуа аамтазы аколнхара «Арашра» акны хантэафыс дыкоуп, ифыза бзиа Махьал ихатыцан днарышьтит.

Ал. Гогэуа дазыманшэалоуп ицсабаратэу айфеагыларакэа кылпшааны, аконфликтэа рырттарра. Иасон нхаф гарк дицан, аха уи бзиа дибейт ицагыаны иаазаз, Махьал ипхазатэ Назиа. Махьал иакэзар уи ипхазатэ, иара ифыза, иара икэлоу Сандро диитарц дашытоуп. Махьали Сандрои, иагы аус еилакэакэа еицымфайргон. Иара уи алоуп Махьалагы дышбеахаз. Иасон иаб ишаххэахью еипш, харада-барада дзырызгы дара роуп.

Махьал дацэымфашью идыруейт Сандро ихымфайгашыакэа. Уи идыруейт, иара Махьал ипхэыс (ипхазатэ Назиа лан) Тамара мазала дшылецаауа уажэы ипха дзитарц дафэу, иара «ифыза бзиа» Сандро. Назиа икакээз лыздыруамызт азын, Сандро лышыф хуцык изцон. Уимоу, Назиа Сандро дигойт хэа, ухэан-схэанны акыта иаарылыфит. Иасон урт ухэан-схэанкэа рыла акгы изеилкаауамызт еилырганы, уи зны лыгэра игон, даеазных гэрамгартас дкайтцон, дылхыбаауан, дылхызауан, дтынчымызт.

Лара Назиа атыхэтэан лхала зегы еилылкаайт. Сандро лара лан Тамареи мазала реицэажэара машэырны даниеит. Ажэакала иаххээзар, Назиеи, Иасони, Сандрои роуп арфеиамта аконфликт хада зхылтцуа. Нас урт ирхылтцуа айфыхаракэа иадырпшуейт акыта цстазаара инартцау-ланы. Ииашоуп, автор цъара-цъара иахьацитцакэо ыкоуп. Иаххэап, Махьал ипхэыс Тамара лфы Сандро дшыцкыам шидыруагы, ипхазатэ Назиа уи диитарц дашытоуп. Апсуа цаскэа зеипшроу ала, ари еипш калашыа амазам. Аха ари аконфликт еилкаа иаанарпшуейт ихыпшу ауафы иламысдара. Махьала амал сырхауейт хэа дшашытаз, Сандро

хумга димпытцапшыфны дҕалеит. Сандро уажэы аколнхара дахантэафуп, аха баапсымзар, бзиарак ҕазто уафым. Ақыта Арашра ачаи культура анаалозар агэатаразы иҕартцаз ачаитэ-пышээратэ участка иҕахым. Иара убас араҕа идьыр-гылараны иҕаз ҕажэафык зкуа ахэышэтэырта мап ацэикит. Аха аҕар узаанкылом. Ақыта цхьаҕа иргон, ақыта апста-заара ду ахь иццакуан, убри азоуп аповест изахьзу «Азиас ццакуеит амшын ахь» хэа.

Азалымдарақэа зегы рсабрада рҕхэаны иаҕаҕеуп. Ак-гы зхаразамкэа изны иҕаз Иасон иаб дхынхэит. Ақыта зе-гы гэыргэит.

Гь. Гэлиа иповест «Сакьан аапынра» иапхьахьоу, Ал. Го-гэуа ари ифымта данапхьалакь, игэаламшээрц залшазом апсуа қыта Сакьан апшзара, уа инхо ауаа рыҕазшьақэа, рпсихалогиятэ чыдара. Уи ала сара исхэарц стахым урт еипшуп хэа. Сара исхэарц стахуп, амилаттэ психалогия, а-милаттэ цэанырра, амилаттэ колорит аповест аҕны ибзи-аны ишубо. Уи убоит афырхацэа рҕазшьақэа рҕы, апсаба-ра асахьақэа рҕы, ажэапҕақэа (урт аповест аҕны ирацэо-уп) ринтонацияҕы. Ал. Гогэуа ибзианы ихы иаирхэауеит ажэлар рҕапыцтэ хэамтақэа, уи еихагы ажэлар дырзааи-гэанатэуеит.

Ал. Гогэуа иповест аҕы аинтерес зтоу даҕа чыдарак ыҕоуп: хадара злоу акы акэны аҕаанартуеит рацэак зца-зымкуашэа иҕоу детальла. Даара игэытшьаагаха иҕоуп абри еипш асахьа: Тархана аколнхара рырахэ дрыцуп. Ақэа кыдхаҕа илеиуеит. Цэыршьы-лашьца илашьцоуп. Ақьал аҕа Тархана дзыцэом. Амшцэгы баапси атх лашьцеи ирылфны иаагеит ирыцхэхэ тэаабжык. Арахэ агыгшэы-гқэа рықэлазар ҕалап, ааигухэт. Зегь ҕыхеит. Тархана ала-шара има азиас ахықэан дахьнеиз, зыбжы гоз ацма кьа-асуа иара иааидххылт, аха еитанидҕьан, ифны арфаш ахь ицеит, аеаланажыыр атахын. Азиас хышхытэаны илеиуан. Шьаҕа-цыпхьаза афарқэа ацлон. Тархана ацма дамтцас

икит. Уи еиликааит рыщхарас иҕалаз: аҕьма азиас ахықәан иҕаз аҕацағы ихьазаарын, аха амщцәгьа аныҕала, афар ытцалан, уи иарииз азыс азы иагеит. Аҕьма апа ацәызит азын иуазыруеит, аеашьуеит. Тархана уи агәшәымшә хәо, ижъьон, аха иара имҕәытцәрааны азиас иазыфуан. Тархана аҕьма азиас ахь имшьтакәа, иманы ақьал аҕны дааиуеит, аха аҕьма аҕаара ианалага, ақьал ағы ианизеикәмк, ауха шаанза ақәа илеиуаз зегьы ааихганы, аҕьма дшадтәалаз, иааиршеит. Ашарцазы илацәа нтааит. Ауха уи ихигаз зегьы аштыжымтан ахышьцәа данырба, еилыркааит. Ари ахтыс Тархана ихигахьаз агәырға атәы ргәаланаршәеит, еибырхәоит ахшара ицәызра шаҕа ихьантоу атәы. Тарханагьы ипа дицәызхьеит. Апстәы убриакара изрыцхаишьо, ауха шаанза дмыцәазакәа дадтәаланы изыргәыбзыгуаз, иара ихы иахьанаишьалоз азоуп.

Абас иҕоу иеҕырцшрақәа рылоуп еихаразак аповест злашьақәгылоу. Ари еипш ассоциативтә еиҕырцшрақәа ихараркуеит арҕеиамта асахьаркыратә еиҕартәышьа, ацхьаф инаҕоит итцаулоу ахәыцрақәа. Уи лагаламта бзиоуп, аха зны-зынла Ал. Гогәуа иҕаитцо арт ассоциативтә еиҕырцшрақәа иузеидымкыло, реилкаара уадафны иҕалалоит.

Ари ақыта иаланхо ауаа, аҕар арашра иаҕарцшуа ифуп алирикатә даҕьа ссирқәа, аха Арашра шыҕоу иаанхоит акәымзар, урт ауаа, аҕар ирҕаирцшыртә ассоциативтә хуцра апхьаф иртазом.

Ал. Гогәуа, ишаххәахьоу еипш, ажәлар рҕапыцтә хәамтақәа, ажәапқақәа ибзианы ихы иаирхәуеит: («Зҕара узымдыруа иажәра уахымччан», «ихәашьу азиас тца амазам» уб.ит.), уи ала ажәлар еиха дырзааигәахоит, аха иазгәататәуп, автор ибызшәа хәычык ишыхьантоу. Зны-зынла иажәа имхарацәахалоит.

Иара убас, азхәыцра атахыуп, афырхацәа хата-хаталатәи ирнаалаша абызшәала рцәажәаразы. Иасон, Назиа, Сандро, Махьал ухәа, реипш иҕоу арҕеиамта афырхацәа

хадақәагы рбызшәа еиҫудыраауа иҕазам, рызеггы автор ибызшәалоуп излацәажәо.

Ал. Гогәуа ишәкәы «Азиас ццакуеит амшын ахь» аңсуа литературазы акрызтцазкуа, иаңсоу лагаламта бзиоуп. Аңхьащәа аинтерес ду рызто, акры дреилзыркаауа рҕеиамта шьахәуп.

Аси амацәыси.

Ажәәан агәы кеикеиуа ианеилгоу, аетцәакәа еилцьцәаауа ианыкоу, ишашаза ашьхара иҫавшәо, амза тынч утәаны уазпшуазар, иузгәамтазакәа, угәы хытхытуа игәызырхагоу цәанырра хаазак наулалоит. Угәы утцпраауа, аңстазаара уеигәырғо, хәыцрашәк ургәыларгалоит. Ажәәан ахь уңшуеит, уңшуеит. Аетцәакәа уаҕа икыдгҕаа икыду шьоукы, акәацаб агаз зтантәаз еиңш, рылақәа тааза ишыцәара иҕоуп, шьоукы (аихаразак), илашоит ус, итакәииза акәымкәа, аха егырт аетцәакәа рыжәпарагы иузалымкаауа. Шьоукых улаңш еиха иаатцашәоит. Урт аетцәа рыжәпара иаразнак иашашашашаза иналубаауеит. Абарт зеггы атцанарзуеит амза. Уи антәу, узхара иузымбо уахәаңшуеит, уахәаңшуеит, уахада иумбацшәа, игәоутоит, цәара ашәытарақәакгы шану, аха урт ашәытарақәа ирзымырхәашьыкәа илашоит иара.

Абри ажәәан агәыцқьараҕ итгәааза икыду амза иадукылар алшоит Алыкьса Гогәуа иповест «Аси амацәыси» захьзу иану ажәабжьқәагы ирыдукылар.

Аповест азкыуп Асовет мчы ашьақәыргыларазы Аңснйтәи аңажәлар рықәпара аҕнйтәи хәтак. Еиҕаргылоуп еинышәара зқәым 6-мчык: ганкахьала атоурых акәырқәа ирхьынхаланы измышьтырц иаҕу тауади аамыстеи ақыртүа меншевикцәеи, егы аганахь – атоурых иаңнеиуа, зычхара хыжжыз аңсуа цьанхацәеи.

Асоциалтә зтцаарақәа, аповест аҕаңхьа иқәгылоу ртакқәа еилыкка иубаратәы иҕатцоуп. Аповест акомпозиция, иаабахьоу рҕеиамтак аҕы еиңш, ауаа зеггы рыжәпара аҕнйтә

фырхатцак хнейхьырцшны хима ифьнеихоит автор. Нас, уи афырхатца хада халацш днытцмыршэазакэа хашишьтоу, асоциалтэ еиѳагыларатэ мчрақэа, еинышэара рымамкэа, реибьрххара агэта хналагылоит, икказа хапхьа иаацэыртцуеит урт амчрақэа ртагылазаашьеи рцаки. Ақыртца меншивикцэа ханацақэа Ацсны аамтала ирымкэытцархалаз амчра рыцэгаразы, ацсуа революциатэ хейдкылара, ацсуа цъанхацэа рхы азин агаразы рықэыргылара, имырхауцауцакэа, аха еилыкка хналацшуеит.

Ареволюциатэ тема акакаа ацаа шахырххьоугьы, ари аповест иаразнак ушьтнахуеит. Ари атема зеипцроу ала, иаман ѳ-шэартак: акы, ареволюция ирацаазаны иахьахцаажэахьоу иахкьаны 1917 шықэса раахыс иаццоу арѳиамтақэа дрымхахѳаалар калон. Аха автор илшеит ашаблона аѳацэыхьчара. Аповест «Аси амацэыси» даеа ѳымтак иаламѳашьо, автор ихатэ бжьы ахоуп. Ѳба, ареволюциатэ тема, убри еипц темоуп, иузгэамтазакэа азеипц ажэакэа рахь, алозунгкэа рахь, ариторикахь уаванагалар калоит, аха автор илшеит убригы аѳацэыхьчара. Аповест «Аси амацэыси» зсахьаркыра харакыу рѳиамтоуп. Уи уажэранзатэи ирѳиамтакагьы хараза иѳрылхэхоит.

Асахьаркыратэ-казаратэ тышэынтэалара аныцшуеит аповест «Аси амацэыси». Уи «азиас ццакуеит амшын ахь» атцкьыс шьардаза ихаракыу, аказара ду зныцшуа рѳиамтоуп. Автор изхауеит хаблаѳы. Ажэабжь «Абаллада» еипцш, аповест «Аси амацэысгы» ахы инаркны атдыхэанза амжэатцла агэапшь иаѳызаха, еикэкатца, ацаама-жьыма еилартэоушэа икоуп. Ахэоукэа, шамахамзар, иразоуп. Абри тацауп, ма атыц аѳы игылазам, имцхэуп, ара ианаалазом хэа угэы иззаанагара ажэак ахьуцыло даара имачуп.

«Аси амацэыси» асиужет змоу рѳиамтоуп. Хгэы иаанагоит, алитератураѳы асиужет еилга змоу арѳиамта иацназго зыкалом хэа. Уи ашэкаѳѳгы дарманшэалоит, апхьаѳгы даднахалоит. «Асиужет итипу аказшьақэа раарцшараѳы ауаа иреизыказаашьоу цэырзго акоуп», – ихэон М.Горкигы.

Згэы цкъоу асаркѡа иамтѡагылоу аматѡаркѡа шануба-
ало еипш, асиужет ианубаалоит афырхацѡа рѡазшьацѡа,
урт реиѡагыларацѡа, иара арѡеиамтѡа аѡнутѡкатѡи аиѡыха-
рацѡагы.

Аповест аѡеиашьа, акомпозиция, хыхь ишахцѡахьоу
еипш, иѡыцу, маана цыдак ала иѡатѡам, аха атема иазы-
маншѡалоуп. Еиѡѡнагоит, еинаалоит аповест аформеи
иара атѡаки. Асахьаркыратѡ деталькѡа зегьы ртыц аѡы иѡо-
уп, зегьы шѡоуп, изоуп. Урт адеталькѡа апцхьаѡы игѡаѡы иа-
разнак инеины, анырра иртѡит, ахтысцѡа, иара ихата дры-
лахѡзар еипш, аповест дагѡыларгалоит.

Сара сгѡыитѡѡом аповест апролог. Ари поезиоуп ишынеи-
бакыу! Ажѡеинраалеипш, ѡырхѡала иутѡап! Нас ишѡассиру
апоезиа ачыдарацѡа ируакыу, апрлог аѡы иѡоу арѡфрен:

«Шѡеибац, шѡеибац, апсуа рыцкѡынцѡа,
Апсны азыхѡа ашьа казтѡѡ, апсуаа рыцкѡынцѡа!»

Фырхатѡаратѡ симфониятѡас угѡы иѡѡыѡѡеит ари, ап-
суа жѡлар рѡапыц хѡамтѡа иарииз, ажѡлар рпоезиа ацѡахѡа
хазынацѡа рѡынтѡи иаагоу ари арѡфрен. Уи рхѡоит Апсны зе-
хьынцѡара, апшжѡла, ацѡагѡара иларпсаз еипш, илатѡазам-
кѡа, зхала иааз ашьац еипш, ауаѡы инапала, ипѡѡазаара абжа
атѡан ииаазаз абахцѡа еипш», – ихѡоит автор (ад.100).

Апсны ѡыхеит. Ацѡажѡлар гылт. Ирзымчѡаит, ирхы-
рхѡароуп изхуаѡеуа.

Фырхатѡаратѡ симфониятѡас угѡы иѡѡѡеит иара апро-
лог зегьы. Уцѡа-ужьы иалала, угѡы аѡаѡыхѡа еицѡауа,
уѡышьтѡаа, арѡволиуция аламтѡалазтѡи Апсны атагылаза-
ашьа уналанаргылоит, унаганы.

Апролог аѡны ихѡуаз азыѡатѡара, Агѡаѡеанызаара шѡѡа-
моу, исубиективтѡѡ ххуцра ахьтѡ хѡиасуеит илабѡѡбоу
асахьацѡа рахь. Зѡакы тѡаулоу асахьацѡа, ак атѡкьыс егы
еиѡьны, еишьтѡанеиуеит ахтыстѡ деталькѡа. Нас бжѡаѡа-
рак шамахамзар ирымазамкѡа, атысцѡа ирѡаѡоит хаштра
зѡѡым ахаѡсахьа ссирзѡацѡа.

«Шәыст! Шәыст! Шәыст!» – ахәон зегъы инарылкышәа иалагаз ахысбжъы.

«Ига-а-а! Ига-а-а! Ига-а-а!» – акым, ѿбам, хпам, уи иакәр-цсон егыртгъы, рыцхашьарада иргто иагулсуан азын тхы.

«Цъара шьоук еиѿахает, азәы иацъал дартәом, дарбану сыздыруам аха...» – агуашә иеадыргәгәала дгылан Иаса. Аѿаршьтраѿ икактәоз ацәыкәбар абжъы еиҳахеит. «Кул, кул, кул» хәа цъарак икатәон уи иаакумтцзакәа» (ад. 107).

Асахьакәа, аматәар адәахьтәи аказшьа иаадырцшуа анаѿсгъы, ахтыс аѿнытцкатәи атагылазаашьеи афырхацәа ргәалаказашьеи аныцшуеит.

Зегъ рапхьазагъы, игәахамтар залшом, ишхысуа еибатәым ѿ-гәыпк, настгъы урт мышгашакә аицлабракәа рѿы, ма тацаагаратә гәыргъара аѿы ишакәым иахьхысуа. Урт аѿ-гәыпк аибарпцсразы шеиѿахысуа ханахәоит ахысыбжъкәа рсахьа тыхшьа. «Шәыст! Шәыст!» хәа, зыбжъы го абцъар зку агәыпц шытахькә ишеихаз хәилнаркаауеит абцъар абжъы агашьа. Урт, ма уи даахәны «Шәыст!» «Шәыст!» хәа ишьтоу дынрылахысны ацсгара даѿуп. «Ига-а-а! Ига-а-а уахь уахь-цо уи ишьтоу игәыдыртцоит ахкәа». Абас икоуп адәахьтәи асахьакәа рыѿнытцкатәи ртцаккәагъы.

Аповест «Аси амацәыси» хәхьналаго, хнеидыгылоит афырхатца хада. Уи нахыс автор даххаштуеит. Аповест афырхацәа роуп иаабо, урт роуп хазцу. Афырхацәа рцәажәашьала, рныкәгылашьа-раакәгылашьала, урт рхаѿсахьакәа рыла, иахзаатуеит автор игәтаки идеиеи ргәашә. Автор илшеит, иаакәртцәианы алѿахжәара кәзшьаз измоу ареволиуциеи ацсуа милаттә психологиеи реилагзара. Ацсуаа ркьабз ачыдаракәа ирхылтцыз рмилаттә психология ибзианы, иртцаулары иаарпшуп. Уи аабоит еиҳаразак афырхатца хада Иаса ихаѿсахьала. Ари ацхьаѿ игәы итымтцәо ацсуа хатцоуп. Зегъ рапхьаза, уи дуаѿуп. Зыламыс ашьхазыхь еипш ицкьо уаѿуп. Игәы разуп, игәы тбаауп. Ахатцараѿы, дарбанзаалакь, иара иеипш, пхәыс илхылтцыз ишьтахь даангылом. Ари ацсыуа рицаруп. Аповест аналагамтаѿы даацәыртцуеит

уи амзаға еипш. Аха нас, хәычы-хәычы изхауа мацара, уи
ихаҕсахья ттәауеит, ажәѡан кеикеираҕы аетҕақәа зтказы-
рзыз амзеипш. Уи амзаттәаа, ишеишеиуа, есаaira ажәѡан
агәахьы ихалоит. Рацхятәи ибжбжбара, иҕытҕкатәи
игәыѡбара хәычы-хәычы инаскьоит. Ңытҕкатәи цәаны-
ррак ихәоит Апснытәи аҕьанхацәа ақыртҕа меншивик-
цәа рхырхәарц рықәцара аганахь, аеышьтнахуеит исоци-
алтә хдырра. Ипстазаара еиха ианшәартаз аминут азын,
Иаса игәыѡбара уаха хәашьра амоуа иааилккеит. Гәы-
ла-цсыла, дшынеибакәу диасит, ақыртҕа меншивикцәеи
урт рымтцақьаранцьыѡцәа тауади аамыстеи ирҕагылаз
аҕьажәлар ирыдгыланы рақәцарахь. Ипстазаара еиха иан-
шәартаз, уи ишьтахька шыаҕак каимтцеит. Дтахеит арево-
лиционер фырхацәа штахоз еипш.

Иаса диваргыланы ихаҕсахья тыхуп Ардашьыл.

Ардашьыл, Иаса иеипштәкья хатца цьбароуп, хатца
ҕеѡуп. Уигы иара иккласс азын дрицаруп. Ишәап, ип-
хашьяп хәа згәы итоу уаѡым. Ила шаацшуа имкәытцшаа
ицо амчра аанкыларазы, Апсуара аламысгыи угәалашәом,
абзиабарагыи дыннакылом. Ипсы таны изакәызаалакь
шьтахька акы дызхятцом, нышәра зураны икоу иакәзам.

Арт аѡхацәак агәымчи ахатцареи рҕы акәу, агәыцьба-
реи агәырткәыли рҕы акәу, иарбанызаалак адәахьтәи
рсахьақәа еибакапануа еиваиргылт автор. Аха рыѡнатҕка-
тәи рказшьақәа рыла зынза еицәыхароуп, ишеицәыхароу
еипш доусы рсоциалтә хылтшьтрақәагыи. Арт еинышәара
зқәым, еиҕацәоу ѡ-клааск ирхылтшьтроуп.

«Ажбә егья каамет азуургыи, ибжбазом» шырхәо ауп
дшыкоу Ардашьыл. Уи иккласс даца иашатцәкьоуп. Ауаѡра,
аламыс уи иккласс иамазам. Уи иккласс иамоу аҕаҕареи
атәамбарей роуп.

Ардашьыл ақыта рыҕытҕка амца иарго, ир иманы
дшықәыз, ареволиуциатә партизан хәтак икәшан, ир зе-
гыи ндыртцәеит, иаргыи гәгәала дархәын, аха дырцәеит
ускан азын. Ихәра гәгәан, ирласны дакит. Асы дылацсра-

ны, ма апартизанцәа дырдыхъашәараны дшыҕаз, Иаса диқәшәеит. Ишпакайтцо Иаса, иара иеипшу анхацәа хзыртцәоз ауафы иаргыы диагоуп. Аха зхы иамыхәо ауафы асы дшылажбу, цхыраарак имазамкәа, днеихытцны дцарума? Мап! Апсуа иламыс уи иатцанакуам. Уи уафрам! Иаса дуафуп. Ауафы иҕаитцарыз ҕаитцеит Иаса. Ахәы афныҕа дганы дихәышәтәит. Аха пату шпақәитцеи ари Ардашьыл?

Ардашьыл идыруан Иаса иара дшидымгылоз, аха чархәара ииркатцарц иақәикит. Иаса нацхгара ируны ақытантәи аревком аштаб дақәланы, ачленцәа ниртцәарц далагеит.

Иаса ичеицъыка, иахәшъа лыбзиабара зегъы дрықәыжцәаны, абрагыцәа реипш, иаур хаала, иамур мчыла хәа ашарпаз Иаса ифны дақәлеит. Нас, баша даеаказы цъара дицнеир итахушәа, Иаса дима ифынеихан, аконтрреволюционерцәа, аменшивикцәа рыжәпара дналаиргылоит.

Апхъаф игәы иаанагар ҕалоит, дызцазеи Иаса, уи дицны хәа. Аха Иаса дшәаргәындоушәа афны ашәхымс ишъапы изафамыршәит. Абрагыцәак афны иақәлаз реипш даарылагъежыргыы илшон, аха иахәшъа лыбзиабара дыннакылт. Иаса игәеитахъан иахәшъа Ардашьыл мыцхәы бзиа дшылбоз. Ииашоуп, Иаса, нас амфан ианықәлагыы, дахьыргои дыззыргои хәа акы аилкаара иеазымкзакәа агәдыхәа дрыцны ицашъа угәы ааихънашъуама ухәаратәы иҕоуп аха. Ишакәхалакь, Ардашьыл зны ипсы иапшәмахаз Иаса уажәы убас иеипш атагылазаашъа дазнейгоит, Иаса ма ариволюиуца азы дчархәафхароуп, мамзар ихата дыцсыроуп. Уаха мфа хәа ыҕазам. Иаса иалихит атдыхәтәантәи. Дагытахеит, зны ашъаза зыхъшыы афны иааганы ичеицъыка ифатцо, ахақым дидгало иихәышәтәыз, зыцсы иеиқәирхаз Ардашьыл ибзоурала.

Арт афхацәак реиваргылара еиха итыртәааны иаанарцшуеит урт афыцъагы рыказшъақәа, рхафсахъақәа.

Ардашьыл ихафсахъагы, уаанза зызбахә ххәаз амзеипш, иттәааза иҕоуп, аха ихата амза атәымта акәымкәа, антцәамта дафызаха дниазааит. Амза дырфегь ажәфан еи-

такыдлоит, атәра иалагахуеит, аха Ардашьыл зынза дни-асзоит. Избанзар, адунеи ағы зеггы реырыпсахуеит, акы атың даеакы иагоит, айкәпарағы иаиааиуеит еиха иеыцу, еиха иеио, пхьака ицшуа. Прогрессивтәу еиха игәгәоуп иа-ныкәызаалак. Ус анакәха, уи аиааирагы агоит. Ардашьыл иккласс аамта цеит. Иажәыз, ифаз атцла ытцапумкауа, уи атың ағы аға узеитахауам. Уи нақ иныкәумга, ибаажәханы, инкатта ицаанза, уака атың аанкыланы иамазаауеит.

Ардашьыл ихата дуафуп, ауаа зеггы реипш, ацәаныр-ра илоуп, ауаа зеггы реипш, ахәыцра илшоит, илшоит ауафарагы кайтцар, аха иккласс иауам. Ардашьыл иккласс ауп дказтаз дламысданы уафра иламкәа.

«Изакәы аамта цәгьозеи хазтаха акәымзар, Маршьанаа зеггы насылтцозаргы, дызгон...» – дхәыцуан Аишьа лзын Ардашьыл, иуафра агәы анааилкка зны (140).

Автор уи акласс атаацәара ағыгы хнаганы иахирбоит, Маршьанаа рыфны руадакәагы тбаауп, аихатәы кару-аткәагы рзыфонагылоуп, аха дара рхатакәа еилахәацсахь-ит. «Ацма анынтцәаша тыфала еибакуеит» хәа, чан-чаны еибакны, дара-дара рхала ишеибарцсра икалахьейт.

«Шәыцсыр, шәынтцәр акәын ишәзеиғгыз сашьцәа Маршьанаа!..» хәа дырзагьуеит Ардашьыл иаб иахәшьа Ма-крина. Ардашьыл иашьа Алоу иакәзар, аепныхәакәа аар-гәыдтцо мацароуп дышцәажәо. Ардашьыл уи дизычхазом:

«Уеынкыл уара аилага!- ашырхәа дфатцкьон, дгыргыруа иашьа днеиғагылт Ардашьыл. Алоу макьана деикәымтәац-кәа ицьымшь хәбабакәа дрытцапшны уи днаихәапшит.

– Успыртц нақ! – ихәейт, уи иблакәа узырхымпшыло» (ад.158).

Захра змышьтырц, зхы ахькыдызкьара ззымдыруа акәыцма млашькәа реипш, еихулагыгуа еилахаз атауад таацәара дырхатарнакуп Ардашьыл. Уи иахьынтә бзиарак азәы изыпшым. Рыцхароуп ирызнеиго заштә дтанагалоу. Рыцхароуп ирзыпшу ицнагало. Атцыхәтәантәи ифыза- иц-нагалаз илатцәкьагы имкьутцацсит.

Ибзианы иаарцшуп Ардашылы Иаса иахэшыа Аишыеи рыбзиабара. Автор иеала-мырхацэакэа, урт рыбзиабаратэ цэанырра агэра угартэ иааирцшит.

Даара ибзиоуп арака апсуа цхэызба Аишыа лхафсахыа. Уи лажэакэа аанкыла-аанкыло, адэахыи уахылыхэапшуа, дтынчза дыкоуп, аха лыфныткатэи лыпстазаара еилашуеит. Ауаатэыфса зегыи ирзеипшу абзиабара мцаха илыгроуп. Бзиа дылбеит социалла илагоу, аха афны итэахны ирхэшэтэуаз Ардашыыл. Уи лыбзиабарагы машэырны икалаз ак акум. Хырцашыа змамыз цсабаратэ цкаран. Азгаб еинтэыла, тэым хатцак ахаан идымтэалазац, уажэи уахгыи фынгыи дидтэалан. Иагыа хуцра лызцэырцуеит атыпха асеипцшкэа раан! Насгыи уи ауаф дыпцшзазар, дфырхатцазар. Аиеи, дфырхатцазар! (Ардашыыл дфырхатцан, хэарада. Уи иидеиоуп ихазхадымкыло, мамзар, уи ифырхатцара афапхыа ухырхуап.)

Аишыа лыбзиабаратэ цэанырра леатаны, лыхдырра лырзуам. Ус лыхыратэи икан лтагылазаашыа, аха уи дызгаб цкэоуп, лхы лнапафэи иаалгон. «Пытраамтак абас апхыз хаа далоушэа дфашыаны дыкан, ибыл-былуа Ардашылы лареи ркышэакэа ахьеидыз. Аха лыхшыф ааихккеит. Уи калеит иаразнак. Ашышыхэа леааимхны, ашырхэа дфатцкэеит» (ад. 139).

Икалоит апхыаф ихэаргыи, апсуа згаб лкышэ иеаларцс арцызба дагэзыхуа, нас уи азгаб дмаалыкыуп хэа злоухэарызеи хэа. Аха, шэазхэици, Аишыа лхы зынзак илызымкылазар, леылзымхычазар алшо иказамыз лтагылазаашыа? Ауаатэыфса зегыи еицырзеипшу ари ацэанырра еилых дамоума. Уи Аишыа секундкэак даткэазаргыи, леацэылгеит, лара даиааит. Лыпсуаратэ кьабзкэа илылаехыаз илылдыршеит арака ахыкажара.

Аишыа лыбзиабаратэ цэанырра атцкысгыи аиааира лылшеит, ус ианатаххагыи. Ардашыыл адунеи афэи зегыи имкутцабеит.

Атысхэ згулоу цэартамзар акы иагэыламиазоз, уажэи анышэ аза дыкэианы дыцэоит. Бжыи-шыкэса раахыс

дабрагъны абна дылоуп, деимассы. Атцыхэтэантэи ифыза илагъы инапала ианишь, ддэықэлеит Аишьа лахъ. Уи идыруан Аишьа бзиа дшылбоз иара. Уажэы, уи иаргъы бзиа иибоз атыпца, зашьа иара ихарала дшьыз, лышка днеиуан. Днеиуан атцыхэтэанзатэи агэыгра иманы.

Аповест «Аси амацэыси» афы иалукааша атып рymoуп аревком анапхгащэа Рақмеи Ражьдени. Арт афыцэа еидыргыланы уанрыхэапшлакь, иааугэалашэоит «Ишьтыхыу адэаза» аќнытэ Михаил Шолохов ифырхацэа Давидови Нагульнови.

Рақма ахара ипшуа, ауафы дыпхастазымтэуа апсыуа хатдоуп. Уи ареволиуциа қажтэоит хэа зегъы еилагэаны еикэшьыхаа дахысуам. Доусы ишихэтоу дизнеиуеит. Рақма ихафсахьала дааршуп уафы дызфьпшыша, ауаа рфы доусы дзакуу еилкааны, ишихэтоу дымфацызго иакэны.

Рақма зынза диеипшым Ражьден. Уи ауафы ғатама хжэак иоуп. Ареволиуциа дапырхагамзар, дызлазеигъу егыкацэам. Уи ихаралоуп дыштаха Қастеигъы. Ареволиуциа анапхгарафы дахьалоу, ареволиуционерцэа дахьырфызоу, уамашэа уафы ибаратэы икоуп. Ари запхьақа Асовет мчы иағахараны икоу, 1937 шықэса рзын ауаа еилагэаны иқэзхараны иказ дреиуазар қалап, аха унизгъы уи ихафсахьа нагзаны иаарпшым, исхемахеит.

Даара исахьаркыратэ хархэага бзианы аповест иалагылоуп апсыжра. Урт атоурыхи асамартали ирсимволны икатдоуп, апхьаф изаадыртуеит апсуа жэлари абри Апсны-дгъыли ирхтырғақэахьоу ирызкны ирацэаны ахэыцрақэа. Ахатгэынқэа рахьынтэ итцыффы акэушэа абжықэа иахауеит Иаса ихэыцрафы:

«– Аа,ари уара уоума , Иаса!? Уара уабду иаб, Абацы дыздыруан сара, – зегъ реиха инастханы икоу, зегъ реиха зхытцаз нышэынтрак аќнытэи игошэа иахауеит уи... Абацы ихы идыруа данықала аены, абцар идырkit... Абри

уара узкәу, хшеибакәу хабакәа зтәахыз адгьыл акәыла-
цәа ирымгарцаз дагьызмаха... Уи, быстапха имфазакәа,
амца дшалагылаз, ахы игәышпы шазхаз дкаҳаит... Уи ихь-
чон ицсадгьыл Апсны...» (ад. 105).

Абасала еилахқаауеит Иаса дызхылтцштроу ртоурых.
Уи Апсны-дгьыл машәырла иқәнагалаз уафым. Уи иаба-
цәа, рабацәа, ашәа зызкартәоз, рыбақкәа иахьагьы изгәы-
лоу дгьылуп. Уи ауп Иасагьы дызхылтцыз, уи ауп дзаазаз,
уи ауп иахьагьы дызкәу. Апсыжрақәа, ишахқәахьоу еипш,
атоурых иасимволуп арақа.

Апсадгьыл абзиабара аповест ахы инаркны атцыхәанза
фнытқәатәи цәанырраны иагәылгоуп, уи арғиамта арқхоит.

Иаса зыпсадгьыл иаца тцбыргу, апсуа нхаф хатцоуп.
Рақхьаза зны иқақәаз зегьы изеилымкаазаргьы, гәыла-пцы-
ла еснагь ацъажәлар дрылан. Убри азоуп Иаса инышәынтра
фырхатцала ахақәитразы дыштәахаз зхәо абақа изахагылоу.

Ибзиоуп, итцаулоуп уи анышәынтрағьы. Ардашьыл иф-
нытқәатәи имонолог: «Уара утахеит... Абақв ухарсуп, ипс-
уам, ихом... Уажәы адгьыл иану ананызаалакгьы, урт ир-
хылтцыз ааины акыраамта игыланы иахәапшлап... Сара ма
алажәеипш инсгәйдтаны сыршыр, мамзаргьы лашарак
зымбазо абна сахьцәытцоу сацъал ааны сыпсыр, иқалоит,
зынза уафы симбазакәа, сыбаф аллеи-аҳәеи рзы адәыхты
иқәхар, мамзаргьы цъара нышәк аажны сынцәытцарыжы-
ргьы, сызбода, сзаҳауада...» (ад.121).

Ардашьыл иқаитцоз зегьы ихьзыдан, ицәадан ишықаз
шьта иаргьы ибоит, аха иааг... Ауафы иқаитцо, уашьта дахь-
хәратәы иқоу, иқаму иқаитцаанза дазхәыцроуп! Мамзар
абыржәы абри Ардашьыл итагылазаашьатқәкьа акәымзар-
гьы, убас еипшшәа акағьы знымзар-зны дкылнагоит.

Сахьаркыратә хархәага чыда бзианы аповест аформа иа-
моуп зынза қазшьала еипшым ф-хәтак антитезаны реивар-
гылара. Антитезара қартцоит Иасеи – Ардашьыли, Рақмеи
– Ражьдени... Иаса ауафара илоуп, Ардашьыл илам. Рақма

ауаа досу дзеипшроу гәәтә дрызнейеуеит, Ражьден дыхжәоуп. Иаса иһнәтә ажәә хаала, хәтыр еикәтцарала еицәажәоит, Ардашһыл иһнәтә, алыцәхә реипш, еихәләгыцуеит...

Асахьаркыратә деталькәә, ахафсахьакәә реиваргыларә, реифарцшра аки-аки еицхыраауеит, ихеибартәауеит, еихә еилкка иаадырцшуеит арфеиамтә атцакы.

Сахьаркыратә чыдала кәзшһаны аповест иалоу матәарк налкаа алацшыкәтцарагы. Ардашһыл илахь иану ашһана Аишһа лыбла ишыхгылоу ихгылазоуп. Уи Аишһа лыбзиа-бара иасимвалуп. Хәргы уи ашһанала еихә еилахкаауеит Аишһа лцәанырра.

Аповест «Аси амацәыси» азын ирфызшәәткәә ианаалот, иахәтаны иалагылоуп Ацснәтәи Аревком ацәажәлар рахь аапхьара икәртцаз. Иара убас Ацсны Асовет мчы шышһакәгылаз ала В. И. Ленин иахь ишһтыз ателеграммагы.

Аповест акны икоуп угәы еихьызышһуа гхә ссамысса-кәакгы. Ацсыжракәә атоурых иасимволны рыкәтцашһа хазыноуп, аха Иаса уакә дтәианы ицәашһа ахьынзахәтоу ириашам. Ахәтә еибага замана, иагьа даапса дыкәзаргы, икытә даналала, ицсы зыхтнитцә иахәшһа лымацара дшыкоу идыру, аһнынза дымназакәә изычхарымызт. Иаса ацсыжрафәы имфахытцра амшцәгьа баапсы иахарахтәырц автор хәкәирпшуеит, аха Иаса ихәфсахьа ианаалом. Уи хәтә еилкәә-еиламгылоуп, аеы замана итцәгылоуп, амшцәгьа дацәызыхьчә ауапа ишәуп, арахь иһны амтцан даиһны, драхәтцә дыцәоуп. Хучык иманшәалам. Иара убас Иаса данцсуа, ихәыцрагы иахьынзахәтоу ириашазам. Аповест «Аси амацәыси» рапхәтәи авариант, ажурнал «Алашара» актәи афбатәи аномеркәә 1961 шыкәсазы ирнылаз, агхәкәә иамаз, уажәы хзыхцәажәо атыжһрафәы ириашеит аихаразак, аха ускәнтәи авариант аитәкракәә иазиуз иахкьаз гхә ссақәакгы ыкоуп. Убарт ируакыуп Иаса данцсуазтәи асахьаркыратә деталь: «Фынтә игеит ахысбжы: Иаса икәашкакараза асы зкәыжьушәә иибоз адгьыл еишһылза

иаакалеит, ашыапыргыларта умоуа ашыхашэт был-былуа, еилыбзаауа икәиаазшәа... «Уцсымтаз, унлыхәапш уи атқы иатцәа зшәыз, иугәапхоз, иузымдыруаз апцхәызба...» – ахәеит егыи изгук. Лыткы иатцәаза абри ашәтра дылагылазшәа ибеит уи, лхы-лҕы еилиргартә икамызт. Хынтә игеит ахысыбж; уаха акгыи имбеит». Рапцхятәи вариант аҕы Иаса дызшыыз Ардашыыл иакәын, уи хрыж-хрыж хынтә дши-еихсыз хнарбон, аха ари вариант аҕы Иаса даныршыуа агәгәахәа зегыи игәыдыртцит («Агәгәахәа иаилартцит»), Ардашыыл лымкаала Иаса диеихсуа хбазом, атагылаза-ашыагыи ус икаттам.

Уи адагыи, ишаххәаз еипш, ицсымтазтәи ихәыцрақәа риашам. Иаса ицстазаара атцыхәтәанзатәи асекундақәа рзын «атқы иатцәа зшәыз» дигәалашәаратәы, уи лахы абзиабара ду иманы аповест аҕы иаабазом. Машәыршәа зны азымџас аҕы зҕабк лыҕешылкәабоз даниба, цәаныррак из-цәыртцын, аха уи шыбзиабара нагзаз аабаратәы аповест акны еизхара аимоузеит. Хара хгәанала, Иаса ицсымтазы иахәшыазатцә, ицсы зыхтнитцоз иахәшыа, Аишыа дигәалашәар алшон. Усоуп аповест апцхәџ дшазнархиахыаз.

Анаџ, рапцхятәи вариант акны Иаса ажәлар рлахыи-тцазы фырхатцарыла дыштахаз ажәлар ирдыруа икан. Уажәтәи вариант акны уи дчархәаџуп хәа ишырпцхыазоз даанхазшәа икоуп. Иашоуп, «...амармалташы иалхны агәцәмакыа кыакыаза иахарсын. «1921 шықәса. Февраль 26» – ахәон уа ианыз аџыра». Аха ари абака иахәшыа изыкалтцоу, ихы зкәйтцаз еилкааны, дышчархәаџымз еилкааны ажәлар изыкартцоу, аповест иахәазом. Ардашыыл уи апсыжыртаҕыи иџнутцкатәи имонолог ажәлар ргәаанагара иахылтцны иказам.

Аповест абызшәа хәычык ихыантоуп, аха ахәоукәа ртцакы тцаулоуп, ажәапшзала ихыркыуп. Ажәлар ражәап-кақәа ибзианы ихы иаирхәуеит автор.

Икоуп ажәақәа, апсуаа зегыи рхы еицадмырхәауа, еицырзымдыруа ажәақәа «ахандақ», «алакыаб» ухәа ире-

ипшқоу ахьупыло. Хгэы иаанагоит, урт алигература иа-хьалагалоу бзиоуп хэа, амала, ас зегьы еицырзымдыруа ажэакэа злоу ахэоу ала ртакы еилукааратэы икататэуп, иара амацара акэыгэгэара атахым. Урт злоу ахэоукэа рыла еилукааратэы икатамзар, апхьаф дыгэнахауп. Цьара-цьяра ажэа зызкыу аттак иашатэкья азаамырцшуа, иахьатыцам игыланы ианхдылогыы ыкоуп. «Лэы зык нафатэаны...» – ихэоит автор цьяра, Аишья лэы анылызэзэо азын(ад.137), лэы зык накетэаны ацынхэрас. Лэы зык нафатэаны анухэа, лэы лара илтэым, илкэган икоу матэарушэа икалоит. «Азгырафэы сёаныскэабоз»(ад.171) ихэоит азгаб, ази-ас гьны иахьиасуа италаны зёызкэабо лзын, аха алагьан, аванна ухэа уёырнукэабалар калоит акэымзар, азгыра ёаныкэабалашья амазам. Икоуп цьяра-цьяра аматэаркэа, ма апстэкэа ма апсаатэкэа дара иртэым аказшьакэа аны-рфацшьхало. «Ажэфан ифалалт» – ихэоит ардэына азын. Ажэфан алалара рыказшьоуп ахэыхэ, ахьшь, ажэтцыс, ауар-бажэ ухэа, убас итцегьгы, аха ардэына аёыхарамкцэакэа (ма пытк аёыхаранакыргыы, ажэфан ахь акум), даёацья-ра иахьыкэтэаша (ма иахьтэаша) ауп иахьыцыруа. «Кья-рамафеигыы рхан, ахашья иапхьо...» – ихэоит аёазы. Аёы ашақэ иасуеит, ма икьыркьыруеит акэымзар, ахашья иапхьазом. Алоуп «ахашья иапхьоит» ззырхэо.

Абас сса-мыссақэак гханы иамазаргыы, аповест «Аси амацёыси» зырхэашьяу гхам урт. Апсны Асовет мчы ашьа-қёыргылара атоурыхтэ эпоха ду аазырцшуа рёиамта каи-матуп аповест «Аси амацёыси».

Маға-маға.

Ҳақхба иқәуп ашәкәы – Шалуа Цәыцба атцыхәтәантәи ашықәсқәа рзын ииҫыз иажәеинраалақәа реизга «Маға-Маға».

Ашәкәы ахцәажәара напы ахаркаанза, истахыуп иара абри ашәкәы аҕнйтәи ажәеинраалақ хәцхбар:

Дфырхатцоуп, аибашьраҫы ашьа кәтәаны,
Зыцсадгьыл зыхьчаз.
Дфырхатцоуп, акосмостә аҕба дтәтәаны,
Адгьыл иахыкәшан, иааз.
Дфырхатцоуп, хәа схәоит, сгәы атца интқааны
Абри еипшгьы зылшаз:
Ахжәеи абарбарҫи раамтақәа зыгханы,
Дышуаҫыз инхаз!

Иара, ажәеинраала автор Шалуа Цәыцба ихәта, абри ахжәеи абарбарҫи раамта хьанта зыгханы, ишуаҫыз инхаз афырхәцәа дыруазәкыуп! Ҫажәа шықәса атакра, ауғә уа-тәхәаны удырцәағәазар иаҫызоу аусура хьанта, амлакра, Калиматәи атцаа гумбыл кааметқәа рыҫтәи ахьтакра ухәа, иарбанзаалақ ақы иазцымҫеит Шалуа Цәыцба иуаҫра, да-гьхынхәит уи уаанзеипш дышпоегыз. Хара иаххәеит, уаанза еипш, избанзар Шалуа Цәыцба аҫажәижәабатәи ашықәсқәа рзын иааитцагылаз ацсуа поетцәа ҫарацәа ретцәацбаа аҕны, хадара зланы иаарылцыцбаауаз дыруазәкын.

Ацсуа литература атоурых аҕны аҫажәижәабатәи ашықәсқәа хлитература ағанқәа зегьы амҫхакны, еилашуа аизхара ианалагаз аамта аҕын. Ацсуа литература ашьәта-шьәтәцәаы Д. Гәлиеи ажәа асахьаҕаза дузза С. Чанбеи ина-рывагылеит З. Дарсалиа, В. Агрба, Л. Лабахәуа, Ш. Цәыцба, Л. Кәытцниа, И Папасқьыр, М. Ақаҫба ухәа, убас егьы-ртгьы. Иахьатәи ацсуа цхьаҫы даргәыргҫеит Ш. Цәыцба аҫажәижәабатәи ашықәсқәа рзынтәи иажәеинраалақәеи ипоемақәеи реизга ашәкәы еитәгыжьны (1957 ш.) ацхьаҫ инапаҫы ианиоу.

Шалуа Цѣыцѣба деитаналагылеит изгѣакѣоу апоезиа. Фажѣа шыкѣса ацсышѣак ахымахуази, ацсышѣала ицѣа-жѣо газетк, журналк, шѣкѣык ахымоуази, абахтатѣ зиндара хъантаза иахыкѣгѣгѣази ухѣа, иарбанзаалак акы иазмыр-хѣашыит уи апоезиа азгѣыкра. Ахакѣйтра иоуны Ацсныка дшаагѣежыыз еипштѣѣка, ифит ахѣычкѣа ирызкыу ажѣеинра-алакѣа реизга ашѣкѣы «Ацшѣма хѣычы». Ари ацсуа хѣычтѣы литературафы иахѣа уажѣраанзагы иреицѣу шѣкѣоуп.

Шалуа Цѣыцѣба егырт ирѣиамтакѣа рыѣгы, апоема «Анасыц ду» нарыдкыланы, узхѣаажѣара шыарда ирацѣоуп, аха хѣежыып атдыхѣтѣантѣи иажѣеинраалакѣа реизга «Маѣа-Маѣа» ашка.

«Маѣа-маѣа» иара ахѣз ахѣта иахѣоит ажѣеинраалакѣа уи ашѣкѣы иану рформа зеипшроу: ажѣеинраалакѣа зегы кѣаѣ-кѣаѣны, неифымсрада ааба-ааба цѣахѣа ыкоуп. Ари Цѣыцѣба иара ихѣтѣ форманы ишытихит. Ашѣкѣы «Маѣа-маѣа» еикѣыршѣоуп, убас ааба-ааба цѣахѣаны икоу ажѣеинраала кѣаѣкѣа шѣкы рыла, аха иара ашѣкѣы зегы неидкыланы уахѣыцшуазар, фнутѣкатѣи сиужетк зѣакы еиднакыло рѣиамта еибгак акѣны ауп ишыкоу. Х-хык змоу, мамзаргы, иара ашѣкѣы «Маѣа-маѣа» акны ишыкоу еипш, х-кѣшакны («Ацсуа мотивкѣа», «Ицон аѣба», «Агоризонтѣли авертикали») ишоу рѣиамтоуп. Ашѣкѣы зегы ишахѣхѣаз еипш, рахѣыц кѣацшыны иагѣылс ицоит, ашѣкѣы ах-кѣшакгы рѣиамтакны еидызкыло, исубиективтѣоу асиужеттѣ цѣахѣа.

Ажѣеинраалакѣа жѣпакы рѣы хѣара иаабоит автор агѣакра цѣгѣа ихигаз, аха ашѣкѣы неидкыланы, ари Шалуа Цѣыцѣба иавтобиографиоуп хѣа хѣашѣа аманы иказам. Ари ашѣкѣазы иахѣхѣар алшоит цѣстазаарак иаепопеиоуп, мамзаргы уи аепопеиа ду иатеизискѣоуп хѣа.

Рацхѣатѣи акѣша («Ацсуа мотивкѣа») – ауафы ихѣычра, ишыапы даныкѣгыло аамта, ауафы ицкѣара-гѣаартра анымхѣашыыц аамта, адыррахѣ, акреилкаарахѣ данныц-цакуа, ацѣстазаара аилашырахѣ, акѣѣпарахѣ игѣы анеихо аамтоуп иатѣанакуа.

Афбатәи аҕәша («Ицон агба») – ауафы ичкәынра дтыс-ны ихалатәи ацстазаара даналагылалакь, ауадафракәа дан-рынкьа-рынцо, имфа иапырагыло иаҕацәеи иарей аргам еилибакаауа, урт рҕагылара, рақәцара тыхәаптцәарак им-базо ианыкоу аамтоуп.

Ахцатәи аҕәша («Агоризонтали авертикали») – ауафы иқәра аеинардыруа ианалаго, ихигахьоу, дызхысхьоу еиҕа-игәалыршәо, ианеихишьаало, ицстазаара ацышәа инаҕаз аҕәышра анарха анаиуа аамтоуп.

Абас икоуп ашәкәы «Маҕа-маҕа» аонутқатәи асиужеттә цәахәа, аҕәшақәа реидхәалашьа, инеизакны, ашәкәы атцакы.

Ажәеинраалақәа иара ус хазы-хазы урыхәапшуазар, аки-аки еиламфашьо, еипшым, зхатәы философиатә тцакы чыдақәа нтыртәаны измоу, зҕахәы нагзаны изхәо рҕеи-амтақәоуп.

Иаагап ажәеинраала «Амра атцака»:

Ицәыртцит ацарцалыкь, ацырра иаҕеуп,
Ипхатцәатцәарамхеи аамта.
Интыфрын атра, аеынеитцхәа ишьтоуп
Матыкгы амырхәага аената.
О, адунеи, адунеи зегь злазауа,
Шака бзиа уеиҕекаамзеи:
Ацарцалыкь ахьықәу ипырцыруа,
Ахәазажә уа иазнауазеи!

Автор арака зынза дазыманшәаланы иааирпшуеит иреалтәу апсабаратә дунеи. Аха уигьы мацуп. Арака апса-барала апоет ифолософиатә хәыцрақәа рцапха ааиртуеит – апхьаф ихшыф азишьтуеит ауаатәыфса рыбжьарагы абзи-арақәа, ахазынарақәа рывараҕы абас амат иафызоу ацәҕа-ра аеырқьақьа ишышьтоу. Автор игәы иалоуп ус иахьыкоу. Ажәеинраала уафы ипхьоит ацстазаара цшза иапырхагоу, урт ацәҕахәымгақәа гәатаны, рхы рзышьтымхуа аҕатца-рахь, ауаатәыфса рыхазынарақәа шхам рыламло ахьчарахь.

Иахьатæи адунеитæ цстазаарафæ атомтæ бцъарла еи-
башьра мцак хшыфдарала ифхуцкъар хæа, ашæартара икоу
азын апоет ифæуеит ажæеинраала «Сабацари»:

Амшын еитцхæа санхыу са сызсауа,
Мамзаргъы ахауа саналоу сцыруа
Сгæы зтынчхазом, сгæы зтынчхазом, са сшæоит,
О, Адгъыл, сузнеиндаз хæа сгæы иахæоит.
Сшьапы гæгæаза ианукæсыргыл уара,
Иаразнак инасыхкъа ицоит сшæара.
Ишпазури, сабацари уажæшьта,
Уаншæартæха уара ухæта?

Ауафæжæлар иртахым ирызгæакъоу Адгъыл иахакнаха-
зарц, Хиросима еипш, ашæартара итазыргыло «Дамокл
иахæа», Хиросима арадиация ауааи фыц ииуа асабицæа
рыцстазаара иахъа уажæраанзагъы иахъаныруа.

Ари атема убас еипш икоу темоуп, угæы иаанагарын
арака ариторика камлар ада цсыхæа амам хæа, аха автор
икаканы, дыхæцæырххо ифыхны акæымкæа, тынч цæажæара-
ла, алирика атцатцаны атомтæ бцъари аибашьрейрыхъзтцæкъа
зхæоз ажæакгъы аламтцазакæа, илшеит апхъаф инартцау-
ланы дхæыцратæы акатцара. Апхъаф ари ажæеинраала да-
напхъалак, уака иаанымтцæазакæа, ажæеинраала атцакы фи-
ауа афынанахоит, иапхъа ицæыртцæуеит, ишаххæахъоу еипш,
аибашьра иахьатæи аамтазы шака ишæартæу, адгъыл зегъы
азын хнырхæышьа змам трагедианы икалар шалшо. Ад-
гъыл зегъы цстазаара ыкамкæа изблыр зылшо атомтæи
азриитæи абцъаркæа апхъаф иакæыртцæианы апротест
рзыкатцара дазнархиауеит ари ажæеинраала.

Апублицистикатæ, адунеитæ-уаажæлартæ проблемакæа
рфынза амехак змакæоу ажæеинраалакæа инадыркны, иара
ус абазаратæ лирика афынза абарт аацæахæа жæеинра-
алакæа зегъы рыфнунцкатæи ртцак чыдакæа ртцауларала
апхъаф дхырхуеит.

Ажәеинраала «Дгәааит Нар» акны ҳацхьоит:

Нар дизгәааит сахъатыхъык,
Дгәаартә еипшгъы икалеит:
Дырччархәуха, дырмишәанха
Итимхи иара ипартрет.
Иашоуп, агра иман дыкоуп –
Ихәда еицакьагәшьоуп Нар,
Аха ақъаадаҕ икамлоз нас
Уи нариашан иаирбар?

Дарбанзаалак ауаатәыҕса рыбжьара дыказам изе-
ипшразаалак грак змам. Азәы играқәа еиха ирацәоуп, ма
еиха идууп, егъи играқәа еиха хыпхьазарала имачуп, ма
ихәычуп. Зыграқәа рацәоу, идуу, ихәартам иганқәа еиха
иахьалкыкьуа иахкьаны, ибзиарақәа урт урхыпшны ргәа-
тара уадаҕхоит, уахьынаихәапшуа, бзиарак злазам уаҕ
гәымханы ауп дшубо. Иара убастәкьа ауаҕы ибзиарақәа
рацәазар, игра хәычызар, ибзиарақәа ихырҕоит игра
хәычы. Аха ауаҕы ипстазаараҕы еиха хадара злоу ичыдара
гәыгәтажны, уи азгәамтазакәа, ма иузгәамтазшәа катца-
ны, хадарак злазам цәытцпшааны еитцыхуа, ахата цсыцла
иандырчуа еипш ирчуа, арии ажәеинраалаҕы асахъатыхъы
ишыкеитцаз еипш, апстазаараҕы тцак дук змам агра, аҕа-
аста ду аҕынза анагара, хара хгәанала, ауаҕы игха иеилыр-
кааны ириашара, иаазара акәым иаанаго (хара асахьаркы-
ра-казаратә гипербола акәым арака хазҕаҕо апстазааратә
хтыскәа роуп хазҕу), иаразнак ишыапы дықәкьартә игәта-
сра, итархара ауп изызкыу уи.

Дарбанзаалак, дыказам цъара бзиарак, уаҕрак ҕы-
рцштәыс икатцаны, дызлаурехәаша акы злам, мамзаргъы
дызлаурцъаша баапсрак злам. Сара сгәанала, ауаҕы бзиар-
ас илоу пшааны, уи ахьехеихара амҕа дықәларатәы, ибзи-
ара имарехәалатәуп.

Ажәеинраала «Дгәааит Нар» аказареи алитературеи (еихаразак акритикатә жанр аҕы) рҕы иҕалало абри еипш ацәыртҕақәа ирҕагылоит.

Шалуа Тҕыцъба ибзианы идыруеит ижәлар, ахархәа-шәа дақәшәоит урт рҕапыцтә хәамтә аматериалқәа, урт рҕәышра, рафоризмқәа, рметафорақәа.

«Шарцы етҕаак еипш уоатҕахан уара, хәылцы етҕаак еипш ункабеит.» – хәа, абас ажәлар рҕапыцтә хәамтә амета-форала иниртҕәоит Алықса Лашәриа игәалашәара иазкыу ажәеинраала. Арт ацәахәа цахәцахәқәа, ауафы гәлымтҕах, изаамтҕазакәа, ишычкәыназ зыцстҕазаара иалтцыз, аталант ду змаз апоет Алықса Лашәриа ицстҕазаара убас шәала-да-ла иадхәалоуп, угәы иаанагап, ажәлар иара изын мацароуп изапыртҕаз хәа.

Сара сгәанала, асахьаркыра ҕазараҕы аталант иадыр-ганы иҕоу рахьтә хадара злақәоу ируакыуп, еилыргамкәа хыла-гәыла еилажбу, тҕа змам ажәлар рҕапыцтә ацтҕамтә ҕәышқәа рахьтә арҕиамтҕазы зегь реиха иманшәалоу, цәа-ла-жыла ианаалаша, иалазфаша рылпшааны, изаамтану ақәҕнатыртә айқәыршәара. Хзыхцәажәо ашәкәаҕы ас иҕоу аҕырпштәқәа («Хацы», «Нарт Сасрыкәа», «Каамет» ухәа, уб. егь.) маҷым.

Ашәкәы афбатәи аҕәша «Ицон аҕба» актәи аҕәша атҕ-кысгы ацхәаф анырра тҕаулаза изтҕны, дызтҕәара шакәу-гы, саланагалацәеит сара актәи аҕәша. Апоет иҕазара, апо-ет ихы-ипсы, игәеисра афбатәи аҕәша убыскаҕ ианыруеит, ажәеинраалақәа урыцхьо акум, угәы иаанагап, агәы ахатә уазызырфуашәа, агәы – агәы тбаа ду, оптимизмла итәу, ау-аатәыфса рыбзиабарала еисуа агәы хазына!

Хара агәалашәара хцәымҕыуп, лассы-лассы азбахә ххәазом, аха дарбанзаалак азәы изын имазам, афажәижәа-батәи ашықәсқәа рынтҕамтҕазы, иреигъзақәаз ауаа аибар-фаф интригантцәеи ацсадгьыл ачархәаф-цсахыфцәеи рна-пала иштәркыз, ишықәырхыз. Ауаа, еиуеипшымыз азанаат

змаз, қарала еикарамыз, рыцхашьарада, гәымбылцьбарала
изтацалаз, ирзышьтымхуаз аус хьанта илатцапс ицеит.

Убри аамта цанда ахьааирцшуа, апоет ихәоит:

Инеиуан ауаа, арельс хьанта иатца,
Имлашьуа, рымч рылзаан, иаапсаха.
Апхьа рыбгақәа пнатцәеит аихаза
Иаха иауз, изқәыгәгәоз иаха.
Егьырт? ирылшахуаз, рфызцәа анрыгха, –
Икаҳаит, арельс, иатцахеит дара.
Цьоук тахеит убра, цьоук еилапыхаа
Иаанхеит, еиуамкәа апсра абзара.

Автор ари ажәеинраалаҕы иаирпшит ихәфсхьоу уи аамта
еикәатцәа шака ихлымзаахны ауаа зегьы ирықәыгәгәоз, ауаа
шықәнахуаз. Арельс хьанта, арельс хьшәашәа, арельс жьакца
ажәеинраалаҕы хәара ақәым, уи аамта цанда, аамта еикәа-
тцәеи ишасимволу. Уи аамта еикәатцәа ахьантара рапхьа иры-
қәыгәгәон, иаркәуан еиха атақпхықәра тыпқәа рҕы иказ ауаа
«харакқәа». Нас уи «арельс» урт ирышьтанеиуаз ирықәгәгәон...
Убас, убас мацара, уи «арельс» иннартцәеит зегьы.

Ажәеинраала злакаимату акоуп, уи атекст аҕы афизи-
катәи, афизиологиатәи азакәанқәа рыпсабаратәра еилам-
гакәа, уакаҕы рхатәы шырхәо, ажәеинраала унагәылалар,
иаацәыртцуеит, адәахьы уахьнадпшыло иумбо, афнутцкатәи
афилософиатә цак дугьы.

Ауафы иразкы, усқан, уафара зламыз ауаа рнапы иакын.
Ажәеинраала «Апрофессорҕы длахьынтцацәгьан» акны
хапхьоит:

Апрофессор длахьынтцацәгьан. Анышә дшасуаз,
Импытцкәеит итцыркант, дкаҳаит, имч мцахьаз,
Ибеит абригадир, абраҕь, ауаа иреихсуаз,
Уажә мчреи-напхгареи абрака изыртахьаз.

Абрагъ дикәхәаит апрофессор. Усгы дынижъзом –
Итацкум ратцәа, апкеџ неифытиргеит убра:
«Ахәамга, тыркантла аусушъа уздырзом,
Арахъ упрофессорхыуп ура!..»

Абас итахон ауаа, аха агәра ргон урт, залымдырак шыкалаз, ари шшицкоу, аамтала шакәу. Агәра ргон урт, Ленин ипартия ари ашицка амцшаакәа ишыкамло, иамы-риашар шамуа. Урт ргәы карыжъуамызт – фырхатца иа-шақәатцәкьан, рыцсадгьыл ду Асовет еидгыла иапатриот-цәа дукәан. Урт аракагьы, ирзышьтымхуаз рыцстазааратә тагылазаашъа хьантыць ағгы, ирыхьчон р-Совет Цсад-гьыл ахатыр. Абар, уи азын автор, ишәкәы аџбатәи акәша апхъажәафы иихәо. Уи, зны агба амшын афы аиапонец-цәа иааныркылан (аиапонеццәа, рхәаафы агбақәа аниасу-аз, ус карталозаарын) , хџык аиапонеццәа агбахь ихалан, акапдан иахь инеит. Убаскан абаандаџцәа рхымџацгашъа, рпатриотизм хнарбоит абри апхъажәа: «Абаандаџцәа гәыц-гәыцла рыхқәа еидкыланы еиџахәытхәытуан. Акы иалацәажәон, иршәон-ирзон. Атәымуаа акапдан иахьтә ихынхәны, шытахька рааира иазцшуан. Иудыруазеи, шәыз-уста хәа ирызтаар. Убаскан азы, азәк иеипш, зегьы избаны ишьтырхт ирхәарц, џадака усура ицо хауп хәа, аха дарбан-заалакгьы дышбаандаџу иџеимыршәырц. Урт иртахымызт Апсадгьыл ахатыр акы ицхастанатәырц. Дара залымдарала итаркыз, зыгәра рымгоз ракәзаргьы, иара ахьз харакы ика-ларц акәын иртахыз.»

Абас акәын ишыказ арт ауаа! Сара, хатала ари ашәкәы аџбатәи ахәта мыцхәы иснырит. Издыруада, сара сабгьы, убарт зызбахә арака ихамоу реипш, аамта панда даманы Амрагыларахьтәи аназаразатәи хадгьыл џацә ахь дахьа-газ, уахьынтә уаха дахьзымгъежъыз акәзар? Издыруада, убаскан аиапонеццәа иааныркылаз агба сабгьы дакәтәазт-гьы? Шакафы саб иеипш инкылахәашазеи!

Машәыршәә, уамашәә иубаратәы, лахьынтцак де-
икәнархеит иара автор, акәымзар азәыр рышьтахька, ры-
ныка изхынхәыма?

Уи, иара Шалуа Тәыцьба ажәеинраала «Ицон агба»
акынғы ибзианы иааирцшуеит:

Агба ықәха Магаданка ицон.
Арымзааф афызцәа сыцны стан.
Амызгәытқәа ағәа-ғәа рыхгон.
Океан Ду цәқәырцон, еисуан.
Агба Магадантәи шытахька ицон.
Иабакоу сфызцәа? Са сзатәны стан...
Амызгәытқәа ағәа-ғәа рыхгон.

Сара избоит агба аокеан ихыхәхәала афадака ахы
рханы иахьфеиуа, нас аиапонеццәа иахьааныркыло. Уи
агбағеы тәа змам ауаа хатәрақәа, ауаа кәышқәа, ауаа ха-
зынақәа, зхатәы цстазаара атцкыс з-Совет Цсадгьыл ахаты-
ри алахьынтәи ирхзызауа ауаа. Урт рыгәтаны дызбоит
сабгы. Ааи, дызбоит! Сара исыздыруам, убри агба, аиапо-
неццәа усқан иааныркылаз акны, саб, иашатцәкьаны, дры-
лазу, аха дызбоит. Дызбон, уи агба афада ианцоз, уи иагоз
абаандафцәа рыгәтағеы, аха нас? Нас агба гьежьны иаауан
итыкка, итацәны, сабгы уажәшьта дақәтәамызт, ани апро-
фессор иеипш, насыпцәгьарак лахьынтцас иаузар акәхап.

Ашәкәы ари афбатәи акәша иапхьаз миллионфыла ауаа
сара сеипш ргәы амырцшаар залшазом. Урт иргәаланар-
шәоит рабацәа, ранацәа, рашьцәа, рычкәынцәа ухәа, саб
иеипш афныка изымгьежькәаз. Хара иахцәымгыуп, хара
хағагылоит ари агәалашәара, аха ари хаштра зкәу акәзам.
Уи хгәалахаршәароуп, хакәзбалароуп, алаба итцхлатәуп, уи
еипш уаха икамларц, ахы азцәырымгарц азын.

Ашәкәы ахпатәи акәша «Агоризонтали авертикали»
аоптимизм ду алоуп, агәышьтыхра-гәрагара атцоуп, ау-
аажәлар рыбзиабареи агуманизм акәышра хараки рыла
еикәыршәоуп.

Ажәеинраала «Амшынуаа» аҕны ҳапхьоит:

Урт амшын ихыуп, ифырхацәоуп,
Рыҕба аанҕасрак ҕанатом.
Рыкәша-мыкәша мшынуп, жәфануп,
Уаха акгы узбазом.

Аха ицоит урт, шәарта рымам:
Ирдыруеит, хымпада, дара
Адунеи зегъ мшынха ишыҕам,
Ишыҕоу адгьылгы җара.

Аоптимизм – ари ауафы игәкаҳара, ицсыҕера атқыс
ихшыф аиааира азырго, ауаатәыфса рыгәрагара изто
(рапхьаза иргыланы, ихата ихы агәра иго дҕазто), ауа-
дафракәа рҕапхьа дымхырхәакәа, дыриааиратәи амч-ал-
шара илазто акоюп.

Аоптимизми агуманизми анеивагыла, усқан ауафы
амч-алшара имоуп мацара акәымкәа, хәашьа змам ала да-
гыпцшзоуп уи ацстазаараҕы. Шалуа Тҕыцьба игуманизмра
лымкаала иаапшуеит иажәеинраала «Ацслахә» аҕны,уи
афилософиатә цакгы амоуп:

Снеиуеит амфакхәаста-па саны,
Сеавак абахә аҕабгара,
Икакәкәа инталт ацслахә рҳаны,
Ишабазтҕәкьа сара сцәара.
Иашоуп, бҕьарла сеибытоуп сара,
Схызатцә ахарагы инеиуеит...
Умшәан, абаацс, истахзам ушьра:
Зьжәла мацзахаз уреиуоуп...

Аизга «Маҕа-маҕа» иану ажәеинраалақәа аки-аки
рыбжы еикәдыргоит, зегы неидкыланы ирылтцуеит,
ишаххәахьоу еипш, иакыу рҕиамта еибак. Аизга атематика
махәта рацәала еибытоуп, итбаауп. Араҕа иҕоуп ажәеинра-
алақәа, иахьатәи хнаука аизҳарақәа ирызкыу, айфызареи
аиашьареи шыақәзыргәгәо, апоезиеи ауафьтәыфса иесте-

тикатә, ибзиабаратә хымѡацгашьақәеир ирызкыу ухәа, убас итцегьгы. Убарт иреиуоу ажәеинраалақәа «Аишьцәа еикәшәеит», «Аусура ашьтахь», «Ҡытк ача», «Тагалантәи таига», «Каҳарада ацсра» ухәа. Урт егьыртгы, дрыцханы, ашәкәы неитцацсаны аполкаҕы ианықәутдалак ашьтахьгы даара акраамтаза ацхьаѡ ицзаауеит, имѡанызаѡуп, рцакы атцаулары иацхраауеит, итцагылоит, дымѡақәыртцоит.

Ацсадгьыл абзиабара Ал. Цьонуа ирҕеиамтақәак рҕы.

Уажәааигәаза Ацснйтәи ацъажәлар иазгәартон ацсуа шәкәѡыра шәышықәса ахытцра. Уи иахәоит ҳацсуа литература СССР иқәынхо ажәларқәа рыбжьара зегь реиха иқәыцшу алитературақәа ишыруакыу. Рацхьатәи ҳацсуа шәкәѡѡцәа рабицара Самсон Цанба, Иуа Коғониа, Миха Лакрба ухәа, убас егьыртгы, ҳацсуа литература ашьатаркѡы Дырмит Гәлиа рацхьа днаргыланы, иахзылархит иахьатәи ҳацсуа литература амѡа.

Алықса Цьонуа датцанакуеит ҳацсуа шәкәыѡѡцәа аѡбатәи рабицара. Уи иахьатәи хпоезиатә етцәацъаа – ҳацсуа поетцәа хадақәа Б. Шьынқәба, И. Тарба, Ш. Цәыцъба ухәа, убас егьыртгы рыбжьара атыц хатәра бзиатцәкьа ааникылоит.

Сара лымкаала икаиматушәа збоит Алықса Цьонуа 1964 шықәсазы итйжыыз аизга «Ажәеинраалеи анасыци» иану ажәеинраала «Сышьхақәа ргәеисра».

Ари ажәеинраалаҕы апоет Ацснйтәи ацсабара, уи иахчынгылоу ашьхақәа рсахьа каиматшәа иахьтихуа рыцсы таны ицәажәошәа ауп ишеиҕартәу:

Шәгылоуп, сышьхақәа,
Шәғазғазуа, шәкәйтза.
Шәгәы еисуеит шәиижьтеи,
Еицамкуа шәлакта.

Шәгылоуп, са сышьхақәа,
Атәара шәақәйтзам,
Хатцгылара азыжәуашә
Шәыцсадгьыл ахата.

Шака ибзианы ихәозеи! Ашьхақәа раҳаракыра ажәван
афынза ифеиуа, ажәван иатцакысуа икоуп, аха ацсадгьыл
ахатыр ианакәызаалакь еиха ихаракыуп, урт ашьха цагьақәа
ахыларкәра рцәафамзаргьы, автор ицсадгьыл Ацсны афәп-
хьак рхы ладыркәуеит – хатырбарала Ацсны иахатцгылоуп.

Сышьхақәа, ишәыгәтылсоу
Ахахәпәхәқәа рыла,
Ха хабдуцәа рнышәынтрақәа
Мыззауа икәршоуп.
Са сышьхақәа шәфытцала
Ахахә жәпа еихаргыла,
Егри Гагреи еимадоушә,
Абаашхәтца рбыжьгоуп.
Сара игәастоит сацәымфашьо
Абахә ацакьара,
Рацхьатәи ацсуа
Ишьтақәа анпыкка.

Ацсуа жәлар ажәытәзатәи ртоурых Ацсны дгьыл ашь-
хақәеи акаршәрақәеи ишрыласоу аабоит абас иманшәа-
ланы ифәу ацәахәақәа рыла. Дара ашьхақәа рхатақәагьы
ацсуаа рыцхьарцеи рфырпыни ирнаало ацсуа бызшәала
ицәажәоит.

Шәара шәфымтаф аштақәа
Иртыфәуан, иртыфәуеит
Ацсуа гәтылхқәа
Рфырхатцара атызшәа.
Шәара шәгәеисра тәулаф
Ианыфәуан, ианыфәуеит
Сыцхьарцеи сфәрпыни
Ирнаало сбызшәа.

Ашьхақәа рымацара ракәым автор ицсадгьыл ианаало,
цсыуа бызшәала ицәажәо:

Сара сышыха рфашқәагьы
Са сбызшәала ицәажәоит,
Сара сбызшәа рнаалоит
Сбахчақәа рхы-рҕы.

Ацсадгьыл абзиабара ҳарак ду хьтәы гәыцәны ажәе-
инраала афнутқатәи атқакы иагрупп. Ажәеинраала асахьа
сирқәеи ахаҕсахьа кәиматқәеи рыла еиҕыртәоуп. Аса-
хьақәа зегьы еилкка, аргам иубошәа, убла иаахгылоит,
убла дыргәргәоит, уткәаны уртәыртәуеит.

Ари ашәкәы аҕы иану, еицырдыруа «Ауардынхьча
иашәа» азааргза, ҳазлацәажәара ажәеинраалақәа рацәо-
уп, аха Алыкьса Ыонуа 1968 шыкәсазы итижыыз ипоези-
атә рҕеиамтақәа реизга «Арфаш» иану апоема «Атоуба»,
ирҕеиамтақәа зегьы ифрылхәхәо, ацсадгьыл абзиабара
кәиматлатцәкьа иаазырцшуа акоюп. Иаахамфатәны ҳа-
лацәажәап аизга «Арфаш» иану апоема «Атоуба», ирҕеи-
амтақәа зегьы ифрылхәхәо, ацсадгьыл абзиабара кәиматла-
цәкьа иаазырцшуа акоюп. Иаахамфатәны ҳалацәажәап
аизга «Арфаш» иану ажәеинраала «Апхьатәи абзиабара».

Арака ацсадгьыл абзиабареи апхәызба лахь абзиаба-
реи реилыршьра ажәеинраала кәматла игәылнартәаит.
Апхьаф иҕапхьа иаагылоит абзиабара асахьа сирқәа. Аки-
нофильм бзиаҕ еипш, асахьақәа еихшәшәо, еишьтагыла
апхьаф иҕапхьа иниасуеит. Урт асахьақәа ртакти реишьта-
гылашьеи кәбчара дулатцәкьа иатцагылоуп амитаттә (ами-
латтә мацарагьы акәым) кәзшьа змоу апхашьа-пхатцаратә
бзиабара. Апхьаф иныруеит икәандазоу ацәанырра, дигәа-
нарцхоит уа ажәеинраалаҕы зызбахә ахәо афырпхәызба.
Уи афырпхәызбеи иара апоеи рапхьа ианеибаба, рыбақәа
иаразнак еицәажәеит, аха игәы итоу аартны излахәом,
«Игәыт итоу ус итан», еицылар, еиҕысуан, ибзиабара акә-
зар, «есааира иазхауан».

Ачаи плантацияґы дибейт уи апхәызба, дазыласза,
лгәацпыҳәаны лысушәа дыхнахуеит иара, аха аракаґы
блала еицәажәеит ауп, уаҳа абзиабаара азбахә рызцәы-
рымгеит, арахь ибзиабаара «есааира иазҳауан».

Уи ашьтахьґы:

Ахәа ахьеилыршыуаз,
Аибашьцәа рдәаґы,
Ихәны ишьтаз уа иґалхәон,
Ашьацха ахькәеицеиуаз.
Уа ихуцкьоз амцала
Избон лал хы-лґы.
Дынхьацшын, уа сгәалтеит,
Сылдырит лактала,
Хаблақәа еицәажәеит,
Аха сгәы итаз ус итан.

Ашьтахь, аибашьра анеилга, зыцсы еикҳақәаз зегьы
афныкақәа иангьежьы, атынч нхара аамтазы еитеикәшәахт
иареи лареи. Убаскан ауп:

Уи иласхәеит имзакәа
Сгәы итаз зегь хтны.
Атак уа исмаҳазарґь,
Избон уи ллактала,
Уака ҳаипырцит,
Ашәтқәа еимданы.

Дааракидуцәамабасажәеинраалакаґны апхьаф иґацхьа
абзиабаратә цәанырра каиматла иахьцәыртца, анафсґы,
арака иаарцшуп ауаатәыфса рыцстазааратә аамта дуззак.
Ас еипш ажәеинраалак аґы, арскатәи ахтысқәа зтазкуа
аамта ду анамеханак, ажәеинраала иазышьтымхуа аидара
аиуеит, ахтыс рацәа ажәеинраалак иазышьтахуам хәа агәа-
анагарақәа зхәалоз «атеоретикцәа» ирґагылоит ари ажәе-

инраала. Аргама иаапшуеит ажэеинраала ацсыҗереи уи ас-хематизмреи зыхкьо, аамта дуи ахтыс рацэа реимехакреи шакум, аус злоу апоет италанти иказареи зеипшроу шакуу. Ажэеинраала «Рацхьатэи абзиабара» уи азын шахатра канатоит.

Ацсадгьыл абзиабара дарбанзаалакь (уи дуафыцэказар) изын адунеи афы зегь реиха ицшыоу цэанырроуп.

Ацсадгьыл абзиабара, апатриотизм иашатцэка закэулымкаала ипыршэахьеит, уи хэшыарас иамоу закароу каиматла ирдыруеит, ацсадгьыл аиқэырхаразы амцабз иалагылахыоу, ишырхэо еипш, «ахэшэбылфэи иафыфхыоу» ауаа.

Алықса Цьонуа ибиографияфы хара иаадыруеит, уи Ацынцэтэыла еибашыраан хацсадгьыл ду иакэлаз афашистцэа дырфагыланы дшеибашыуаз, иара дызлаз архэта ирыкэшаны ишыказ, нас дыткэаны дшыргаз, аха дшырцэбыналаз, ашытахь Украина партизантэ хэтак цшааны, урт дрылагыла дырфегь ага-хэымга дйфагыланы, 1944 шықэса рфынза аибашыра дшафыз... Ари еипш абиография ашытахь, дарбанзаалак ацхьаф изын еилкаауп, ажэлар рхэамта акны икоу, ацсадгьыл зыпсахыз аңеи уи иаби ирызкыу алегенда ирфеамтаз шыатас иахышытьхыз зыбзоуроу.

Алықса Цьонуа ари алегенда иалихт апоема хазына «Атоуба». Хацсуа литературафы апотриотизми ацсадгьыл ацсахреи ртакы еифарпшуа, иаргамоу ахтыстэ сахьақэа рыла ацсадгьыл абзиабара аттак дузза «Атоуба» акара ацхьаф игэы акынза иназго, даеа поемак ахыз ахэара уадафуп.

Арака еиваргылоуп фыцэа абацэа, фыцэа ацацэа, еиу-еипшым аамтақэа рзын икалаз, аха еипшу атагылазашьақэа рфы имфапысуа фхтыск: Бацы ашыха дшыказ, афашистцэа иқэлан, ирахэ еимыртцэеит, иаргьы дыткэаны дыргеит, аха уи ица Кадыр хацэнымырха иаб дзыткэаз дрыхьзан, еилекаакеит, иабгьы дфихит.

Пахэала ица ус каимтцеит. Уи иара ихала Ацсны иакэлаз драцгыланы, ашытэа бзиақэа анышэтахха, саб имами хэа, иаб арахэ иманы ашыха дахыыказ, ицсадгьыл агацэа иманы

дыфкылсит. Арака Пахэала ица ачархэара каитцеит, ицсад-
гьыл зымпытказхалаз ауаа дрымтдахырхэауеит, иара ихы
иазеиґххап хэа ижэлар итиит, иабггы дитиит.

Пахэала, апоемаґы ишаабо еипш, даара икэрахь дне-
ихьаны ауп ахшара дышиатэашьахаз. Уи хшара димоукэа,
икэрахь днеиуа даналага:

Хшара диоурц «анцэа» дихэауа,
Икэитцеит «кэырбан»,
Адэы изыкэу иреиґишьауа
Шишьра «Тоуба» ихэан.

Абри «атоуба» уны «кэырбан» аниқэитца ашьтахь ауп
Пахэала ахшара ила дангэырґа, аха игэырґара иаарласны
агэырґа цэґа дтанаргылеит – икэырбан нагзатэыс иауит:

Уахык, ус иштэаз рхала,
Иаафыхт аґтыбжы:
«Аб, аб, уца хэычы иоуми
Иреиґоушьо зеггы!
Ишцауугэшьари, тоубоуми,
Инагзатэуп уеизггы!»

Ишцаигэшьарыз аб ахэаша, иахькылнагарыз дза-
зымхэыцзакэа, (ґанґашрала даеа цакык атаны абас иле-
игэыдрыжьюит хэа дауґахыз) ажэа анышьтеитца, уажэшьта
мчы имамаызт, «итоуба» неигзар акэын:

Аб игэылацэа даарыцхьан,
Рдэыцшзаґ еита,
Иказ реихэан, дныхэа-ныцхьан,
Днеихагылт ица.

.....

Абар, уи иґама аґы цырцыруа,
Инықэишьт инапы,
Нас? Нас иаґаирхеит, ажы ианыруа,
Ахэычы икырґы.

Ан цеипшыцәгъа дгызыгызуа,
Уака днеизкәфит,
Лыхцәы шлеит икызыкызуа,
Уи лхы лфы аакачит.

Ари асахъа хлымзаах апхъаф игәы митәшәа ианыруеит, аха уиала апхъаф дсыхәхандаз хәа, авторцәа шьюуки-шьюуки ишыкартцало еипш, аеффект азын акәым ас изыкатцоу. Ари аиҫыхара иамоуп ауаатәыфса рыпстазаараҫы еицырзеипшу атцак ду. ҫыц ииз асаби, апстазаараҫы гәнаҳак кәзымтцазац, ан лкыкахш еипш ицқбоу ауаф хәычы ихәда аб икама атцакуп, иаҫирхеит, аха «иццышәха иказ аб икама ицнамказеит ажы»

Арака аб Пахәала икама гәнаҳа змамыз ахәычы ижыы иаламлеит, аха иара уи ахәычы анизха, дандуха, Апсны зымпытцазхалоз. Апсны зеагәылазхалаз ускантәи агацәа драцгыланы, ишаххәахьоу еипш, ашьтәа бзиақәа ракәзар ишәтахыу, саб имами хәа, ашьха, иаб арахә иманы дахыказ, ифеигеит.

Аб рыцха,зда димамыз ица затцәы егъа бзиа дибозаргыы, уи ицсадггыл ахьицсахыз изианамыжыит. Насгыы арака еиха хшыфзышьтра ззыкатцатәу, уаанза уи ахәычы гәнаҳа имамкәа даныказ, аб икама уи ижыы иаламлазеит- «иццышәха иказ аб икама ицнамказеит ажы», аха уажәы, аца ицсадггыл апсахра ала, иуаажәлар рлахынтца агәхъаа мкыкәа дрыгәтас итиины, ихы аиқәырхарала иламыс ацқара анирз, уи ала агәнаҳара ду идланы дыкан, аб икамагы уаанза еипш, аца ижыы иаҫахәазо иаанымхеит, ижыы иалалеит, «аб ица дишьит».

Ахшара ибзиабара амчра аҫапхъа ф-ҫык змоу акама тьыргыы мчыдоуп, уи ахшара гәнаҳа имамкәа дыцқазар. Уи заманала иаабоит Пахәала ица хәычы ихәда икама ианцнамказ ахтыс аҫы. Аха апсадггыл абзиабара, апотриатизм аус аҫапхъа абра-чкәынра абзиабарагыы мчыдоуп.

Апсадггыл абзиабара адунеи аҫы зегь реиха амч змоу, ипшьоу уалуп дарбанзаалакь изын. Абри идеиа хадас иамоуп апоема «Атоуба».

Гьаргь Гэыблиа иажэенраалақәаки ипоема «Ө-захәак рлахьынтцеи».

Апоет Гьаргь Гэыблиа цәала-жыла иныруеит, ибзиангьы идыруеит ицсадгьыл, уи атоурых, уи ацсабара... Ихатэы бызшәала итижхьоу ишәкәкәа рнафсгьы, уи кырт бызшәалеи урыс бызшәалеи иажэеинраалақәеи ипоемақәеи иреигьқәоу еиҭаганы хазы-хазы шәкәны итижхьеит Қарти Москвеи.

Ихатэы бызшәа ацахә-цахәара, ажәлар рпышәа акәыш-ра, атцак цаулар ухәа ирҕеиамтақәа абжыи рханатцоит, иар-царуеит.

Гьаргь Гэыблиа иажэеинраалақәа хрыпхьо, абгьыцкәа еихыршәшәо хҕынаххар, ҳапхьа иаацәыртцуеит Ацснытәи ашхьа шлақәа, зыффы лаха-лахауа, шәыр рацәала ихырхәо абахчақәа, ҳара иаабоит амшын, уи ацәкәыртцақәа реисбжыи хҕыи икәыцуеит, ихәхауеит азыхькәа ахьхьа иахьытцытуа рашәахәабжь, иахныруеит Ацсны зегьы агәеисбжыи. Ҳара ҳапхьеит ажэеинраала, иаҳаркит адакьа, аха ҳахшыф ажэеинраала иатцоу атцакчыда (аподтекст) ацхьара иаҕуп.

Иаагап ажэеинраала «Абаллада апхәасазы» (аизга «Аапынтәи ахуцрақәа». 1963 ш. ад. 75). Апхәаса заанатцы аапынра анырын, аҕхәара ааиаанза иҕыхеит, «апыткәыр хәыцкәа ылнагеит», ишәтит. Аха иаақәыртцәианы амра ахь-шәашәара иацсахит, ахтцарақәа кәлеит. Апхәаса ибыбшза икылнагахьаз ашәтқәа канзеит. Ашьтахь ацта еикәарақәа ажәфан иахьытцит аапынра иашатцәкьа аҕышыақәнарғәҕәуеит, абахчақәа рыҕхәара ааин, еинчыла ашәтра иалагеит зехьынцъара, аха апхәаса уаха изымшәтит:

... Уи шьта иахәазом,
Агәы ихьшәашәаз узырпхом,
Уажәгьы игылоуп ихахаза,
Ччапшык аныцшны иубазом.

Имачым ари ажэеинраала ухшыф аҕы иарҕыхо ахы-црақәа: ма хәапхьа иаҕагылоит иаадыруа, ахатаратә культ

аамта хьанта итысыз арцыс еилкъа-еилгэцэк иѳара. Ах-гара, агѳаѳра дукѳа зпсы рцѳынхаз, аха зымч-зылша зегыи злызаны игыр-гыруа аарлахѳа зыпсы тоу, зѳарахь уаѳа изызкылымго ауаѳы. Мамзаргыи ѳапхьа иаацѳыртѳеит, дышкъѳыпшыз ихыхны, ижъаны зызѳабра хѳаѳы, зыпстазаараѳы ауаѳытѳыѳса игѳыргара зцѳызыз апцѳыызба лхаѳсахьа.

Ирацѳоуп абас ахѳыцраѳа уззырѳыхо ажѳеинраалаѳа. Иаагап ажѳеинраала «Жѳытѳа аахыс аѳра ѳаракза» хѳа иалаго (аизга «Аапънтѳи ахѳыцраѳа», ад. 37).

Нацънатѳа аахыс ажѳѳан иатѳакъысуа игылан ашьхаѳа. Акаршѳѳра агѳы нханы иѳазаарын (ашъыцра мыжда иахъязар акѳап) урт ашьхаѳа рышѳѳыра ѳатѳахан, уаѳы ѳимбо ѳтѳахны хрымоуп хѳа. Ашьѳахь убас еипш ѳалеит, ашьхаѳа авулѳан иарбѳеит. Ускан акаршѳѳраѳа гѳыргъон, аха:

Ашьѳахь ирзыѳамлеит амыхьтѳ,

Иааикѳагылт рцѳа иѳазызын!

Уа ирыдшѳылан иакит ачыхь...

Ма иаагап ажѳеинраала хѳычъ «Мап, ицъасшьом, Кѳыдры, уѳагъара» («Аапънтѳи ахѳыцраѳа», ад. 36.). Араѳа азиас Кѳыдры «ацѳѳыртѳ иѳѳѳа», аѳырѳагъаны иахьыѳоу, уи еипш алашара ахала ишазмырѳаз аилиркаарѳ:

... Агѳамч ду азѳаз ариаѳара,

Мѳѳалоуп ихатѳа.

Апсны ѳааимбар тыѳуп хѳа ззырѳѳо тѳыла ѳаиматуп, аха ари атѳыла ѳаимат иѳѳынхо аборигенѳѳа аамѳа цѳгъаѳа изрылзаауаамызт жѳытѳѳанатѳа аахыс. Атѳымтѳылантѳи аѳѳылаѳѳѳа абѳъармѳала изхытѳуан тѳыхѳѳѳарада. Зны антика апериод иатѳыз абырзенѳѳа, нас аурымѳѳа (аримлианаа), зны арабѳѳа, зны аѳырѳѳѳѳа... има-аиѳѳа араѳа!? Ари аабоит ажѳеинраала «Ашыѳра» аѳны. («Аапънтѳи ахѳыцраѳа», ад.24).

Ацсны зеггы рыхэлабгар
Моу рымазам,
Амшын иаанагаз
Ацсымтэқәа, архэцәа.
Ашыц тѣкашаа
Гәагла иаафазан
Ираа ишьтартон,
Иахысуан еихытэцәа.
Урт ахытырѣааз,
Иеипшхон
Ззамѣа тыржәаз ауафы

Урт ақөылацәа-цөырхэцәа, ақөылацәа-ахшьаацәа шака
гәафра хьанта, шака хьаа баапсы атөыла иазааргоз арт
ацәахәақәа рымацараггы ирхәоит.

Ажәеинраала злаказыноу акоуп, иара ашыц асахьала
ацсуа шыц абиографииеи, уи асахьатцәкьеи ииашаны иахьа-
арпшу анафсгы, ажәеинраала аподтекст афы иахзаатуеит
Ацсни ацсуаа ртоурыхи. Атәымдгьыл ахьынтә иааз ауаа,
рыцхашьарак камтцазакәа, ақәра дузза зхытца уи ашыцра
шхыршьаауазггы, «азамѣа тыржәаз ауафы» иеипш, атөыла
агөы штырхәаауаггы, еикәхеит уи ашыцра, шыатанкыла
ақәхзара рылымшеит:

Ацашәқәа реыртцәахит,
Адгьыл иалалеит,
Ашьеи алағырзи
Ақуртәон ауаа.
Уи ажәла артцәыгъан,
Еиҭагылеит
Агеи ашьхеи
Тыртәаауа.

Гьаргь Гәыблиа иажәеинраалақәа рфы атыц бзиа аан-
накылоит ажәларқәа реиоызара, риешьара атема. Ажәе-

инраала «Аķәәтәи абаа» («Схәыштәара ацыпхькәа», ад 14)
аķны ҳацхьоит:

Мап, ахахәтә баа акум
Уа узыхьчо.
Ажәлар реифызара
Акгы иазмырхәашьуа,
Ибаашны
Иузгылоуп иухаччо.

Ари иашаны иазгәәтоуп. Хтәыла ду иқәынхо ажәларқәа
реидгылара, риешьара хара хсоциалисттә хәынтқарра кә-
натцеит адунеи афы зеггы реиха амчхара змоу хәынтқарра-
ны. Уи аиашьаратә еидгыларафы ажәлар мацқәаггы ажәлар
дукәа ирақараны ирывагылоуп.

Гьаргь Гәыблиа иажәеинраалақәа ртематика тбаатыцә
аķны давымсит аибашьра атема. Ажәеинраала «Акапитан
исаат» («Сыпхьарца», ад.10) аибашьра атемала ифу Гьаргь
Гәыблиа иажәеинраалақәа иаарылукааша ажәеинраалоуп.
Ари ажәеинраала ханапхьо, хәапхьа ифагылоит аибашьра
аамтазтәи асахьа гәытшьаагақәа. Ажәеинраала нтцәоит
абас еипш иķоу ацәахәақәа рыла:

Исаатгы атзамцаф ишьтхысаа
Аусура ишафыц иафуп.
...Деибашьуан, афыхәшә дацгылан,
Уи асаат знапы иахаз.
Уажәы аччақәа иапхьазоит
Атынчра амшқәа иахзынхаз.

Ажәеинраала ихтхәаам, иķалахьоу хтысуп излыхыу. Аха
араķа ажәеинраала азәы ихтыс зхәо тоурыхтә нтамтаны,
очеркны иаанымхеит. Ажәеинраала ацстазаарафы сахьар-
кыра гәгәала еикәыршәоу, ацстазаара иазкыу, ацстазаара
штдыхәапцәарадоу аазырцшуа рфеамтоуп.

Гьаргь Гэыблиа ирѣиамтақәа рѣы иаагәоутартә атып ааннакылоит илиро-епикатә рѣиамта ибаллада «Q-захәак рлахьынтә». Арака асимволтә формала иааиртуеит ам-хацъырра ртоурых адакьяқәак. Азежәтәи ашәышықәсазы атырқәа гбақәа идырқабтажәит Ацсны. Ацсуаа ргеит урт рыцсадгьыл инықәганы.

Ацсадгьыл абзиабарей Ацсныдгьыл иахьатәи аи-зха-зыгьарей бзиатцәкьаны иаарцшуп абалладафы. аза-хәашьап (азахәа арака ацсуа жәлар, ацсуа милат символра рзыканатцоит) архәцәа ирзымгақәа, арака ацсадгьыл афы Ацсны иаанхаз:

... Абахча иамкызт,
Иакәшоит афны,
Ацәаакыра амоуп,
Амрагьы азпхоит илбааны.
Нак-аак аеоужьны
Идәықәлеит, иабакахыу иубар,
Ирацәаххыроуп ажымжәақәа
Ирықәкнахау ашьақьар.
Ацашә гәгәоуп
Аеибыта иалоуп адгьыл – ан...

Егы, архәцәа-ақәлацәа зыцсадгьыл иналкәкәаа ир-газ, гьацара азыкамтақәа, атәымтәылафы иканзан, афара иафуп, алагырз афыкьаса, итәыуо иахәоит:

Сыблақәа хыгагаait.
... Сдацқәа ирылзаait
Сыдгьыл исутаз ацәаакы.

Нас уаха абри цсыхәа амамкәа ишпакалеи? Зыцсадгьыл афы иаанхаз афыза еипш, аеибыта итәгурцсаны азхарц азы уи ацсадгьыл ахь Ацсныка аргьежьра уафы дзашьтам-лазеи? мшәан, ари азахәа хәа автор дызфәу, шә-нызқьык инреиханы зыцсадгьыл ахь агьежьра злымшацқәа, Ты-рқәтәыла иахьа инханы икоу ацсуа-мхацъырқәа роуми!

Урт рыргьежыра зылшарыз, уи ала зыхъз хазынахәха ато-
урых ианхаларыз, зашәахә камшәо ирхәашаз хатцак уаха
дышпакамлеи? Абас ахәыцрақәа изнамырфыхар алшом
апхьаф, ари абаллада данапхьалак.

Ахыркәшарафы автор ихәоит:

...Игәырфауеит,
Аха изым агәыгырта,
Убри иареиқәазар
Ажъ ифахаз алакта?

Ари, иласза афышьала абалладаф икоу атрагедиа ра-
цәак ианымаалозар қалап, аха хзахәа ифало ажъ рацәаххы-
рашәа еиқәатцәаноуп ишыкоу апсабарафы.

Ажәамаана азыхәан ажәақәак.

Апрозафы хәба-фба дақьа ирхәо ажәеинраалафы цәахәак
иахәозароуп ажәеинраала анажәеинраалоу. Ажәеинраала
бзиа куплетк, ажәабжък, повестк ақара атцакы анытбаахо
рацәоуп. Аха апрозафы зегы тырффача, иаргаманы уапхьа
ишаагыло еипш, ажәеинраалафы изықалом. Ажәеинраа-
лафы ахафсахьақәа апхьаф ихәыцрафәоуп реахьцәырыго.

Ажәеинраала ауафы акала дарфыхоит, инафоит ихата-
гы зны-зынла изгәамто, ажәала иузымхәо афнытқатәи
цәаныррак. «Поезия- «скоропись духа», проявления самой
сокровенной, духовной сути человека», – ихәоит Б.Сор-
нов, «Литературная газета» 1964 ш. март 19 рзы ианитцаз
истатиа ақны.

Гәнымыфрала, хшыфқьафрала, ма даеа залымдарак
иахкьаны, иқалоит азәы игәы-ипсы злоу, еиха дзыхызыаа-
уа иахьнырхалахар уи иатәам ажәа. Ускан уи ауаф игәафы
игәырғьахәха еибакыз ауафра амца аихәларбгара акәхоитуй
дыззеилымкааз ицәажәара зызкхо. Ихәыжжаза иааибакыз
амфымца азы ақәызтәо дыфызахоит уи «амфақәтцафы».

Ажәеинраала аилыргала аичаҳара чыда шатахыу, иа-ақәшәалак уи шрылымшо, рҕешазырымкша азгәтә, В. Белински, А. Пушкин ипоема «Полтава» анеилиргоз, ихәон: «Арт реипш икоу ажәеинраалақәа зпсоу зхәо критикхарц азы уара ухатәгы упоетзароуп, насгы узакутә поетзарц ахәтоузеи!» хәа.

Иашоуп, ажәеинраалақәа зегы ажәеинраалам, аха ус иагы иказаргы, сара срыцәшәоит, исзеилымкаауа имцхәу акы схәар калоит.

Апоет Қыаршәал Чачхалиа ифышәа форма хатала сара сгәы иацәыхароуп, адгылара рацәак исылшом, аха уеизгы исзеилымкаауа, узәапшыша акы атқазар хәа изныкымкәа еитахыртуа акыр сеанысшәеит. Маана чыдак арака иатқан исымбеит. Уимоу, иаартцәаны, ажәеизадала иаармарианы иааилыршыуп хәа рацхәа исоуз агәаанагара еихагы аешәақәнарғәҕәоит.

Қ. Чачхалиа 1963 шықәса рзы «Ашәти акәици» хәа итижыыз ишәкәы иану ажәеинраалақәа «Ауафытәыфса илымшо егыказам», «Еимаркуазеи?», «Ада», «Афыжәроуп имоу тызшәас», ажәлар рхәамта иалхны ифу апоема хәычы «Ауафәра» ухәа, убас итцегыгы, ухшыф ззушәтша ажәеинраала бзиақәа кыкоуп, ирацәоуп ақәфеиарақәа рганахьалагы, агхақәа рганахьалагы узлацәажәаша, аха хара хәзаатгыларц хтахуп апоет иажәамаанақәа реифәкаашәа. Ажәамаана ажанр алацәажәара хәцсуа критикафы иахәа уажәранзагы игәыгәтажьуп.

Қ. Чачхалиа, ишдыру еипш, апсуа апхәафцәа дызлардыруа, бзиагы дызларбо исатиратә фымтақәа рылоуп. Убарт ирхәтакуп иажәамаанақәагы. Аха ишпеифәкаау урт ажәамаанақәа? Хрыхәапшып, еиғхарцшып ф-ажәамаанак «Ацгәи ахәынацкәеи» «Ахәынаци ацгәи».

Ажәамаана «Ацгәи ахәынацкәеи» (аизга «Ашәти акәици») уахьналаго, ф-куплетк кәцоуп апстәқәа дара рхатә психология, рхатә кәзшәа рыманы:

Уажә ҳазқәылаз аҳәынацқәа
Аца иштоу итазоуп.
Аха ацгәы, җымтзакәа
Ахәыштаара иҗхәатәоуп.
Ицсылацәахан, итәаа-маауа,
Ашыи-ашыи еикәтцә,
Ауархал аҗы инеи-җеиуа,
Иныкәоит икәырбзо.

Арака ацгәы ахатә уацхәа игыланы ублақәа рыла иу-
бошәатцәкәоуп асахәа штыхыу. Ахәынацқәа ракәзар, рхы
иоунажъзан, урт «аца иштоу итазоуп». Аҗкуплетк рыма-
царагъы ахәыцра ду уртоит. Иара аҗәеинраала неизакны
уахәацшыргъы, итакыданы икәзам. Апоеҗ Қъ. Чачхалиа
дааирпшүеит атакпхыкәра ду змоу азәы. Убри ацгәы даҗы-
рцшыны дхәзцәыригоит. Избанзар, ацгәы ахәынацқәа ркра
ишазку еипш, уигъы абра ҳацстазаараҗы ацәгъа-мыцәгъа
кәзтцә, ауаа рмал ахәынацқәа реипш изфо цшааны икырц
ауп дтас имоу. Аха иара урт акгъы рзиузом (икалап, урт
рцымхәрас, лапшхырцагас, мамзар акгъы кәимтцазеит ҳәа
гәыбган имоурц), урт рхы иаужьны имоуп, избанзар, иара
дыштәоу дныкәыргоит, атцартыша иртәоит.

Атцыхәтәан апоет ихәоит:

Иауауеи, ацгәы, узҗқәоу җеила
Апшәма еилимыргац.
Иааутцихыр, уцатцақәа рыла
Дыкоуп уирхәазарц!

Автор, хымпада, игәы иаатцаххит ҳацстазаараҗы жьым-
дырс иалагылаз азәы икәзшыа ламысда, иагъақәикит уи
иахьырхәра, аха автор игәы иаатцаххыз апхьаҗ игәаҗынза
инеины, урт амучацәа рцәымҗхара иоуратәы, апхьаҗ
дарҗыхартә изыкәмлеит.

Арҗеиамтаҗы аус злоу ишакәхалак цакык ацәыргара
акәым, уи атцакы апхьаҗ игәаҗынза иназаны, игәы-ип-
сы иалаланы изцәырнагозароуп ацәымҗра, ма абзиаба-

ра, дканатцозароуп игэы еицхауа, игэы еибафо. Иколоит, апхьаѿ изымдыруаз ғыц автор ицэыримгазаргы, аха уи убасшэа ихэазароуп, апхьаѿ уаанза апстазаарағы ипыла- лоз, аха ацэанырра чыдак изымтазоз уажэы дарғыхароуп. Автор абасшэа апхьаѿ диацэажэозароуп, абри зѿыз сгэы дтатэазшэатцѿкѿа, сгэы итаз шпеидыри ихэаратэ, аха уи амацарагы азхом,имачуп. Апхьаѿ арѿиамта апхьара да- наѿу, ихаштуазароуп акы дшапхьѿ. Апхьаѿ абас дхызхра- ны хушэыс иамоу арѿиамта асахьыркыратэ деталькэа рышьақэыргылашьа, ахаѿсахьақэа ииашаны рцэыргашьа роуп. Хзыхцэажэо ажэеинраала ауаѿы игэағынза иназо изыкамлаз, изыхкѿаз аформа аиѿкаашьа ауп.

Хара иаххэон, ажэеинраала уахьналаго ѿ-куплетк катцо- уп зынза ипсабаратэын. Аха уи анахыс ахэынапцкэа аргам ауаапс казшьа рыманы иаакэгылоит. Автор ахэынапкэеи ацгэыи рызбахэ аупр иихэо, арахь урт икартақэо зегы рыла ауаа рказшьақэа бжъазны икоуп. Иаххэап, ахэынапцкэа, нас ацгэы хэа иахьанқэоу иаатцэағэаны даѿа пстэқэак ма уаапсырак рыхьзкэа нанутар: ахэынапкэа рцымхэрас: ацъ- мақэа, алақэа, ацэқэа, ауастацэа, ахьыбѿар, уб. итц. Ацгэы ацымхэарас: ала, ахэа, абга, алым анутар калоит.

Ахэынапцкэа рзын «ипхьартцэоуп рмыгра» анухэа, ацъ- мақэа, алақэа, аеқэа ухэа рызгы изумхэарызеи?!

Иаххэап, ауаа рзын:

Иқэгьежъааит ачкэынцэа,
Ипхьартцэоуп рмыгра.
Иаѿуп тэамѿахэ рымамкэа
Раншьа иматтура.

Ауаатэыѿса рыла ианапсах, еихагы ианаалт. Ухатцоуп, Крылов ипстэқэа ас унрыдххыланы, ишубалакь иузыпсаху- азар! Цъаракыр иупсахзаны икаларгы, зыхьз ххэаз ауаѿы иказшьала, ма идыррала зынза дазааигэоуп зыхьз ҳап- сахыз апстэы. Уи дқэыцьмоуп, дѿадоуп, дбгахэычуп, уб. итц. Апстэы ахьз умхэазаргы, исахьа ацэыргашьа зеипшроу

иаанарцшуеит иара уи дшафызоу. Арака еилхарго ажее-инраалафы «ачкэынцэа» хэа иахьахапсахыз, ацэахэақэа цъара ирпырхагазам, аха ахэынапқэеи урт ачкэынцэеи злеизааигэоу, излеипшу акгы ыказам. Уи егъаурымызт, ма дара ахэынапқэа хэынапкык иеипшны изыкалар. Аха уигы зыкамлеит. Ацыгэгы цгу изеипшымхеит.

Кумжэ кьафк захны, уцэа ианаало
Иузаазгеит абра.

Абас ахэоит ахэынапқэа руакы. Ацгэы апсабара шыкоу ала, афатэ ауп бзиа иабо, настгы азхара анафалак, атэарта бзиа, иаххэап, ацэартеикэтцарафы агэылатэара бзиа иабо-ит. Акэымжэы ацгэы иззатахыу хэа акгы ыказам. Иара иакэу ахэы цшқа аткыс еигу кэымжэык иаразы изыкалашам, убас:

«Егы худхатцакгы ухъз ала»
«Анафстэи – напхатцакгы»
«Акакала еикэнацэит
«Ахамтақэа» еикэырчақэа».

Аха арт зегы ркнэтэи ацгэы иадугалаша акзатцэыкгы ыказам! Автор ари ажееинраала анифуаз ацгэуи ахэынапқэеи рыхъз ихэон, аха ихы итаз ауаатэыфса роуп. Хэарада, усоуп иагышахэтоу, аха арака ауаа рызхэыцрахъ даниас, зыхъз ихэоз ахэынапқэеи ацыгэкэеи рыпсабаратэ кызшыа ачыдарақэа зынза ихаирштит.

Ашэкэыффы зызбахэ ихэо, ицстэыз, ицсаатэыз, ицсаатэыз, матэарк акэыз, иара егырт излारेипшым кызшыачыдара хадас иамоуи уи иадикыло ауафи рхафсахьақэа узеикэымго еилатцэароуп.

Сара сгэы излаанаго ала, арфеиамтафы апстэкэа, агыгшэыгқэа аналала, урт рчыдаратэ кызшыақэа рыла дара рхатақэаггы убозароуп. Урт апстэкэа рхатэы кызшыақэа ирхылтцуа апхьаф дархэыцуеит, ихафы ичапоит урт

ацстәкәа зыххәау ауаа рсахьакәа. Ақәыцма асахьа акә-
зар дзыпхьаз аҕы иибаз, уи иафызоу ауафы дигәалашәо-
ит, ахәынац акәзаргы – убас. Аха ақәыцма асахьа атаны,
асыс тухыр, мамзаргы амтц ашьхеипш ацха ауркатцо уала-
гар, арҕеиамтаҕы иреалтәу ахаҕсахьакәа зыкалом.

Езоп, Лафонтен, Крылов ражәеинраалакәа рҕы адунеи
икәу цстәыс зызбахә рымхәаз ыкамзар калап, аха урт доусы
дара рхатәы кәзшьақәа рыман. Урт зегьы дара рхатә кәзшьа
ачыдарақәа ирхылтцыз ахтыскәа рылоуп ауаа гьангыашкәеи
амучацәеи асатиратә мцакьоукьад зларыжәыртцоз.

Апоет Кь. Чачхалиа ишәкәы, 1958 шыкәсазы итытцыз,
«Амахәта шәтит» иануп иажәамаана «Ахәынаци ацгәи».
Уи ажәеинраала иалоу ацстәкәа зегьы ицсабаратәу дара
рхатә тыпқәа рҕы игылоуп. Алым мчы ду амоуп, ахәынац –
шәапырхапуп, уб. итц.

Ахәынацкәа ацгәы цәгьацсышьа рзааганы иаман. (Усо-
уп ацсабараҕы ишыкоу). Ахәынацкәа алым акны ицаны
ацгәы иазашшит. (Аракагы ибзиоуп: зымч кәадоу мчы
змоу икны ацхыраара дахәоит.) Алым уи аус абгахәычы
анапы ианнатцеит – еиларгатәыс ианатеит (аракагы акгы
узаххәауам). Атакпхыкәра дукәа рҕы икоу шыоуки-шыо-
уки рускәагы убас ирацәоуп, урт ацхыраащәагы рымоуп.
Аускәа аихарак урт ацхыраащәа еилдыргалароуп. Аха урт
зыцхыраащәоу аихабацәа зны-зынла ирызгәамтазакәа
амтцакьа-кьащәа цхыраащәас ишьтырхлоит. Аракагы
абгахәычы тыхәаршәшәа мыжда аускәа зегьы ишахәтоу
еилнаргарашәа, алым аҕапхьа иаакурбзан, нас илалаган,
ашшыпхьыз ацгу ахата ашқа иашьтит, «Ирласны абри аус
атып икәтца» хәа. Ускан ацгәы:

Иаразнак иасит атәтцәа,
Апхызбаа ахьытәтцәа.
Ахәынац иацхьан иаанагеит,
Ахапыц аҕҕа аахгеит:

– Усзашшит акәу, афырхатца,
Сара укылсхып агәыр атца...
Даабап иаха зылшо,
Уатцәтәи ашара хауа изызшо.

Ацгәы ахәынап уака еиланаркәычзар акәхап, нас
инатәан, ашәкәы афит абгахәычы ашка:

– Итәбуп, абгахәычы, исзыкоутцаз ус дуззоуп,
Ашшыпхьыз еилкааны атып икәтцоуп!

Уи атып ишыкәнатцаз ашәа хагоу иускәа ртып икәлааит.

Ишаххәахыоу еипш, арака апстәкәа зеггы дара рхатәы
хафсахьакәа рымоуп, ипсабаратәу ртыпкәа рҕы игылоуп.
Хәарада, арҕеиамта асеипш ала ианеиҕекаахалак, апхьаф
хьахәхьачарак изцәырымтцакәаны дагуланхалоит, иара
датәнатәуеит, ихаҕы иарҕыхоит уи арҕеиамта атцакы зы-
ртцауло ахәыцракәа, арҕеиамта хазыртәаауа ахатә гәаанага-
ракәа. Урт апстәкәа иреипшу, иреиуоу, атипра кәзцо асуби-
екттә хафсахьакәа еиха еилыкка апхьаф ибла иаахгылоит.

Апстазаараҕы иахпылоит иара иахьаггы: ауафы акы
даргәакуеит, днеит аихабы икны. Аихабы уи аус еилка-
атәыс ицхырааф, ихатыпуаф ухәа, азәы инапы ианитцеит.
Уи ари абгахәычы еипш дкьакьо, аускәа зеггы еимырцхаз
акәа, ишахәтоу инеигзошәа иеихабы иирбоит, нас арыцха-
ра итагылоу, ацхыраара зтахыу игәхьаа хәа икзам. Избан-
зар, арыцхара иакәшәаз ихатә зин апшаара данашьтала,
дицрасыр акәхоит, ацбабаак зыдзам атәым кәтыжь иазкы-
лапшуа идәыкәу, амариа абар, имтцазырсуа иара абгахәычы
ахатәи фатәы хаак збаны изавымсуа уи ацгәи ирфызоу ау-
афы гьангьаш.

Арака ашшыпхьыз аилыргара знапы иантцоуи, уи
ашшыпхьыз акны иззашшызи хныкәгашьала еизааигәоуп.
Дара хатала еибабахьаны еибазымдыруазарггы, кәзшьа-
ла ишеибатәу харантәггы еилибакаауеит, иагьеидгылоит.
Дара иахьатәи машәырла ирымоу ртыпкәа иахьынзарха-
гылоу азәи-азәи еибахьчоит. Аиаша мфәцызгарц иашьтоу

ибга пыртэоит, амцкъара, ахэымгара злоу уи ихата иа-
кэушэа, реихабы ифэ аускъаа еиқэдырфеаеоит.

Абри еипш арыцхарақэа апстазаарафэ зны-зынла атып
рымагэышьоуп. Апоег Къ Чачхалиа дырфеагылоит урт аза-
лымдарақэа абри ажэеинраала акны, харггы хьахэхьачра-
да хьахнахуеит ари ажэеинраала, хгэы еицхауа, автор ииде-
иа хадгыланы ақэпара хазыканатэоит аформа ашьақэыр-
гылашьа асахьақэа рыцсабаратэра, риашара.

Абри ауп ажэамаана зыхьзуггы.

Губаа адэы.

Шамил Плиа ипоезияфэ мацара акэымкэа, хьацсуа ли-
тература зеггы афгы иоригиналтэу жэеинраалақэоуп
ацикл «Губаа адэы».

Ацсуа жэлэр зышьагата тбааз, ақэра дузза змоу жэытэ ми-
латуп. Атоурых ибзианы иадыруеит, иахьатэи Ацсынтэы-
ла ахэаақэа амраташэарахьггы амрагыларахьггы хараза
инархыганы ишыказ. Аха хьацсуа сахьаркыратэ литерату-
рафэ уи азбахэ зхэо фымтак аламала иуцыхьашэомызт.

Апоег Шамил Плиа ари аганахьала згэы еицхауа иакэ-
ны, поезиатэ рфеамтак аеитцыхьрта ахьынзеинатэ зе-
ипшроу ала, анкьатэи «Дадуг иашта» иатцанакуаз «Губаа
адэы» «археологиатэ тцхрақэа» азыкеитцеит, аетнографи-
атэ пшаарақэа азымфацигеит, атоурых хьазцэыригеит.

Губаа адэы ари иахьа Краснаиа полиана хэа изышьтоу
ауп, Адлер уаннеилак, азиас Мзымта ахьтцтыртахь
ифаскьаганы, ашьахэаа ирыбжьоуп.

Шамил Плиа иажэеинраалақэа рцикл «Губаа адэы» аа-
туеит ажэеинраала «Амфа Губаака» ала. (Аж. «Алашара», №1,
1966, ад 32.)

Ахэыцкэа рзыхэа
Гуда адэеипш цсшьарта
Ыкам хэа зеггы ирхэон.

Ххәычқәа хаман
Хамцар ххәартам,
Шьха хауак цқьаза ирфоит!

Абас апоет «ионы йкоу» данхталк, итаацәа има дцеит анкьа апсуаа рыла итыртәааз, иахьа Апсынтёыла ахәаа инхыганы йкоу атыц хазына Гуда адәы ашқа цсшьара. Уи игәеитеит уақа адгьыл, ашәапыцьяп, ашьхақәа, ахахәқәа, азымџас Мзымта ухәа зегьы, Апснытәи иара апсуа уақа инеира «ишарлахёыхаз», рыба ихибаалт, «мазак шрымоу».

Убри амаза ицшаарц дашьталт апоет:

О шәызхаану
Шака ыкоузеи,
Уи зегь цәырган иахшәырба!

Ари адгьыл апсуа цәа ахәычытцәкьагьы иахикааит. Даур хәычы лабак, еушәа дақәтәаны «д-Сасрыкәаха» иаб дынидххылан, дизтцаауеит:

Гарц излеипшми?
Гарц хамцакәа,
Нанду, даду,
Хрывсны хзааи?!

Ари ахәычы изтцаара ашьтахь апоет ихәыцрақәа еихагьы рыедыртлеит:

– Дадү иаштәџоуп хәхьыкоу,
Уи ирамтцоуп хазтцатәоу.
Апсабара далызбаауеит,
Апсабара-
Шьамшәа ицқьоу.
Сара дызбоит
Сџапхьа ахра,
Ипсуа-шәақь кны дахьаџоу.
Избоит ицәшьхуа ахьарсу архан,
Ишәыр бахчаџы дахьтоу.

Абан нахъхь-
Ирахэ роуми,
Иавоу Мзымта ацшахэа!
Ани игылоу-
Иуахьадтроуми,
Ишьха гэароуп хазхэацшуа.
Илфатцэ ауми – фадэ ихалан,
Иқақазэ жэфэан иху.
Иарбан ара ихъз зыдхэалам,
Адгьыл
Ипхъзы аффоуп иаху!..

Ахэычы ишка атак акатцара мацара акэым арака икоу. Автор игэы хьоу-хьоуа ашэышықэскэа дрылпшы, «археологиатэ кэырчахақэа» цэытцыпшаауа, инапы нрықэк-н-рықэкуа иахирбоит. Арт ацэахэақэа ацикл «Губаа адэы» зегъы идеиа хадас иагэылоуп.

Шамил Плиа Губаа адэы акэша-мыкэша дахьыне-итатцлакь илацш иаатцашэоит ацсуа ицэа зхикаауа ашьам тыцкэа. Дара Губаатэи атыцкэа рыхъзқэагъы (Губаа адэы, Аибга, Мзымта, Асхыс ухэа убас егьыртгъы) инеилатцэкья-ны ацсышэала ицэажэо хьызқэоуп. Урт ахъзқэагъы, этно-графиатэ еилкаарак ахасабалагъы ихэартаны, имызратэы еикэырханы, апоезиафгъы ианаалартэы ажэеинраалақэа ирылагылоуп.

Губаа адэы иахагылоу ашьха, Аибгагъы нарылатцаны, атыцкэа зегъы «зышьта хну дабацей хныжьны» хэа азтцаарақэа итэ, игъатцэыгъатцэуа, «ашъа ахала аеадыруеит» хэа, иара уака инеира еигэыргъаны иацылоит:

Ацсабара зегъы фыхан,
Игылт ишанхазшэа.
Сгэыдыркылт рнапкэа иаарыхан,
Ан лца далбазшэа.
(Ажэеинраала «Ашъа ахала аеадыруеит»)

Губаатәи ацсабара арцәажәареи, уа ацсабарей иара апоети реицәажәареи рыла иҕаиматны иаапшуеит Шамил Цлиа идуней ицсадгғыл азгәыбылра ду имоу.

Ажәеинраалақәа рҕны, ацсабара ус баша акәмкәа, зыцсы таны еитатдыргғы, ицәажәаргғы зылшо, ауафыбызшәагғы захауа ракәноуп дышрыхәапшуа. Ахаҳәқәа дырдырын, «азы итыцойт атрым-тримҳәа» еигәыргһан иацәажәойт «уабаҕаз» хәа.

Ажәеинраалақәа рҕны Шамил Цлией ацсабарей жәытә тоурыхла реидхәалара, цәанырра харакыла иахьяаирпшуеи уи ацсабара асахьяқәа аргама урыхәапшуашәа иубаратәы иахьтихуеи рнафсгғы, урт асахьяқәа рыфнытқатәи афилософиатә цак чыдақәа рнубаалоит.

Ажәеинраала «Губаа арфаш» аҕны, арфаш хәычы убырскәк абжыы дууп, ахатә умбоны уазызырфуазар, абжыыцәгһа уаршәап. Аха уа абжыы аскәк издуу, иумбозар, Волга иаҕаразар калап угәахәратәы изыкоу:

...ихәучупаз
Ибжъазыр хәа
Ишәозар калап!

Ацсатцлақәа ракәзар (Ажә. «Ацса тцлақәа») ракетоушәа рееидыцсала иахьгылоу, «қәацк рылдыршәом, иазымызәзәарцаз рдац афар!»

Афада халацәажәеит Губаа адәы ашҕа автор инеира шаҕа ацсабара аигәыргһаз, шаҕа игәыбзығны ицылаз, шаҕа ицсшьярта тыц ссиру, аха ас мацара иҕам еснагь ашьха ацсабара. Уи аҕеитанакуеит.

Адыд – мацәыс тырттырит,
Иарцәажәеит ацста.
Ажәфан еиматцәан,
Ибгоит, хәгеита.
Азыхьқәа абакоу?
Ижәылоит афар.

Мзымта иагэйдлан,
Ишьтырхит абар!
(Ажэ. «Адыд-мацэыс тырттырит»)

Анакэ ихчыло уафы дарныкэом, ашэапыцапцдэ́кэа
«рымахэ еикэахэуеит»! Абас алеишэа кааметуп ашьхатэи
апсабара. Аха, абас хырзаман шы́казгы, афар шжэылоз-
гы, хэашьрак ақэзамкэа, уи ашьха агэыцкэара иалтэраа,
ахьхьахэа илеиуеит азыхь. Ари Нартаа адауапшькэа иржэу-
аз азыхь, Нарт-зы (Нарзан) хэа изышьтоу ауп.

Снафыхуеит саргы.
Уи акэхеит,
Слахфыххеит,
Сымч даеакхеит!
Саапсара абацеи?
Нак инсыхкэеит!

Уамашэа и́коуп ашьха атдаскэа. Уи уаркароит, уаргэа́куе-
ит, аха уамакала уцсгы унаршьоит. Игэашэ́тахьазар: иахьа
хэлаанза абахэ уа́фоуп, ушьапы унанымго, ухы узышьтым-
хуа, мызкгы сызгыларым угэахэуа, уеилаххаа атыц а́фы,
мамзаргы ҳапык а́фы ауапа ааукурша унышьталт аныхэла.
Ашьжымтан уа́гылоит угу-ушьамхы утцпрауа. Ари
аныцшуеит хэашьра зкэымкэа ашьхагэ иалхэраа иааиуа
Нарт-згы.

Ауафы и́цсадгыл икэнагалаз афыртын, амшцэгьа ба-
апс, азыхькэа зырхэашьуа афар ухэа, зегы дшыр́фагылоу,
имч ишэоит, аха хэашьра зламсыц уи и́цсадгыл агэы-
цкэара (ажэеинраала́фы автор Нарт-зы иаапсара шиханар-
штыз еипш) иланатдоит амч фыц. Ауафы и́цсадгыл агэы-
цкэара гэашьамхыс иманы, дба́гьаза идгыл даныкэгылоу,
амтэ́ыжэ́ақэа имоушэа ихы ибо, игэашьамх итцпрауа
д́калоит. Шамил П́лиагы Нарт-зы агьама аниба, Нарт Са-
сры́кэа иакэушэа ихы ибо д́калеит:

Сныпан сынжеыжәпалт,
Бзоу натқъеит еиқәных!
Амра сазцарц,
Иаазгарц
Уи ақәых!

Арақа автор ифантазиа иахылтцуа ахаҕсахьяқәа ҕақы-
ла ажәеинраала иацәхкьаны, еипхьытта икам, шыала-дала
иадхәалоуп, иаласоуп. Автор Нарт Сасрыкәа иеипш,ажәлар
бзиарак рзыкаитцарц, ахьта, ачыхь пхьазцара, амшцәгьа
иахылтцыз афарқәа, азыхькәа зырхәашьуа ҕазырбара, амра
ақәых аагара иҕахыуп.

Амра апқа.

Апоема «Амра апқа» К. Ломиа ишәкәы «Ажәеинраа-
лақәеи апоемақәеи» (Ақәа, 1963 ш.) иану ирҕеиамҕақәа иаа-
рылукааша акоуп.

Адуinei алиитература аҕоурых аҕы иузыпшаауам, ажә-
лар рҕапыцтә хәамта иацәхкьаны, зхала мацара зееибы-
зтаз милаттә лиитературак.

Ақәра дууза змоу апсуа жәлар, рыцстазаара апышәа
ду ирнатаз, рҕапыцтә хәамта хәпсуа лиитература иашьаҕа-
ны икалеит. Хлитература ашьаҕашьҕаҕы, Апсны жәлар
рпоет Д. И. Гәлиа инаиркны, Иуа Коҕониа, Миха Лакрба,
Мты Ақаҕба Мушьни Ахашба ухәа, убас егьыртҕы рырҕеи-
амҕақәа рҕы, ажәлар рҕапыцтә хәамтақәа афоризмқәа,
ажәапқақәа ухәа, иара ус рхы иахьадырхәоз амацараҕы иа-
анымгылакәа, жәлар рхәамта асиужетқәа шеибгоу иааганы
рырҕеиамтақәа рылархуан, ма шыаҕас иартон.

Хәпсуа лиитература иахьа уажәраанзагьы ажәлар
ркәышра зтоу аҕеиз ду иҕнатоит арҕеиамта иамаҕахәха-
ша алиитературатә деталькәа, асиужетқәа, ахшыҕоҕак ха-
зынақәа. Ари ус шакәу ашьақәыргәҕәаразы, апсуа жәлар

рпоег Баграт Шьынқба ирѣиамтақәа рымацара аахгәала-
харшәаргы азхоит.

Кәымф Ломиа ифымтақәа рыгҕы хара имачым-
кәа иаабоит, ажәлар рхәамта анырра ду ширто. Апоема
«Амра ацҳа» акәзар, ажәлар рхәамта иафырцшны еиҕка-
ауп. Алакәтә сиужет апоема гәыцәс иатаны, иааирцшит
иахьатәи ҳацстазаарафы акрызтцазкуа ахшыотцакы.

Ах асоф афы дшышьтаз, амра ангыла, ацыпхкәа ине-
иҕацсаз ддырҕеихеит. Уи ицәа иапырхагаханы ирҕыхара
згәагыз уафытәыфса данимба (иматцуцәа илеишәа рымды-
руази, ишәаны рҕыртәахит), дахҕеыхаз азын игәаг зхигара
уаф данипыхамшәа, амра ахата итапанча нақәикын, деих-
сит. Уи нахыс амра ацәыртца иақәытцит. Адгыл амра анамоу,
алашьцара ахатәеит, ахьта баацс калеит, атцааршә ахаҕеит.

Иками цьюкы иахьагы, убри ах иеипш, зхада хәыцы-
рта змазамкәа, рыгәнымаф – хамацагьаратә егоизмрала
ауаатәыфса рыцстазаара иапырхагоу, ауаатәыфса лашар-
багас иаарызцәыртцуа иаграгыло! Урт иреипшу, иаххәап,
ажәлар рматцурак дахагылоуп машәырны. Ажәлар рматцу-
ра иахагылоу уалс идуп, уи дызхагылоу ирыгыу-ирыбзоу
хәа, ихатәы цстазаара ихаштуа афынза урт дрызҕлымха-
зарц. Аха иара ихаштуа урт дызхагылоу ажәлар роуп.
Ихатәы цстазаара итәы-ипха акатцара дшашьтоу, ажәлар
ма зынза ихаирштәеит, мамзаргы, высшьак азакәан из-
атоны ианиба, урт рыхәда ишьапы хишьеит. Дызхагы-
лоу ажәлар иртәз амчра ихы иархәаны, урт рымчала дара
рхата дрықәыгәгәоит. Ахра-тәра аныказ еипш, зегы иара
имтцахырхәо икаитцарц далагоит. Уи ауаф имтцахырхуо-
гы калоит. Урт амтцақьақьафцәа роуп. Амтцақьақьафцәа
уи аихабы иказшьа рҕақәдыршәаны рҕизааигәартәеит,
икаитцалакгы имарехәо, уи ихатагы, акы салакатцәкьо-
уп хәа, дызлакамгы далакоушәа, иашаны чыдара каиматк
илоушәа ихы ибо дкартоит. Ихатаратә культ уи ауаф из-

дырҕыхойт урт амтақақааҕа. Нас уи ихатаратэ култ
убыскак дарлашэуеит, икэша-мыкэша иҕоу апстазаа-
ра аиашатэҕа имбо, пстазаарас иара дызхагылоу иры-
моу иара ихата иакэушэа иеыҕаитцо, ибо далагоит. – Уара
ухамамзар, хлеикэынтэа хамцози! – хэа, иапхэа инеины
иашьапкра зхы иззатэамшьо, амтақақаара зтэаҕам ауаа
иашаҕэа блатцырхэала дрыхэапшуа, псеивгартэ римтэ да-
лагоит. Уи иара ихатагы алашара игэахэо дыҕазам, алашь-
цароуп дзеилахауа, избанзар, ажэлэр ирпстазароу лашарак
аакылччар, иара дзакэу аиашатэҕа шцэырнаго идыруеит.
Алашара имцқараҕэа ирықэччар, инапшуа ирбо иахыҕа-
ло иахкэаны, уи даргэамтэуеит, насгы имчра агэыдитцо
далагоит уи ахэаеразы.

Уи еипш икақәоу роуп ацстазаара итәы-ипха ақалара иа-
цырхагоу, ацстазаара зырхәашьуа, «амра» иеихсны ипхазцо.

Кумф Ломиа ипоема «Амра апҫа» аҕны аҕ исахьеи уи апстазаара ширлашыцази аарцшра амацараҕы даанымгы-леит. Апстазаараҕ еснагь иҕан, иахья акэзар, еихагьы ира-цэазоуп азҕлымхара ду зманы, зхы мшата ауаа ирыхэара иашьтоу, амра пшааны ирзаазго, рхатақәа мраны ажәлар ирзыпхо ауаа хазынақәа. Апоемаҕы ус иҕоу дреиуан дгы-леит Ахра хәа арпыс шыахәк.

Ахра ддәықәлеит, уи аҳ ғыанғыаш ихкыаны, ажелар ир-
цәызыз амра пшааны ажелар ирзиргыежбырц.

Алакә аҕы ишыкалало еипш, Ахра ауадафра дукәазеггы дыриааины (арака атып бзиа ааннакылоит ажәлар рыцхы-рааф, ажәлар рзын абзиа иашытоу идгылоу, ацхыраара изто амчракәа апсабараҕы рырацәара), дназеит уи Амра акны. Амра ацыпхкәа ажәлар ирзааигеит мацара акәымкәа, Амра апха блахкыга бзиахәзагы дааигеит ифныка, ип-садгыл ахь – Апсныка. Ахра ибзоурала ажәлар апстазаарахь еитакулсит, тынч инхо-интцуа икалеит. Апсны акәзар, «Амра тәыла» хәа азырхәо икоуп, избанзар Ахра Апсныка дааигеит Амра апха.

Ари лакә формала иѡуп, аха аѡнытѡкатәи атѡакы ире-
алтәу, ииашаны аѡстазаара аазырѡшуа рѣиамѡуп. Аѡс-
ны амра иатәылоуп! Ус анакәха, Амра аѡѡа иашатѡѡьаны
араѡа дыѡуп, амрахәага илхылтѡа Аѡснытәи аѡсабара
аѡсы аханатѡит. Амра аѡѡа Аѡсны хатәы ѡныс илымоуп,
зынгьы-ѡхынгьы ара даѡшәымоуп, илыршәтүеит, илырка-
каѡуеит Аѡсынтәыла.

Апоема алакә форма иатѡу атѡакы итѡегьы хәгәылаѡ-
шуа хѣынаххар, иаабѡит, иара ус аѡстазааратә хәѣсахьа иа-
шаѡәа автор иахьааирѡшуа анаѡсгы, тоурыхтә еѡоах:

Ахьѡа аѣаанахеит,
итѡааит еийәжәаны.
Азиас ннакылт,
изымтѡсуа ихәжәаны.
Амшын шыгәрымуаз
ипахны иѣанахәеит,
Асы канажьзеит,
адгьыл танахәхәеит,
Аурт атра итѡтит,
мбатә канатѡеит,
Ашәаѡыѡѡаѡ
раан ишьтанатѡеит...
ѡсы схаз гәаѡуан,
иаѣымзи антѡара,
Ажәлар аргама
ирыдгылт ахтѡара.
Аѡнѡәа рышә акит,
итѡѡеит аѡнатә,
Уахьыѡшлакгы,
аѡаѡѡа,аѡаѡѡа.

Автор иѡсадгьыли ижәлари рыбзиабара шаѡа ихараку,
апоема «Амра аѡѡа» ибзианы ианыѡшуеит.

Ианызаан ицарцу
узтәу ажәлар,
Рдац гәакьяқәа
рнышәнап инамжәан?
Изхәо дҕамларцу
рбызшәа ицагьоу,
Уафы имаҳарцу,
са сзынтәи игәакьоу?
Ан дымшәаҳәарцу,
дадтәалан агара,
Ишылшәу аңьангара?

Арт ажәақәа апоема афырхатца хада Ахра Амра апша-
ара идәықәламтаз ифнытҕкатәи монологны иикәоз, автор
игәеисра иахылтдыз, апатриотизм ду этәу цәаҳәақәау.

Апоема еибытоуп еихышәшәа ицо, иласу ритмика бзи-
ала. Арифма аганахьгы угәы иаахәаратәы арифма лыпша-
ахқәа рацәау. (Азаза – назаза, Агара – аңьангара уб. ит.)

Аиҕырпшрақәа, ажәа сахьарк ссирқәа, ухәа рыла апое-
ма даара ибеиоуп:

Ачуан чышә
итцахазшәа адунеи,
Алашьцара рхатәан
геи-шьхеи.
Ачуан азганк
дҕахазшәа азә днеит,
Мрагылара
тҕлашааит, икеикеит.

Абас асахьа тыхуеит ашьыжь амра ангыло, цсабаратә
цҕарала уахи-ени реанеилдырго аамта. Сара сгәаныла ари
даара ибзианы ихәау.

Автор ифантазиала ацсабаратә-реалтә сахьақәа ир-
зизбеит ирықәнагахаша алегенда каймаҕқәа. Иаагап ҕы-

рпштәык: Ахра Тоуган дақәтәаны, амра ажәлар ирзааигарц
ажәфән дағәланы данфәиуаз:

Итгәыхаа усқан
ианитцаз ацәахәа,
Асар рымфә хәа
иашьтоуп иахьа!

Ипоема «Амра ацҳа» Кумф Ломиа арфәиамтақәа иаа-
рылукаша лагала кәимәтуп ҳацсуа литературафәы.

Апатриотизмра рылаазара ихадоу мфәоуп.

*(Ацсуа литература апрограмма
4 – 10 акл. рзы арецензия).*

Ацсуа школқәа рзы ацсуа литература апрограмма 9-тәи,
10-тәи аклассқәа рзы 1980 шықәсазы итәыцыз ианыпшуеит
уи аиқәыршәафцәа апедагогикеи аметодикеи рдырра цә-
улақәа рыла иазнеины аус шазыруз. Аклассқәа зегьы рфәы
атцәафцәа рықәра иақәнагахаша, аидеиатә-аазаратә цакы
змоу, асахьаркыратә гьама бзиа дзыркыша арфәиамтақәа
рыла еиқәыршәоуп.

Ус егьа иказаргьы еиғьу еицәоу нтәазом. Иахьа уи апро-
грамма аицәахәапшра азтәара анышьтыххә, саргьы гәаа-
нагарақәак сымоуп. Фажәехәба шықәса инреиханы, ире-
ихау хтәараиуртафәы ацсуа литература атоурых астудентцәа
ирызназгоит, ацсуа сахьаркыратә литература еиуеицшым
ақәшақәа ирызкны апрограммақәа иреихау атәараиуцәз
ахәыцтәы литературеи, азеицштә литературеи алитера-
тура аспециализациеи, рзы. еиқәыршәаны итсыжьхьеит.
Ҳацсуа школқәа ирылганы, ҳуниверситет ахь инеиуа, нас
истудентхо афар иахьеи-уахеи срылагылоуп, астудент-
цәа рпедпрактика анапхгара ато, ашколқәа срыфәауеит,

ацсуа литературазы ауроккэа срылатэоит, айлыргаракэа мѡапызгоит... Астудентцэеи атѡѡцэеи ацсуа литература-зы рдырракэа зеипшроу, урт рыпсыехаракэеи, рыгэгэа-ракэеи зыхкьо амзызкэа имацымкэа срызхэыцхьеит. Урт амзызкэа рацэоуп. Зегы ацсуа литература иазызбom, аха уи алшарагы мацым, ишахэтоу ахархэара аиуратэы, хми-латтэ тагылазаашья иахьатэи ачыдаракэа ирыцклацшны апрограма еикэшэазар.

Иахья хэцсуа хэыцкэа, милат рацэала еилоу хэцсад-гыыл ду атцеицэа зегы реипш, асоветтэ патриотизмра рылаазара ихадароу уснагзатэ дуззоуп. Аха абри апатрио-тизмра цьоукы еилыркаауеит ганкахьала мацара. Урт асо-веттэ патриотизмра иацрырхуеит ажэларкэа рзы ипшьоу амилаттэ-шьамдгыылтэ патриотизмра. Уимоу, убри ами-латтэ-шьамдгыылтэ патриотизмра урт анационализмра хэа аиарлыккэа ацрархэо иалагоит. Ари гузианратэ-кьа-лароуп, кьыпшроу ма ицдамхэхээрратэ правока-циоуп. Урт ахэыч иакум, адугы ддыркьалоит. Ацсадгыыл ду абзиаба-ра-асоветтэ патрио-тизмра ахы акуеит ахэычы ибла иабо, иара изааигэазоу итэылаѡацэ азгэыбылра илаазарала. Мамзар калашьас иамоузеи ахэычы иан, иаб, ианду, иаб-ду, изгэакьоу игара ахьтысуаз аѡната ухэа изааигэоу ры-бзиабара илаазамкэа, дырхыхэхэаны егырт ауааи, егырт адгылѡацэкэеи рыбзиабара иаша. Излаиларызеи ауаѡы имилат рыбзиабара иламзакэа егырт амилацкэа рыбзи-абара? Ари калашья змам царшеи-роуп, еимадоуп, психо-логиатэ цатцгэык аمانы иказам. Зхатэы хэтыр ақэзымтцэ, абзиабара злам, даѡазэы итэы гэыкала пату изақэтцэ бзиа ибо дзыкалом. Уи ицстазаара ацша иацуп, акосмополи-тра цэаѡа еиха дазааигэаны дкалоит, ихатэы цстазаара итэы-ипха акалара ада игѡаѡы ипшьоу хыкэкы зыкалом, алакьала еипш изхара ахьизыѡо дынкыдхалоит.

Ахэычы, рапхьаза иргыланы иара изааигэоу итэы-лаѡацэ, имилаттэ шыамдгыыл агэыбылра харакы убас

илаазатәуп, иатахханы икалозар ахыхтынтцара дазхианы ағынза. Зтәыла җацә абас афанатикра ағынза иназома ухәо абзиабара злаазоу, асоветтә псадгьыл ду апатриотизмра иламлакәа изынхазом, амилаттә шыамдгьыли асоветтә псадгьыл дуи еилыхшыа змам еихәтаку ракәны ишыкоу цәала-жыла иныруа дкалоит.

Ахәычы апатриотизмратә цәаҗа бзиа илаазаразы рапхьаза напы арктәуп амилаҗ ржәйтә-рҗәтә ағы рыцста-заара ачыдарақәа цәала-жыла дрылахәны дкаларц азы, уи имилаҗ рхатәы бызшәала драцәажәо дрылагылазаароуп. Мамзар уи урт рыгәтыха еиликаауа дзыкалом. Зхатәы бызшәа бзианы иззымхәо ауаҗы дыбжоуп. Ихатәы бызшәа даҗа бызшәак иатцамхо алшарақәа шамоу агәра ганы, иахьей-уахей дызлахәыцуа, имаругатә бызшәа хаданы ипхьазо, ихьчатәызар абла ачыц еипш дахзызаауа ихьчалартә, агәадура илаазатәуп. Абас ала , апрограма җыц айкәыршәараҗы зегь реиха хшыҗзышьтра зыкатцатәу усны икоу атцаҗцәа рмилаҗтә – шыамдгьыл патриотизмра иашала ирылазааза-ша арҗеиамтақәа ралцшаара. Убри акны хәцсуа сахьаркыратә литература абейарақәа иахьынзахәтоу хзыхцәажәо апрограма ианышуа икамшәа збоит.

Егьырт зегьы хәркәатцп, Д. Гәлиа иажәеинраала «Абри соуп сара» ажәларқәа реиҗызаратә интернационализмрей, амилаҗтә-шыамдгьылтә патриотизмрей, асоветтә псадгьыл ду амч-алша азгәдуреи шыахәла иахьейныриоу, асоветтә псадгьыл ду иабзоураны ацсуа жәлар реипш икоу ажәлар мацқәагь аду ашқа анеира роуратәы рымҗа шаатыз зныцшуа («Сара сыбжы рахауазар, ари азы иаҗтоит аңышара, атәыла дузза-асовет тәыла захьзу!») апрограма иаламкәа иаанхеит. Арахь уцшыр проблемара иахьа изымузо, Д. Гәлиа иажәеинраала «Караман» (4-акл.) апрограма иалоуп.

«Аҗа ззаз ица даҗеит» хәа, иахьа, хаблақәа егьа ихахҗаргьы, мбашыа ыказам, хәцсуа милаҗтә җар рхатәы бызшәа иацәкьалахо ишалагаз, амилаҗтә лахьынцә

амхацьырра атцкыс еицэоу, рееишьа змазам атрагедиа инадцшыло ишнадгылахьоу.

Ашьха рѡашкѡа кѡеикѡеиуа, еипѣьарада изцырцыруа абахѡацшь наѡоукѡа реипцш, хара наѣьнатѡ аахыс хмилат еипѣьарада аинтѡылара рылзыршоз хқытакѡа ныжьны ақалақықѡа рахь еихеит иахьа апсуаа рѣар. Уаѡа, амшын иналазѡа ицо хашьха зиас кѡеикѡеикѡа реипцш, хабызшѡа ацеипцш калар хѡа уаѡы даацѡшѡаратѡы хѡатагылахьеит. Ишѡаѡоу ақалақь аѣы зызхауа хѡпсуаа рхѡычқѡа? Шѡнеи Аѡѡа, Гудоутѡ, Очамчыра, Тѡѡарчал, Гагра ухѡа ашколқѡа рѣы апсуаа рхѡычқѡа атцара иахьтоу. Аперемѡнақѡа раан апсуаа рхѡычқѡа рымацара аѡыѡахѡа ихѡмаруа иахьеилоу шѡырзызырѡы рхатѡы бызшѡа рхы иадырхѡозар шѡахап. «Апсуа школ» хѡа хьзыс иахьрымоу акѡымзар, абри апсыуа школуп злазухѡаша шытыбжьык уахауам ашкол агѡараѣы. Ақалақь школқѡа харѡѡатцп, ақытакѡа Река, Агуубедиа, Чхѡартал ухѡа рѣы апсуаа рхѡычқѡа апсышѡала аѡѡажѡара иаѡѡытцхьеит. Нас уатѡы, абарт зегьы, иахьатѡи хара хтып аѡны иангылалақь, лахьынтцас иаиураны иѡоузеи хѡпсуа милаѡтѡ бызшѡа?

Абызшѡа зхѡо аныѡамла изит ауп амилат. Нас абри акѡѡами амилат рытрагедиа, амхацьырра атцкыс еицэоу. Иѡан аамѡа хабызшѡа зырзра амѡақѡа азышьѡатцѡ, акультуратѡ геноцид ашѡа хѡпсуа милаѡ рлахьынтѡа хьа-зырхѡуаз амзызқѡа рѣагылара аныѡамлоз. Иахьа уи еипцш арѡахѡрақѡа атып рахамтарц азын, асовет хѡынѡѡарра иахьнатѡит алшарақѡа зегьы: КПСС ацентртѡ комитет, СССР аминистрцѡо рсовети, иара убас Қыртѡѡылатѡи акомпарѡиа ацентртѡ комитети, Апснѡытѡи аихабыреи, апсуа милаѡтѡ бызшѡа атцара аус аргѡѡѡаразы акѡѡѡарақѡа шытырхит. «Иѡахаша ахѡхѡабжь иахауам» хѡа, хара абаѡѡеи анаѡѡеи ѡѡоукы-ѡѡоуки, хашколқѡа рыртѡѡѡѡақѡаки ихазгѡамѡазаргьы, хѡпсуа милаѡтѡ ѣар рхатѡыбызшѡа иаѡѡѡа-лаханы рѡѡықѡлара, амилат рыѡазаарѡеи рыѡамзаарѡеи

азтцаара шэартаны ишыканатцаз алабѣабахара иабзоуроуп урт ақэтцарақѣа. Иахѣа Ленинтѣа милаттѣа политика иабзоураны, амилатқѣа зегѣы рхатѣы формала (рхатѣы бызшѣа апхѣа инаргыланы) аизхаратѣа амѣа къақѣаза ианырзаату хсоциалисттѣа псадгѣыл ду, хапсуа милаттѣа налпсаа ицар, адунеи жэларабжыаратѣа еизыкъазаашѣа аполитика зқѣызбо дамыѣоуп. Ус еипш ашэартара азааигѣахара хшаѣу зымбо длашѣоуп.

Дарбанзаалак, апсуа милаттѣа школқѣа русуреи, урт рыпрограммақѣа рышѣақѣыр-гылареи инықѣрыѣршѣа, ма хатѣы интересқѣак инрықѣаныкъѣашѣа ирызнейуа, апсуа милаттѣа рымацара рақѣым, хсовет политика зегѣы иапырхагоу цѣгѣақатцаѣоуп.

Сара еитасхѣахуеит, апсуа литература ашколқѣа рѣы дыртцаразы апрограма ганрацѣа зтцазкуа, атцаѣцѣа рықѣара иатцанакуа агѣама бзиа дзыркыша аѣымтақѣа рыла айқѣыршѣашѣа цѣгѣазам, аха абри амилаттѣа-шѣамдгѣылтѣа патриотизмра атцакы аргѣгѣара лымкаала ацклатцшара атцхушѣа збоит:

1. Д. Гѣлиа иажѣеинраала «Абри соуп сара» (хымцада ѣырхѣала), С. Чанба итѣоурыхтѣа драма «Апсны Ханым», Б. Шынкѣба иажѣеинраалоу ироман «Ахра ашѣа» ақнытѣи «Адгѣыл гѣақѣа» зыхѣзу ахы налкааны, И.Тарба иажѣеинраала «Апсны азы ашѣа», А.Лашѣриа «Аиубилеитѣа», А.Цѣонуа ипоема «Атѣоуба», Н.Хашыг иажѣабжѣ «Анбан азы алегенда», аповест «Абду Ажѣгѣери», Р. Смыр иажѣеинраала «Апсуа гарақѣа» ухѣа реипш иқѣақѣоу, амилаттѣа хдырреи апатриотизмреи аѣар ирылазаазо арѣиамтақѣа, класс цыпхѣаза атып гѣгѣа лымкаала иааныркыло иқѣалароуп.

«Адагѣ азы иаанахѣаз, усгѣы азмахахѣ сѣон» хѣа зѣы-змыртцысуаз иаѣызаха итѣашыѣкны, аѣшѣра иаланахалаз цѣоукы ртѣеицѣа ргѣаѣы хдырратѣа – патриотизмратѣа гѣеицхарак дырѣыхо иқѣалашашѣа стѣы иабоит, абарт хых еиқѣысыпхѣазаз арѣиамтақѣа ирышѣашѣалоу апрогра-

мағы атың бзиа ааныркылар. Убас еипш ақағықаа агәеи-
цымцқара зныцшуа, ақаа уалызхыша арғиамтақаа қапсуа
сахьаркыратә литературағы унапшы-аапшыр имачымкәа
иудыхьашәоит.

Хшыфзышьтра азузарц ахәтоуп, апсуа жәлар ржәйтә-
затәи атоурых зныцшуа арғиамтақаа апрограма ала-
галара. Хара, ҳсахьажәатә литература, амҳаңьырра атоу-
рых ицәғьамкәа ианыцшуеит, аха уи иааигәазоу хтысуп
ижәйтәзатәу апсуа жәлар ртоурых акны. Азқьышықәсақаа
ирыларсу хажәлар ржәйтәра ду ҳсахьаркыратә литерату-
рағы макьана дара имачуп. (Арахь Апсны атоурых хаш-
колқәа рғы иахысуа иахьа уажәраанзағы изыкамлац...) У-
барт ижәйтәзатәиу қапсуа жәлар ртоурых зныцшуа арғи-
амтақаа акык-фбак икоу, апрограмағы ахархәара роурц
ахәтоуп сгәаныла. Ауафы иғәтә пату ақәитцарц ижәйтәра-
ғы бзианы идыруазароуп! Ихәмоуп А. Мықәба итоурыхтә
драма «Амра атыф ианакыз», Б. Тыжәба иповест «Асаркьал
абжьы» ицегьы иааскьагоу аамта аазырцшуа, аха амҳаңьыр-
ра ағынза имаазо З. Дарсалиа итоурыхтә повест шьахә «Азы-
блара», иара убас Роман Петразашвили ироман «Анақәациа
атзамцқәа рымта» (апсшәахь иеитаганы), А. Гогуа иповест
«Абас дизааигәан, аха дизгәамтеит» (атоурыхтә тыцқәа
рцыцтәахақәа), убас ицегьы.

Абаза (ашәуа) жәлари апсуа жәлари риашьаратә еизаа-
игәара иазку арғиамта бзиақәа апрограма иазыцшаазар,
бызшәала иазааигәазоу ажәлар рахь қапсуа цафцәа ргәы-
блыра арғыхара инаваргыланы, қапсадгьыл ду иқәынхо
ажәларқәа рыиашьаратә еифызара зыргәгәо анырра рыла-
аназоит. Иара убас, абаза шәкәыфцәа рфымтақәағы хаи-
ашьаратә еизааигәара иазышәахәо арғиамтақаа апрогра-
ма иалазар бзиан. М. Чкатуа ида урт рахьтә хпрограма
уаф далазам. Кали Цьгәатан иажәеинраала ду «Акәастга»,
Цасарби Цекәа иажәеинраала ду «Аишыцәа рыхьзала ажәа»
хаиашьаратә еизыказаашьа иагимну рғиамтақәоуп. Апс-

шәәхь еитагоуп, икыпцхьуп. Иара убас азҗлымхара лымка-ала ирзыкатцазарц ахәтоуп ацсуа -дыгатә бызшәәкәа ртаа-цәара (ацсуа, абаза, адыгъа, акабарда, ачеркес) абызшәәкәа рыла иоуа, доухала иахзааигәазоу ашәкәыџцәа ырҗеи-амтакәа, хыкәкыла, хайшыара иазышәәхәо. Егьырт абыз-шәәкәа рахь аитагакәа, хырхагара дук, хайшыаратә гәеизы-былреи, апатриотизматә хдырреи рганахьала излазамкәа, хапрограмма иалоу арҗеиамтакәа, инамцхәцәоума ухәо икоу рцынхәрас, абарт хәар ауаџратә-патриотизмратә цәаџа бзиақәа рылаазаразы еиха акыр иацсахон сгәаныла.

Ишазгәахтәз еипш, апрограма иалоуп еиуеипшым абызшәәкәа ринтернационалтә классика аҗнытә ацшәәхь еитагоу арҗеиамтакәа, инымцхәцәаны, цьара-цьара харха-гарак рылазамкәа уалбагас хәа мацара. Урт реилыпшаареи ырмачреи катцазарц ахәтоуп. Аџада ишазгәахтахьоу еипш, иахьатәи хәцсуа җар ртагылазаашьатә чыдара инакәыр-шәаны, амилаттә-шьамдгьылтә патриотизмра амхәәекәа, иацхраауа,рабицара атцеира иаша рыланаазо икоу арҗеи-амтакәа рыла ицсахны, ма ус ихырхагоу ааныжьны.

Апрограма уажәшьта наҗ иалхзарц ахәтоуп, уаанза зны иактуалыз, ма рыда аныҗамыз иалалаз, иахьа шыта зпроблемаара хьшәәшәәхьоу:

1) С. Чанба иажәабжь: «Ыы, Аллах,Аллах» (7-тәи акл.) асахьажәатә еиҗекаашьала казарала иоу рҗеиамтоуп хәара-да, аха идеиала шыта, сгәаныла, актуалра злоу акәны иҗам. Адинхатцара иаҗагыланы ақәпара, ажәабжь иалоу афырха-цәа рқәыпшра ухәа, иахьа шыта зхала архайзмрахь ацара иаҗу мамзаргьы ицахьоу идеиоуп, ашколтә-рцагатә про-граммаҗы анагареи, асаатқәа атареи атахны иҗамшәа збоит.

2) Д. Гәлиа иажәабжь «Ткәарчал адәыҗба џеит» (4-тәи акл.) иахьатәи аамтазы техникатә прогресск аазырпшуа, ахәычқәа акрызҗырцааратәы, асаатқәа зыкәырзра иац-соу идеиак аланы избом. Д. Гәлиа иџымтақәа еидкыла-ны иахьахысуа ажәбатәи аклассахь ииагазар еиха еиҗуп

(апрограма иалазамзаргы дырхагам).

3) И. Папаскыр иажэабжкэ «Ақабла», «Кэнач», «Акыруал шэак» инеибейшны зхахчара алзмышо атрагедитэ тагылазаша уанымшэар амуа, атэы разкы уеанраала акэымзар ағагылара камло йкоуп ртаккэа. Насгы, анхацэи тауади аамыстеи реизыказааша амцхэ атыц ааныркылацэоит, сгэанала, апрограмағы: Д. Гэлиа иажэеинраала «Хэацъан ду», иажэабжкэ «Атэым жэфан атқа», «Ашкол сышталаз» («Х-школк»), ироман «Камачыч», С. Чанба иажэабж «Ацбажэ ду», З. Дарсалиа идрама «Ажэйтэра иагаз», И. Коғониа ипоема «Сосхан Ачбеи Жанаа Беслан ицацэа» уб. итц.

И. Папаскыр иажэабж «Кэнач» (6-тэи акл.) тэакыла атэратэ разкы анышэарахэ иахьупхьо азын, ус еипш атэакы амоу даға жэабжк («Ақабла», «Акаруал шэак») апрограма иара ифымтаны иахьалоу азырханы, «Кэнач» апрограма иалхааит. Аамыстеи тауади рексплуататортэ кэзшьеи анхацэа зтанаргылаз аидеиа тыхэапцэпрада ишырыдагалоз ахэыцкэа рыхшыф афеиет. Насгы «Кэнач» х-саатк абатахыз?

4) Абри аганахьала ахэапшра атахуп И. Коғониа ипоема «Зосхан Ачбеи Жанаа Беслан ицацэеи». Насгы сахьаркыра-ла ипромивтэцэоу рфеиамтоуп. И. Коғониа ирфеиамтэқэа иахьрыхцэажэо 10-тэи аклассахэ иалатэазар калоит, зынза апрограма акы иапырхагам иазеигьымзар.

5) И. Коғониа ипоема «Хмыч шэарыцаф ныкэафы» (6-тэи акл.) ажэеинраала «Ашэарыцаф ашъа» (7-тэи акл.) рсахьаркыратэ еиёкаашағы егъа бзиара ирылаказаргы, иаадырцшуа атэакы, апсқьарратэ цэгьакатцарахэ аапцъароуп изыдхэалоу. Ашэарах рышьра анфырхатцараз аамта иахьа иажэхьеит, уи пропаганда азыказтцэ, абцъар шытыхны абахэкэа рэлара, ицоуроу усны, ашэарах рышьра фырхатцараны иазыырцшуа арфеиамтэқэа апрограма иатахым.

6) Қ. Агэмаа иажэабж «Аишыцэа» (7-тэи акл.) акны аишыцэа Зураби Гахуеи реиғагылара зызку аамта на-

скахъеит. Асовет мчы аагара иазку атемагъы, аамстеи-та-уади анхацъеи реизыказаашъа иазку атемеипш апрограмафы ахъыцкъа рыхшыѳ аѳо, рыхшыѳ аршаķѳо аѳынза ирацъахеит. Насгъы, иахъа асоветтѳ уаатѳыѳса ридеиақъа еицѳыхъаны, классла ма партиала аиѳагылара аишыцѳа еицѳхнарķѳо иķалар хѳа шѳартара ыķам, уи проблемара ķанатѳом. Еихаразак, сара ибзиамшѳа зѳоит, атѳаѳы иашъеи иареи рхѳоуеиқѳшѳо (иѳызцѳагъы налатцаны), аизызрыѳора бзиѳеи аихатцгыларѳеи рылаазара хықѳкыс ианыķоу аамтазы, иашъа гѳакъѳеи иареи рыдунеихѳацшышъа еицѳхырķѳа, доусы ихы ишааташѳо дныķѳар алзыршаша апропогпнда агратѳа реиѳаргылара. Аиашъѳеи аиашъѳеи, еихаби еитѳби рзымдыруа, азѳы иихѳо егъи имахауа ахымапцызара иханагала, доусы ихы иааташѳаз ахъ еихо рыķалара иахъаны, акы иалахѳазам аус атрагедиа ахылдырѳиаауа, атѳыхѳтѳантѳеи аамтақѳа рзы, хѳацсуа цѳстазаарафы имачымкѳа иķалахъеит. Арѳиамтафы аишыцѳа рхѳоуеиқѳымшѳара иахѳѳоу ақѳызбѳра аманы иķам. Аидгылара апропогпндоуп азѳлымхара ззыķатцаны ахъыцкъа ирылаазатѳу.

1. Апрограма иалоуп цѳакыла иахъатѳеи хѳар ирыланаазѳ аķазшъа зеипшроу иахырķѳаны атѳаѳцѳа ирызнагатѳым арѳиамтақѳа:

1) Ч. Цонуа хѳацсуа литература иалеигалеит цѳакылеи, сахъажѳатѳ ķазарылеи иѳеиоу, хѳ-змазам арѳиамтақѳа. Асахъаркыратѳ ķазарала иагуп узхѳом иажѳабжъ «Ахрашкѳакѳа» (10-тѳеи акл.) Цѳакыла иахъатѳеи хѳацсуа ѳар рымацара раķѳым, хѳсовет уаажѳлар зегъы ирыцѳтѳыму аписсимизмра баапсы ныķѳнагоит. Аписсимизмра иагъакуп, иагъыѳѳоуп. Араķа афырхатѳа хада Астѳана ибзиабара анимķѳытѳаба ишакѳзам иѳеиуижъит, бзиѳа иибоз лнышѳынтра дшадтѳалаз иѳеиражѳит. Ари еипш амѳақѳѳара, аѳар зырķѳало, ацѳстазаара змырѳеио, ауаѳ-ѳа итагылазашъа иахъаны ацѳстазааратѳ мѳеихагылақѳа дынрыдгылар, иахъаķѳым ддѳықѳызтѳо идеиоуп арѳиамта иныķѳана-

го. Апстазаара тдыхаптцэара амамзароуп. Ипцсыз иулшозар дыпсаанза дымпсыртэ уицхраа, уивагыл, дымѡақтца. Ианаму угэалашэараѣы духомырштын, ихэтоу, иахьатэи аамта ишатданакуала иќатца. Ухата апстазаарахь умѡа рха! Ажэабжь «Ахра шкэакэа» афырхатца хада Астана иразќ еипш айќэымшэара абзиабараѣы ианиз, Астана еипш рыпсыштоу апстазаара реалхэдартэуа иалагар (уахь ауп арѣиамта аѣар ахьарпшуа) апстазаара трагедиахоит. Ажэабжь «Ахра шкэакэа» абзиабара цќа иасимволуп хэа, ганкахьала мацара иахэапшуа, егы агангы абара рылдыршартэ рыбаќэа аахыртыр ќалоит уажэшьта! Ажэабжь «Ахра шкэакэа» атцаѡцэа рыпрограмма иахьалоу иашам. Атцакы рќьалоуп, апстазааратэ мыќэмабараќэа зызпшу, зызхауа аѣар рзы.

2) Ш.Їкадуа иповест «Аччара баѡ алоума» аќны Нана лхаѣсахьа итцоуроу ашќа ипхьазаны, егырт аперсонажцэа дрыликаауеит автор. Аха Нана лхаѣсахьа, хмилат ртыпцацэа тцоура мѡала реизырхара иапырхагоу, иѣырпштэы-еижьагоу хаѣсахьоушэа збоит. Акы, апсуа чеицъыка тэалатцарала дахэапшуеит. Ѣбагы, Нана дзыртэз дылтахымзар, амал рymoуп, сызхара сфалап хэа акэымзар, уа дызидтэалоузеи? Лара дыртцаѡуп, зхатэы мѡа ылзххьоу, уажэшьта даеазэы дихьыпшымзар алшаратэ зызхахьоу уаѡуп. Ус анакэха, лара лхы лара дапшэymoуп, дызтэоузеи илтахым аѡнатаѣы? Лара данќэыпшыз азэы бзиа дылбозар, лани лашьеи уи абзиабара дацэхдырќьазар, ирхароузеи зыќны днанагаз атцэы иахатцо, лылаќэа тцархэны дрызпшуа, иара ус апсуа ламыск аѣапхьагы хатцгыларак ќамтцо, атаца аашьацэа реипш лееиужьны дызтэоузеи?

Ажэабжь «Ахра шкэакэа» аќны Астана бзиа иибаз Марта лнышэынтра дадтэаланы иеиражэзар, Нана лыбзиабара, иара убас, (бзиа илбоз дымпсызаргы) ианќэѣиарамха (ус апстазаараѣы ирацэазаны иќалоит), лхата анышэынтра дафызахоуп аѡны дшыѡнагылоу. Ас еипш аѣеиужьра апстазаара иацэтэымуп. Ма дахьнеиз иатэу, илыхэтоу ау-

афара ныккылароуп, мамзар уака даанымгылароуп! Ауафы деижьагамхароуп дануафха!

Атаацэа реидкыларе иапырхагоу аидеи, уатцэы атаа-цэара иалалараны икоу афар рызнагара, хырхагара злам, ипырхагоу идеиоуп.

Сара, Ш.Чкадуа иповест «Аччара баф алоума» ацынхэрас иара, егы иповест бзиа «Ацхэыс лас» зыхьзу апрограма иалазар хараза еигьушэа сгэы иабоит. Арака, зыхшара ирхыбааны рынасыц зыркьало анацэа рыгхагы акритика азыкьатцоуп. Урт рхэатэы изахымпаз аца итрагедиагы аарцшуп. Абзиабара иаша, абызхэацэа ратцкыс аиааира шагогы шыакэнаргэгэеит Мзиа илгэагыз, Шамил икнытэ ахшаариура.

Ари иахьатэи аамтазы ипрогрессив дуны, апстазаара атагэатасрафы имфакэтцаганы, амилац реизхаразы ифырцштэы бзианы икоу атцакы амоуп, сахьаркыратэ – композициатэ еиёкаашьалагы ахаракырафы игылоуп. «Аччара баф алоума» ацынхэрас апрограма иалатцазар, изыцсоу еихауп.

2. Апрограмафы икоуп, иарбоу автор ифымтакэа рыкнытэ, даёа реиамтак ала ицсахзар ахьеигькэоу:

1) М. Папаскьыр ироман «Аикэырхара»(8-тэи акл.) ацынхэрас «Изатэоумшьо ахэак икэнуп» ашколтэ програма еиха ианаалоит. Аповест афырхацэа хадакэа, ашколтэ кэра итагылоуп, психологиалагы, идеиатэ – аазаратэ цакылагы еиха атцафцэа ирзааигэоуп. Сахьаркыратэ еиёкаашьалагы ароман «Аикэырхара» апстазаара атиптэра иахьацэхкьакэо ыкоуп. Аинтернационалтэ цакы еиха игэгэахарц акэап, афырхацэа хадацэа рхатэы милат рхатарнакцэа рышьтахь реирхра, егырт амилацкэа рхатарнакцэа рыла, ртаацэаратэ насыц ахьеикэдыршэо иахкьаны Ткэарчал апсуеи апсуеи еибамгошэа икалеит. Ари еижьагоу, атиптэра иацэыхароу мфоуп. Аповест «Изатэоумшьо ахэак икэнуп» афар асамартал азыкэцарахь ихьазырцшуа,

рхала ахәахәа ахьыкоу агәатараз азфлымхара рылазаазо, агәтакы бзиақәа рахь ихъазырцшуа рфеамтоуп.

2) Л.Кәытцниа ипоема «Шъаризан» (9-тәи акл.) ацынхәрас уи ашьтахь, еиха ибафхатәра анышьақәгылахъаз иифыз апоема «Даур» апрограмма иалатцазар еиха еигьуп. «Даур» идеиатә – тцакыла ишьтнахуа ашьоура мап ацәкра, «Шъаризан» акынгы ихадоу акәны икоуп. Ус анакәха ирхәо акоюп. Апоема «Даур» сахъаркырала апоема «Шъаризан» атцкыс ишхараку хәарақөым.

3) А. Гогуа иажәабжь «Ашьац аагага» (8-тәи акл.) атекст иахәо иацәхкьоу апрограммафы икатдоу акомминтариа: «Данакеи Медеиеи рыбзиабара цқъа аиааира шаго» хәа урт еинасыпхазшәа ахьшьақәнаргәгәо уахәацшыр, агәаа-нагара цәыртцуеит, ус апрограмма амц анызтаз, арфеамта дамыпхъазеит хәа. Ус икамлароуп нақ-нақ! Ажәабжь «Ашьац аагага» акны Данакеи Медеиеи иацәыхкьоит, Медеиа, лара лгәапхарала, амал зку ифнатака, ақалақь ахь лхы лырхоит, иара ақытаф, анхара икуеит, ацәура ибжьоит, дцәагәеит. Насгьы ажәабжь акны икоуп, уатцәы атаацәара иалаларыны икоу афәр амилат рыфеиара иатцагылаша афәр ргәы шәазызуа иказар алшо моменткгы: Медеиа лан «ахшараиура дахц-сааит» хәа ахьхәо. Уи адагьы, атцакы зеипцпроу ала, А. Гогуа ифымтақәа ркынтә даеакала ицсахзар еиха еигьуп. Сгәаныла, «Быжь хахәк ианырхыс» уи ацынхәрас апрограмма иалатцазар еиха еигьуп. Арт ажәабжьқәа шәага-загала еифырго ыказаргьы, «Ашьац аагага» иазоужьу х-саатк ажәабжь «Быжь – хахәк ианырхыс» иазымхо иказам.

3. Ажәбатәи-ажәабатәи аклассқәа рфы апсуа литература дыртцара апринцып, апрограммафы изықәныкәоу сақәызбом, аха исымоуп згәатақәак:

1) Ажәбатәи акласс алагамтафы, сгәанала, имцхәуп, хсахъаркыратә литература афеиара апериодқәа аамта (асаатқәа) дыргара. Урт уеизгьы уажәшьтан авторцәа рыхцәажәара (Д. Гәлиа инаиркны иалаго) аан еицацәыртцуеит. Иабатаху фынтә рзыгьежьра?

2) Сгәанала, арт аихабыратә класскәа рҕы итцеггы ав-торцәеи, арҕеиамта хатәрақәеи рыла ирбеиатәуп. Мам-зар хсахьаркыратә литература мыщхәза ибжам-еамны, ағарра иқәнакызшәа. Еилыҕраа икалоит атцаџцәа рдыр-раҕы. хшыџзышътра итцеггы ирзутәуп, иахьатәи ҳацсуа шәкәыџџцәа – апатриотизмреи, амилат гәеицҳареи реицш икоу ауаажәларратә цәаџа бзиақәа зныцшуа рырҕеиамта хатәрақәа.

1. Хлитература аклассикцәа ҳәа ицхьазоу инривар-гыланы, иахьатәи ҳацсуа шәкәыџџцәа рџымтақәа, уар-ла-шәарла акәымкәа цакыла апатриотизмратә аазара бзиа атцаџцәа ирызташа арҕеиамтақәа апрограммаҕы ахадаратә тыц аанакыло икатцазарц ахәтоуп сгәанала.

2. Апрограммаҕ асаатқәа реизшараз гәынамзарак сы-моуп:

1) Д. Гәлиа иџымтақәа неидкыла иахьахысуа (9-тәи акл.) зеггы жәаџа саат азоужьуп. Ибзиоуп. Аха илирика џ-саат затцәык рҕы илаганы, ироман «Камачыҕ» аа-саатк ахьаҕоу иашам. Алириказы имачуп, ароман азы ирацәоуп.

2) И. Папасқьыр иажәабжь «Акаруал шәақь» (8-тәи акл.) азы цшь – саатк ауужьуп (имыцхәуп), А. Возба иповест «Кьахьба Ҳацъарат» азынггы цшь-саатк. Ажәабжьи апове-сти еикараны цшьба-цшьба саат ахьоужьу иашам сгәанала.

3) В. Агрба ирҕеиамтақәа (ажәбатәи акласс акны) х-саатк рзоужьуп. М. Аҳашба ирҕеиамтақәа ирзоужьуп цшь-саатк. В. Агрба ирҕеиамтақәа еиқәыцхьазоу: адрабатә рҕеиамтақәа «Ацша лоутцар – афыртын ааурыхуеит», «Ашьамџа», «Аи-ааира» (С. Цанбеи иареи еицырџыз), аповест «Хқолнхара «пхьака» аишьа», иара убас иажәеинраалақәа.

М. Аҳашба иажәабжьқәа џба затцәык роуп икоу («Алло», нас «Ацоуныхәа акы иацсам сҳәан аха...»). Егьырт ажәаб-жьқәа уаанза, егьырт аклассқәа рҕы иахысырц апрограмма иалоуп. В. Агрба ирҕеиамтақәа рзы имачцәоуп х – саатк.

Владимир Анқәаб литератураттаафык иаҳасабала.

Зыхшыџтак поезиатә хытхәаа мацарам, Ал. Лашәриа
еицырдыруа ицәахәакәа:

Сара мазеи сахамтәазеит,
Сықәын адәы-цәхәы,
Сеихыжә-еикәыжә, сыцхамшыазо,
Ианлеиуаз асырхәы⁷⁹.

хәа, шырхәо еипш зхәычреи зқәыпшреи гәакрыла
изхызгаз, ацсуа сахьаркыратә ажәа арәиәџцәа дреиуан,
апоет, ағар рымџакәтцәџ, атцарауәџ Владимир Платон-ицә
Анқәаб. Ирхәоит «Анцәа ауаџы ак имихыргы, даеакы
иитоит» хәа. Владимир Анқәаб илахьынтца ағарреи аи-
атымреи ишрылиаазгы, цсабарала илаз ибаџхатәра урт
ирзымхәәыкәа, ижәлар идирхәартә дкалеит.

Уи ианакәызаалак хатә пхзашала «иааирыхуаз» акәын
дызлаказ. «Мазеи-ча» – ра ала акагы имоузеит абзазарағ-
гы алитературағгы. «Зхы уала-тахыла, мамзаргы џыза-
ла-қәлала изырызгоз уаџымызт»⁸⁰ хәа алитератураттааџы
Р. Хә. Қацба иажәакәа, апоет дыздыруаз, ииашам зхәо азә
дкалап хәа сгәы иаанагом.

Владимир Анқәаб иаххысыз ашәышықәса 60-тәи
ашықәсқәа рееиџшамтазы, ацсуа литератураттаарағы иа-
аитцагылаз, зтеориатә зыкатцара хараку атцарауаа-филоло-
гцәа, Апсни ацсуа жәлари рлахьынтца азықәџаџцәа дыру-
азәкын. Ускан акама ағеипш инахә-аахәуаз хаамтазтәи аин-
теллигенция рхатарнакцәакәак реипш акәымкәа, икаитцоз
зеггы цсыцқәала инаигзон. Уи шықәдыргәғәоит: «Изцрам

⁷⁹ Аңсуа поезиа антология. XX ашәышықәса. Актәи атом. Акәа, 1997ш. ад. 364.

⁸⁰ Р. Қацба. Владимир Анқәаб. Ипстазаареи ирәиамтеи. Акәа, 2001ш. ад. 6.

зыпсадгьыл абзиабара амца, хахэхантоуп итажьу игәәҕы»⁸¹ хәа игәатцантә иаауа иажәәқәаҕы. Иухәар алшоит, Владимир Анқәаб ижәлари ипсадгьыл гәакьей ирыдхәалаз азтарақәа «дырхычмазѡхаахьан» хәа. 1977 шықәсазы Москва – асоветтә политикатә напхгара рышқа идәықәтцаз, еицырдыруа атоурыхтә шәкәы, апсуажәа сахьарк арҕеиаѡцәа рахьтә, мшәа-мырха знапы атцазѡыз апатриотцәа дреиуан.

Владимир Платон-ипа ишьта нижьит уаѡы ибаратәы: апоезиаҕы, еитцагыло абицара раазараҕы, алитературатцаараҕы. Ииашоуп, ихьааугартә икоуп игәгәамта дышта-гылаз, хлитература злазыригашаз, кыр ахәатәы шимаз ипстазаара ахьҕахтәаз. «Аира зшаз апсраҕы ишеит» ахәоит ажәлар ражәа. Аха, насыпны, икоуп апсра иазымго хмилаттә поезиие алитературатцаареи рҕы итынхаз хәартара рыланы иахьыкоу.

Владимир Анқәаб мөхакы тбаала инапы алакын апсуа шәкәыѡцәеи апоетцәеи рырҕеиамтақәа рытцаареи, иамтазтәи алитература аҕеиара еиуеипшым апроbleмақәа рылацәажәареи. Урт ирызкны иацитцеит амонографияқәа ѡбей; ѡажәижәаба инарзынапшуа, еиуеипшым аизгақәеи, ажурналқәеи, агазетқәеи ркны акьыпхь збахьази, иахьанза инапылаѡыраны иказ, атыжьра иазырхиоу иусумтақәа резизга «Ауаѡы ицьынць дацәхымкьароуп» иагәылалаз алитература-критикатә статиақәеи, аретензиакәеи. Итцааратә усумтақәа иаадырцшуеит хмилаттә сахьаркыратә литература шақа итцаулан иидыруази, зтцаара иеазикуаз атема шақа актуалра алази, уи азбара ганрацәала дшазнеиуази. Ус шакәу дыртцабыргуеит академик С.Л.Зыхәба иажәәқәа: «Володия ус баша, сзашьтоузеи хәа, цәахәак иадамзарҕы инапы итцимхзеит. Ажәа далахәмаруамызт. Ажәа амч, атцакы тцарны ицәа-ижьы ианыруан, рцшзагас мацара аус адиуломызт»⁸².

⁸¹ Вл. Анқәаб. «Сыбзиабара». Ақәа, 1964ш. ад. 15.

⁸² Зыхәба С. Л. Аетым икәәкәар былуам.//Ахәыштаара амца мыцәарц. Ақәа,

Ацсуа литератураттцаара атоурых афы кратцанакуаны ипхьазатәуп 1968 шықәсазы «Ацсуа новеллақәа» (акритика-еилкааратә очеркқәеи, астатиақәеи, арецензиақәеи) хәа хьзыс иаманы, Ақәа итытцыз амонография (еитатыжын 2014 шықәса рзы «Ифымтақәа. Ахцатәи атом» иахәтакны). Ашәкәы шыақәгылоуп ф-хәтакны. Актәи ахәта азкыуп, ацсуа литература-ттцаарафы хра злоу азтцаатәқәа ируаку, аду-неитә хьзы-пша зауз М. Лакрба иновеллақәа рыттцаареи реилыргареи. Афбатәи еиднакылоит (алилитература атоурых афы гәгәала зышәта аанзыжьыз, здунеи зыпсаххьоу арфеи-афцәа: Шь. Басариа, Шь. Ацьынцьал, И. Тарба, Ал. Цьонуа, Шь. Цәыцьба, К. Ломиа, Кь. Чачхалиа, Ш. Пциа, иара убас иахьагьы зырфеиара цкым, еицырдыруа ашәкәыфцәа: Ал. Гогәуа, Гь. Гәыблиа) рырфеиамтақәа рыхцәажәара иаз-ку астатиақәеи арецензиақәеи. Актәи ахәтала, хлитерату-раттцаарафы рапхьазатәикәа ируакны, монографиатә зне-ишьала иттцаауп, атцарауаф «ари ашәкәы ацсуа милаттә психология иаенциклопедиоуп хәа ҳацәымфашьакәа иаи-аххәар ҳалшоит»⁸³ ззиҳәаз М. Лакрба иновеллақәа реизга «Аламыс». Атццаамтафы Вл. Анқәаб дырзаатгылеит ановел-лақәа рсахьаркыратә напказара, ридеиатә цакқәа, рсиужет еиҕкаашьа, рбызшәа ухәа акыр азтцаарақәа. Зеипш ххәа-ала, мамзаргьы фымтақәак хазы иганы астатиақәа рзыр-кхьан акәымзар, ановеллақәа абас инартцаулан рыттцаара азәгы инапы алаимкыцызт Вл. Анқәаб икынза. Цабыр-гны, ҳапхьақа, М. Лакрба иновеллақәа реизга «Аламыс», иара ановелла ажанр ацсуа литературафы афеиара тызтцаауа дхәаакәнатцартә еипш, акыр ишьатаны иҕоуп ари аусумта.

Азбахә мхәакәа узафсуам, ацсуа литература афеиара ато-урых афы илагала хатәраны иҕалаз, Владимир Платон -ица 1979 шықәсазы итижьыз, афбатәи имонография «Ацсуа проза ашьақәгылареи афеиарамфакәеи (1818-1948 шш.) хәа

2006 ш. ад. 498.

⁸³ Вл. Анқәаб. Ифымтақәа. 3-тәи атом. Ақәа. 2014 ш. ад. 249.

хыс измоу (еитатыжын 2014 ш. рзы, «Ифымтақәа. 3-тәи атом» иахәтакны). Уақа атцарауаф днагәылаланы ититцаау-еит «ацсуа сахьаркыратә проза ахадаратә жанрқәа – ажәаб-жьи, аповести, аромани – ианиз инаркны фажәижәаба шықәса рыфнутқала изхысыз атоурых..., ажанр афы иа-арылхәхәо афымта бақақәа ҫырпшыгас иқатцаны»⁸⁴. Ау-сумта аайдкыланы уахәапшуазар, инартцауланы, хроноло-гиала иеишьтаргыланы, иласу стильла ирыхцәажәоуп ами-латтә проза аклассикатә фымтақәа (аповестқәа – Вл. Агрба «Хколнхара «Пхьақа» аишьа»; Шь. Цәыцьба «Амат зыбга цтәоу»; С. Чанба «Сеидык»; ароманқәа – И. Папасқыр «Темыр», Д. Гәлиа «Камачыч») ридеиа-тематикатә, рсиу-жеттә еилазаашьақәа. Аҫырпштәқәа рыла иарбоуп досу рсахьаркыратә чыдарақәа, ашәкәыфәцәа реишьашәала-рақәа реипш, излеипшқәамгы. Амонография автор акыр ихатәааны, апхьаф ибартә икаитцеит ацсуа литература аха-даратә жанрқәа иреиуоу – аповести аромани иуадафу аҫи-ара амфа ишанысыз, настгы ацсуа шәкәфыра атоурых афы, урт афымтақәа иааныркыло атыц. Ажәакала, амилаттә проза арҫиарафы –Д. Гәлиа, С. Чанба, И. Папасқыр, Вл. Агрба, Шь. Цәыцьба рлагала ҳақла ахәшьара атара илирше-ит. Абрақа инатцшыны иазгәататәуп ҳәа азысыпхьазоит, Вл. Анқәаб имонографияқәа ркны иззаатгылоу арҫиамтақәа, ҳаамтазтәи алитературатцааратә бла ҫыц ала ишрых-цәажәамгы, Ацсуа ҳәынтқарратә университет астудент-цәеи, абжьаратә школқәа ыртцафәцәеи рзы, акыр ихәырта-ны, маакыраара рзызуа усумтақәаны ишыкоу.

Владимир Анқәаб идыррақәеи ицышәеи акырза азикхьан иреихау атцарайуртақәа рзы артцаратә про-граммақәа реикәыршәара. Имачымкәа абицарақәа ац-суа сахьаркыратә ажәа агәбылра зларылаазоу, уи агьама

⁸⁴ Ш. Д. Инал-ипа. Амч ду. Ажурнал «Алашара». 1988ш. №7 ад. 97.

иазфлымхахартә азнагашья иазхьазырцшуа, уажешьта айтакрақәа шыртахугьы, Апснйтәи ахэyntқарратә университет акны иахьагьы имѡакэтцоуп, 1981 шықәсазы иеикәиршәаз: «Апсуа литература атоурыхи», «Апсуа литература артцара аметодикеи», «Апсуа хэычтәы литературейи» аматәарқәа рзы апрограммақәа. 1984 шықәсазы иеикәиршәейт апсуа литература азанаатчыдазы «Апсуа новеллақәа рыжәлартәрейи Миха Лакрба ипрозеи» атемала апрограма. Иара убастгьы редакцияла итыжын акымкәа, афилологиятәи апедагогтә факультети апсуа кәшақәа занаатқәа рзы артцаратә программақәа. Абицара ґа апсуа ажәа абзиабара рылаазара знапы алаку рзы, акыр ихәартоу, ттцаратә –методикатә статиоуп, аизга ґыц иагәылалаз, уаанза акьыпхь зымба-цыз «Апатриотизм рылаазара ихадоу мѡоуп» хәа хыс измо аусумтагьы.

Апоет, атцарауаѡ иптстазаара атыхәтәантәи ажәашықәса, иналкааны иаххәозар, 80-тәи ашықәсқәа раан тематикалагьы, идеиатә-сахьаркыралагьы еиха амехак артба-аит илитератураттцаратә усура. Ус шакәу дыртцабыргуеит «Ауаѡы ицьынць дацәхымкьароуп» хәа хьзыс иатаны, атыжьра иазырхиоу, аизга еиднакылаз алитературатә-критикатә статиақәа. Урт ркны автор дазаатгылоит апсуа литератураттцара аґапхьа итцарны икәгылоу азтцаатәқәа жәпакы. Арака арецензия кәзшья змақәоу инаваргыланы икәоуп апроблематә кәзшья змоугьы, апоезиеи апрозеи ржанрқәа рыла иаптцоу, еиуеипшым абицарақәа ирытцаркуа, зыхьз-зыпша апхьаѡцәа ирылатцәахьоу хашәкәыѡѡцәа рырґеиамтақәа реилыргара иазку, аинтерес зтцоу акымкәа астатиакәа. Иазгәататәуп, атцарауаѡ игәаанагара апхьаѡ ихшыѡ азишьтыртә, азфлымхара атцатцаны ахцәажәара шилшо. Уи шыақәзыргәгәо аусумтақәа иреиоуп, иаххәозар, еиуеипшым аамтақәа рзы, апериодикатә тыжымтақәа ркны акьыпхь збахьаз: «Апсуа проза рапхьатәи ашьаґақәа»,

«Нестор Лакоба ихаѣсахъа апсуа литератураѣы», иара убас, рацхъазакэны аизгаѣы акъыпхъ збо – «И. Тарба ипроза», Шь. Ацъынцъал иповест «Амзаѣа ангыло» ухъа... Аизга ахъз ахъынтэаагоу, еицыр-дыруа апсуа поет, ашэкэыѣ И. Тарба ироман «Адунеи ахъалаго» иазку астатиа «Ауаѣы ицъынцъ дацэхымкъароуп» акны хъапхъоит: «Ахаѣсахъақэа зегъы...хшыѣтцак хаданы иргэылгоуп, ауаѣы ихатэы дунеи, – идунеи иашатэкъа ахъыкоу деилыркаара...иара дзаазаз, иабацэа урт рабацэа зазахъоу рцъынцъ акноуп иахъыкоу уи. Ауаѣы идунеи иашъаѣоу иара ицъынцъ ауп. Убри ауп ицстазаара здихэалаша. Зцъынцъ иацэхыкъаз, мазеацэх-зыркъаз, иахъа даараза хазынарак дакэшэазшэа ибозар-гы, уи...знымзарзны дахъзырхэыша изцэыртцэуеит»⁸⁵.

Апсуа литературатэ критикеи алитературатцареи иактуалтэу зцаарак анышьтырхуазаалак, изыкаломызт Вл. Анкэаб иртцафратэи ирѣиаратэ усуреи рыла еснагъ дшеи-ла-хазгы, уи ихы алаимырхэыкэа. Апсуа поезиа цхъакатэи аѣиара иазкны, 1984 шыкэсазы ажурнал «Алашара» еиѣна-кааз аимак-аиѣак акны алитературатцэаѣ дызлакэгылаз «Арифмеиѣкаареи аритмикеи рзы ажэакэак» захъзу иу-сумта акнытэ иаагоу ацэахэакэа, иахъагы апсуа еинраала апцэаѣэа (ахэынтқарратэ премиакэеи ахатыртэ хызыкэеи рымтцэара чмазараны ишьтызхыз) гэыпѣык даара так-пхыкэрала хшыѣзышьтра зырташа хшыѣтцакуп ииашаны. «Хбызшэа иамоу алшара дукэа хархэара рзуны, апсуа жэе-инраала рифма бзиала еикэыршэо, арѣиамта атцаки афор-меи хеибартэаауа реибытара хъапхъаѣ ииестетикатэ гъама ашьтыхрей иѣабызшэа арцшзареи ирыцхраауеит. Абри аѣы иналкааны хшыѣзышьтра рзутэуп зѣабызшэа ашьақэы-ргыларе иаѣу ахэыцкэа. Изеицэаа-зарызеи,... зны-зынла убасшэа икалоит...ихатэы бызшэа ахъхъахэа еихышэшэо иѣаѣы иааины дадызхалаша, абзиабара илазаазаша ацын-хэрас, ахэчы уи игэы ахзыршэаша наганы иахтэоит.

⁸⁵ Ажурнал «Алашара» 1987ш. №12 ад.128.

Ари амилаҭ рлахьынтҭа лаша иапышыҭкласуа, ахылтшыҭтра рҕаҭхьа ахатәы бызшәа ахатыр пхастазтәуа цәҕьараҕатцароуп»⁸⁶.

Ааи, ари хзымдарроуп! Аха, зхатәы бызшәеи зыжәлар гәакъеи гәыкала ирзыхатцхатцоз арҕеиафы иажәақәа х-жәашықәсак инареиҳаны ишырхытцуагғы, иззынархоу аганахьала аҭагылазаашьа рацәак еиҕым ҳаамтазгғы.

Атыжьра иазырхиоу, злитературатә гьама ҳаракыз Вл. Анқәаб илитературатә-критикатә статиакәа реизга иагәы-лалеит убасгғы, хтәыла антытцгғы зызбахә хара инафхьоу, Ацсны жәлар рышәкәыџџ Ив. Папасқьыр ифымта хатәра «Ацхәыс лыпату» инартцауланы аилыргара иазку, инеитцыху астатиакәа џба (руак уажәраанза акьыпхь амба-цызт). Ароман-эпопеиа иазку арт афусумтак ркны автор, ахтысқәа ртоурыхтә аамта инадхәаланы, асахьаркыратә конфликт ачыдарақәеи, афырхацәа рыпсихологиатә-динамикатә хаҕсахьаҕеиарақәа рҕы ирнубаало аитакрақәеи, аперсонажцәа реизыказаашьақәеи рытцтаара дазаатгылоит. Аатцарауаџ иҕаитцаз алкаакәеи, ахәшьарақәеи иахьагғы ртцакы хада мызуа амилаҭтә литературатцтаараҕы амч рыманы иаанхоит. Ишдыру еипш, «Ацхәыс лыпату» иахцәажәахьеит азәырфы еиуеипшым атцарауаа, аха иахьа уажәраанза, лымкаала уи иазкны, Р. Қапба И. Папасқьыр ицстазаареи ирҕеиареи ирзикыз амонография ада, ацсышәала иџ инеитцыху тцтаарадырратә усумта ҳамазам. Адунеитә пхьаџцәа ирылатцәахьоу афымта нагақәа ируакхоит хымпада, Вл. Анқәаб уи иазикыз астатиакәа еизакны, анаџ хаз шәкәны итыжьзар.

Еиқәыршәоу аизга еиднакыло, хыхька зызбахә ҳаам атцтаамтақәа ркынгғы, Вл. Анқәаб иарбан рҕеиамтазаалак аидеиа-тематикатә ххәа анаџсгғы, асиужет-композициатә еиҕекаашьа, абызшәа ахархәашьа ухәа хшыџзышыҭтра рзиуеит инеитцыхны. Ацхьаџ иеџижьырц зылшо ачыда-

⁸⁶ Ажурнал «Алашара» 1984ш. №8 ад.90-91

рақәа азгәатә, блатцарыла дзыхцәажәо, ауафы инырыртә, итцауланы дархәыцыртә изнеигоит.

Сусумта хсыркәшоит «Ауафы ицъынцъ дацәхымкъароуп» аредактор, алитературатцаафы Р.Хә. Қацба иажәақәа рыла: «...ашәкәы еиднакыло астатиакәа, атцаамтақәа ирыцхьалак имбарц залшом урт равтор Вл. Анқәаб ...ацсуа литератураз дшбылуаз, дшазгәдууз, мазараны ишицхьазоз. Ари итцабыргы хатаны иара ицстазаара акәын».

Ацсуа тцаарадыррафы, инеизакны ацсуа культура аҕи-ара акны злагала мацым апоет, артцафы, атцарауаф Владимир Анқәаб ихъз еицакра ақәымкәа иаанхоит назаза.

Ахқәа

Арeдактор иҕнытә.....	
Автобиография.....	
Алитературатҕаара иазку усумтак.....	
Апсуапрозарапхьатәиашьаҕақәа.....	
Арифмеиҕаарей аритмикей рзы ажәақәак.....	
Аламыс иацәыхароу ахатырбара.....	
Шь. Ацьынцәал иповест «Амзаҕа ангыло».....	
Анхәеи атаҕеи реизыҕазаашьа апсуа новеллақәа рҕы...	
Миха Лакрба иновеллақәеи афольклортә материалы.....	
Аҳамта.....	
Иван Тарба ипроза.....	
Ауаҕы ицьынцәдацәхымҕыроуп.....	
Нестор Лакоба ихаҕсахьа апсуа литeратураҕы.....	
Иван Папасқьыр ироман «Апхәыс лыпату» азы ажәақәак.	
Иван Папасқьыр ироман-епопиа «Апхәыс лыпату»	
3-тәи ашәкәы	
Азиас ццакуеит амшыи ахь.....	
Аси амацәыси.....	
Маҕа-маҕа	
Апсадгьыл абзиабара А. Цьонуа ирҕиамтақәа рҕы	
Гь. Гәыблиа иажәеинраалақәаки ипоема «Q-захәак рлах	
ьынтҕеи».....	
Ажәамана азыхәан ажәақәак	
Губаа адәы	
Амра апха	
Апатриотизмра рылаазара ихадароу мҕоуп	
Ахра Анқәаб «Владимир Анқәаб литeратуратҕааҕык иаха-	
сабала	

Акорректор – Ақыртаа С.В.
Акыпцхыџцаа – Ашәба С.
Гәдалиа М.
Габниа М.
Акыпцхь иазлырхиеит.

